

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА

**„СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ЛЉУДСКИХ
ПРАВА И ОСНОВНИХ СЛОБОДА
– СТАЊЕ, ИЗАЗОВИ
И ПЕРСПЕКТИВЕ“**

ПРВА СВЕСКА

Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА
НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ:
**„СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА И ОСНОВНИХ СЛОБОДА –
СТАЊЕ, ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ“**

ПРВА СВЕСКА

Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ:

**„СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА И ОСНОВНИХ СЛОБОДА –
СТАЊЕ, ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ“**
ПРВА СВЕСКА

Косовска Митровица, 2025.

Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ

ТЕМАТСКИ ЗБОРНИК РАДОВА
НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ:
**„СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА И ОСНОВНИХ СЛОБОДА –
СТАЊЕ, ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ“**

ПРВА СВЕСКА

Издавач

Правни факултет Универзитета у Приштини
Лоле Рибара 29, 38220 Косовска Митровица
+381.28.425.336, www.pra.pr.ac.rs

За издавача

Проф. др Слободанка Перић, декан

Главни и одговорни уредник

Доц. др Душко Челић

Уредник

Проф. др Драган Благић, ванредни професор Правног факултета Универзитета
у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици

Секретар пројекта

асс. Јована Миловић Кујунџић

Уредништво

Проф. др Владимир Боранијашевић,
редовни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици;
Проф. др Олга Јовић-Прлаиновић,
редовна професорица Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици;
Проф. др Сава Аксић,
редовни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици;

Проф. др Дејан Мировић,
редовни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици;
Проф. др Јелена Беловић,
редовна професорица Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици;
Проф. др Љубинка Ковачевић,
редовна професорица Правног факултета Универзитета у Београду;
Проф. др Андреја Катанчевић,
редовни професор Правног факултета Универзитета у Београду;
Проф. др Дарко Димовски,
редовни професор Правног факултета у Нишу;
Проф. др Здравко Грујић,
ванредни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици;
Проф. др Сузана Димић,
ванредни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици;
Проф. др Саша Атанасов,
ванредни професор Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици;
Проф. др Гордана Дамјановић,
ванредна професорица Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим
седиштем у Косовској Митровици

Технички уредник
Младен Тодоровић

Дизајн корица
Димитрије Милић

Штампа
Кварк, Краљево

ISBN
978-86-6083-108-0

Тираж
100

Штампање овог зборника финансирало је Министарство науке, технолошког развоја
и иновација Републике Србије

All papers are licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial 4.0 International License.

Ставови и закључци изнесени у објављеним радовима су лични ставови аутора и не
изражавају мишљење уредника и Уредништва

САДРЖАЈ

ЈАВНОПРАВНА ОБЛАСТ

Др Слободанка КОВАЧЕВИЋ ПЕРИЋ ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА – СОЦИЈАЛНО ЕКОНОМСКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ	17
Др Дејан МИРОВИЋ ФРАНЦУСКО–НЕМАЧКИ ПЛАН, ОХРИДСКИ СПОРАЗУМ И ОСНОВНИ УГОВОР ИЗМЕЂУ ДВЕ НЕМАЧКЕ	41
Др Бојан БОЈАНИЋ БРИСЕЛСКИ СПОРАЗУМ И УСТАВ СРБИЈЕ: ПРАВНА ПРИРОДА И УСТАВНОПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ	55
Др Невена МИЛЕНКОВИЋ ПРАВО НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ ПОВОДОМ РЕШАВАЊА УПРАВНЕ СТВАРИ И ДВОСТЕПЕНОСТ УСТАВНОГ СУДСТВА	67
Др Јована ПЕТРОВИЋ МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ О ЗАШТИТИ ЛИЧНИХ ПОДАТАКА ПАЦИЈЕНАТА	85
Милица МИЦОВИЋ ДИГИТАЛИЗАЦИЈА РАДНОГ ОДНОСА И ИЗАЗОВИ ЗА ЉУДСКА ПРАВА	97
Анђела НИЋИФОРОВИЋ УСТАВНА ЖАЛБА У ПРАВНОМ СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	111

КРИВИЧНОПРАВНА ОБЛАСТ

Др Владимир В. ВЕКОВИЋ ДОДАТНО КАЖЊАВАЊЕ СТАРИЈИХ ЗАТВОРЕНИКА – УЗРОЦИ, ПОСЛЕДИЦЕ И МОГУЋА РЕШЕЊА	127
---	-----

Др Драган БЛАГИЋ 143
ПОЛОЖАЈ ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЛИ
У ПЕРИОДУ ОД 1999.–2025. ГОДИНЕ – НОРМАТИВНИ ОКВИР
И ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА

Др Саша АТАНАСОВ 155
КРИМИНАЛИСТИЧКИ ИНТЕРВЈУ СА ДЕТЕТОМ

Др Мирјана ЂУКИЋ 167
ЗАШТИТА ПРАВА ОКРИВЉЕНОГ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

ГРАЂАНСКОПРАВНА ОБЛАСТ

Др Владимир БОРАНИЈАШЕВИЋ 181
ПРИЗИВ – ПРЕМА ЗАКОНУ О СУДСКОМ ПОСТУПКУ
У ГРАЂАНСКИМ ПАРНИЦАМА ИЗ 1929. ГОДИНЕ

Др Срђан РАДУЛОВИЋ 195
ПОЈЕДИНИ МОДАЛИТЕТИ УГОВОРА О ПОКЛОНУ – РАЗМИШЉАЊА
У ОДСУСТВУ ЊИХОВЕ РЕГУЛАЦИЈЕ

Јована МИЛОВИЋ КУЈУНЦИЋ 209
ЗАВЕШТАЈНО НАСЛЕЂИВАЊЕ И ДИГИТАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ

Даница КАБАШИЋ 225
ОГРАНИЧЕЊА ПРАВА СВОЛИНЕ У ЈАВНОМ
ИНТЕРЕСУ – ПРИМЕРИ НЕПОКРЕТНИХ КУЛТУРНИХ
ДОБАРА СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Анастасија КОКЕРИЋ 239
ПРАВО НА ПЛАНИРАЊЕ ПОРОДИЦЕ

ТЕОРИЈСКОПРАВНА, ИСТОРИЈСКОПРАВНА
И СОЦИОЛОШКА ОБЛАСТ

Др Сава АКСИЋ САДРЖАЈ И РЕЗУЛТАТ ПРИМЕНЕ ПРАВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ О ЗАБРАНИ ЗЛОУПОТРЕБЕ ПРАВА	257
Др Огњен ВУЈОВИЋ БАЛФУРОВА ДЕКЛАРАЦИЈА И ВАШИНГТОНСКИ СПОРАЗУМ, СРБИЈА И ИЗРАЕЛ	271
Александра МИТРОВИЋ ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНИЈА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ПРАВА	279
Бранко ШАПОЊИЋ СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ (1998-2000) МИСИЈА И ЖРТВА	291
Николина СТАНКОВИЋ ПРИНЦИПИ И ОКВИРИ ПРАВНЕ СИГУРНОСТИ	301

МЕЂУНАРОДНО-ПОСЛОВНА ОБЛАСТ

Др Јелена БЕЛОВИЋ МЕЂУНАРОДНИ ИЗВОРИ НОРМИ О ПРАВИМА СТРАНАЦА	317
Др Гордана ДАМЈАНОВИЋ УТИЦАЈ РАЗВОЈА ТЕХНОЛОГИЈЕ НА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПРАВА	329
Јелена ЈАКШИЋ НАДЛЕЖНОСТ У ПОРОДИЧНИМ СПОРОВИМА	341
Кристина САВИЋ ПОЈАМ И ПРАВНИ ОКВИР ДИГИТАЛНИХ ВАЛУТА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ: О НЕКИМ АСПЕКТИМА КОРЕЛАЦИЈЕ СА КОМПАНИЈСКИМ ПРАВОМ	365

Милан СМИКИЋ	383
НАЧЕЛА СПОРАЗУМА О ТРГОВИНСКИМ АСПЕКТИМА ПРАВА ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ У ИНТЕРАКЦИЈИ СА ЉУДСКИМ ПРАВИМА	

ПРАВНОЕКОНОМСКА ОБЛАСТ

Др Сузана ДИМИЋ	401
ПРАВА ПОРЕСКИХ ОБВЕЗНИКА У ПОРЕСКОМ ПОСТУПКУ	
Др Данијела ПЕТРОВИЋ	413
УТИЦАЈ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ НА ЉУДСКА ПРАВА	
Мирјана ИВАЗ	425
ОД МАНДАТА СТАБИЛНОСТИ КА МАНДАТУ ОДРЖИВОСТИ: ПОЧЕЦИ ЗЕЛЕНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ ЕВРОПСКЕ ЦЕНТРАЛНЕ БАНКЕ	
Петар ТРАЈКОВИЋ	439
ПОРЕСКО–ИНОВАЦИОНА ПОЛИТИКА ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГИЈА У САВРЕМЕНОМ СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ	
УПУТСТВО АУТОРИМА	455
СПИСАК РЕЦЕНЗЕНАТА	459

ПРЕДГОВОР

Зборник радова резултат је самосталног и научноистраживачког рада аутора на пројекту под називом: „СИСТЕМ ЗАШТИТЕ ЉУДСКИХ ПРАВА И ОСНОВНИХ СЛОБОДА - СТАЊЕ, ИЗАЗОВИ И ПЕРСПЕКТИВЕ“, у оквиру прве фазе, чији је носилац Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Задата тема јесте веома изазовна за данашњи свет где су људска права и основне слободе темељ сваког друштва и правног поретка. Она обезбеђују појединцима могућност да живе достојанствено, слободно и равноправно, штитећи их од злоупотреба и безвлашћа. Ова права су универзална, неотуђива и припадају сваком људском бићу подједнако, без обзира на расу, пол, веру, друштвени статус или друге карактеристике.

Опште позната документа међународног права су Универзална декларација о људским правима (1948), која је поставила основне принципе и стандарде за заштиту права свих људи. Поред тога, важне су Конвенција о правима детета, Конвенција о укидању свих облика дискриминације жена и друге специјализоване конвенције које регулишу специфичне аспекте заштите као и Европска конвенција о људским правима и основним слободама из 1950. године. Иако је заштита људских права општеприхваћена и формално уређена, суочавамо се са учесталим непоштовањима истих, попут злостављања, дискриминације, економске експлоатације или конфликта који угрожавају ову заштиту. Модерни изазови, попут дигиталних права, заштите приватности и права на доступност технологије, захтевају константно прилагођавање и развој различитих правних механизма.

Ефикасна заштита људских права доприноси стабилности, трајном миру и развоју друштва. Усклађивање међународног и националног законодавства уз велику подршку институција правне државе неопходно је ради унапређења система заштите и поштовања основних права на слободу грађана – слободу кретања, говора, одлучивања. Само тако можемо осигурати да права буду неоспорна и доступна свима, чиме ће друштво напредовати и бити темељ правде и људског достојанства.

Руководилац научноистраживачког пројекта

проф. др Драган Благић

ЈАВНОПРАВНА ОБЛАСТ

Др Слободанка КОВАЧЕВИЋ-ПЕРИЋ*

ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА – СОЦИЈАЛНО ЕКОНОМСКЕ ИМПЛИКАЦИЈЕ¹

Апстракт

У данашњем дигиталном добу, вештачка интелигенција постаје све присутнија, и готово је неизбежан сегмент наше свакодневице. И док се није „идентификовала“ као вештачка интелигенција, с циљем да се разликује од онога што називамо људском интелигенцијом, увелико смо користили мноштво апликација, услуга, алата који се ослањају на ову дигиталну технологију (паметни телефони, паметни аутомобили и др.). Ова револуционарна технологија развија се незадрживим темпом, и продире готово инвазивно у многе делатности, дајући нам бројне предности у смислу олакшавања многих аспеката живота. Међутим, не смемо занемарити потенцијално негативне стране сваке технологије, а нарочито ове, јер њене импликације могу имати далекосежније утицаје на човека – појединца, друштво и целокупно човечанство. У раду се сагледавају и анализирају импликације убрзаног развоја вештачке интелигенције на будућност рада, на промене у радним токовима, на тржишту рада. Примена вештачке интелигенције покреће и отвара проблематику о новим улогама човека у процесу рада. Док једни верују да вештачка интелигенција може ослободити човека рутинских задатака, други упозоравају да би тај технолошки напредак могао продубити глобалну и класну неједнакост, да утиче на правичност – доводи до произвољности и субјективности, и у крајњем до гашења многих радних места и послова које традиционално обавља човек. Аутор у раду анализира домашаје у примени вештачке интелигенције и указује на неопходност креирања правног оквира – универзалног, јединственог у циљу обликовања одговорне и поуздане

* Редовни професор Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, slobodanka.peric@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-8388-8425.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом „Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе“ Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

вештачке интелигенције, чија се добробит, деловање, импликације, примена, домашај мери утицајем на људска права и слободе.

Кључне речи: Вештачка интелигенција, одговорна вештачка интелигенција, регулисање вештачке интелигенције, социјално – економски утицај, људска права.

1. УВОД

*„Научно-технички прогрес има два лица: може да буде
благодет,
али и проклетство, и само од човека зависи којим ће правцем
кренути“*

(Јозеф Ф. Вајнцкер)

Баук кружи човечанством – баук вештачке интелигенције. Овом модификованом историјском премисом² може се описати однос савременог света према примени, употреби вештачке интелигенције (у даљем тексту: ВИ), и њеном убрзаном и незауостављивом развоју.

Вештачка интелигенција један је од стубова четврте индустријске револуције. Као правац развоја рачунарске науке и инжењерства почела је да се развија пре неколико деценија с периодима успона и стагнација. Захваљујући продору у области неуронских мрежа, све већој количини доступних података погодних за машинско учење, као и све већој доступности микропроцесора погодних за обимна нумеричка израчунавања, у последњих неколико година кренули су нагли развој и ширење примене вештачке интелигенције у областима здравства, финансија, образовања, енергетике, обраде текста на природном језику, говорних технологија, компјутерске визије и др. (Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, 2023, 3). ВИ није непознаница, она је присутна деценијама уназад. Међу нама је од појаве првих компјутерских и рачунарских система, паметних телефона и др. Корени модерне вештачке интелигенције могу се пратити од 1940. године када је математичар из Принстона John Von Neumann осмислио архитектуру рачунара са ускладиштеним програмом – идеја да се програм рачунара и подаци који се обрађују могу чувати у меморији рачунара. Три године касније 1943. године, Warren Mc Culloch и Valter Pitts поставили су основе за развој неуронских мрежа тј. архитектуру неуронске мреже за стварање интелигенције. Са појавом првих савремених рачунара, 50-тих година, научници су могли да провере своје идеје кроз машинску интелигенцију. Једну методу за утврђивање да ли рачунар има интелигенцију осмислио је британски математичар Alan Turing 1950. године. Marvin

² Модификована крилатица преузета из дела „Манифест комунистичке партије“ из 1848, К. Маркс, Ф. Енгелс. Увод започиње познатим описом комунизма као наука: „Баук кружи Европом – баук комунизма“.

Minsky са Технолошког института у Масачусетсу (МИТ) изградио је 1951. године први симулатор неуронске мреже (Прља, Гасми, Кораћ, 2021, 57-58).³

Иако ВИ није нова појава, дошла је у жижу интересовања, уз бројне контраверзе и интригирајућа поимања, не само у научној и стручној јавности већ и код ширег грађанства, пре три године након што је калифорнијска компанија за развој вештачке интелигенције *Open AI* објавила ChatGPT-и,⁴ језички модел. ChatGPT представља напредни модел генеративне ВИ који омогућава генерисање одговора на природном језику у односу на различита питања корисника. Његова примарна

³ Филозофи старе Грчке, посебно Аристотел, бавили су се питањима везаним за суштину људског ума, знања и исправног закључивања, Ramon Llull (1235-1316), фрањевачки свештеник, који је у расправама (*Arbor Scientiae – Дрво знања, Liber de ascensu et descensu intellectus* – Књига подизања и порекло интелекта) описивао систем назван *Ars Magna* (Велика уметност), којим је покушавао да помоћу механичког комбиновања симболичке нотације и комбинаторних дијаграма исцрпи све алтернативе, Rene Descartes (1596-1650) поновним инсистирањем на значају мишљења, Gottfried Wilhelm Leibnitz (1646-1716) развијањем идеја о универзалном језику и логичком рачуну, Leonard Euler (1707-1783) заснивањем теорије графова која представља једно од основних оруђа у вештачкој интелигенцији, George Boole (1815-1864) својим рачуном којим се по први пут остварују идеје Leibnitz-a, Charles Babbage (1791-1871), постављањем темеља развоју рачунара, грофица Augusta Ada Lovelace (1815-1852) први програмер, која је наслутила да би Babbage-ова замишљена машина, ако би била направљена, била способна да обрађује не само бројеве, већ произвољне низове симбола, затим треба споменути и Николу Теслу (1856-1943) који је први видео значај и експериментисао са теледиригованим машинама, као и многи други који су допринесли нарастању знања и стварали услове да се уопште може говорити о машинама које су способне да размишљају, а ту се пре свега мисли на великане математичке логике Kurt Gödel (1906-1978), Alonzo Church (1903-1995), Johann von Neumann (1903-1957), Alan Turing (1912-1954), који су непосредно утицали на појаву дигиталних програмабилних рачунара и непосредно након тога на заснивање саме вештачке интелигенције. О томе више у монографији: Прља, Гасми, Кораћ (2021, 57-58 и даље).

⁴ Покренут је 30. новембра 2022. године као прототип. ChatGPT (Generative Pre-Trained Transformer – што би у грубом преводу значило генеративни унапријед обучен трансформатор). ChatGPT је четбот који симулира дијалог уз помоћ вештачке интелигенције. Један је од највећих и најмоћнијих ВИ модела за обраду језика до данас, са 175 милијарди параметара. Убрзо је привукао пажњу детаљним и артикулисаним одговорима у многим областима. Међутим, примарна замерка била је та да су производени резултати имали високу стопу нетачности. Доступно: <https://www.theverge.com/2022/12/5/23493932/chatgpt-ai-generated-answers-temporarily-banned-stack-overflow-llms-dangers>, од 05.12.2022. (26.06.2025)

Иста компанија Open AI је, у међувремену – 2024. године, представила нови алат (Voice Engine) који може да клонира било који људски глас ако има на располагању само 15 секунди реалног гласа те особе. Најновији кинески ВИ модел генеративне вештачке интелигенције који жели да конкурише ChatGPT у долази из стартап компаније Moonshot, коју подржава Алибаба. Реч је о моделу Кими К2, који је представљен као јефтинији, отворени велики језички модел (ЛЛМ) с фокусом на кодирање, област у којој многе компаније виде потенцијал за аутоматизацију и смањење трошкова радне снаге.

Доступно: <https://ubrzanje.telegraf.rs/ubrzanje-ai/4146637-novi-kineski-odgovor-na-chatgpt-privukao-paznju-model-vestacke-inteligencije-koji-sme-ono-sto-drugi-ne-smeju>, од 17.07.2025. (20.07.2025)

функција огледа се у моделовању језика, што подразумева креирање вероватних модела способних да прецизно предвиђају наредну реч у лингвистичком низу, ослањајући се на контекст претходних израза. Захваљујући оваквом приступу, систем је у стању да у веома кратком временском року генерише кохерентан текст на различитим језицима, у различитом формату и о широком спектру тема (Ђеранић, Машин, 2025, 20).

И у терминолошком смислу вештачка интелигенција (енгл., *Artificial Intelligence – AI*) није нов појам. Вештачка интелигенција која се сматра научном дисциплином, појавила се убрзо по проналажењу првих рачунара (Прља, Гасми, Кораћ, 2021, 61).⁵ У терминолошком одређењу ВИ је широк појам који има велики број различитих дефиниција, усвојених од стране рачунарских експерата и корисника рачунара. Општи консензус је да се она односи на развој машина и рачунарских система који могу да разумеју и у одређеној мери замене људску интелигенцију.⁶ Сам појам “вештачка” има основну интенцију да се нагласи да је то интелигенција наспрам „људске интелигенције“. У најкраћем указује на „интелигенцију“ машина. „Она се приписује вештинама карактеристичним за интелигентна бића, укључујући доказивање хипотеза, закључивање и играње игара.

Концепт вештачке интелигенције не може се прецизно дефинисати. Може се пронаћи велики број дефиниција вештачке интелигенције у литератури. Прва дефиниција вештачке интелигенције коју је представио John Mc Carthy односила се на јединство „науке и инжењеринга у изради интелигентних машина“ тј. креирање посебно интелигентних рачунарских програма. Дефиниције, које су се појавиле мало касније, могу се груписати у четири категорије узимајући у обзир два главна критеријума. Једна група дефиниција односи се на процес размишљања и закључивања, док други узимају у обзир фактор понашања. Друга разлика између дефиниција вештачке интелигенције узима у обзир категорију успеха“ (Прља, Гасми, Кораћ, 2021, 61).

„Једна од најчешће коришћених је ажурирана дефиниција Организације за економску сарадњу и развој (енг. Organization for Economic Cooperation and Development – ОЕЦД), која је интегрисана и у најновије законодавство Европске уније (ЕУ). На основу ове дефиниције систем ВИ је онај систем који се заснива на машини која, за експлицитне или имплицитне сврхе, закључује, на основу улазних података које прима, како да генерише излазне податке попут предикција, садржаја, препорука или одлука које могу утицати на физичка или виртуелна окружења. Различити системи ВИ варирају у нивоу аутономије и адаптивности након имплементације.⁷

⁵ О дефиницији вештачке интелигенције кроз историјску призму више у: Прља, Гасми, Кораћ, 2021, 61-68.

⁶ <https://statt.rs/sr/autorska-prava-u-eri-ai-kome-pripadaju-tvorevine-ai/>, од 10.07.2023. (19.07.2025)

⁷ Доступно на: https://www.oecd.org/en/publications/explanatory-memorandum-on-the-updatedoecd-definition-of-an-ai-system_623da898-en.html (08. 07. 2025)

„Ова дефиниција ОЕЦД-а широко је постављена тако да обухвата највећи број постојећих технологија ВИ. Ипак, она не узима у обзир људску компоненту, као ни неке друге елементе ВИ. Заправо ВИ није ни вештачка, ни интелигентна (Bianchiani, Ancona, 2023, 1). „Због великих очекивања и могућности које произилазе из њеног коришћења, често се занемарује чињеница да је вештачка интелигенција такође производ људског бића.”(Аврамовић, Јованов, 2023, 161). Рад и развој технологија на којима се заснива ВИ ослања се на претходно унесене информације и параметре које уносе људи (Андоновић, 2020, 111)“.⁸

У свету се увелико води нова трка - трка за вештачком интелигенцијом. Како се истиче трка је „тешња него икад“, а главни играчи су управо Сједињене Државе и Кина. Институције из САД-а су произвеле 40 запажених модела вештачке интелигенције, док је Кина произвела 15, а Европа три у 2024. години. Индекс вештачке интелигенције Универзитета Станфорд за 2025. годину оценио је неколико бенчмаркова и утврдио да су кинески модели достигли скоро паритет са САД-ом на два показатеља перформанси: Massive Multitask Language Understanding (MMLU), који тестира знање вештачке интелигенције и способност решавања проблема, и HumanEval, који процењује способности генерисања кода. Нарочито добија на интензитету глобална трка за позицију лидера у генеративној вештачкој интелигенцији (GenAI), и у овој трци нико нема јасну предност. Према новом извештају Универзитета Станфорд, Сједињене Државе су и даље у вођству, али Кина смањује јаз у перформансама, док Европа такође добија на снази. Резултати долазе у време када глобални лидери кажу да је победа у трци за вештачку интелигенцију кључна за националну безбедност и напредак у области здравства, пословања и технологије.⁹

⁸ Преузето: Ј. Теранић-Перишић, С. Машин, Акт о вештачкој интелигенцији Европске уније и савремени изазови у остваривању и заштити људских права, Тематски зборник са Међународног научног скупа под називом: „Савремени изазови у остваривању и заштити људских права“, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2025, 20-21.

⁹ Још један показатељ да се трка за вештачком интелигенцијом сужава је број публикација и патената ВИ, што показује да је Кина знатно испред САД-а. У односу на број публикација и патената ВИ, извештај је утврдио да закључно са 2023. годином, Кина предњачи у укупном броју ВИ патената, чинећи готово 70 одсто свих додељених. Јужна Кореја је заузела друго место, а Луксембург треће, који се такође издвојио као лидер у производњи ВИ патената по глави становника. Развој ВИ модела је све глобалнији, са запаженим лансирањима из региона попут Блиског истока, Латинске Америке и Југоисточне Азије, додаје се у извештају. Доступно:<https://www.euronews.rs/magazin/tehnologija/164581/koja-zemlja-je-lider-u-vestackoj-inteligenciji/vest>, од 12.04.2025. (20.07.2025)

2. ОДГОВОРНА ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА – регулаторни оквир

Сведоци смо брзог, незаустављивог развоја вештачке интелигенције (ВИ), која повећава економску продуктивност, ствара нове могућности за запошљавање и даје наду да ће људски живот бити просперитетнији. С друге стране, као нови систем технологија, „вештачка интелигенција и даље представља несигурно и непредвидиво подручје, а њена имплементација може изазвати различите правне изазове у остваривању различитих права, а посебно у примени принципа једнакости и недискриминације, као универзалних вредности права“ (Mihaljović, Ćorić, 2024, 9). Дакле, питање развоја, примене ВИ представља озбиљан изазов у контексту остваривања и заштите људских права уопште. Напредак вештачке интелигенције има поларизујући ефекат на ставове друштва¹⁰ – од оптимистичних до ВИ скептика.

Развој (система) вештачке интелигенције усмерен је у правцу стварања решења која ће испуњавати одговарајуће стандарде током читавог животног циклуса, на основу којих ће бити окарактерисана као поуздана и одговорна. У начелу, поуздана и одговорна вештачка интелигенција је она која је: технички поуздана и безбедна, у складу са законом и утврђеним етичким принципима и вредностима. Свака од наведене три компоненте посматра се засебно; услови оцене и исход саме оцене једне од компонената не претпостављају услове оцене и исход оцене друге компоненте. Наведене компоненте треба довести у хармонизовани однос, тако да се испуњењем све три вештачка интелигенција може оценити као поуздана и одговорна (Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, 2023, 3). „Када је реч о приступу регулисању примене ВИ, у упоредном праву су се искристалисала три модела која почивају на дијаметрално супротним основама. Први модел, за који су се определиле Сједињене Америчке Државе (САД), назива се тржишни модел. На основу овог модела само тржиште, односно закони тржишта регулишу примену ВИ. Основни недостатак овог модела, који се колоквијално назива и „каубојски“, огледа се у томе што не почива на праву, већ на пракси. Ипак његова највећа предност је што може ефикасно да одговори на потребе самог тржишта ВИ, како у погледу развоја, тако и у погледу примене ВИ. Други модел, познатији као државни модел, се примењује у Народној Републици Кини. За њега је карактеристично да сама држава, односно централна власт, уређује примену ВИ. Упркос одређеним недостацима, и овај модел се у пракси показује као прилично ефикасан. И трећи модел је заснован на праву и поштовању људских права. Овај модел развијан је под окриљем Европске уније и Савета Европе. Почива на томе да се примена ВИ регулише правно обавезујућим инструментима, другим речима,

¹⁰ Доступно: <https://www.rts.rs/magazin/tehnologija/5323722/dejvid-glas-vestacka-inteligencija-samosvest-manipulacija-zloupotreba-strahovi-koristi.html>, од 07.12.2023. (17.07.2025)

само право Европске уније регулише примену ВИ (Korać, Prlja, Gasmi, 2023, 209–216).¹¹

Први свеобухватни регулаторни акт на свету о ВИ усвојила је Европска унија () 2024. године, у форми уредбе – Уредба о утврђивању усклађених правила о вештачкој интелигенцији, позната као *Акт о вештачкој интелигенцији* (Акт о ВИ).¹² Усвојена је 13. маја 2024. године и ступила је на снагу двадесет дана од објављивања у Службеном листу ЕУ, 12. јула 2024.¹³ Почеће да се примењује у потпуности од 2. августа 2026. године. Како се наводи у Уредби, узимајући у обзир неприхватљив ризик повезан са употребом вештачке интелигенције на одређене начине, забране, као и опште одредбе ове Уредбе, требало би да се примењују већ од 2. фебруара 2025. године. Сврха ове Уредбе је побољшање функционисања унутрашњег тржишта и промовисати увођење антропоцентричне и поуздане вештачке интелигенције, уз истовремено обезбеђивање високог нивоа заштите здравља, безбедности и основних права загарантованих Повељом, укључујући демократију, владавину права и заштиту животне средине, од штетних ефеката система вештачке интелигенције у Унији, и подршку иновацијама (Уредба о вештачкој интелигенцији, чл. 2). Као што се види из семантике наведене одредбе, као и наратива текста овог Акта о вештачкој интелигенцији, може се закључити какав је приступ ЕУ по питању ВИ. Акт је осмишљен како би се осигурало да је вештачка интелигенција која се развија и користи у ЕУ поуздана и да постоје мере за заштиту основних права људи. Прецизније, циљ који се жели постићи овом Уредбом је побољшање функционисања унутрашњег тржишта успостављањем јединственог правног оквира, посебно за развој, стављање на тржиште, стављање у употребу и коришћење. При чему је акценат у том процесу, и примарни циљ да се одвија у складу са вредностима Уније, како би се промовисало усвајање вештачке интелигенције усмерене на човека и поуздане вештачке интелигенције, уз истовремено обезбеђивање високог нивоа заштите

¹¹ Korać, V., Prlja, D., Gasmi, G. 2021. Challenges brought on by Artificial Intelligence. *Archaeology and Science* 17, pp. 159–165. doi: https://doi.org/10.18485/arhe_apn.2021.17.10. Наведено према: Ј. Ђеранић, С. Машин, Акт о вештачкој интелигенцији Европске уније и савремени изазови у остваривању и заштити људских права, Тематски зборник са Међународног научног скупа под називом: „Савремени изазови у остваривању и заштити људских права“, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2025, 21-22.

¹² Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act), OJ L 2024/1689, 12. July 2024.

¹³ Усвајање Акта о вештачкој интелигенцији (Уредбе ЕУ о утврђивању усклађених правила о вештачкој интелигенцији), засновано је на Уговору о функционисању ЕУ, који се односи на усклађивање прописа у циљу побољшања функционисања унутрашњег тржишта, а посебно на његове чланове 16. и 114.

здравља, безбедности и основних права како је загарантовано Повeљом о основним правима Европске уније („Повeља“), укључујући демократију, владавину права и заштиту животне средине, заштиту од штетних ефеката система вештачке интелигенције у Унији, и како би се подржале иновације. Ова уредба обезбеђује слободно прекогранично кретање робе и услуга заснованих на вештачкој интелигенцији, спречавајући државе чланице да намећу ограничења на развој, стављање на тржиште и коришћење система вештачке интелигенције, осим ако то није изричито овлашћено овом уредбом. Уредба треба да се примењује у складу са вредностима Уније, како је утврђено у Повeљи, и требало би да олакша заштиту појединаца, предузећа, демократије, владавине права и животне средине, уз истовремено подстицање иновација и запошљавања и чинећи Унију лидером у примени поуздане вештачке интелигенције. Приступ за који се определила ЕУ у домену вештачке интелигенције промовише залагање за технолошки суверенитет ЕУ за стратешку економију и централна улога људи и њихових основних права у дигиталној трансформацији.¹⁴ Може се подвући и нагласити, ЕУ приликом регулисања примене ВИ узима у обзир савремене изазове у остваривању и заштити људских права и у центар ставља човека и његова основна права (Ђеранић, Машин, 2025, 21-22). Приступ ЕУ је несумњиво најнапреднији када је реч о заштити људских права, али се чини, истичу поједини аутори (Bianchiani, Ancona, 2023, 1-9) да не може довољно брзо и адекватно да одговори на потребе тржишта.¹⁵

Савет Европе (СЕ) је, такође, приступио регулисању ВИ, усвојивши у новембру 2024. године Оквирну конвенцију о вештачкој интелигенцији и људским правима, демократији, и владавини права.¹⁶ СЕ је овом конвенцијом усвојио први међународни правно обавезујући уговор који има за циљ да обезбеди поштовање људских права, владавину права и правне стандарде демократије у коришћењу система вештачке интелигенције. Уговор, који је отворен и за земље ван Европе, успоставља правни оквир који покрива цео животни циклус система ВИ и бави се ризицима које они могу представљати, уз истовремено промоцију одговорних иновација. Конвенција усваја приступ заснован на ризику у пројектовању, развоју, коришћењу и деактивацији система ВИ, што захтева пажљиво разматрање свих потенцијалних негативних последица коришћења система ВИ.¹⁷ Преамбули конвенције наглашава се да су државе чланице СЕ и остале потписнице овог документа, усмерене ка постизању већег јединства између његових чланица,

¹⁴ Слично и: Ђеранић, Ј., Машин, С., 2025, 22.

¹⁵ Наведено према: Ђеранић, Ј., Машин, С., 2025, 22.

¹⁶ Доступно на: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence>; и на: <https://rm.coe.int/1680afae3c> (15. 07. 2025).

¹⁷ Конвенција је званично отворена за потписивање од 5. септембра 2024. године у Виљнусу, Литванији. Више о томе: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/council-of-europe-adopts-first-international-treaty-on-artificial-intelligence>, (15.07.2025)

заснованог посебно на поштовању људских права, демократије и владавине права. Државе чланице СЕ усвајају овај документ, као и сталне потписнице ове Конвенције, свесне убрзаног развоја науке и технологије и дубоких промена изазваних активностима у оквиру животног циклуса система вештачке интелигенције, које имају потенцијал да промовишу људски просперитет, као и индивидуално и друштвено благостање, одрживи развој, родну равноправност и оснаживање свих жена и девојчица, као и друге важне циљеве и интересе, унапређењем напретка и иновација. Препознајући да активности у оквиру животног циклуса система вештачке интелигенције могу понудити невиђене могућности за заштиту и унапређење људских права, демократије и владавине права. Али и због забринутости да одређене активности у оквиру животног циклуса система вештачке интелигенције могу поткопати људско достојанство и индивидуалну аутономију, људска права, демократију и владавину права. Такође, забринутост и због ризика од дискриминације у дигиталним контекстима, посебно онима који укључују системе вештачке интелигенције, и њиховог потенцијалног ефекта стварања или погоршавања неједнакости, укључујући оне које доживљавају жене и појединци у рањивим ситуацијама, у вези са уживањем њихових људских права и њиховим пуним, равноправним и ефикасним учешћем у економским, друштвеним, културним и политичким пословима. Затим, забринути због злоупотребе система вештачке интелигенције и противљење употреби таквих система у репресивне сврхе кршећи међународно право људских права, укључујући и путем произвољних или незаконитих пракси надзора и цензуре које нарушавају приватност и индивидуалну аутономију. У том смислу, указује се на потребу да се, као питање приоритета, успостави глобално применљив правни оквир којим се утврђују заједнички општи принципи и правила који регулишу активности у оквиру животног циклуса система вештачке интелигенције, а који ефикасно чува заједничке вредности и користи предности вештачке интелигенције за промоцију тих вредности на начин који доприноси одговорним иновацијама.¹⁸

У току је велика активност на пољу регулисања развоја и употребе вештачке интелигенције на међународном нивоу кроз различите приступе решавања бројних отворених питања.¹⁹ У Сједињеним Америчким Државама је 30. октобра 2023. године објављена председничка Наредба о безбедном, сигурном и поузданом развоју вештачке интелигенције. Донети су и бројни документи као резултат успостављених међународних споразума и иницијатива. У Уједињеном Краљевству донета је „Блечли

¹⁸ Доступна: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence>, (17.07.2025)

¹⁹ Од необавезујућих препорука, стратегија, смерница дошло се до првог свеобухватног закона, који је усвојио Парламент Европске уније 13. марта 2024. године Закон о вештачкој интелигенцији (енг. The Artificial Intelligence Act) којим је на јединствен начин регулисан развој и примена вештачке интелигенције.

декларација”²⁰ где се 28 земаља сагласило да вештачка интелигенција треба да се развија и примењује на сигуран, поуздан и одговоран начин, прилагођен човеку. Уједињене нације донеле су Глобалну резолуцију о сигурној, безбедној и поузданој вештачкој интелигенцији за одрживи развој²¹(енгл. *Seizing the opportunities of safe, secure and trustworthy artificial intelligence systems for sustainable development*). Поред ових државних и међудржавних докумената, бројне компаније доносе сопствена правила у вези са начином развоја и њене примене како би обезбедили сигурност, безбедност и примену вештачке интелигенције на добар и одговоран начин.²² Универзалност, јединственост регулативе нарочито добија на значају када се свему наведеном дода и податак да ће вредност глобалног тржишта вештачке интелигенције до 2033. године порастати приближно 25 пута и достићи 4,8 билиона долара, што је отприлике величина економије Немачке. Према извештају Конференције Уједињених нација о трговини и развоју – УНКТАД (енгл. *United Nations Conference on Trade and Development – UNCTAD*) саме технологије вештачке интелигенције ће у скорој будућности да преобликује глобално тржиште рада, што ће утицати на 40 одсто радних места широм света. Сличне прогнозе долазе и из Међународног монетарног фонда (ММФ). Предикције су да ће вештачка интелигенција утицати на 26 до 60 одсто радних места у различитим земљама.²³ У јануару 2025. године је Светски економски форум саопштио да 41 одсто послодаваца планира да смањи број чланова особља у областима у којима ВИ може да их замени. Управо из тих предикција људска права и слобода у свим сегментима, а надам се у области рада добијају на вредности. У томе се мора бити бескомпромисан, и ова права не могу ићи испод минималних стандарда рада. Ово наглашавамо јер међународни стандарди рада су носиоци минималних стандарда права, својеврсна *essentialia negotii* радног законодавства, која утврђује, обезбеђује и штити слобода и права радника на раду и по основу рада, они чине нормативну супстанцу међународног радног права

²⁰ The Bletchley Declaration by Countries Attending the AI Safety Summit, 1-2 November 2023, Доступна:<https://www.gov.uk/government/publications/ai-safety-summit-2023-the-bletchley-declaration/the-bletchley-declaration-by-countries-attending-the-ai-safety-summit-1-2-november-2023> (17.07.2025)

²¹ A/78/L.49 Seizing the opportunities of safe, secure and trustworthy artificial intelligence systems for sustainable development, Доступна:
<https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F78%2FL.49&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (17.07.2025)

²² Преузето из: Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2025–2030. година, „Службени гласник РС“, број 5 од 17. јануара 2025. (3.1. *Стање и преглед трендова у свету*)

²³ Доступно:<https://www.politika.rs/sr/clanak/670968/un-vestacka-inteligencija-ce-uticati-na-40-odsto-radnih-mesta-sirom-sveta>, од 04.04.2025. (19.07.2025)

(Ковачевић Перић, 2024, 4-7).²⁴ Нажалост, неспорна је чињеница да је радна снага прва на удару свих друштвених, политичких, научних, технолошких и других промена и кретања. Бројна регулатива која је усвојена на универзалном, регионалном и националном плану није смањила степен угрожености истих – насупротив. Свакако да ће и ова технолошка револуција да се одрази на радничка права. Није фаталистички ако констатујемо да носи опасност по иста, јер узимамо у обзир извештаје свих релевантних организација које се баве стањем људских права на раду, а она указују на чињеницу да су права запослених на првом месту према степену угрожавања и нарушавања. С правом се може рећи да је положај запослених у многим апсектима као с почетка 19. века. У том контексту, може се закључити да су механизми за спровођење радноправне регулативе често неефикасни и своде људска права на раду на *nudumius* (Ковачевић Перић, С., & Мицовић, М. 2023, 45).

Неспорно је да ће ширење вештачке интелигенције повећати продуктивност рада, али може да доведе до значајног раста неједнакости између развијених земаља и земаља у развоју, упозорава се у новом извештају УНКТАД. Такав амбијент ће додатно продубити економске неједнакости међу државама. „Аутоматизација у вези са вештачком интелигенцијом често појачава предност капитала над радом, што може повећати неједнакост и смањити конкурентску предност јефтиног рада у земљама у развоју”, истиче УНКТАД. Аналитичари УНКТАД-а, такође, примећују да је област вештачке интелигенције „високо концентрисана” у рукама прилично уске групе компанија које најактивније развијају ове технологије. Око 100 компанија чини око 40 одсто свих улагања у истраживање и развој у овом сектору, а већина њих се налази у Сједињеним Америчким Државама и Кини. Уједињене нације истичу да 118 земаља света, углавном државе са ниским приходима, уопште не учествује у међународном дијалогу о вештачкој интелигенцији нити развија сопствене стратегије у овом правцу. Ово није први извештај велике међународне организације који истиче негативне утицаје вештачке интелигенције у смислу неједнакости и незапослености.²⁵

Један од потенцијалних видова злоупотребе ВИ је профилисање. Није фикција да се рачунарски алгоритми практикују за профилисање,²⁶ односно, за аутоматизовану

²⁴ О међународним стандардима рада више у: Ковачевић Перић, С. Пристојан рад рад - достојан човека, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, 2013, 21-47.

²⁵ Доступно:<https://www.politika.rs/sr/clanak/670968/un-vestacka-inteligencija-ce-uticati-na-40-odsto-radnih-mesta-sirom-sveta>, од 04.04.2025. (19.07.2025)

²⁶ Ово се може објаснити врло пластично: софтверу, у чије функционисање немате увид, се може препустити да самостално, без људске интервенције, донесе одлуку да ли ће вам се одобрити новчани кредит, на основу анализе неке базе података у коју такође немате увид.

Доступно:<https://www.ekapija.com/me/news/4318918/kako-zastititi-autorska-prava-u-erivjestacke-inteligencije>, од 31.07.2023. (20.07.2025)

Исто тако може се препустити да процени и одабир кандидата за запослење. Може звучати као добар правац за елиминисање субјективности, арбитражности али може да доведе

обраду приватних података да би се проценили лични аспекти појединца као на пример економског стања, здравља, афинитети, интересовања, итд. У пословању, профилисање је поступак обраде личних података корисника који има за циљ процену и предвиђање његових личних склоности, могућности и понашања, ради употребе добијених информација у пословне или друге сврхе.²⁷ Профилисање се интензивно практикује у Кини, а у ЕУ, као и код нас је забрањено применом Опште уредбе о заштити податка из 2016. године (*General Data Protection Regulation-GDPR*),²⁸ која је код нас хармонизирана кроз Закон о заштити података личности из 2018. године,²⁹ Конвенцијом о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података (Конвенција 108) Савета Европе из 1981. године,³⁰ и Протоколом о изменама и допунама Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података.

3. ОДГОВОРНА ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА – РЕГУЛАТОРНИ ОКВИР У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Циљ европског законодавца, на основу претходно наведеног, је јасан – унапређење иновативности и истраживања ВИ, али уз обезбеђење поштовања и заштите основних људских права. Сходно законодавном оквиру ЕУ, и њеним настојањима која су у погледу развоја вештачке интелигенције са неоспорно видљивим приступом – заштите људских права, и многе државе чланице су већ размотриле доношење националних правила којима би се зајамчило да вештачка интелигенција буде поуздана и сигурна те да се развија и употребљава у складу с обавезама у подручју фундаменталних права. У том смислу и земље кандидати за чланство у ЕУ имају обавезу да националне регулаторне оквире ускладе са свим правним тековинама Уније током процеса приступања, самим тим и са Актом о ВИ. У

до дискриминације, нарочито када је потребно ставити акценат на, примера ради, вулнерабилне друштвене групе.

²⁷ Profilisanje [https://recnikinterneta.rs/definicija/profiling-profilisanje/\(11.07.2025\)](https://recnikinterneta.rs/definicija/profiling-profilisanje/(11.07.2025))

²⁸ Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), OJ L 119/1, 04.05.2016.

²⁹ „Сл. гласник РС“, бр. 87/18.

³⁰ Convention for the Protection of individuals with regard to automatic processing of personal data (ETS, No 108), Strasbourg, 28. 1.1981.

Закон о потврђивању Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података (Конвенција 108), „Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, „Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 1/1992, бр. 11/2005 -др. закон, бр. 98/2008 -др. закон и 12/2010.

Закон о потврђивању Протокола о изменама и допунама Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података, „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 4/2020.

контексту наведеног, обавезе произилазе и за нашу земљу. Може се рећи да је употребом средстава вештачке интелигенције настао један медијум којем нема сличног у досадашњој људској историји на начин да су настали проблеми везани за правну регулацију употребе оваквих средстава, и посебно проблеми који се односе на одговорност за штету настале употребом ових средстава (Аксић, 2024, 130).

У циљу креирања одговорне вештачке интелигенције Република Србија је у склопу развојних стратегија за вештачку интелигенцију, 2023. године усвојила Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције (у даљем тексту: Смернице). За циљ имају да омогуће да се наука, посебно у области вештачке интелигенције, развија и напредује али да не дозволе да се човек, као централна фигура свих процеса који на њега утичу и чији је посредни или непосредни чинилац, угрози и запостави. Такође, системи вештачке интелигенције који се развијају морају да буду у складу с добробити човека, животиња и животне средине.³¹ Основни циљ доношења Смерница је да се не дозволи да процеси у којима учествује систем вештачке интелигенције угрозе или да маргинализују човека и деловање човека и да се слобода деловања, мишљења и одлучивања не наруши у мери да права и тековине које чувају те вредности буду обесмишљене, умањене или заборављене. Ово се пре свега односи на креирање екосистема у коме ће се употребом вештачке интелигенције унапредити продуктивност људи, оптималније користити ресурси у раду и функционисању људи и друштва у целини и унапредити квалитет живота људи.³²

Сходно Смерницама (2023, 11), систем вештачке интелигенције или вештачка интелигенција дефинише се на различите начине. Већина дефиниција одређује га као софтвер (софтверски модел) који је истрениран над скупом података ради обављања специфичних задатака – попут препознавања одређених образаца и сл., (Смернице, 2023, 6). Не умањујући значај других схватања и принципа, у Смерницама су издвојена начела која су препозната као полазна основа за стварање, примену и употребу Система вештачке интелигенције који ће својом поузданошћу и одговорношћу према човеку бити достојни људског поверења: Објашњивост и проверљивост; Достојанство; Забрана чињења штете; Правичност.³³ Основ за

³¹ Преузето из Смерница, 2023, 3-4.

³² Исто.

³³ Изградња и стварање поуздане и одговорне вештачке интелигенције захтевају испуњење одређених Улова који се темеље на Начелима утврђеним овим Смерницама, а која се одређују кроз: 1. Деловање (посредовање, контрола, учешће) и надзор; 2. Техничку поузданост и безбедност; 3. Приватност, заштиту података о личности и управљање подацима; 4. Транспарентност; 5. Различитост, недискриминацију и равноправност; 6. Друштвено и еколошко благостање; 7. Одговорност.

Услови су дефинисани кроз принцип „отворене листе“; Смернице не ограничавају примену и других услова који се могу применити са аспекта етичких принципа, а све у циљу развоја, примене и употребе поуздане и одговорне вештачке интелигенције.

доношење Смерница садржан је у Стратегији развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020–2025. године, која је као један од својих пет циљева поставила етичку, безбедну примену вештачке интелигенције и ову активност одредила у Акционом плану за период 2020-2022. године за примену стратегије развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020-2025. године.³⁴ Како би се овај циљ остварио, неопходно је развити и увести механизме који ће омогућити одговоран развој вештачке интелигенције и проверу да ли су ови системи у складу с највишим етичким и безбедносним стандардима (Смернице, 2023, 3-4).³⁵ За оквире ове стратегије коришћена је широко прихваћена дефиниција вештачке интелигенције коју је понудила независна експертска група Европске комисије у извештају о дефинисању вештачке интелигенције:³⁶ „Вештачка интелигенција (ВИ) односи се на системе који показују разумно, интелигентно, понашање на основу анализе свог окружења и доносе одлуке - са одређеним степеном аутономије - да остваре конкретне циљеве. Системи засновани на вештачкој интелигенцији могу бити базирани искључиво на софтверу и деловати у виртуелном свету (на пример, виртуелни асистенти, софтвери за анализу фотографија, интернет претраживачи, системи за препознавање говора и лица) или могу бити уграђени у уређаје - хардвер (на пример, напредни роботи, аутономна возила, дронови и слично). Ти Системи укључују системе машинског учења и експертске системе”.³⁷

Мора се имати у виду да су циљеви и мере за даљи развој ВИ у Србији уоквирен Стратегијом 2020-2025., базирани на дефиницији независне експертске групе Европске комисије. Ову чињеницу истичемо јер желимо да апострофирамо да су ови стратешки циљеви постављени у тежњи за увођењем и коришћењем одговорне ВИ, иако не постоји универзално прихваћена дефиниција вештачке интелигенције. Универзалност регулативе један је од услова за дугорочнију стратегију. Говоримо о не постојању јединственог, универзалног поимања ВИ, услед немогућности да се једном заувек датом формулацијом „ухвате“ сви домени ове технологије. То је последица њеног брзог развоја, због чега је немогуће дати предикцију праваца у којима ће се тај развој кретати. Поред тога, једна универзална дефиниција треба да „помири“ различита поимања и ставове који постоје међу државама на националном нивоу, што је последица различитих потреба сваке државе, степена развоја друштва, економије,

³⁴ „Сл. гласник РС”, бр. 81/2020.

³⁵ UNESCO је, у новембру 2021, усвојио Препоруке о етици система вештачке интелигенције (енг. Recommendation on the Ethics of AI) 3 у чијој су изради учествовали и представници Републике Србије. 4 Принципи из Препорука садржани су и у овим Смерницама. UNESCO, (2021), Recommendation on the Ethics of AI, доступне на адреси: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137/PDF/381137eng.pdf.multi>

³⁶ *A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines, Independent High-Level Expert Group on Artificial Intelligence set up by the European Commission, 2018.* Више у: Стратегија за развој вештачке интелигенције за период 2020-2025

³⁷ Из Стратегије 2020-2025. године, Део 2. Појам, значај и улога вештачке интелигенције.

привреде, политике, центара моћи, културе и др., услед чега је различит фокус на елементима ВИ који су обухваћени потенцијалном дефиницијом, а на другој страни „ове ваге“ су људска права и слободе човека. Питање је где је јача превага. У том смислу, сва је прилика да ће се због „галопирајућег развоја ВИ“ и код нас мењати стратешки циљеви, мере, правни оквири за иновационим промена у ВИ.

Стратегијом за развој вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020-2025. године утврђени су циљеви и мере за развој вештачке интелигенције чија имплементација треба да резултира економским растом, унапређењем јавних услуга, унапређењем научног кадра и развојем вештина за послове будућности. Такође, реализација мера Стратегије би требало да осигура да се вештачка интелигенција у Републици Србији развија и примењује на безбедан начин и у складу са међународно препознатим етичким принципима како би се искористио потенцијал ове технологије за унапређење квалитета живота сваког појединца и друштва у целини, као и за достизање Циљева одрживог развоја.³⁸ Стратегија је усклађена са Европском иницијативом о вештачкој интелигенцији³⁹ којом је утврђена политика Европске комисије у области вештачке интелигенције. У том контексту, Република Србија као кандидат за чланство у Европској унији, али и као учесница у оквирном програму Европске уније за истраживање и иновације настоји да обезбеди неопходну меру усклађености са Европском унијом која ће омогућити потпуну интеграцију у Европски истраживачки простор и још тешњу сарадњу.⁴⁰ Стратегија 2020-2025., поставила је темеље и трасирала пут развоја вештачке интелигенције у Републици Србији интегрисањем вештачке интелигенције у пет области: развој образовања за потребе стварања људских ресурса са компетенцијама потребним за остварење циљева Стратегије, савременог друштва и привреде, развој науке и иновација у области вештачке интелигенције, развој економије засноване на вештачкој интелигенцији, развој услуга јавног сектора применом вештачке интелигенције и примена вештачке интелигенције на етички и безбедан начин. Република Србија је била међу првим земљама које су усвојиле одређена стратешка документа за развој вештачке интелигенције и на тај начин се благовремено укључила у савремене токове. Овом стратегијом утврђују се нови циљеви и мере како би се наставио континуиран развој у области вештачке интелигенције у Републици Србији, а уједно и боље прилагодио новим глобалним трендовима.⁴¹

³⁸ 2015. године, државе су усвојиле Агенду за одрживи развој до 2030. године и 17 глобалних циљева (*eng. Sustainable Development Goals*)

³⁹ „Artificial Intelligence for Europe“, COM(2018) 237 final,

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A237%3AFIN> (21.07.2025)

⁴⁰ Из Стратегија развоја вештачке интелигенције Републике Србије за период 2020-2025. године.

⁴¹ Из Стратегије развоја вештачке интелигенције Републике Србије за период 2025–2030. године.

Због динамичних промена које доноси вештачка интелигенција у свим аспектима развоја привреде и друштва, на иницијативу Министарства науке, технолошког развоја и иновација, започело је процес израде нове стратегије и пре истека Стратегије развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020–2025. године.⁴² Нову стратегију развоја вештачке интелигенције Србија је усвојила 17. јануара 2025. године. Усвајањем друге по реду стратегије за развој вештачке интелигенције – *Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2025–2030. година* (у даљем тексту: Стратегија 2025-2030),⁴³ Република Србија наставља да следи претходно дефинисан правац развоја науке, истраживања, образовања, инфраструктуре и решења из области вештачке интелигенције као и повећања примене вештачке интелигенције у приоритетним областима. Ова стратегија поставља оквире за даљи развој вештачке интелигенције до 2030. године, обезбеђујући да Република Србија прати савремене трендове и стандарде у овој области. Један од основних циљева овог документа је да се кроз посебне мере омогући значајан подстицај за даљи развој научних истраживања, иновација, образовања, економског раста и унапреди квалитет живота свих грађана (Стратегија 2025-2030, Увод). Стратегије има за циљ (један од циљева), да се обезбеди јасан и ефикасан институционални и правни оквир за доношење посебног закона који ће регулисати примену вештачке интелигенције, којим се омогућава њена сигурна, безбедна и поуздана примена усклађена са међународним стандардима и креирају услови за подстицање иновација. У контексту наведеног, неопходно је уредити бројна питања која се отварају при свакодневном коришћењу ових технологија. Прописима је потребно регулисати начин на који се развија и употребљава вештачка интелигенција уз јасно прописане механизме за спречавање злоупотреба којима се угрожавају здравље, безбедност и друга људска права, односно припремити нацрте, односно предлоге закона и подзаконских аката који ће регулисати примену вештачке интелигенције на тржишту. Регулаторни оквир би требало да прати постојеће етичке норме и међународни правни оквир, почев од анализе, документовања развоја, избора података, креирања упутстава за употребу, контролу тржишта, обезбеђивања транспарентности и поузданости система и др. При регулисању ових питања врши се анализа трендова, међународних стандарда који се успостављају и унапређују, као и упоредна анализа прописа других земаља у овој области. Посебну пажњу требало би посветити и регулисању правила која ће омогућити развој и етичку примену генеративне вештачке интелигенције (Стратегија 2025-2030). Стратегија поставља основ за даљи развој правног и институционалног оквира који ће омогућити креирање решења за бројне етичке и регулаторне изазове. Овим приступом стварају се

⁴² „Сл. гласник РС“, број 5 од 17. јануара 2025. године.

Стратегија је израђена у складу са чланом 13. Закона о планском систему Републике Србије, „Службени гласник РС“, број 30/18.

⁴³ „Сл. гласник РС“, бр. 5/2025. године.

предуслови за спречавање потенцијалних злоупотреба вештачке интелигенције и обезбеђује усклађеност са етичким стандардима којима Република Србија тежи.⁴⁴ Од остваривања постављених циљева и креирања квалитетног регулаторног и институционалног оквира, у многоме ће зависити и даљи развој у области вештачке интелигенције. Посебан значај имају и активности усмерене на промоцију и подизање свести грађана о значају коришћења вештачке интелигенције као трансформативне технологије, чиме се подстиче укључивање грађана у процес развоја и унапређења друштва. Очекује се спремност свих актера да кроз заједничку сарадњу и напоре помогну у реализацији циљева. Ангажованост државних институција, привредних субјеката, академске заједнице и сваког појединца, створиће повољне услове за успешну примену Стратегије, а самим тим и вештачке интелигенције која ће бити у функцији општег напретка друштва (Стратегија 2025-2030., *Увод*).

4. ЗАКЉУЧАК

Глобалне промене на економском и друштвеном плану у другој половини XX века и с почетка XXI, када долази до стварања интегрисаног – глобалног економског окружења, затим промене изазване технолошком и информатичком револуцијом,

⁴⁴ Посматрано кроз идентификоване посебне циљеве и мере, Стратегија има за циљ да:

– Обезбеди јасан и ефикасан институционални и правни оквир доношењем посебног закона који ће регулисати примену вештачке интелигенције, којим се омогућава њена сигурна, безбедна и поуздана примена усклађена са међународним стандардима и креирају услови за подстицање иновација,

– Унапреди основно, средње и високо образовање у области вештачке интелигенције и креира услове за едукацију читаве популације о могућностима, ограничењима и ризицима ове технологије, како би постала лидер у талентима у овој области,

– Кроз подршку научноистраживачким организацијама и иновативним субјектима подстакне развој науке, иновација и нових технолошких решења базираних на вештачкој интелигенцији. Наставак улагања у развој науке ће омогућити развој глобално конкурентних иновација,

– Усмери и стимулише примену решења вештачке интелигенције у јавном и приватном сектору, са посебним фокусом на медицину, биотехнологију, образовање, пољопривреду, информациону безбедност и друге области, чиме се пружа прилика да се Република Србија позиционира као регионални лидер у примени вештачке интелигенције,

– Стимулише разумевање значаја, стандардизацију, уређење и развој управљања подацима као и отварања података са циљем развоја науке и стварања пословних решења заснованих на примени вештачке интелигенције. Држава, препознајући податке као стратешки ресурс савремене глобалне економије, користи их како би омогућила бржи развој привреде и напретка друштва у целини,

– Унапреди инфраструктуру у свим сегментима који помажу стабилан и континуиран развој вештачке интелигенције повећањем капацитета Националне платформе за вештачку интелигенцију, односно обезбеђивањем нових суперкомпјутера, складишних капацитета и даљим развојем алата за рад са подацима.

довеле су до трансформације производних снага које националним економијама доводе у питање институционални оквир радног права. То се нарочито одразило на повећање незапослености и већу мобилност радне снаге – имајући у виду да је радна снага најадаптабилнији чинилац у производним снагама. Последица тога је трансформација самог радног односа, пре свега у виду веће флексибилизација рада, дерегулација радноправне регулативе и сл., (Ковачевић Перић, 2020, 124). Ништа мање последице, напротив, не очекују се и од примене вештачке интелигенције. Наиме, вештачка интелигенција је почела да се развија пре неколико деценија са периодима успона и стагнација да би у првим годинама ове деценије кренуо нагли развој и ширење примене. Ова револуционарна технологија постала је кључни сегмент савременог друштва која обликује данашњицу, са применом у бројним областима као што су медицина, индустрија, образовање и пољопривреда. Њена способност да анализира велике количине података и доноси брзе одлуке значајно унапређује процесе, смањује трошкове и подиже квалитет живота. На пример, у здравству вештачка интелигенција доноси велики напредак у дијагностици и терапији, док у образовању омогућава персонализовано учење које је доступно ширем кругу људи и које помаже да свако може да напредује лакше него раније. У многим секторима, ова технологија показује способност да трансформише постојеће моделе рада и допринесе одрживом развоју. Иако доноси огромне користи, ВИ такође отвара низ изазова који захтевају пажљиву разраду. Етичка питања попут заштите приватности, пристрасности у алгоритмима и потенцијалних злоупотреба постају све важнија. Осим тога, постоји ризик да ће аутоматизација коју покреће ВИ повећати неједнакости, посебно у мање развијеним економијама где су многи послови угрожени. Недостатак јасних регулација у бројним земљама додатно компликује ситуацију, јер омогућава неконтролисану примену технологије (Стратегија 2025-2030). Она је без сваке сумње велики потенцијал, са мноштво бенефита, али као и свака технолошка иновација доноси са собом многе опасности у области безбедности, сигурности, угрожавања људских права, пословања компанија, рада државне управе, итд. Злоупотребе алгоритама и вештачке интелигенције већ данас значајно утичу на све процесе у нашим друштвима, па је тако холандски премијер у 2021. години поднео оставку због незаконите и дискриминаторне употребе вештачке интелигенције код доделе дечјих додатака из јавних фондова (Прља, Гасми, Кораћ, 2021, 7). Сва је прилика да ће област вештачке интелигенције у блиској будућности представљати „бојно поље“ жестоке борбе за превласт у лидерству, а с друге стране борбе за доминацију човека и његова људска права, за достојанствен рад, живот достојан човека.⁴⁵ То упућује на закључак да се у условима савременог развоја

⁴⁵ О достојанственом раду више: Ковачевић Перић, С., Перспективе пристојног рада”, *Научно-истраживачки пројекат “Начела добре владавине”*, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2018, 381-393.

производних снага и продуктивности рада, јављају и јављаће се нови проблеми и потреба даљег унапређења нивоа заштите радника (Ковачевић Перић, С., & Мицковић, М. 2023, 43-44), па ће бити потребно доносити нове међународне норме (што значи нове конвенције и препоруке), односно ревидирати постојеће које су превазиђене (Ковачевић Перић, 2019, 66). У томе је основ заговарања за јачање оквира људских права, заштите истих и залагање за етичке принципе у примени и руковању вештачком интелигенцијом. У бити савременог друштва је да законом, нормом иде у корак са променама у друштвено-економским и политичким односима, па се то очекује и у домену вештачке интелигенције. Омогућити развој иновација уз јасан правни оквир. У последње време све више земаља се бави етиком у употреби и примени вештачке интелигенције, и постављањем граница – оквира употреби исте. Ограничење домета ВИ постављањем људских права као браника. Другим речима, обликовати правни оквир који ће поспешити и подстицати развој вештачке интелигенције, али која је хумана, одговорна, безбедна. Савремено друштво мора да се бави етичношћу употребе ВИ, односно ограничењем њених домета, у сврху заштите људских права. С тога, уместо страха да ли вештачка интелигенција може у блиској будућности да преузме квалитете и способности „људске“, да постане свесна, и залагања на пољу како то спречити, потребно је да „радимо“ на човеку, његовој савести, савесности, правичности, емпатији, етици. У крајњем све почиње и завршава се човеком. Можда је најбоље присетити се реченице са почетка овог рада, мисао немачког филозофа и физичара Јозефа Ф.Вајнцекера: „Научно-технички прогрес има два лица: може да буде благодет, али и проклетство, и само од човека зависи којим ће правцем кренути“. Ова реченица је и сигурност али и опомена.

ЛИТЕРАТУРА

Аксић, С. 2024. Правна основа конверзије одговорности настале као последица употребе система вештачке интелигенције. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, pp. 119–132;

DOI:<https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012024.07>

Živković, A. 2024. Computer programs legal protection framework with special reference to Artificial Intelligence ChatGPT. *Strani pravni život* 3, pp. 317–338. DOI: https://doi.org/10.56461/SPZ_24301KJ;

Ковачевић Перић, С. 2024. Домашај међународних стандарда рада у елиминисању дечијег рада – најгорих облика. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, pp. 3–22. DOI:<https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012024.01>;

Ковачевић Перић, С., & Мицковић, М. 2023. Заштита права запослених у савременом развоју. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, pp. 45-59. DOI:<https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012023.03>;

Ковачевић Перић, С., 2020. Агенцијско запошљавање у Републици Србији. *Годишњи Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, pp. 123-140;

Ковачевић Перић, С., 2019. Међународни стандарди рада - међународна организација рада. *Радно право и социјално право*. Часопис за теорију и праксу радног социјалног права. Година XXIII (2), pp. 47-70;

Ковачевић Перић, С., 2018. Перспективе пристојног рада. *Научно-истраживачки пројекат „Начела добре владавине”*. Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, pp. 381-393;

Ковачевић Перић, С. 2013. *Пристојан рад рад - достојан човека*, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Београд;

Korać, V., Prlja, D., Gasmı, G. 2021. Challenges brought on by Artificial Intelligence. *Archaeology and Science* 17, pp. 159–165. DOI: https://doi.org/10.18485/arhe_apn.2021.17.10;

Mihajlović, A., & Ćorić, V. 2024. *Artificial intelligence and discrimination – strengths and weaknesses of the current European anti-discrimination legal framework*. In: *Regional Law Review*. Institute of Comparative Law, Belgrade, pp. 9-29. DOI: https://doi.org/10.56461/iup_rlrc.2024.5.ch2;

Прља, Д., Гасми, Г., Кораћ, В., 2021. *Вештачка интелигенција у правном систему ЕУ*, Институт за упоредно право, Београд;

Ђеранић-Перишић, Ј., Машин, С., 2025. Акт о вештачкој интелигенцији Европске уније и савремени изазови у остваривању и заштити људских права, *Тематски зборник са Међународног научног скупа под називом: „Савремени изазови у остваривању и заштити људских права“*, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, pp. 19-34;

Прописи

Акциони план за период 2020-2022. године за примену стратегије развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020-2025. године, „Сл. гласник РС”, бр. 81/2020;

Етичке смернице за развој, примену и употребу поуздане и одговорне вештачке интелигенције, „Сл. гласник РС”, бр. 23/2023;

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 on laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act), OJ L 2024/1689, 12. July 2024;

Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020–2025., „Сл. гласник РС”, бр. 96/2019;

Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2020–2025., „Сл. гласник РС”, бр.5/2025;

White Paper on Artificial Intelligence: A European approach to excellence and trust of 19 February 2020, COM (2020) 65 final;

„Artificial Intelligence for Europe”, COM(2018) 237 final,
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=COM%3A2018%3A237%3AFIN>
(21.07.2025);

Закон о заштити података личности, „Сл. гласник РС“, бр. 87/18;

Конвенција о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података (Конвенција 108) Савета Европе из 1981. године, (енгл., Convention for the Protection of individuals with regard to automatic processing of personal data (ETS, No 108), Strasbourg, 28.1.1981;

Закон о потврђивању Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података (Конвенција 108), „Сл. лист СРЈ - Међународни уговори“, „Сл. лист СЦГ - Међународни уговори“, „Сл. гласник РС - Међународни уговори“, бр. 1/1992, бр. 11/2005 -др. закон, бр. 98/2008 -др. закон и 12/2010;

Оквирна конвенција о вештачкој интелигенцији и људским правима, демократији, и владавини права. Доступно на: <https://www.coe.int/en/web/artificial-intelligence/the-framework-convention-on-artificial-intelligence>; и на: [https://rm.coe.int/1680afae3c\(15.07.2025\)](https://rm.coe.int/1680afae3c(15.07.2025));

Протокол о изменама и допунама Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података, „Сл. гласник РС - Међународни уговори“, бр. 4/2020;

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection of natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation), OJ L 119/1, 04.05.2016;

UNESCO. (2021), Recommendation on the Ethics of AI, доступне на адреси: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381137/PDF/381137eng.pdf.multi>.

Интернет извори

Доступно на: <https://www.theverge.com/2022/12/5/23493932/chatgpt-ai-generated-answers-temporarily-banned-stack-overflow-llms-dangers>, од 05.12.2022. (26.06.2025);

Доступно на: <https://ubrzanje.telegraf.rs/ubrzanje-ai/4146637-novi-kineski-odgovor-na-chatgpt-privukao-paznju-model-vestacke-inteligencije-koji-sme-ono-sto-drugi-ne-smeju>, 17.07.2025. (20.07.2025);

Доступно на: https://www.oecd.org/en/publications/explanatory-memorandum-on-the-updatedoecd-definition-of-an-ai-system_623da898-en.html (08. 07. 2025);

Доступно на: <https://www.rts.rs/magazin/tehnologija/5323722/dejvid-glas-vestacka-inteligencija-samosvest-manipulacija-zloupotreba-strahovi-koristi.html>, од 07.12.2023. (17.07.2025);

The Bletchley Declaration by Countries Attending the AI Safety Summit, 1-2 November 2023, Доступно на: <https://www.gov.uk/government/publications/ai-safety-summit-2023-the-bletchley-declaration/the-bletchley-declaration-by-countries-attending-the-ai-safety-summit-1-2-november-2023> (17.07.2025);

A/78/L.49 Seizing the opportunities of safe, secure and trustworthy artificial intelligence systems for sustainable development,

Доступно: <https://www.undocs.org/Home/Mobile?FinalSymbol=A%2F78%2FL.49&Language=E&DeviceType=Desktop&LangRequested=False> (17.07.2025);

Доступно на: <https://www.politika.rs/sr/clanak/670968/un-vestacka-inteligencija-se-uticati-na-40-odsto-radnih-mesta-sirom-sveta>, од 04.04.2025. (19.07.2025);

Доступно на: <https://www.ekapija.com/me/news/4318918/kako-zastititi-autorska-prava-u-eri-vjestacke-inteligencije>, од 31.07.2023. (20.07.2025)

Доступно на: <https://recnikinterneta.rs/definicija/profiling-profilisanje/>(11.07.2025).

Slobodanka KOVAČEVIĆ-PERIĆ, Ph.D

Full Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, slobodanka.peric@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-8388-8425.

ARTIFICIAL INTELLIGENCE – SOCIO-ECONOMIC IMPLICATIONS

Summary

In today's digital age, artificial intelligence is becoming increasingly present and has become an almost inevitable segment of our daily lives. Even before being „identified“ as artificial intelligence – distinguished from what we refer to as human intelligence – we had already been extensively using numerous applications, services, and tools relying on this digital technology (such as smartphones, automobiles, etc.).

This revolutionary technology is developing at an unstoppable pace, penetrating – often invasively – into all aspects of society, offering numerous advantages by facilitating many aspects of life. However, one must not disregard the potentially negative consequences of any technology, as its implications may have far-reaching impacts on the individual, on society, and on humanity as a whole.

This paper examines and analyzes the implications of the accelerated development of artificial intelligence on the future of work, changes in work processes, and the labor market. The application of artificial intelligence also raises the issue of redefining the role of humans within the work process. While some believe that artificial intelligence may relieve humans of routine tasks, others warn that such technological progress could deepen global and class inequalities and ultimately lead to the disappearance of many jobs traditionally performed by humans.

In the analysis of artificial intelligence, both in its application and development, the author highlights the necessity of establishing a legal framework – universal and unified – with the aim of shaping responsible and trustworthy artificial intelligence, the benefits, operation, implications, and scope of which must be assessed through its impact on human rights and freedoms.

In recent years, an increasing number of countries have engaged with the issue of ethics in the use and implementation of artificial intelligence, by setting boundaries and regulatory frameworks that limit its scope and define its acceptable use, placing human rights as a safeguard. Contemporary society must engage with the ethicality of AI use for the purpose of protecting human rights.

Therefore, rather than focusing on the fear of whether artificial intelligence may soon assume human qualities and capabilities, or attain consciousness – and on efforts to prevent such developments – our focus must shift toward strengthening the human being: their conscience, integrity, fairness, empathy, and ethical responsibility.

Key words: Artificial Intelligence, Responsible Artificial Intelligence, Regulation of Artificial Intelligence, Socio-Economic Impact of Artificial Intelligence, Human rights.

Др Дејан МИРОВИЋ*

ФРАНЦУСКО НЕМАЧКИ ПЛАН, ОХРИДСКИ СПОРАЗУМ И ОСНОВНИ УГОВОР ИЗМЕЂУ ДВЕ НЕМАЧКЕ¹

Апстракт

Основни уговор између две Немачке је био правни основ за Француско немачки план и Охридски споразум из 2023. године. Овим уговорима се међусобно признају елементи државе утврђени Конвенцијом из Монтевидеа 1933. године. Једини елемент који није признат Француско немачким планом и Охридским споразумом из 2023. године је успостављање дипломатских односа.

Кључне речи: Основни уговор између две Немачке, Француско немачки план, Охридски споразум, Конвенција из Монтевидеа, међународно јавно право.

1. ФРАНЦУСКО НЕМАЧКИ ПЛАН И ОХРИДСКИ СПОРАЗУМ КАО МОДИФИКОВАНИ ОСНОВНИ УГОВОР ИЗМЕЂУ ДВЕ НЕМАЧКЕ

Према изјавама самих страна уговорница Француско немачког плана и Охридског споразума из 2023. године Основни уговор између две Немачке из 1972. године је био њихов правни основ.² Председник Републике Србије то признаје у одговору на питање посланика о сличностима између Француско немачког плана и Основног уговора између две Немачке 14. септембра 2022. године у Народној скупштини: “Што се тиче две Немачке то је такође без формалног признања, али само без формалног признања наше Владе, али све остало је тачно.“ Аљбин Курти, 29. априла 2023. године у Грчкој на Делфи форуму, такође изјављује да је Основни уговор између две Немачке правни основ за Француско немачки план и Охридски

* Редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, dejan.mirovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9841-5842.

¹ Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту ”Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе” који финансира Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027.

² Опширније о овој теми; Мировић Д. "Државни удар: Француско немачки план и Охридски споразум", *Catena mundi*, Београд, 2024. 335-351

споразум: “Договор је инспирисан моделом две Немачке. У основи две државе које одлучују да живе једна са другом, са својим суверенитетом и једнаким правима“. Овакав став заступају и у НАТО пакту. Известилац НАТО за Западни Балкан, лорд Марк Ланкестер истиче да је Француско немачки план заснован на Основном уговору између две Немачке.³ Волфганг Ишингер, немачки дипломата који је у својој младости учествовао у преговорима у вези са Основним уговором између две Немачке и касније у преговорима о Ахтисаријевом плану, у изјави за Kosovo Online 10. децембра 2022. године не демантује сличности између Француско немачког плана и Основног уговора између две Немачке. Напротив, он се ватрено залаже за прихватање Француско немачког плана и оптужује бившег српског премијера Коштуницу да је заједно са руском владом срушио његов предлог из 2007. године иако је за њега био чак и тадашњи руски представник на преговорима и садашњи амбасадор у Београду, Боцан-Харченко.⁴ Утицај Основног уговора између две Немачке се несумњиво и директно види и у одредбама члана 15 Вашингтонског споразума из 2020. године у којима се Србија обавезала да неће ометати чланство Косова у међународним организацијама.⁵ Коначно, и правна анализа припремних радова, текста и примене Основног уговора између две Немачке, такође показује да је он несумњиво био правна основа на којој је заснован Француско немачки план и Охридски споразум.

3. ОСНОВНИ УГОВОР ИЗМЕЂУ ДВЕ НЕМАЧКЕ

Припремни радови на постизању Основног уговора између две Немачке су отпочели састанком између западнонемачког федералног канцелара Вилија Бранта и генералног секретара КП СССР Леонида Брежњева. Њихов састанак је одржан на Криму у августу 1971. године (Nakkarainen, 2011, 144-200). Брант је након тога посебним писмима информисао Вашингтон, Лондон и Париз о разговорима са

³ Lancaster M. *WESTERN BALKANS: RENEWED SECURITY CHALLENGES ON NATO'S DOORSTEP* 16. April 2024, <https://www.nato-pa.int/document/2024-western-balkans-report-lancaster-050-dscfc>, приступљено 10. јула 2024. године.

⁴ “Амбасадор Боцан Харченко се није противио предлогу, чак ме охрабрио да одлетим у Москву и да га предам министру иностраних послова Лаврову. Нажалост руска влада није могла да подржи предлог због става премијера Србије који је био категорички против“. „Ишингер: надам се да ће Косово и Србија прихватити немачко-француску иницијативу“, 10. октобар 2022. године, <https://www.kosovo-online.com/intervju/isinger-nadam-se-da-ce-kosovo-i-srbija-prihvatiti-nemacko-francusku-inciјativu-10-12-2022>. Приступљено 19. маја 2024. године.

⁵ У члану 15 Вашингтонског споразума се наводи: “Косово (Приштина) ће пристати да имплементира једногодишњи мораторијум на аплицирање за чланство у међународним организацијама. Србија (Београд) ће пристати на једногодишњи мораторијум кампање повлачења признања, и уздржаваће се од формалних и неформалних захтева било којој држави или међународној организацији да не призна Косово (Приштину) као независну државу. Оба договора о одустајању одмах ступају на снагу.”

совјетским вођом. Петри Хакарајнен, фински дипломата у својој књизи тврди да су Совјети имали неколико основних циљева током преговора о Основном уговору између две Немачке. Желели су да Савезна Република Немачка (СРН) призна Немачку Демократску Републику (НДР), као и да Запад учини уступак око сазивања КЕБС на коме би Москва добила дефинитивно признање граница у Европи. Западне силе и СРН су, са друге стране, желеле да убаце питања поштовања људских права у завршни акт КЕБС, али и у Основни уговор између две Немачке. Хакарајнен тврди и да су две немачке државе имале још један истоветан циљ током преговора. Обе државе су жарко желеле да постану чланице УН. Западнонемачки професор Бруно Сима тврди и да је НДР желела закључивање уговора са Боном и због економских разлога јер би након постизања уговора царине тадашње Европске економске заједнице (ЕЕЗ) престале да важе у трговини између две Немачке (Simma, 1985, 97-115).⁶

На почетку преговора власти у Бону доносе меморандум у марту 1972. године који постаје једна врста предлога основе за преговоре са НДР, тј. платформе за преговоре. У њему се истиче да СРН нема снаге да изврши немачко уједињење, али и да то не значи да је одустала од њега. Промена околности у свету ће омогућити у будућности немачко уједињење, корак по корак.⁷ Један од тих корака је закључивање Основног уговора између две Немачке. Након тога, 15. јуна 1972. године почињу и званични преговори о тексту Основног уговора између две Немачке. Главни преговорац испред СРН је државни секретар Егон Бар, бивши новинар и дипломата. Он је током преговора деловао у складу са инструкцијама савезне владе, канцелара Бранта, министра спољних послова Шела, али и Бундестага. Испред НДР главни преговарац је био Михаел Кол, државни секретар и дипломата. Укупно се одржава шест рунди преговора између главних преговораца. Позиције Бона и Источног Берлина су веома удаљене и зато долази до застоја у преговорима. У том контексту, Брант моли Брежњева да утиче на Источни Берлин да се преговори заврше пре отпочивања КЕБС. Главни западнонемачки преговорац Бар затим одлази код Ерика Хонекера првог секретара Јединствене социјалистичке партије НДР и тражи од првог човека те државе и партије да се преговори убрзају. Хонекер процењује (према Хакарајнену) да је у интересу његове државе да владајућа партија остане на власти у Западној Немачкој и пристаје на убрзање преговора.

Ова “шатл” дипломатија у троуглу Бон – Москва – Источни Берлин је уродила плодом 21. децембра 1972. године. Тог дана Бар и Кол потписују Основни уговор

⁶ Опширније о овој теми: Мировић Д. "Државни удар: Француско немачки план и Охридски споразум", *Сатена mundi*, Београд, 2024. стр. 335-351.

⁷ Промена међународних околности је заиста и довела до немачког уједињења 1990 године. Оно је извршено уговором о економској, социјалној и монетарној унији између две Немачке и уговором о уједињењу те године. Пратили су га и уговор између СССР и три западне силе о границама и повлачењу 370.000 совјетских војника као и уговор три западне силе о Берлину.

између две Немачке. Он је затим упућен западњемачком парламенту на ратификацију. Он га ратификује са 265 гласова “за” и 218 против. Основни Уговор између две Немачке ступа на снагу 21. јуна 1973. године.

Основни уговор између две Немачке састоји се из: преамбуле, 10 чланова, а уз њега иду резерва СРН и интерпретативна изјава СРН. У преамбули се наводи да су две уговорне стране свесне одговорности за очување мира и значаја неповредивости граница и поштовања територијалног интегритета и суверенитета. Истиче се и да стране имају различита гледишта на основна историјска питања, али и жељу да створе услове за сарадњу ради користи грађана. Западнонемачки професор Сима је сматрао да је таква формулација из преамбуле ублажавала утисак према којем је СРН више попустила у целокупном уговору (Simma, 1985, 97-115).

У члану 1 Основног уговора између две Немачке се наводи да ће две стране развијати добросуседске односе. У члану 2 стране истичу да ће поштовати основна начела Повеље УН, као што су: 1) поштовање једнакости држава; 2) поштовање независности држава; 3) поштовање суверености држава; 4) поштовање територијалног интегритета; 5) права на самоопредељење; 6) поштовање људских права. У суштини су власти из Бона у овом члану, након деценија одбијања (у складу са Халштајновом доктрином⁸), признале НДР други и трећи елемент државности који се наводе у Конвенцији из Монтевидеа из 1933. године. Односно, признали су суверену источњемачку владу и територију НДР.

Са друге стране, у члану 2 Уговора између две Немачке СРН је добила признање права на самоопредељење и поштовање људских права, управо онако како је било предвиђено у преговарачкој платформи. Начело самоопредељења је, према тумачењу СРН, било предуслов немачког уједињења.⁹

У члану 3 Основног уговора између две Немачке се, уз позивање на Повељу УН, стране поново обавезују да ће међусобно поштовати територијални интегритет, неповредивост граница и да ће се уздржати од претњи силом. Ово је несумњиво била још једна правна победа НДР јер је Бон директно признао границе Источне Немачке тј. важан део територијалног интегритета те државе.

У члану 4 се две Немачке обавезују да неће представљати другу страну уговорницу у међународним организацијама. Оваквим одредбама је несумњиво признат и четврти елемент државности из Конвенције из Монтевидеа из 1933. године

⁸ Халштајнова доктрина предвиђа прекид дипломатских односа са државама које признају НДР.

⁹ Према тадашњој западној правној доктрини универзално поштовање људских права је било у супротности са комунистичком правном доктрином. Шо, на пример, истиче да јесу западни правници у време Хладног рата сматрали да постоји универзално и приоритетно право слободе изражавања и вероисповести. Совјетски правник Тункин је, са друге стране, сматрао да су важнија економска и социјална права која могу да обезбеде само социјалистичке државе. Shaw M. “International Law“, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, p. 265

или способност да се буде субјект у међународним односима. Прихватање овако дефинисаног члана је било корисно за обе стране. Омогућило је учешће у изради Завршног акта КЕБС, као и доношење Резолуције СБ УН 335 од 22. јуна 1973. године која је била *conditio sine qua non* за чланство обе немачке државе у УН.¹⁰ Источни Берлин је ипак имао и више користи од члана 4. Наиме, након уласка у УН Запад је променио политику према НДР. САД су признале НДР 4. септембра 1974. године. Након тога амерички судови су ту правну чињеницу применили и у својој пракси - у пресуди суда из Њујорка из 1981. године у случају *Kunstsammlungen Zu Weimar v. Elicofon*. У тој пресуди се као неспорна правна чињеница узима признање НДР од стране САД.¹¹

У члану 5 Основног уговора између две Немачке се обе стране обавезују на мирољубиву међународну политику или политику разоружања у Европи (и на неширења атомског наоружања). У члану 6 се међусобно признају врховне суверене власти на територији две Немачке. Стране изјављују да ће међусобно да поштују независност и сувереност у унутрашњим и спољним пословима друге стране. Дакле, признаје се опет елемент државности из Конвенције из Монтевидеа из 1933. године, односно суверена и независна власт изнад које је само међународно јавно право.

У члану 7 две стране изражавају спремност да се нормализују односи у областима: 1) економије; 2) саобраћаја; 3) телекомуникација; 4) културе; 5) правних питања; 6) екологије; 7) науке; 8) спорта. На основу тога су касније закључивани транспортни и саобраћајни уговори и признавале су се судске пресуде (Simm, 1985, 97-115).

У члану 8 се предвиђа отварање представништва СРН у Источном Берлину, као и НДР у Бону. Ово је поново признање елемента државности из Конвенције из Монтевидеа из 1933. године, способности да се буде субјект у међународним односима. Овај члан је примењен и у пракси тако што је успостављања мисија НДР у Бону и СРН у Источном Берлину 1974. године. Мисија СРН је радила са министарством спољних послова Источне Немачке, мисија НДР је радила са уредом

¹⁰ Resolution 335 (1973) of 22 June 1973, The Security Council

Having considered separately the application of the German Democratic Republic (S/10945) and the application of the Federal Republic of Germany (S/0949) for admission to membership in the United Nations 1. Recommends to, the General Assembly that the German Democratic Republic be admitted to membership in the United Nations 2. Recommends to the General Assembly that the Federal Republic of Germany be admitted to membership in the United Nations.

¹¹ "This court already decided the statute of limitations issue in favor of the *Kunstsammlungen* in our Memorandum of Decision and Order dated February 24, 1975. In that decision, we vacated our prior decision of September 25, 1972 and allowed the *Kunstsammlungen* to intervene because the United States extended recognition to the German Democratic Republic in September 1974. In so doing we rejected *Elicofon's* objection to intervention which was based on the statute of limitations and found that the statute of limitations was tolled from October 7, 1949 to September 4, 1974 when the German Democratic Republic was not recognized by our government because "[t]he period of the statute does not commence until a forum is available in which a party may enforce its cause of action."

савезног канцелара. На обе мисије су примењивање одредбе Бечке конвенције о дипломатским односима из 1961. године. Дакле, источњонемачки и западњонемачки представници су имали право да истичу грб и заставу државе, имали су право на просторије за мисију, право на неповредивост просторија те мисије, право на забрану претреса и обезбеђивање сигурности, ослобођење од пореза и такси, право на непроведивост архива и докумената, слободу комуникације, неповредивост поште, имунитет од грађанске и кривичне одговорности, као и остале погодности које дипломатама гарантује Бечка конвенција из 1961. године.

У члану 9 Основног уговора између две Немачке се истиче да билатерални и мултилатерални споразуми које су закључиле СРН и НДР са трећим земљама остају на снази. У члану 10 се наводи да Основни уговор између две Немачке подлеже ратификацији.

На крају Уговора, СРН је уложила резерву на Основни уговор између две Немачке. Она је у писменој форми изјавила да за њу питање држављанства није регулисано. Дакле СРН није хтела да призна НДР један од четири основна елемента државности из Конвенције из Монтевидеа из 1933. године - постојано становништво односно држављанство Источне Немачке. НДР је писмено одговорила да сматра да је питање држављанства регулисано Основним уговором између две Немачке. У том смислу се може сматрати да је НДР одбацила резерву или уложила протест и да се резерва не примењује на овај билатерални уговор. СРН је на крају уговора приложила и интерпретативну изјаву. У њој се истиче да уговор није у конфликту са политичким циљем СРН - „уједињењем немачког народа кроз слободно самоопредељење.”

Дакле, правно тумачење одредби и примене Основног уговора између две Немачке показује да се главни предмет уговора налазио у одредбама чланова којим се признају елементи државности из Конвенције из Монтевидеа из 1933. године, као што су територијални интегритет, сувереност и чланства у међународним организацијама. Постојано становништво НДР или држављанство на основу кога се оно дефинише није признато од стране СРН (иако је у контексту међународног права та резерва одбачена од стране НДР).

4. ТУМАЧЕЊЕ ОДРЕДБИ ОСНОВНОГ УГОВОРА ИЗМЕЂУ ДВЕ НЕМАЧКЕ ОД СТРАНЕ САВЕЗНОГ УСТАВНОГ СУДА СРН 31. ЈУЛА 1973. ГОДИНЕ

Прихватање оваквог текста Основног уговора између две Немачке и доводи до огорчења у западњонемачкој јавности због чега баварска влада покреће поступак за утврђивање уставности уговора пред Савезним уставним судом. У суштини баварска

влада је хтела да суспендује Основни уговор између две Немачке.¹² Она је тврдила да Основни уговор између две Немачке није у складу са Основним законом СРН из 1949. Савезни уставни суд СРН прихвата поднесак и надлежност и доноси пресуду 31. јула 1973. године.¹³ Савезни уставни суд (у даљем тексту: СУС) у пресуди износи тумачење према којем је Основни уговор између две Немачке у складу са Основним законом СРН из 1949. Пресуда се образлаже следећим правним конструкцијама. СУС тврди на почетку пресуде да је Трећи рајх преживео 1945. годину и стаје окупације. СРН, у том контексту, има са њим међународноправни континуитет. СУС признаје да је и НДР држава, али само у смислу начела међународног јавног права. Према унутрашњем праву СРН, Источна Немачка није држава веће само део јединствене немачке државе која има континуитет са Трећим рајхом. Дакле, СУС покушава у пресуди из 1974. године да усклади две међусобно искључиве доктрине. Прву, која произилази из међународног права, односно Конвенције из Монтевидеа из 1933. године и другу, која произилази из званичне западнонемачке доктрине, а коју дефинише интерпретативна изјава уз Основни уговор између две Немачке. Према њој, постоји једна немачка држава која има континуитет са Трећим рајхом и која ће на миран начин ујединити све Немце. Ову очигледну контрадикцију СУС решава на следећи начин.

Основни уговор између две Немачке, према тумачењу СУС, има двојну природу, међународну и унутрашњу. Тренутно преовладава међународна компонента и зато се одредбе Основног уговора између две Немачке морају посматрати у складу са правилима Бечке конвенције из 1969. године. Доказ за доминацију међународног права је позивање на Повељу УН у члану 3 Основног уговора између две Немачке. СУС признаје и да је Основни уговор између две Немачке “фактичко признање посебног типа”, али само зато што је донет у оквиру политике “детанта” између Запада и Истока. Зато Основни уговор између две Немачке ипак не крши Основни закон из 1949. године јер се на две немачке државе примењују правила и појмови из међународног јавног права, а не унутрашњег. СУС истиче и да међународно право има предност у односу на унутрашње немачко, између осталог и због тога што је целовита немачка држава “деорганизована”. СУС ту тврдњу “доказује” тезом да се и у организованим федералним државама у случају постојања правне празнине или недостатка уставног регулисања примењује међународно јавно право.

У другом делу пресуде од 31. јула 1973. године СУС покушава да оправда и не мање спорно признање граница Источне Немачке од стране СРН у Основном уговору између две Немачке. СУС сматра да постоје разне врсте граница: 1)

¹² О суспензивном дејству жалбе уопште види више; Димић С., Миленковић Н., Бојанић Б.: "Суспензивно дејство жалбе у управном и пореском поступку" Зборник радова Правног факултета у Нишу, Број 104, 2025. стр. 183-205.

¹³ Опширније о овој теми; Мировић Д. "Државни удар: Француско немачки план и Охридски споразум", *Catena mundi*, Београд, 2024. стр. 335-351.

административне; 2) демаркционе; 3) границе важења Основног закона; 4) границе “интереса”; 5) границе које раздвајају “исти” народ. У том смислу границе из Основног уговора између две Немачке су у складу са Основним законом јер “деле” још увек постојећи Рајх или “целовиту” Немачку.

СУС је на крају пресуде закључио и да Основни уговор између две Немачке не значи да се признаје држављанство НДР. СУС зато одбацује источнонемачки закон о држављанству из 1967. године. На тај начин је СУС у ствари подржао подржао политику “отворених врата” или подстицање нелегалног исељавања из НДР у СРН.

Овакве тврдње СУС су критиковане од стране НДР и од стране правне теорије. НДР је одлуку СУС посматрао и као кршење Основног уговора између две Немачке и међународног јавног права. Основне примедбе су биле да су судије самовољно одређивале “нове врсте” граница.¹⁴ Правна теорија је тврдила и да је НДР извршила сецесију од Рајха и да је однос између две Немачке сличан ономе који постоји у британском Комонвелту (Simma, 1985, 97-115). У модерној правној теорији нема више дилеме око правне природе Основног уговора између две Немачке. Шо истиче да је Основни уговор између две Немачке било **“међусобно признање две државе без успостављања дипломатских односа”** (Shaw, 2008, 227).

Дакле, циљ Основног уговора између две Немачке је био сличан као и код Француско немачког плана и Охридског споразума. То је било међусобно признање елемената државности из Конвенције из Монтевидеа из 1933. године. Оно је такође извршено без успостављања дипломатских односа.

5. ОПРАВДАВАЊЕ ЗАКЉУЧИВАЊА ОСНОВНОГ УГОВОРА ИЗМЕЂУ ДВЕ НЕМАЧКЕ

Упркос ратификацији и пресуди СУС у којој се наводи да је Основни уговор између две Немачке био у складу са Основним законом из 1949. године, власти у Бону су биле принуђене да се и даље бране у јавности од жестоких напада опозиције. Влада се бранила тако што је истицала да је Основним уговором између две Немачке олакшана комуникација између развојених немачких породица као и прелазак границе, слободан проток робе и средстава. Подсећала је и на Писмо о немачком јединству из 1970. године, тј. интерпретативну изјаву дату поводом Московског споразума са СССР у коме се наводи да СРН није одустала од уједињења свих Немаца, као и на интерпретативну изјаву дату уз Основни уговор између две Немачке. Подсећано је на резерву о држављанству приложеноу уз исти уговор. Власт је позивајући се на одлуку СУС тврдила и да није признала НДР, већ се само поштују

¹⁴ Комонвелт је међународна организација независних и суверених држава из целог света, основан је 1931. године. Састоји се углавном од бивших британских колонија које су стекле независност у XX веку. Међународна организација има своје органе и окупља преко 50 држава. Седиште ове међународне организације је у Лондону.

њене границе. НДР је наводно само *de facto* призната, не и *de iure*, тврдио је Бон. Тврдило се и да је Основни уговор између две Немачке закључен ради избегавања грађанског рата међу Немцима.

На оптужбе опозиционе партије ЦДУ и посебно њеног лидера Штрауса да је Основним уговором између две Немачке порастао советски утицај у Западној Немачкој, влада је одговорила тако што је документа из припремних радова показала опозицији.¹⁵ Бранећи се од напада, влада у Бону се обавезала и да ће на предстојећој КЕБС заступати ставове из преговорачке платформе о важности самоопредељења немачког народа и поштовању људских права у комунистичким државама. Влада је тврдила и да се залагала за мењање граница мирним путем¹⁶ и да је Основни уговор између две Немачке наставак функционисања јединствене Немачке, те да постоје две државе у Немачкој које нису “стране једна другој“ (Simma, 1985, 97-115). Халштајнова доктрина коју је заступала опозиција је донела више штете него користи, тврдила је влада у Бону. Источна политика ће другачијим методама постићи веће резултате, тврдила је влада, бранећи се од напада опозиције и јавности.

6. УПОРЕЂИВАЊЕ ОСНОВНОГ УГОВОРА ИЗМЕЂУ ДВЕ НЕМАЧКЕ И ФРАНЦУСКО НЕМАЧКОГ ПЛАНА И ОХРИДСКОГ СПОРАЗУМА

Упоредна анализа преговора, текста и примене Основног уговора између две Немачке, са једне стране и Француско немачког плана и Охридског споразума, са друге стране, доводи до следећих закључака у погледу разлика између њих. Преговори између две Немачке су вођени уз активно учествовање Москве. Они су вршени у оквиру детаљно осмишљене “Источне политике” Вилија Бранта. Власти у Београду предвођене тадашњим председником Тадићем су још 2011. године избацили из преговора о КиМ Москву и њену дипломатију. Вучић је наставио ту праксу током преговора о Француско немачком плану и Охридском споразуму. Руси нису учествовали у преговорима о Француско немачком плану и Охридском споразуму иако су чак и државе са другог континента, као што су САД, имале представнике у преговорима. У априлу 2021. године (вероватно поседујући информацију да почињу преговори) руски министар спољних послова Сергеј Лавров је чак на конференцији за штампу понудио дипломатску помоћ Србији и учешће Москве у преговорима о КиМ.¹⁷ Србија није прихватила ову понуду, показали су

¹⁵ Она је то радила током преговора, на пример поводом састанка у Москви. Опширније о овој теми; Мировић Д. "Државни удар: Француско немачки план и Охридски споразум", *Catena mundi*, Београд, 2024, стр. 335-351

¹⁶ Влада у Бону је одржала ово обећање дато опозицији, у Завршном акту КЕБС из 1975. године се истиче право на самоопредељење, мирно мењење граница и значај људских права.

¹⁷ Видети: “Хронологија косовске издаје”, “Отаџбина”, Народни покрет Срба са Косова и Метохије: Саопштења за јавност: фебруар 2017 - март 2022, Косовска Митровица, Лестве,

преговори о Француско немачком плану и Охридском споразуму који су отпочели неколико недеља касније. У том смислу се може приметити да је због учествовања Москве постигнут више него повољан споразум за Источну Немачку, супротно се може тврдити за интересе Србије у Француско немачком плану и Охридском споразуму.

Влада у Бону је имала Предлог основе који је био заснован на званичним меморандумима и ставовима о немачком уједињењу. Вучић није поседовао Предлог основе нити га је тражио од Владе Републике Србије. Основни уговор између две Немачке прати резерва у вези са регулисањем држављанства и интерпретативна изјава. Интерпретативних писмених изјава и резерви у вези са Француско немачким планом и Охридским споразумом, као што смо видели, нема.

Власти у Бону и Источном Берлину су преговарали на нивоу државних секретара, Бара и Кола. Они су и потписали тај уговор. Вучић је, са друге стране, преговарао са позиције шефа државе, односно он је подигао преговоре на највиши могући ниво. Он је то урадио на основу члана 7 Бечке конвенције о уговорима из 1969. године и тако је безусловно обавезао Србију. Преговарачи Бар и Кол нису поседовали ту врсту овлашћења. Они су се зато редовно консултовали са министрима надлежним за спољне послове и са врховним властима у својим државама. Вучић никога није консултовао нити је обавештавао опозицију о преговорима као што је то радила власт у Бону.

СУС је донео пресуду поводом Основног уговора између две Немачке. Уставни суд Србије се никада није огласио поводом Француско немачког плана и Охридског споразума. Циљ влада у Бону и Источном Берлину је био да њихове државе постану чланице УН, дакле обе стране су ипак имале неке користи од Основног уговора између две Немачке. Србија је на почетку преговора у вези са Француско немачким планом већ била чланица УН и нема никакве користи од Француско немачког плана и Охридског споразума, напротив. Овакво поступање председника Републике се не може објаснити државничким разлозима, јер као што истичу два позната америчка правника Голдсмит и Познер, државе закључују уговоре да би добиле више користи него штете (Goldsmith & Posner, 2005, 89).

Основни уговор између две Немачке је потврђен ратификацијом у немачком парламенту. У Народној скупштини се никада није гласало о Француско немачком плану и Охридском споразуму нити је била превиђена ратификација тих уговора.

Зато се може тврдити да је Француско немачки план, и поред неспорних сличности са Основним уговором између две Немачке, у ствари ближи Декларацији из Маруе коју је закључио председник Нигерије 1975. године. Односно, Француско

2022, стр. 350; Опширније о овој теми; Мировић Д. "Државни удар: Француско немачки план и Охридски споразум", *Catena mundi*, Београд, 2024. стр. 335-351.

немачки план и Охридски споразум, које је испреговарао председник Републике, садрже елементе који су ближи афричком него европском праву.

Француско немачки план и Охридски споразум зато представљају јасан дисконтинуитет и са српском правном традицијом. Још је уставни Закон о Народној скупштини који је донет 1861. године у време владавине просвећеног књаза Михаила прописивао да књаз мора да сазове Скупштину ако се ради о промени територијалног интегритета Србије.

Устави Краљевине Србије из 1888. и 1901. године су такође предвиђали да нема отуђивања територије уговорима или самовољним актима шефа државе без потврде Народне скупштине. Дакле, још пре 160 година су српски закони и уставни ограничавали шефа државе у самовољном закључивању међународних уговора и оних којима се мења територијани интегритет. Закључивањем Француско немачког плана и Охридског споразума без одобрења Народне скупштине, Вучић је погазио ту традицију. Он се тако угледао на неславне изузетке из српске и југословенске историје из времена закључивања Тајне конвенције из 1881. и Тројног пакта 1941. године када је правним и политичким триковима избегнута ратификација у Народној скупштини.

Ипак, и поред разлика које постоје између Француско немачког плана Основног уговора између две Немачке, постоје и више него значајне сличности. Упоредно правно тумачење текста одредби показује да су преамбула и чланови 1-4 и 6 и 8 Основног уговора између две Немачке скоро у потпуности преписани у Француско немачком плану. Упоређивање предмета и циља уговора показује и да је СРН признала три од четири основна елемента државности из Конвенције из Монтевидеа из 1933. године - суверену власт, дефинисану територију, капацитет да улази у међународне односе. СРН ипак није признала НДР држављанство које поседује само постојано становништво. Србија је, са друге стране, признала Косову сва четири елемента из Конвенције из Монтевидеа из 1933. године, дакле и постојано становништво или држављанство такозваног Косова.

Конечно, сличне су биле пропагандне технике власти у Београду и Бону поводом критика јавности након закључивања уговора. Власти у Бону су тврдиле да што више немачких држава и територијалних интегритета постоји биће наводно лакши пут ка уједињењу. Тврдило се да постоје две немачке државе које су једно и које наводно имају два места у међународним организацијама. Власти у Београду слично тврде да је Србија „ојачала” тако што је признала други територијални интегритет на својој територији и да ће јој закључивање Француско немачког плана и Охридског споразума донети економски просперитет кроз недефинисане инвестиције ЕУ.

7. ЗАКЉУЧАК

На основу претходно изнетих правних чињеница може се закључити:

- 1) Основни уговор између две Немачке је био несумњиво главни правни основ за вођење преговора и закључивање Француско немачког плана. Он, као и Основни уговор између две Немачке омогућава међусобно признање елемената државности из Конвенције из Монтевидеа из 1933. године без успостављања дипломатских односа, показала је њихова примена у пракси. Скоро је исти предмет ових уговора, разлика је у непризнавању држављанства НДР у Основном уговору између две Немачке;
- 2) Циљеви СРН и НДР су били јасни на почетку преговора о Основном споразуму између две Немачке, са друге стране нејасан је циљ Србије током преговора о Француско немачком плану и Охридском споразуму;
- 3) Москва није учествовала у преговорима о Француско немачком плану и Охридском споразуму, али јесте у преговорима о Основном уговору између две Немачке. То је НДР донело користи, док је неучествовање Москве Србији донело само штету;
- 4) Непостојање овлашћења преговарача, резерви и интерпретативних изјава, неподвижање ратификације, ћутање Уставног суда Србије и одредбе о признању држављанства Косова, показују да су Француско немачки план и Охридски споразум били примитивнија или афричка варијанта Основног уговора између две Немачке и да су представљали јасан дисконтинуитет са српском правном традицијом старом преко 160 година према којој Народна скупштина одобрава уговоре које је закључио шеф државе.
- 5) Власти СНР су, током преговора и закључивања Основног уговора између две Немачке, а и касније током примене, показале да уважавају поделу власти и основна демократска начела јер за разлику од српских власти нису скривали детаље преговора од парламента и опозиције.

ЛИТЕРАТУРА

Књиге и текстови на српском и енглеском;

Димић С., Миленковић Н., Бојанић Б.: "Суспензивно дејство жалбе у управном и пореском поступку" *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, Број 104, 2025;

Simma B. "Legal Aspects of East-West German Relations", *Maryland Journal of International Law*, 9 Md. J. Int'l L. 97, 1985;

Shaw M. "International Law", Cambridge University Press, Cambridge, 2008;

Мировић Д. *"Државни удар: Француско немачки план и Охридски споразум"*, Catena mundi, Београд, 2024;

Hakkarainen P. *"A State of Peace in Europe. West Germany and the CSCE, 1966-1975."* Berghahn Books, New York and Oxford, 2011;

"Хронологија косовске издаје", "Отаџбина", Народни покрет Срба са Косова и Метохије: Саопштења за јавност: фебруар 2017 - март 2022, Косовска Митровица, Лестве, 2022;

Goldsmith J. Posner E. *"The Limits of International Law"*, Oxford University Press, Oxford, 2005;

Резолуције ,пресуде , текстови и документа у електронској форми;

Lancaster M. *WESTERN BALKANS: RENEWED SECURITY CHALLENGES ON NATO'S DOORSTEP 16. April 2024*, <https://www.nato-pa.int/document/2024-western-balkans-report-lancaster-050-dscfc>, приступљено 10. јула 2024. године;

Ишингер: надам се да ће Косово и Србија прихватити немачко-француску иницијативу“, 10. октобар 2022. године, <https://www.kosovo-online.com/intervjui/isinger-nadam-se-da-ce-kosovo-i-srbija-prihvatiti-nemacko-francusku-incijativu-10-12-2022>. приступљено 19. маја 2024. године;

Resolution 335 (1973) of 22 June 1973, The Security Council;
Kunstsammlungen Zu Weimar v. Elicofon.

Dejan MIROVIĆ, Ph.D

Full Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, dejan.mirovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9841-5842.

FRENCH GERMAN PLAN, THE OHRID AGREEMENT AND THE BASIC TREATY
BETWEEN TWO GERMANIES

Summary

The Basic Treaty between two Germanies was the legal basis for the French German plan and the 2023 Ohrid Agreement. These contracts represent a mutual recognition of the elements of state, as written in the Montevideo Convention of 1933. The only state element not recognized by the Franco German plan and the Ohrid Agreement of 2023 is the establishment of diplomatic relations.

Key words: The Basic Treaty between two Germanies, Franco German plan, Ohrid Agreement, the Montevideo Convention, international public law.

Др Бојан БОЈАНИЋ*

БРИСЕЛСКИ СПОРАЗУМ И УСТАВ СРБИЈЕ: ПРАВНА ПРИРОДА И УСТАВНОПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ¹

Апстракт

У раду се анализира правна природа, начин закључења и уставноправне последице примене Првог споразума о принципима који регулишу нормализацију односа из 2013. године (тзв. Бриселског споразума). Посебна пажња посвећена је поступку прихватања споразума у институцијама Републике Србије, његовом третману пред Уставним судом и подели у стручној јавности у погледу питања да ли је реч о политичком или правном акту. На основу релевантних извора, показује се да је Бриселски споразум, иако није формално ратификован, фактички извршио ревизију Устава Србије. Његовим спровођењем дошло је до преноса суверених функција на привремене институције самоуправе у Приштини, трансформације статуса Срба на Косову и Метохији и стварања парадокса „двоструке уставности“, у којој формални Устав остаје непромењен, али је његова примена суспендована у пракси. У раду се истиче да је „одустајање“ Уставног суда од контроле уставности путем доктрине политичког питања један од најконтроверзнијих потеза у новијој уставној пракси Србије.

Кључне речи: Бриселски споразум, Устав Србије, Уставни суд, политички акт, општи правни акт, интернационализација уставног права.

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, bojan.bojanic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-7884-3620.

¹ Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

1. УВОД

Закључење Бриселског споразума 2013. године представља један од најзначајнијих политичко-правних догађаја у новијој историји Србије. Иако је реч о документу који формално није међународни уговор, његово прихватање у институцијама Србије и каснија имплементација довели су до дубоких промена у уставноправном поретку. Највећа контроверза везана је за став Уставног суда да је реч о „политичком акту“ неподложном уставној контроли, док већина посленика уставноправне науке инсистира да је Бриселски споразум правни акт са општим дејством.

Овај рад има за циљ да, на основу релевантних извора и анализа, продуби разумевање правне природе Бриселског споразума, прикаже различите ставове у струци и пракси, и укаже на уставноправне последице његове примене.

2. ПОСТУПАК ЗАКЉУЧЕЊА И УВОЂЕЊЕ БРИСЕЛСКОГ СПОРАЗУМА У ПРАВНИ СИСТЕМ СРБИЈЕ

Бриселски споразум, односно „Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа“ (First Agreement of Principles Governing the Normalization of Relations), закључен је 19. априла 2013. године у Бриселу између председника Владе Републике Србије и представника привремених институција самоуправе у Приштини, уз посредовање Високе представнице ЕУ за спољну политику и безбедност (Бојанић, 2015, 472). По својој форми он представља необичан документ сачињен је у два одвојена али садржином идентична текста, потписана од стране Кетрин Ештон, као посредника, и председника влада у Београду и Приштини (Симовић и Шурлан, 2014, 141.).

Упечатљива је чињеница да документ не садржи класичне елементе међународног уговора – не постоје јасно дефинисане уговорне стране, није предвиђена процедура ратификације нити обавезујућа изјава страна о уласку у међународноправне обавезе. Управо зато је један део домаће и стране доктрине закључио да је реч о политичком акту *sui generis*, произашлом из процеса посредовања, а не о међународном уговору у смислу Бечке конвенције о уговорном праву из 1969. године² (Симовић и Шурлан, 2014, 143-144.)

² Од тренутка самопроглашења независности тзв. Косова међународно право почиње да се „чита“ другачије. Тако је право сецесије, које је било резервисано за бивше колоније, код западних правника постало дозвољено и у неким другим случајевима, при чему Повеља УН, Савет безбедности и резолуције УН добијају другоразредни значај. Они сада говоре о тзв. ремедијалној сецесији, која има задатак да оправда политичке циљеве запада (Мировић, 2021, 102).

Поступак увођења у правни систем Србије. Иако није закључен у форми међународног уговора, Бриселски споразум је постао део унутрашњег правног поретка кроз два корака:

Влада Србије је 22. априла 2013. године донела Закључак бр. 02-3570/2013, којим је „прихватила Први споразум о принципима који регулишу нормализацију односа“ и наложила министарствима, посебним организацијама и службама Владе да предузму мере ради имплементације тог споразума (Закључак Владе Србије бр. 02-3570/2013 од 22. априла 2013, није објављен у Службеном гласнику). Народна скупштина је 26. априла 2013. године донела Одлуку о прихватању Извештаја о досадашњем процесу дијалога са Приштином, у који је био инкорпориран и текст Бриселског споразума (Одлука Народне скупштине о прихватању Извештаја). Тако је споразум, без поступка ратификације, добио својство обавезујућег акта у унутрашњем праву. По оцени више аутора, реч је о поступку који је формално недопустив, јер је Устав Србије (чл. 99, ст. 1, т. 4; чл. 167, ст. 1, т. 1) јасно предвидео да међународни уговори који садрже обавезе морају бити ратификовани у Народној скупштини.

У свом раду о правним ефектима Бриселског споразума аутор је већ указао да је овакав начин прихватања представљао „прикривену уставну ревизију“ (Бојанић, 2015, 478). Уместо да Народна скупштина Уставом прописаном процедуром потврди уговор, она је прихватила Извештај Владе, чиме је практично увела споразум у правни поредак без могућности измена или одбијања појединих одредби. То значи да је парламент био лишен кључне контролне функције. Дејан Мирковић додатно наглашава да је у овом поступку Србија први пут прихватила аранжман о Косову и Метохији без позивања на Резолуцију 1244 СБ УН, што је, по њему, био јасан сигнал напуштања међународноправне основе сопственог суверенитета (Мирковић, 2019). Такво поступање види као чин одрицања од Уставом загарантованог територијалног интегритета. Симовић и Југовић наглашавају да је одлука Владе Србије, којом је прихваћен споразум и наложено његово спровођење, сама по себи општи правни акт, јер производи обавезујуће правне последице за органе управе (2015, 516-517). То је доказ да Споразум није остао у сфери политике, већ је постао обавезујућа правна норма.

Уставни суд Србије се у предмету ИУо-247/2013 Закључком огласио ненадлежним за оцену уставности тзв. Бриселског споразума. Суд је заузео становиште да Бриселски споразум нема карактер општег правног акта, већ да представља политичку подлогу за доношење правних аката, али ни да Закључак Владе и Одлука Народне скупштине нису правни акти, па као такви не могу бити основ за увођење споразума у правни систем Србије, те самим тим не подлежу контроли уставности (Закључак ИУо-247/2013 од 10. децембра 2014; Закључак ИУо-180/2013 од 26. марта 2015). Ипак, у издвојеним мишљењима четворо судија, који су истински чувари Устава – четворо величанствених, указано је да је овакво становиште у супротности са ранијом праксом Суда. Подсећено је на предмет ИУ-

412/2003, у коме је Суд оценио уставност закључка Владе који је имао сличан карактер. У том случају Суд је сматрао да закључци Владе могу имати нормативни карактер и као такви подлежу уставносудској контроли (издвојена мишљења судија др Д. Стојановића, др О. Вучић, К. Манојловић Андрић, Б. Ненадић).

Симовић и Шурлан у својој анализи издвајају две могуће доктрине којима се Суд могао руководити, доктрину оригинализма и доктрину „развијајућег стабла“ (2014, 149-150). Без обзира на избор доктрине, они закључују да Суд није могао занемарити јасне уставне норме које гарантују територијални интегритет и јединство правног поретка. Одбијање Суда да се упусти у мериторно испитивање они оцењују као израз правне несигурности и уступак политици. Владан Петров у својим радовима о Косову и Метохији предлаже сценарије који укључују и „поустављење“ Бриселског споразума, тј. његово увођење у уставни систем путем уставне ревизије (2017, 100-101). Међутим, он упозорава да би такав приступ значео прихватање косовске државности у уставноправној равни, што би суштински изменило уставни идентитет Србије, али га он види као једну од реалних политичких могућности у наредном периоду.

3. ПРАВНА ПРИРОДА БРИСЕЛСКОГ СПОРАЗУМА: ПОЛИТИЧКИ АКТ ИЛИ ОПШТИ ПРАВНИ АКТ

Опређивање правне природе Бриселског споразума није пуко теоријско питање: од њега зависи да ли тај акт може бити предмет уставносудске контроле и какве последице производи у правном поретку Србије. Ако је реч о политичком акту, његова примена остаје у сфери политичке одговорности и није предмет уставноправне контроле. Ако је, међутим, реч о општем правном акту, онда он подлеже уставносудској оцени, при чему је његова неуставност очигледна. Управо из тог разлога, одлука Уставног суда да Бриселски споразум прогласи политичким актом изазвала је највеће контроверзе у правној јавности.

Ставови у прилог квалификацији као политичког акта. Уставни суд је у предметима IУо-247/2013 и IУо-180/2013 закључио да Бриселски споразум и акти Владе и Народне скупштине којима је прихваћен немају карактер општих правних аката. Према тумачењу Суда, они представљају политичке одлуке којима се констатује прихватање резултата преговора, а не прописе са општим правним дејством.

Овај став делимично бране Танасије Маринковић и Виолета Беширевић. Маринковић указује да је Суд поступио у духу доктрине „политичког питања“, која је у компаративној уставној пракси позната као начин да се судска власт уздржи од одлучивања о питањима која задиру у домен високе политике (Маринковић, 2016, 119-120). По његовом мишљењу, Суд је тиме избегао опасност директне конфронтације са државном политиком усмереном ка европским интеграцијама.

Беширевић у свом тексту истиче да је примена доктрине политичког питања легитимна, али упозорава да је у случају Бриселског споразума Суд отишао предалеко, изузео је од уставносудске контроле акт који је очигледно производио правне ефекте (2016, 148 и д.). На тај начин, уместо да заштити владавину права, Суд је омогућио да се уставна материја мења без формалне уставне процедуре.

Већина аутора у правној науци – Коста Чавошки, Ратко Марковић, Владимир Ђурић, Дарко Симовић, Сретен Југовић, Слободан Орловић, као и четворо судија Уставног суда у својим издвојеним мишљењима, сматра да је Бриселски споразум несумњиво правни акт. Чавошки тврди да је прихватањем споразума од стране државних органа дошло до његове нормативизације, он је од политичког договора постао општи правни акт који обавезује органе власти (Чавошки, 2016, 18). Он то види као „прикривену уставну ревизију“, јер је измењен уставни положај Косова и Метохије без формалне процедуре из члана 203. Устава.

Марковић истиче да је садржина споразума интегрисана у Закључак Владе и Одлуку Народне скупштине, што га чини делом позитивног права Србије (2016, 25-26). Последице у пракси – одржавање локалних избора по косовским прописима, интеграција правосуђа и полиције у систем Приштине белодано показују да је реч о акту са општим правним дејством. Ђурић посебно наглашава да је тврдња о политичком акту пука правна фикција (2016, 41). Ако се по споразуму поступа, ако он изазива престанак радних односа и преуређење правосудних и управних органа, онда је он део позитивног права, без обзира на формалну етикету. И издвојена мишљења судија Уставног суда (Стојановић, Вучић, Манојловић Андрић, Ненадић) потврђује се овај став: прихватањем споразума кроз Владино Закључак и скупштинску Одлуку он је добио обавезујући карактер за државну управу, па самим тим мора бити подложен уставносудској контроли (УО-180-2013).

Симовић и Шурлан детаљно анализирају правну природу споразума и закључују да он није међународни уговор, али свакако јесте правни акт уставноправне, а не политичке природе (2014, 142-148). Према њима, без обзира на то коју доктрину тумачења устава Суд примени – било оригиналистичку, било еволутивну, није могао занемарити јасне уставне норме које се односе на територијални интегритет и јединство правног поретка. Симовић и Југовић показују да је споразум од политичког договора постао општи акт позитивног права (2015, 519-521). На основу њега донети су бројни подзаконски и појединачни акти у области полиције, локалне самоуправе и правосуђа, што доказује његов нормативни карактер. Постоји и став према коме се, у контексту интернационализацији уставног права, наводи да је Бриселски споразум типичан пример фактичке интернационализације уставног права. Међународни политички процес је произвео унутрашњоправне ефекте који су изменили уставну стварност без формалне уставне промене (Симовић, 2018, 21-24).

На основу изложене анализе, утврђено је да постоје два супротстављена блока у правној науци и пракси: један, који сматра да је споразум политички акт,

неподложен уставној контроли, док други заступа став да је реч о општем правном акту који је у супротности са Уставом. Овај раскол открива дубоку кризу уставности у Србији: Устав формално остаје непромењен, али се у пракси његове кључне одредбе суспендују путем политичко-правних докумената. На тај начин настаје парадокс – акт који производи правне последице остаје изван правне контроле, чиме се подривају владавина права и уставна демократија.

4. УСТАВНОПРАВНЕ ПОСЛЕДИЦЕ ПРИМЕНЕ БРИСЕЛСКОГ СПОРАЗУМА

Бриселски споразум није остао на декларативном нивоу већ је преточен у бројне конкретне правне и институционалне последице. Устав Србије предвиђа јединство правног поретка (чл. 4, ст. 1), искључиву надлежност Републике у области безбедности и одбране (чл. 97, т. 4), као и јединственост судске власти на читавој територији (чл. 142, ст. 2). Међутим, применом споразума дошло је до заобилажења ових одредаба. Успостављена је јединствена Косовска полиција као орган безбедности под контролом Приштине. Српски кадрови су интегрисани у овај систем, али са статусом косовских службеника (Симовић и Југовић, 2015, 516-518). Ово решење је у супротности са уставном одредбом да су одбрана и безбедност искључиво у надлежности Србије. Судови и тужилаштва у северним општинама интегрисани су у косовски правосудни систем (Симовић и Југовић, 2015, 519-520). Српске судије и тужиоци положили су заклетву пред косовским институцијама, чиме је суспендовано важење правосудних закона Србије на делу њене територије. 2013. године одржани су локални избори по косовском изборном законодавству (Симовић и Југовић, 2015, 521). На тај начин је једна од најважнијих државних функција – изборна – препуштена субјектима у систему који није предвиђен Уставом Србије.

Ови примери показују да је, без формалне уставне промене, дошло до фактичке ревизије устава. По оцени Ратка Марковића, то значи да је Србија фактички признала државне прерогативе Косова, иако је Устав непромењен (2016, 26-27).

Формирање Заједнице српских општина било је представљено као најважније средство заштите српских интереса на Косову.³ Међутим, статус ЗСО је дефинисан у оквиру косовског правног система, уз позивање на Европску повељу о локалној самоуправи и косовске законе (Симовић и Шурлан, 2014, 151-153). На тај начин Срби су третирани као национална мањина у оквиру Косова, а не као конститутивни део

³ ЗСО која је предвиђена Бриселским споразумом, међутим, никако не може представљати оквир који српској заједници обезбеђује аутономију у њеном суштинском значењу (о децентрализацији више видети: Бојанић, 2011, 202-206). При чему никако не треба сметнути с ума да је она замишљена као аутономија која Србе третира као мањину у својој матичној држави, па је као таква неприхватљива. Иначе, потврду овог става налазимо и у нацрту Статута заједнице српских општина који је припремио наш Управљачки тим 2023. године (Бојанић, 2023, 102-104).

аутономне покрајине у оквиру Србије, како то предвиђа Устав. Симовић и Југовић указују да је ЗСО у суштини замена за „суштинску аутономију“ Косова и Метохије у оквиру Србије (чл. 182 Устава). Док Устав гарантује аутономију Покрајине, Споразум Србима на Косову нуди аутономију унутар „косовског“ правног поретка (Симовић и Југовић, 518-520). Ово је, по њиховом мишљењу, један од најочигледнијих облика фактичке промене Устава.

Применом Бриселског споразума дошло је до постепеног гашења институција Републике Србије на територији Косова и Метохије: локалних скупштина, правосудних органа, полицијских структура и државне управе. Боса Ненадић у свом издвојеном мишљењу наглашава да је државна управа Србије доносила подзаконске акте у складу са споразумом, чиме је он постао правни извор, иако је Уставни суд одбио да га тако квалификује (УО-180-2013).

Марковић то описује као „прикривену уставну ревизију“, јер се уставне одредбе фактички суспендују без формалне промене уставног текста (2016, 26). Овакво стање пример је правног вакуума, у коме акт који производи правне последице остаје изван правне контроле.

Дарко Симовић наглашава да је Бриселски споразум типичан пример фактичке интернационализације – међународни политички процес, вођен под окриљем ЕУ, довео је до уставноправних последица у Србији (Симовић, 2018, 23-25). Формално, Устав није промењен. Фактички, део уставне материје (полиција, правосуђе, избори) измештен је из оквира Србије и укључен у „косовски уставни систем“. Ово је по њему показатељ да су границе између унутрашњег и међународног права све више порозне.

Уставноправне последице примене Бриселског споразума могу се резимирати у три кључне тачке. Фактички пренос суверених функција са Републике Србије на институције у Приштини (полиција, правосуђе, избори). Трансформација статуса Срба на Косову из уставом заштићеног положаја унутар Србије у статус националне мањине унутар косовског система. Фактичка промена Устава: уставне норме остају на снази, али се у пракси не примењују. На тај начин, Србија је ушла у неодрживо стање „двоструке уставности“. Формалне, утемељене Уставом из 2006. године, и фактичке, креиране кроз имплементацију Бриселског споразума.

5. ТЕОРИЈСКИ И КОМПАРАТИВНИ ОКВИР

У теорији уставног права постоје два супротстављена приступа тумачењу устава – оригинализам и доктрина „развијајућег стабла“ (living tree doctrine). Оригинализам полази од става да је устав правни акт фиксираног значења, који мора бити тумачен дословно и у складу са намерама уставотворца. Промена уставних решења могућа је искључиво кроз формалну ревизију. Ова доктрина је доминантна у Сједињеним Америчким Државама (Goldsworthy, 2009, 689). Доктрина „живог

стабла“, настала у Канади, подразумева еволутивно и креативно тумачење уставног текста у складу са развојем друштва. По овом схватању, устав је „жив организам“ који се прилагођава новим околностима, али ипак не сме бити тумачен *contra constitutionem*, односно супротно јасно изреченим нормама (*Edwards v. Attorney General for Canada*, 1929).

Симовић и Шурлан примењују овај оквир на Бриселски споразум. Они закључују да, без обзира на доктрину коју би Уставни суд прихватио, исход мора бити исти: споразум је очигледно у супротности са уставним нормама о територијалном интегритету и јединству правног поретка (Симовић и Шурлан, 2014, 149-151). Уставни суд, по њима, није смео да се прогласи ненадлежним, јер је тиме практично напустио своју улогу „чуvara Устава“.

Још један важан теоријски оквир јесте концепт интернационализације уставног права, којим се објашњавају ситуације када међународни фактори утичу на уставну материју државе. Дарко Симовић показује да је Бриселски споразум пример фактичке интернационализације: међународни политички процес (посредовање ЕУ) довео је до промене унутрашњег уставног поретка Србије, без формалне промене Устава (Симовић, 2018, 23-25). Формално, Србија није признала Косово као државу; међутим, практичним имплементацијама (полиција, правосудје, избори, ЗСО) прихваћено је да Косово функционише као самостални уставноправни систем. Ово указује да уставне норме, иако на снази, престају да се примењују на једном делу територије, чиме се уставност фактички интернационализује (Симовић, 2018, 23-25). Владан Петров предлаже неколико могућих уставноправних сценарија у вези са Косовом и Метохијом (Петров, 2017, 100-101), од којих би бар два требало да буду излаз из „двоструке“, односно „паралелне“ бриселске уставности.

Задржавање *status quo*, уз одбрану постојећег уставног текста, сценарио „тврде уставобране“.

Доношење закона о суштинској аутономији Косова и Метохије, у складу са чланом 182 Устава.

Поустављење Бриселског споразума – уношење његових решења у уставни систем Србије путем уставне ревизије.

Ампутациони сценарио – формално одрицање од Косова и Метохије изменом Устава.

Петров наглашава да су први и четврти сценарио у суштини неприхватљиви, док би друга два, иако политички тешко изводљива, могла представљати основ за решавање косовског питања. У том контексту, „поустављење“ Бриселског споразума види као реалистичан али опасан пут, јер би значило признавање да Косово има све елементе државности, осим међународног субјективитета (Петров, 2017, 100-101).

У компаративном контексту, Бриселски споразум подсећа на ситуације у којима је део уставне материје био „измештен“ из националног уставног поретка и стављен под међународни или наднационални оквир – нпр. Босна и Херцеговина

након Дејтонског споразума, територијалне аутономије Оландских острва и Јужног Тирола (С. Grewe, М. Riegner, 2011, 3). Ови примери показују да интернационализација уставног права није специфичност Србије, али је код ње изражена на драстичан начин: уместо уставног закона или амандмана на устав, промена је уведена политичким документом.

Анализа правне природе начина увођења и уставноправних последица Бриселског споразума открива дубоку подвојеност у српској уставноправној науци и пракси.

Став о политичком акту заступа већина судија Уставног суда у предметима IУо-247/2013 и IУо-180/2013, уз подршку Танасија Маринковића и делимично Виолете Беширевић. По њима, споразум је политички документ, плод процеса посредовања, неподложен уставносудској контроли. Овај приступ се ослања на доктрину политичког питања и на аргумент да би судска интервенција угрозила стабилност политичког процеса (Маринковић, 2016, 123-125). Маринковић сматра да је Уставни суд требало да примени доктрину политичког питања и да то буде основ за непоступање у овом предмету, а не правна природа Бриселског споразума, не спорећи његову несагласност са Уставом.

Став о правном акту са општим дејством заступа већина домаћих аутора (Чавошки, Марковић, Симови, Шурлан, Југовић, Орловић, Ђурић, Бојанић, Мирковић) и четворо судија Уставног суда у издвојеним мишљењима. Према овом гледишту Бриселски споразум има карактер општег правног акта. Он производи правне последице (интеграција полиције и правосуђа, локални избори по косовским прописима, укидање институција Србије), па као такав мора бити подложен уставносудској контроли.

Да још једном подцртамо главне уставноправне последице Бриселског споразума.

Бриселски споразум је по свом садржају и последицама правни акт који мења уставни поредак Србије, иако није формално ратификован.

Квалификација Уставног суда да је реч о политичком акту представља изговор за одустајање од уставносудске контроле и уступак политичким околностима.

Највећа последица јесте криза уставности – Устав остаје непромењен, али се његове одредбе суспендују у пракси, док институција која треба да буде његов чувар избегава да реагује.

Из тог разлога, Бриселски споразум може се окарактерисати као чин фактичке уставне ревизије. Он је отворио ново поглавље уставноправне стварности Србије, у којој политички аранжмани постају снажнији од уставних норми, а владавина права бива подређена политичкој прагматици.

6. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Анализа Бриселског споразума показује да је његово значење далеко изашло изван оквира политичког договора. Он је у пракси постао акт са општим правним дејством, који је довео до суштинских промена у уставноправном поретку Србије. Пренос надлежности у области полиције и правосуђа, организовање избора по косовским прописима и трансформација статуса Срба на Косову сведоче о фактичкој ревизији Устава без формалне уставне процедуре.

Подела у струци између оних који инсистирају на правном карактеру споразума и оних који га виде као политички акт, одражава дубљу кризу уставности у Србији. Одлука Уставног суда да се прогласи ненадлежним ослабила је институционалну улогу чувара Устава и оставила простор за политичко аранжирање уставних питања.

Из тог разлога, Бриселски споразум остаје преседан у новијој уставној историји: пример како се уставна стварност може мењати без формалне уставне промене, чиме се подривају принципи владавине права и уставне демократије.

ЛИТЕРАТУРА

Беширевић, В. 2016. Један разлог мења све: контрола уставности Бриселског споразума у светлу доктрине политичког питања. *Hereticus*, XIV/1–2, pp. 127–151;

Бојанић, Б. 2015. Бриселски (не)споразум са Усавом– оквир будуће аутономије српског народа српској покрајини или сигуран пут ка уставноправном отуђењу Косова и Метохије.. У: *Законодавство Републике Србије: уставност, законитост и праг примене*, НИП пројекат, Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини;

Бојанић, Б. 2023. Шта доноси нацрт сатута ЗСО, *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 1/2023;

Бојанић, Б. О централизацији и децентрализацији, *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 1/2011;

Goldsworthy, J. 2009. Constitutional Interpretation: Originalism. *Philosophy Compass*, 4/4, pp. 682–702;

Grewe, C., Riegner, M. 2011. *Internationalized Constitutionalism in Ethnically Divided Societies: Bosnia–Herzegovina and Kosovo Compared*. *Max Planck Yearbook of United Nations Law*, 15/2011./https://www.mpil.de/files/pdf3/mpunyb_01_Riegner_152.pdf;

Ђурић, В. 2016. Правни аспекти Бриселског споразума. *Hereticus*, XIV/1–2 (2016), pp. 28–42;

Edwards v. Attorney General for Canada.1929. *Persons Case*;
Living Tree Doctrine, www.constitutionalstudies.ca;

Маринковић, Т. 2016. Анатомија једне одлуке: политиколошки поглед на закључак Уставног суда о уставности Бриселског споразума. *Hereticus*, XIV/1–2 (2016), pp. 100–126;

Марковић, Р. „О уставности и законитости Бриселског споразума“. *Hereticus*, XIV/1–2 (2016), 21–27;

Мировић, Д. 2019. *Час анатомије за Бриселски споразум, Печат*, <https://www.pecat.co.rs/2019/11/prof-dr-dejan-mirovic-cas-anatomije-za-briselski-sporazum/>;

Мировић, Д. 2021. Конзервативна и нова ремедијална теорија сецесије у међународном јавном праву и покушај сецесије такозваног Косова, *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 1/2021;

Ненадић, Б. 2016. Издвојено мишљење на одлуку Уставног суда IУо-247/2013. *Hereticus*, XIV/1–2 (2016), pp. 87–99;

Петров, В. 2017. Косово и Метохија данас – неколико уставноправних сценарија. *НБП –Журнал за криминалистику и право*, 1/2017, pp. 99–102;

Симовић, Д. 2018. Интернационализација уставног права – пример Републике Србије. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 81/2018, pp. 15–30;

Симовић, Д., Југовић, С. „Уставноправне последице закључења Бриселског споразума“. *Правни живот*, 12/2015, pp. 515–525;

Симовић, Д., Шурлан, Т. 2014. (Не)правна природа Бриселског споразума“. *Српска политичка мисао*, 4/2014, pp. 141–157;

Стојановић, Д., Вучић, О., Манојловић Андрић, К., Ненадић, Б. *Издвојена мишљења на одлуку Уставног суда IУо-247/2013*. *Hereticus*, XIV/1–2 (2016), 43–99;

Reid, S. 2015. *The Persons case eight decades later: Reappraising Canada’s most misunderstood court ruling*, <https://scottreid.ca/wp-content/uploads/2015/12/Persons-Case.pdf>;

Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 98/2006;

Уставни суд Србије, Закључак IУо-247/2013 од 10. децембра 2014, „Службени гласник РС“, бр. 13/2015;

Уставни суд Србије, Закључак IУо-180/2013 од 26. марта 2015. (необјављен, доступан у архиви УСС);

Закључак Владе Србије бр. 02-3570/2013 од 22. априла 2013. (необјављен);

Одлука Народне скупштине о прихватању Извештаја о дијалогу са Приштином, „Службени гласник РС“, бр. 38/2013;

Чавошки, К. 2016. „Неуставност Бриселског споразума“. *Hereticus*, XIV/1–2 (2016), pp. 13–20.

Bojan BOJANIĆ, Ph.D

Associate Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, bojan.bojanic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-7884-3620.

THE BRUSSELS AGREEMENT AND THE CONSTITUTION OF SERBIA: LEGAL NATURE AND CONSTITUTIONAL CONSEQUENCES

Summary

This paper examines the legal nature, adoption procedure, and constitutional consequences of the 2013 Brussels Agreement. Special attention is devoted to the way the Agreement was introduced into the Serbian legal order, its treatment by the Constitutional Court, and the divided opinions within the Serbian constitutional doctrine. While the Court qualified the Agreement as a political act not subject to constitutional review, most scholars argue that it is a general legal act with binding effects.

The analysis shows that, although not formally ratified, the Brussels Agreement de facto revised the Constitution of Serbia. By transferring key sovereign functions to the institutions in Pristina, transforming the status of Serbs in Kosovo, and organizing elections under Kosovo's legal framework, the Agreement effectively suspended the application of constitutional norms without a formal amendment procedure. The Constitutional Court's reliance on the political question doctrine is assessed as one of the most controversial moments in recent Serbian constitutional practice.

Key words: Brussels Agreement, Constitution of Serbia, Constitutional Court, political act, general legal act, internationalization of constitutional law.

Др Невена МИЛЕНКОВИЋ*

ПРАВО НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ ПОВОДОМ РЕШАВАЊА УПРАВНЕ СТВАРИ И ДВОСТЕПЕНОСТ УПРАВНОГ СУДСТВА¹

Апстракт

Пажња аутора чланка усмерена је на остваривање права на суђење у разумном року поводом решавања управне ствари. Како се процедура решавања управне ствари, по слову закона, може протезати на две, па и више, чак, три инстанце, питање реалних могућности за остваривања именованог права не губи на актуелности. Штавише, у клими очекиваних промена Закона о управним споровима, оно својом сложености и испрепетаности са низом потенцијалних измена, поново доспева у жижу научне и стручне јавности. Целина рада састоји се из четири сегмента. У њима се, применом одговарајуће методологије, анализира утицај позитивно-правног оквира (први сегмент) и праксе релевантних судских тела (други сегмент) на могућност остваривања именованог права. У трећем делу рада су, обрадом доступних статистичких података, представљени реални ефекти важећег правног оквира и меродавне јуриспруденције. У четвртном делу рада, ослањајући се на резултате и закључке до којих се дошло у претходним фазама истраживања, аутор износи критичко мишљење о факторима који би *pro futuro* у суштинском смислу могли утицати на могућност остваривања права на суђење у разумном року.

Кључне речи: управна ствар, право на суђење у разумном року, двостепеност управног спора.

* Доцент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, nevena.petrovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-0979-7373.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

1. УВОД

На повреду права на суђење у разумном року поводом решавања управне ствари у Р. Србији, утиче већи број фактора. Пре свега, ваља нагласити да решавање управне ствари са аспекта временске дистанце - која је од суштинског значаја код повреда права на суђење у разумном року, може бити компликовано. Речено, са разлога што разрешење управне ствари неретко подразумева синтезу два организационо и функционално разноврсна органа који у посве различитим поступцима, нормираним засебним (не и независним) законима, дају свој допринос уређењу управне(судске) ствари. Чињеница да се правоснажно решавање управно(судске) ствари одвија пред два различита органа, у два суштински различита поступка, непобитно утиче на временски оквир поступка. Разуме се, у смислу његовог проширења. Даље, могућност незадовољне странке из управног поступка да правни пут за уређење своје индивидуалне (у)правне ствари настави пред Управним судом, у Р. Србији скопчана је са чињеницом да у земљи постоји свега један суд, републичког ранга² надлежан за све управне спорове. Огроман прилив предмета са којим је суочен, а који се из године у годину увећава сталним проширењем надлежности Суда новим управним материјама, у корелацији са недовољним бројем судија те непостојањем специјализованих већа (или одељења) за поједине управне материје, озбиљно доводи у питање способност нормалног функционисања Суда. Као резултанта реченог, преоптерећеност Суда је неминовна појава. Суд који је основан као контролор и јемац законитости рада управе када у форми појединачних аката одлучује о правима и обавезама странака, будући преоптерећен, суочава се са озбиљним изазовима у настојању да у **разумном року**³ омогући странкама уживање законом гарантованих права. Начин, односно квалитет појединих законских решења⁴ која тангирају појам разумног рока, такође се у битној мери рефлектује на могућност странака да у разумном року реше (у)правну ствар.

² Са одељењима у Новом Саду, Нишу и Крагујевцу.

³ Имајући у виду, уз описану преоптерећеност, и претходно трајање (првостепеног и/или другостепеног управног) поступка.

⁴ Примарно се мисли на одредбе Закона о општем управном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 18/2016, 95/2018 - аутентично тумачење и 2/2023 - одлука УС, даљем тексту ЗУП) којима је регулисано питање покретања поступка, затим рокова за окончање поступка (доношење решења), али и одредбе Закона о управним споровима („Сл. гласник РС“, бр. 111/2009) које нормирају питање овлашћења Суда у случајевима када се акт има поништити (лабавост норми о спору пуне јурисдикције које у пракси стварају пинг-понг ефекта и тиме често доприносе прекорачењу „разумног рока“), и др. које својим утицајем свакако завређују да буду подробно анализирани у склопу предметне проблематике, али нису са разлога ширине.

2. ПОЗИТИВНО-ПРАВНИ ОКВИР ПРАВА НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ

Хронолошки посматрано, императив за суђењем у разумном року најпре налазимо у Европској Конвенцији за заштиту људских права и основних слобода.⁵ У ст. 1. чл. 6. поменутој Конвенцији гарантује се право на правично суђење, чији је интегрални део и право на суђење у разумном року: „*Свако, током одлучивања о његовим правима и обавезама, или о кривичној оптужби против њега, има право на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и непристрасним судом, ...*“⁶ Одредбу суштински истоветне садржине садржи Устав РС⁷, који у ст. 1. чл. 32. вели: „*Свако има право да независан, непристрасан и законом већ установљен суд, правично и у разумном року, јавно расправи и одлучи о његовим правима и обавезама, основаности сумње која је била разлог за покретање поступка, као и о оптужбама против њега.*“ Уставна одредба представља конкретизацију права на правично суђење из ЕКЉП (Димић & Миленковић, 2025, 198) коју је Р. Србија као чланица Савета Европе била у обавези да имплементира у свој правни систем.

У периоду од 2007. до 2014. заштита права на суђење у разумном року је у нашој земљи била у искључивој надлежности Уставног суда, а остваривала се, према одредбама Закона о Уставном суду у поступку по уставној жалби⁸. Реч је о засебном модалитету који се од класичног модела уставне жалбе разликује, према предмету заштите и условима под којима се може користити. Класична уставна жалба за објекат заштите има било које Уставом гарантовано право и може се ваљано изјавити под условом „*да су исцрпљена или нису предвиђена друга правна средства заштите*“ (чл. 170. Устава РС), док се уставна жалба чија је особеност специфичан објекат заштите оличен у повреди права на суђење у разумном року, може изјавити и ако нису исцрпљена друга правна средства, под условом да постоји повреда нареченог права (ст. 2. чл. 82. Закона о Уставном суду). Повод за увођење засебног модела уставне жалбе представљао је уочени недостатак у систему заштите људских права у Србији и неопходност усклађивања са захтевима који произилазе из ст. 1. чл. 6. ЕКЉП и

⁵ „Службени Лист СЦГ“, Међународни уговори, бр. 9/2003. Приступањем Савету Европе, 3. априла 2003. године, као и преостале чланице, СЦГ била у обавези да ратификује Конвенцију. У даљем тексту ЕКЉП.

⁶ О применљивости чл. 6. ст. 1. на све поступке који се односе на „грађанска права и обавезе“ упућујемо на: *Заштита права на суђење у разумном року у судском поступку*, Врховни касациони суд, Београд, 2015.

⁷ Устав РС, („Сл. гласник РС“, 98/2006 и 115/2021). Према ст. 2. чл. 16. Устава: „*Оптешприхваћена правила међународног права и потврђени међународни уговори су део правног поретка Републике Србије и непосредно се примењују.*“

⁸ Према ст. 2. чл. 82. Закона о Уставном суду Србије („Сл. гласник РС“, бр. 109/2007, 99/2011, 18/2013 - одлука УС, 103/2015, 40/2015 - др. закон, 10/2023 и 22/2023): „*Уставна жалба се може изјавити и ако нису исцрпљена правна средства, у случају када је подносиоцу жалбе повређено право на суђење у разумном року.*“ Других правних средстава за заштиту анализираних права није било.

стандардима које је у тумачењу Конвенције у својој богатој јуриспруденцији развио Европски суд за људска права⁹ (Настих, 2009,106). Од свеукупно изјављених уставних жалби, највећи број, односио се управо, на повреду права на суђење у разумном року (Андрић М., 2017,138-151)¹⁰

Као последица притиска све већег броја одлука Уставног суда по уставним жалбама, али и пресуда Европског суда поводом представки у којима је утврђена повреда права на суђење у разумном року (Богдановић, 2018, 273)¹¹, судска правна заштита овог права у нас је по први пут на свеобухватан начин регулисана 2015. године, доношењем Закона о заштити права на суђење у разумном року¹². У одређењу циља закона, у ст. 2. чл. 1. наводи се: „*Сврха закона јесте да пружи судску заштиту права на суђење у разумном року и тиме предупреди настајање повреда права на суђење у разумном року.*“ Ради постизања наведеног циља ЗЗПСРР¹³ комбинује две групе правних средстава: 1) правна средства за убрзање поступка и 2) правна средства за правично задовољење¹⁴. У прву групу спадају: а) приговор ради убрзавања поступка и б) жалба. У другу, захтев за правично задовољење¹⁵.

⁹ У пресуди *В.А.М. против Србије* (од 13. марта 2007. год, Представка бр. 39177/05), Европски Суд је закључио да: „...Грађани Србије немају на располагању делотворни правни лек ради заштите права на суђење у разумном року“.

¹⁰ М. Андрић наводи да је у периоду од 2008 до 2016. године, Уставни суд је укупно решио 62.971 предмет, од чега 53.595 чине предмети по уставним жалбама. Од укупног броја предмета које је разматрао по уставним жалбама, далеко највећи се односи на повреду права на суђење у разумном року.

¹¹ Богдановић наводи да је до краја 2014. године, Европски суд је изрекао 114 пресуда и 386 одлука о прихватљивости у односу на Србију. Од тога, 59 пресуда је донето по основу чл. 6 Конвенције, а у 55 случајева је утврђена повреда права која се односи на дужину поступка и на одсуство извршења пресуде.

¹² Закон о заштити права на суђење у разумном року („Сл. гласник РС“, бр. 40/15), даље ЗЗПСРР.

¹³ Закон прописује да се оба правна средства за убрзање поступка подносе до окончања поступка; да се одлуком о приговору и жалби не сме утицати на чињенична и правна питања која су предмет суђења или истраге; да одлука по њима мора бити образложена (чл. 5.). Даље, да се приговор подноси суду пред којим се води поступак, да је за одлучивање надлежан председник суда, у року од два месеца, те да се одлучивање спроводи сходном применом ванпарничног поступка (чл. 7). Странка има право на жалбу на решење о приговору која се, преко суда који је одлучивао о приговору доставља непосредно вишем суду. У случајевима повреде права на суђење у разумном року у управном спору, на решење Управног суда, донето по приговору, одлучује ВКС. Правни режим жалбе уређен је чл. 14-21. ЗЗПСРР

¹⁴ У раду неће бити анализиран целокупан правни режим правних средстава за убрзање поступка, већ ћемо се ограничити на решења која су начином на који су била тумачена у највишој мери утицала на могућност коришћења анализираних права у пракси.

¹⁵ Став о комбинацији две наведене врсте правних лекова као оптималној заштити анализираних права, ЕСЈП изнео је у пресуди *Skordino protiv Italije* (бр. представке 36813/97), од 29. марта 2006 године, доступно на: Scordino protiv Italije У поменутој пресуди ЕСЈП оцењује да „*Држава треба да обезбеди делотворне правне лекове за заштиту људских права, па тако и за заштиту права на суђење у разумном року*“ и закључује: „... да је најбоља

Чланом 4. ЗЗПСРР прописана су мерила за оцену трајања суђења у разумном року: сложеност чињеничних и правних питања; целокупно трајање поступка и поступање суда; природа и врста предмета суђења; значај предмета суђења по странку; понашање странака током поступка¹⁶; посебно поштовање процесних права и обавеза; поштовање редоследа решавања предмета; законски рокови за заказивање рочишта и израда одлука¹⁷.

Захтев за суђењем у разумном року, као елемент права на правично суђење - поводом решавања управне ствари, експлицитно је садржан и у ЗУС-у¹⁸ који, у чл. 3. вели: „У управном спору суд одлучује на основу закона и у разумном року...“

Иако формалноправно нема обавезујеће правно дејство, завређује помен и Препорука Комитета министара Савета Европе Рец (2010)3 о делотворним правним средствима за предуго трајање поступка од 24. феб. 2010 године¹⁹, којом се државама чланицама указује да прекомерна кашњења у спровођењу правде представљају озбиљну опасност, посебно за поштовање владавине права и приступ правди; да је претерано дуго трајање поступка, често узроковано системским проблемима, најчешћи разлог покретања поступка пред ЕСЈП, што представља непосредну претњу ефикасном раду суда, а самим тим утиче и на систем заштите људских права заснован на ЕКЈП (Usaid, 2018, 24).

заштита комбинација правних лекова - за спречавање и заустављање даље повреде и за накнаду штете када до повреде већ дође.“

¹⁶ Неоправдано дугом трајању поступка могу допринети и странке злоупотребом процесних овлашћења и права. Примерице: избегавање пријема позива и других писмена, изношење неистинитих чињеница, прећуткивање постојања чињеница,... Детаљније: Ђ. Блажић, *Начела добре управне процедуре*, Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2016, 41-42.

¹⁷ Поред мерила наведених у чл. 4. ЗЗПСРР, према пракси Европског суда за људска права, међу приоритетне предмете убрајају се, између осталих, радни спорови у којима се решава о отказу, престанку радног односа из других разлога и исплати плате; породични спорови који се тичу односа родитеља и деце; спорови у којима се решава о остваривању права на пензију; случајеви у којима је угрожено здравље подносилаца; случајеви подносилаца ограниченог физичког или психичког стања, при чему за одлучивање о приговору може бити од утицаја и поодмакла животна доб подносиоца приговора и да ли је вођење поступка од егзистенцијалног значаја за њега. Г. Богдановић, *Приручник за израду судских одлука у управном суду*, 91.

¹⁸ О усклађивању важећег (тада новодонесеног) ЗУС-а са ЕКЈП у погледу права на правично суђење вид. и: М. Костић, *Нова решења у Закону о управним споровима*, Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 298.

¹⁹ http://vm.ee/sites/default/files/content-editors/Rec_2010_3%20_2_eng.pdf, приступљено: 21. авг.

3. УТИЦАЈ СУДСКЕ ПРАКСЕ НА ОСТВАРИВАЊЕ ПРАВА НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ У УПРАВНОЈ МАТЕРИЈИ

Начин тумачења цитираних норми од стране релевантних судских тела, имао је суштински утицај на могућност странака да заштите (вишеструко) зајемчено право на суђење у разумном року - повређено при решавању управне ствари.

Изнимно је интересантан, уједно и пресудног утицаја на могућност странака из управног поступка да се користе предметним правом, став судске праксе заузет по питању активне легитимације, односно учесника поступка који могу користити законом предвиђене инструменте за заштиту права на суђење у разумном року.

Као имаоци права на суђење у разумном року у ЗЗПСРР се наводе *све странке у судском поступку*²⁰. Строго језичко тумачење дате одредбе, наводи на закључак да су овог права лишене странке из управног поступка, јер нису посреди - законском терминологијом речено "странке из судског поступка". Примењујући управо овај метод тумачења у односу на одредбу готово идентичне садржине раније примењиваног чл. 8а ст. 1. Закона о уређењу судова, Врховни касациони суд је заузео став да се: *"почетак разумног рока у управном спору рачуна од подношења тужбе Управном суду и не узима се у обзир време трајања поступка пред органима управе"*²¹. Према тако заузетом ставу, круг активно легитимисаних лица директно је онемогућавао странке из управног поступка да - без обзира на дужину његовог (чак и неразумног) трајања, остварују заштиту права на суђење у разумном року у односу на период трајања поступка пред органима управе. Заштита предметног права била је могућа само у односу на трајање управног спора и није се простирала (чак је изричито одрицана²² у односу) на временско трајање административног поступка.

Презентованим начином тумачења и примене норми у пракси, за странке из управног спора посве је обесмишљена концепција права на суђење у разумном року, јер им у трајање поступка апсолутно није било урачунавано трајање (првостепеног и/или другостепеног) поступка вођеног пред органима управе. Овакав став, и на њему

²⁰ Укључујући и извршни поступак, сваки учесник по Закону којим се уређује ванпарнични поступак, а оштећени у кривичном поступку, приватни тужилац и оштећени као тужилац, то право имају ако су истакли имовинскоправни захтев.

²¹ Правни ставови и закључци заузети на Петој седници Одељења за заштиту права на суђење у разумном року одржаној 15.09.2014 године. Доступно на: vk.sud.rs/sr/одељење-за-заштиту-права-на-суђење-у-разумном-року.

²² Тако, у решењу ВКС Р4у 66/2014 од 7. новембра 2014 год, одбачен је, као недозвољен захтев због повреде права на суђење у разумном року од стране другостепеног управног органа, уз образложење да: *"подносилац није странка у судском поступку, те по налажењу ВКС нема право на заштиту предвиђену одредбом чл.. 32. ст. 1. Устава у вези чл. 8а ст 1. Закона о уређењу судова."*

трасирана пракса, био је у очигледном и недопустивом раскораку са праксом Европског суда за људска права²³.

Интересантно је приметити да је Уставни суд, у време своје ексклузивне надлежности за одлучивање о повредама права на суђење у разумном року (а и касније²⁴), заузео афирмативни и пракси Европског суда далеко примеренији став²⁵. Афирмативни став Уставног суда у заштити права на суђење у разумном року - поводом решавања управне ствари, јасно је изражен у одлукама у којима је Суд ишао преко граница уставне жалбе, урачунавајући у време трајања поступка и поступак пред органима управе, иако су се странке жалиле искључиво на предуго трајање управног спора (Урошевић, 2013, 224)²⁶.

Управни суд при разматрању приговора на повреду права на суђење у разумном року, дуго времена апсолутно није узимао у обзир трајање претходно вођеног управног поступка већ је, као *dies a quo* узимао тренутак подношења тужбе Суду²⁷. Поједини практичари исправно запажају да је такво његово поступање, превасходно било мотивисано разлозима економске природе²⁸. Наиме, чл. 32. ЗЗПСРР који регулише исплату новчаног обештећења и накнаду имовинске штете - у случају утврђене повреде права (у управној ствари), не предвиђа подељену (између органа управе и Управног суда), сходно доприносу у учињеној повреди, већ искључиво - одговорност Управног суда. Како се средства за поменуте намене обезбеђују из буџета Р. Србије, и то у оквиру средстава која су намењена покрићу текућих расхода судова од којих се изузимају расходи за запослене и текуће одржавање објеката и опреме, Управни суд је показао истрајаност у непристајању да “плаћа” туђе (органа управе) грешке. (Миленковић, 2020, 195-196)

²³ У пресуди Европског суда *Vožić v. Croatia* (представка бр. 22457/02, од 29. јуна 2006), Суд истиче да “...**управни поступак чини целину са судским поступком и не може се одвојено посматрати, с тим што се време које се узима у обзир при оцени дужине трајања поступка рачуна од дана подношења жалбе.**” У пресуди је такође истакнуто да “...**када на основу домаћег законодавства подносилац представке мора претходно исцрпити управни поступак пре него што се може обратити суду, поступак пред управним органима треба укључити у израчунавање укупног трајања поступка за потребе чл. 6 конвенције.**”

²⁴ Одлука Уж- 4708/2013 од 3. марта 2016.

²⁵ Повреду права на суђење у разумном року у управној ствари Уставни суд је утврдио у више својих одлука, изражавајући у њима став о нужности да се у време трајања суђења урачуна и време трајања поступка пред управним органима. Вид. Одлука Уж- 148/2008 од 18. фебруара 2010; Одлука Уж- 138/2009 од 20. априла 2011.

²⁶ Вид. одлуку Уставног суда Уж. 2283/2010 у којој Суд наводи: “Међутим иако је оцењивао само трајање управног спора који је окончан оспореном пресудом Управног суда, Уставни суд је имао у виду и дужину трајања управног поступка који је претходио предметном управном спору, а који је започео 2002. године...”

²⁷ Позивајући се на став ВКС заузет 2014.

²⁸ Уједно, и најчешћи разлог за изјављивање жалби ВКС.

Примери из новије праксе показују да је овакав ригидан став Управног суда ублажен²⁹. У богатој пракси Управног суда, али и ВКС³⁰ када одлучује по жалбама на одлуке Управног суда донете по приговорима за убрзање поступка, могу се опазити случајеви у којима је уочљиво дошло до померања тежишта са критеријума “*странке у судском поступку*” на друга законска мерила (из чл. 4. ЗЗПСПР) за оцену дужине трајања суђења³¹. Након почетка примене ЗЗПСПР, ВКС је у већем броју одлука изразио став да „...*утврђивање повреде права на суђење у разумном року у управном спору не искључује оцену временског трајања управног поступка.*“ (Манојловић Андрић & all, 2018, 19³²). Уважавањем мерила “*целокупног трајања поступка*” - као једнако релевантног међу осталима законом прописаним, суштински се мења позиција и могућности странака из управног поступка да заштите право на суђење у разумном року. Таквом приступом обезбеђује се праведнији третман странкама из управног поступка и делотворан правни лек за заштиту права на суђење у разумном року у односу на повреде овога права учињене пред органима управе. Једновремено, тиме се афирмише пракса Европског суда.

²⁹ У предмету Управног суда Р4 у 270/2019 од 12. 11. 2019. године, приговор је одбијен а Суд овако образлаже одлуку: „Суд је посебно ценио наводе приговора у погледу укупне дужине трајања поступка од 4 године и 8 дана, па указује на то да ефикасно поступање суда у не искључује оцену временског аспекта управног поступка који представља интегрални део одлучивања о праву подносиоца.“

³⁰ У решењу Рж1у 16/19 од 7. 3. 2019. наводи се: „*Укупно трајање управног поступка и управног спора за сада не оправдава потребу налагања приоритетног решавања предмета, без обзира на то што је подносилац пензионер у позним годинама живота.* Вид. и: Решење Рж1у165/18 од 7. 5. 2019. Решење Рж1у 87/19 од 11. 7. 2019.

³¹ У образложењу одлуке Управног суда у предмету Р4 У 40/20 од 22. 5. 2020. године, којом је усвојио приговор, Суд се позива на више законских критеријума из чл. 4. ЗЗПСПР: „Имајући у виду укупно трајање управно-судског поступка, суд је нашао да дужина трајања поступка пред судом не испуњава захтев разумне дужине поступања, нарочито због тога што предмет по природи спора спада у хитне за решавање, сагласно члану 27. став 2. Закона о слободном приступу информацијама од јавног значаја. Поред тога, у овом управном спору није било сложених чињеничних и правних питања, а испитујући значај предмета поступка за подносиоца приговора закључено је да постоји непосредан интерес подносиоца да се о основаности његовог захтева одлучи у разумном року, при чему подносилац приговора својим понашањем није утицао на дужину трајања поступка.“

³² Решење ВКС Рж1у 26/2017 од 01.06.2017, којим је усвојена жалба предлагача и преиначено решење Управног суда тако што је усвојен приговор предлагача и утврђено да је предлагачима повређено право на суђење у разумном року у поступку који се водио пред Управним судом. У образложењу овог решења наведено је, између осталог: „*ВКС налази да је жалбено решење у делу у коме је тај суд нашао да нема повреде права на суђење у разумном року неправилно и незаконито, с обзиром на то да првостепени суд није имао у виду целину поступка када је одлучивао по приговору. Предлагачи су 17.04.2008. пред органом управе покренули поступак за признање права из радног односа. Ни после девет година није правоснажно одлучено о њиховом захтеву... Стога је првостепени суд оцени суђења у разумном року морао да приступи са становишта целокупне дужине трајања управног и судског поступка.*“

4. СТАЊЕ У ПРАКСИ

Табела 1. Оптерећеност Управног суда са процентуалним учешћем Р4у у броју решених предмета

ИП	Број нерешених предмета на почетку ИП	Број примљених предмета у току ИП	Број решених спорова у току ИП	Бр. решених Р4у у односу на укупан бр. решених предмета
	Укупан број предмета у току ИП			
01.01-30.06.2025	163.223	16.054	21.714	404 (1,86%)
	179.277			
2024	153.532	42.741	33.037	2.227 (6,7%)
	196.273			
2023	103.203	78.017	27.683	986 (3,5%)
	181.220			
2022	64.842	63.534	25.178	547 (2,17%)
	128.376			
2021	48.013	38.968	22.104	401 (1,8%)
	86.940			
2020	38.779	32.968	23.736	507 (2,1%)
	71.747			
2019	37.517	22.537	21.285	410 (1,9%)
	60.054			

Из Табеле 1. најпре опажамо да се Управни суд у свакој од посматраних периода суочавао са изузетно великим заостатком нерешених предмета. У укупној структури предмета који се у току једног ИП налазе пред судом, у свим обрађиваним периодама заостали предмети чине више од половине. Посматрано по периодама: 50,5% у 2022-ој; 54% у 2020-ој; 55% у 2021-ој; 56,9% у 2023-ој; 62% у 2019-ој и чак 78% у 2024-ој години. Надаље, уколико укупан број решених предмета у једном ИП упоредимо са бројем предмета који су у току истог ИП били пред Судом на решавање, долазимо до сличних резултата. У току 2019-те Суд је успео да реши 35% од укупног броја предмета; 33% у 2020-ој; 25,% у 2021-ој; 19,6% у 2022-ој; свега 15% у 2023-ој и

16,8% током 2024. године³³. Ситуација је нешто повољнија када се број решених предмета у току једне године доведе у везу са бројем у истом периоду примљених предмета на решавање. Међутим, константно преливање нерешених предмета који се на крају ИП преливају у нови, јесте фактор који усложњава ситуацију.

Табела 2. Просечно трајање појединих врста управних спорова изражено у данима

ИП	У	У-ћу	У-в	У-уз	У-и	У-о	У-п	У-р	Р4у	У-ж	Просечно трајање управног спора
01.01-30.06.2025	1.131	606	248	78	799	13,9	830	479,8	45,7	-	470
2024	971	402,5	228,8	248	617	23,6	844	260	43,6	2,5	364
2023	809	180	241,9	123,8	453	10,4	653,6	496	46,9	1,5	301
2022	711	-	303	179,8	365	15	700	503	58,6	3,3	315
2021	606	-	241	125	282	10	659	330	54,4	15	258
2020	624	-	296	147,5	324,6	13,6	562,8	412,6	47	3,70	270
2019	603	-	185	113,8	310	9,6	568,8	295	45,8	-	266

У Табели 2. представљено је просечно временско трајање појединих врста управног спора (изражено у данима), по периодима. Разни (неименовани) управни спорови, евидентирани под уписником „У“ бележе најдуже трајање, и то, од 606 дана, што је нешто мање од две године (у 2021-ој) до 1.131 дан, што је преко три године (у првој половини 2025). Са друге стране, поједине врсте спорова: заштита изборног права (У-и), захтеви за одлагање извршења (У-о), заштита узбуђивања (У-уз), као и заштита права на суђење у разумном року (Р4у) решаване су у далеко краћим временским интервалима. За потребе истраживања, просечно трајање управног спора пред Управним судом у Србији израчунали смо тако што смо збир просечних

³³ 65% предмета који нису решени до краја 2019. чиниће већински удео у предметима Суда током 2020.; 67% нерешених из 2020. улази у масу предмета за 2021; чак 75% нерешених из 2021. прелази у 2022, итд...

вредности временског трајања појединих врста управних спорова³⁴ поделили са бројем врста спорова.³⁵ Вредности просечне дужине трајања управног спора у Р. Србији (колона „**Просечно трајање управног спора**“ у Табели 2.) делују оптимистично, било да имамо у виду просечно трајање управног спора 2019 године – од 266 дана, или, 364 дана колико је, у просеку, његово трајање износило 2024. Овде ваља имати у виду да специфичност у раду Управног суда представља чињеница да велики број предмета захтева поступање у врло кратким роковима³⁶, те поштовање тих рокова од стране Суда, значајно снижава (просечно) трајање управног спора.

Табела 3. Број Р4у пред Управним судом са начином одлучивања

2022				2023				2024				1.1.'25-30.06.'25.			
Број решених приговора због повреде права на суђење у разумном року пред Управним судом															
547				986				2227				404			
Одбијено	Одбијено	у својено	Решено	Одбачена	Одбијено	У својено	Решено	Одбачено	Одбијено	У својено	Решено	Одбијено	Одбијено	У својено	Решено
о			на други				на други				на други				на други
70	443	25	8	91	872	16	16	210	1998	11	8	46	353	1	4

Из Табеле 3. је евидентно да је приговор као средство за заштиту права на суђење у разумном року, током другог ИП коришћено готово дупло више него током првог, и више него двоструко више током трећег ИП у односу на други, док су у

³⁴ Оних који су евидентирани у званичним Извештајима о раду Суда.

³⁵ Просечно временско трајање: У+У-ћу+Ув+У-уз+Уи+Уо+Уп+Ур+Р4у+Уж : 9. Интересантно је да за четири године (2019, 2020, 2021 и 2022) у годишњим Извештајима Суда нема податка о броју спорова због ћутања управе (У-ћу). О упоредноправним методама борбе против предугог трајања управних поступака изазваних „ћутањем управе“ упућујемо на: Ј. Петровић, *Управни спор због ћутања управе*, Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2019, 75-76.

³⁶ Предмети у управном спору који се сматрају нарочито хитним су предмети у којима су законом прописани рокови за поступање или је природа управне ствари таква да захтева нарочито хитно поступање, док су хитни предмети они који су посебним законом одређени као хитни. У нарочито хитне и хитне предмете (поред већ наведених: У-и, У-о, У-уз, Р4у) убрајају се и: престанак и потврђивање мандата; заштита конкуренције; измена у бирачком списку; престанак и потврђивање мандата; заштита конкуренције...

последњем ИП странке посезале за њим више него дупло мање у односу на претходни. Табела такође указује да је одбијање далеко најчешћи модалитет поступања Суда по приговору (у 80%; 83,7; 89,7% и 87% по ИП). Приговор се одбија, када се без испитног поступка, или након спроведеног испитног поступка, оцени као неоснован. Битно је нагласити да се приговор врло често одбија као неоснован из разлога што је након подношења приговора предмет окончан и одлука експедована подносиоцу приговора, (Богдановић, 99-100)

Табела 4. Број жалби изјављених ВС на одлуке Управног суда по приговорима

Извештајни Период	Број жалби изјављених ВС на одлуку УС по приговору	Потврђено	Укинута	Преиначено	Уважено
2016	39	35 (89,7%)	-	3	1
2017	81	64 (79%)	-	16	-
2018	139	131 (94,2%)	2	6	-
2019	15	143 (91%)	13	-	-
2020	128	109 (85%)	17	1	-
2021	140	120 (85,7%)	20	-	-
2022	166	161 (96,9%)	5	-	-
2023	202	198 (98%)	4	-	-
2024	916	915 (99,8%)	1	-	-
01.01.-30.06. 2025	147	146 (99,3%)	1	-	-

Из Законом предвиђених разлога³⁷ странка на одлуку Управног суда донету по приговору може изјавити жалбу ВС. У пракси³⁸, најчешћи разлог жалбе је одбијање приговора. Табела такође показује да ВС у 4/5 случајева (у већини ИП и у вишем проценту) потврђује одлуку Управног суда.

³⁷ Чл. 15. ЗЗПССР.

³⁸ Обрадом података из Табеле 3. констатовано је да је најчешћи начин одлучивања Суда поводом приговора одбијање (у преко 80% случајева у свим посматраним ИП). Такође, колона „Р4у“ (Табела 2.) сведочи да се неодлучивање Суда у законском року у пракси не јавља као разлог изјављивања жалбе, будући да је просечно трајање спора због повреде права на суђење у разумном року у свим ИП у оквирима законског рока (два месеца).

Табела 5. Износи које је Управни суд Р. Србије исплатио на име накнаде због повреде права на суђење у разумном року

ИЗВЕШТАЈНИ ПЕРИОД							
2018	2019	2020	2021	2022	2023	2024	1.01-30.06.2025
Исплаћени износи на име накнаде због повреде права на суђење у разумном року							
20.076.951	20.305.783	3.133.852	2.371.005	2.928.322	2.760.649	1.983.699	3.212.076

За седам ипо година³⁹, од почетка 2018. до краја првог шестомесечја 2025. године, Управни суд Р. Србије је на име накнаде због утврђених повреда права на суђење у разумном року, исплатио 56.772.337 динара.⁴⁰

Алармантан је званични податак да је Р. Србија, и даље, међу десет држава против којих је поднет највећи број представки Европском суду⁴¹. До 30. јуна 2022 године, против Србије је поднето 1950 представки. У највећем броју пресуда против

³⁹ У Извештајима о раду нема података о исплаћеним износима на име накнаде за 2016. и 2017. годину.

⁴⁰ По пресудама ЕСЈП, Р. Србија је за пет година (2016-2020) на име накнаде штете због повреда права на суђење у разумном року исплатила 150.948.789 динара. Извор: *Анализа ефеката Закона о заштити права на суђење у разумном року*,⁴⁶ Доступно на: *Анализа ефеката Закона о заштити права на суђење у разумном року*, 20. авг. 2025.

⁴¹ Процентуално већи број тужби подигнут је против Русије (24%), Турске (23,6%), Украјине (15,7%), (10,5%), Румуније (6,5%), Италије (5,2%), Грчке (3,4%), Пољске (3,2%), Азербејџана (2,9%) и Србије (2,7%). Међутим, ваља имати у виду да државе које у односу на Србију у већем проценту партиципирају у укупном броју представки пред ЕСЈП, по броју становника значајно претежу над њом, што презентовани податак чини додатно забрињавајућим. Извор: Годишњи извештај ЕСЈП, Статистика и извештаји | Заступник пред ЕСЈП, приступљено: 21. авг. 2025 године.

Србије, ЕСЈП се бавио различитим аспектима повреде члана 6. Конвенције, а најчешће је утврђивана повреда права на суђење у разумном року (Родић, 2022, 132).

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

(УВОЂЕЊЕ ДРУГОГ СТЕПЕНА УПРАВНОГ СУДСТВА У ФУНКЦИЈИ (?) ПРАВА НА СУЂЕЊЕ У РАЗУМНОМ РОКУ)

На проблеме са којима се од свог оснивања 2010 године суочава Управни суд, почев од огромног прилива предмета, масе заосталих предмета, недовољног броја судија, крајње неадекватне организационе структуре⁴², одсуства редовног правног лека, непостојања специјализованих већа за поједине управне материје у корелацији са перманентним увећавањем надлежности Суда новим материјама, околности да поступа по више од 100 разноврсних основа, а који се из године у године увећавају, наука и струка опомињу већ дуже време. Именовани изазови и потешкоће видно ограничавају способности Суда и крајње се негативно рефлектују на целокупан рад Суда, па и на обавезу да, сходно конвенцијском праву, ст. 1. чл. 32. Устава Р. Србије, чл. 3. ЗУС - сагласно чл. 1. ЗЗПСПР, пружи судску заштиту праву на суђење у разумном року.

Истраживање спроведено у раду сведочи у прилог реченом. Надполовично учешће заосталих предмета који се као нерешени из претходног преливају у нови ИП, констатовано је у свим ИП, са следећим вредностима: 62% ; 54% у 2020; 55%; 50,5%; 56,9%; 78%, по ИП. Савладавање прилива, када се под тиме подразумева однос броја решених према броју предмета који су у току ИП приспели на решавање, оцењује се високим оценама. Међутим, када се број решених предмета стави у однос према укупном броју предмета који су у датом ИП били на решавање пред Судом, слика се драстично мења. У односу на укупан број предмета који је имао на решавању током ИП, Суд је успео да реши: 35% у 2019-ој; 33% у 2020-ој; 25,% у 2021-ој; 19,6% у 2022-ој; 15% у 2023-ој и 16,8% у току 2024-те. Целокупна маса нерешених предмета на крају појединих ИП, слива се у предстојећи, па тако заостали предмети партиципирају у укупној структури предмета у раду Суда у следећем проценту: са 65% у 2019-ој; са 67% у 2020-ој; са 75% у 2021-ој; са 79, 4% у 2022-ој; са чак 85% у 2023-ој и 83,2% у 2024-ој години.

У погледу правних средстава за убрзање поступка, приметна је тенденција раста примене - и приговора и жалбе, са изузетком последње посматране периоде (у погледу жалбе и 2019). Чињеница да се приговор у највећем броју случајева одбија, из разлога што је по његовом подношењу дошло до окончања поступка и достављања

⁴² Постојање једног суда за територију читаве државе.

одлуке странци, показује позитиван психолошки ефекат приговора на органе управе. Околност пак, да ВКС у 4/5 случајева по жалби потврђује одлуку Управног суда, посредно имплицира на висок степен усклађености у тумачењу и примени норми између ВС и Управног суда.

Право да се о њиховом праву или обавези суди (одн. реши) у разумном року, према утврђеној пракси ЕСЈП и измењеном ставу највиших релевантних домаћих инстанци, странке из управног поступка имају и у односу на трајање управног поступка. Непостојање јасно дефинисаних законских правила по којима би се утврђивала дужина трајања управног поступка који је претходио управном спору, и мањкавост појединих норми управно-процесног права, поред горе наведених проблема, требало би да буду у фокусу пажње при предстојећој реформи управног правосуђа.

Једно од централних питања будуће реформе јесте увођење другог степена управног судства предвиђањем жалбе. У том контексту, логично је запитати: да ли би увођење жалбе у управном спору допринело да странке из управног поступка (а касније и управног спора) ефикасније остварују право да се о њиховим правима и обавезама одлучује у разумном року? Или би резултат увођења другог степена управног судовања имао посве супротан ефекат, обзиром да би поступак решавања управне ствари тада по закону могао да се продужи за још један степен више?

Закључујемо да увођење жалбе не би било на штету права странака на суђење (решавање) у разумном року. Напротив, ценимо да би увођење жалбе, уз обавезно прописивање стриктних правила којима би се оснажио спор пуне јурисдикције: а) у првостепенном, али и б) у другостепенном спору, допринело скраћењу трајања поступка у коме се одлучује о правима и обавезама странака, чиме би се, у крајњој линији, предупредиле многе потенцијалне повреде права на суђење (решавање) у разумном року. Предложене измене, неизоставно би требало да буду пропраћене доношењем јасних правила о критеријумима за утврђивање:

- дужине трајања управног поступка;
- финансијске одговорности органа управе за неоправдано дуго трајање управног поступка.

ЛИТЕРАТУРА

Андрић Манојловић К., *Уставносудска заштита људских права повређених или ускраћених у управном поступку и управном спору*, Билтен Врховног касационог суда 3(2017), Београд, 123- 169;

Блажић, *Начела добре управне процедуре*, Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2016, 25-44;

Богдановић Г., *Заштита права на суђење у разумном року у управном спору*, Билтен Врховног касационог суда, 3(2018), Београд, 272-285;

Богдановић Г., *Приручник за израду судских одлука у управном суду*;
Димић С., Миленковић Н. % Бојанић Б., *Суспензивно дејство жалбе у управном и пореском поступку*, Зборник радова Правног факултета у Нишу Бр 104, LXIV 2025, 183-205;

Костић, М., *Нова решења у Закону о управним споровима*, Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 295-306;

Миленковић Н., *Правна средства у управном спору*. Докторска дисертација. Правни факултет. Ниш, 2020;

Настић М., *Уставна жалба због повреде права на суђење у разумном року у пракси Уставног суда Србије*, “Приступ правосуђу - инструменти за имплементацију европских стандарда у правни систем Републике Србије”, Ниш, 2009. 103-122;

Петровић Ј., *Управни спор због ћутања управе*, Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2019, 65-80;

Родић В., *Избор из новије праксе ЕСЉП*, Билтен Врховног касационог суда 2(2022), 133-183;

Урошевић Р., *Поведа права на суђење у разумном року у управном поступку и управном спору*, Билтен Врховног касационог суда 3(2013), Београд, 213/232;

Врховни касациони суд, *Заштита права на суђење у разумном року у судском поступку*, Београд, 2015;

Council of Europe, *Анализа ефеката Закона о заштити права на суђење у разумном року*;

Usaid, *Поравнање у поступцима заштите права на суђење у разумном року*, Београд, 2018;

Прописи, судске одлуке и интернет извори

Устав РС, („Сл. гласник РС“, 98/2006 и 115/2021);

Европска конвенција о људским правима („Сл. Лист СЦГ“, Међународни уговори, бр. 9/2003). Конвенција о људским правима | Заступник пред ЕСЉП;

Закон о заштити права на суђење у разумном року („Сл. гласник РС“, бр. 40/15);

Закон о општем управном поступку („Сл. гласник РС“, бр. 18/2016, 95/2018 - аутентично тумачење и 2/2023 - одлука УС);

Закон о управним споровима („Сл. гласник РС“, бр. 111/2009);

Закон о Уставном суду Србије (“Сл. гласник РС”, бр. 109/2007, 99/2011, 18/2013 - одлука УС, 103/2015, 40/2015 - др. закон, 10/2023 и 22/2023);

Препорука Комитета министара Савета Европе Рец (2010)3 о делотворним правним средствима за предуго трајање поступака од 24. феб. 2010 године http://vm.ee/sites/default/files/content-editors/Rec_2010_3%20_2_eng.pdf;

Правни ставови и закључци заузети на Петој седници Одељења за заштиту права на суђење у разумном року одржаној 15.09.2014 године. Доступно на: vk.sud.rs/sr/одељење-за-заштиту-права-на-суђење-у-разумном-року;

Пресуда *В.А.М. против Србије* од 13. марта 2007. год. Бр. представке 39177/05. Доступно на: *В.А.М. против Србије* | Заступник пред ЕСЈП;

Пресуда *Skordino protiv Italije* од 29. марта 2006 године, Бр. представке 36813/97. Доступно на: *Scordino protiv Italije*;

Пресуда *Božić v. Croatia* од 29. јуна 2006. Бр. представке 22457/02. Доступно на:

СЕДН, Cour (Première Section), AFFAIRE BOZIC с. CROATIE, 29 juin 2006, 22457/02;

Решење ВКС *P4у 66/2014* од 7. новембра 2014 год. *Baza sudske prakse Suda | Vrhovni sud*;

Решење ВКС *Pж116/19* од 7. 3. 2019. *Baza sudske prakse Suda | Vrhovni sud*;

Решење ВКС *Pж1у165/18* од 7. 5. 2019. *Baza sudske prakse Suda | Vrhovni sud*;

Решење ВКС *Pж1у 87/19* од 11. 7. 2019. *Baza sudske prakse Suda | Vrhovni sud*;

Одлука Уставног суда *Уж- 4708/2013* од 3. марта 2016. *Пракса Уставног суда | Врховни суд*;

Одлука Уставног суда *Уж- 148/2008* од 18. фебруара 2010. Преглед документа - *Пракса Уставног суда - Уж-148/2008*;

Годишњи извештај ЕСЈП, Статистика и извештаји | Заступник пред ЕСЈП,;

Извештаји о раду Управног суда за: 2016, 2017, 2018, 2019, 2020, 2021, 2022, 2023, 2024 и шестомесечни извештај за 2025. годину. [tps://www.up.sud.rs/izvestaji-o-radu-2/izvestaji-o-radu-suda-arhiva-2/](https://www.up.sud.rs/izvestaji-o-radu-2/izvestaji-o-radu-suda-arhiva-2/).

Nevena MILENKOVIĆ, Ph.D

Assistant Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, nevena.petrovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-0979-7373.

THE RIGHT TO A TRIAL WITHIN A REASONABLE TIME REGARDING THE
RESOLUTION OF ADMINISTRATIVE MATTERS AND THE TWO-TIER SYSTEM OF
ADMINISTRATIVE JUDICIARY

Summary

This paper analyzes the protection of the right to a trial within a reasonable time regarding the resolution of administrative matters. The fact that an administrative matter, before it is finally resolved, goes through two fundamentally different procedures, in which two organizationally independent bodies make decisions, makes it very challenging to realize the right to a trial (resolution) within a reasonable time in administrative matters. In addition to the above, there are multiple factors in the Republic of Serbia that significantly hinder a party's ability to have an administrative matter resolved within a reasonable time. The existence of only one court competent for all administrative disputes, an insufficient number of judges, the absence of specialized panels for certain administrative areas, over 100 different grounds for a dispute, a large annual influx of cases, a large backlog of cases, and a large number of cases for which the law prescribes a duty to decide within short deadlines, seriously call into question the possibility of the Court's normal functioning, as well as its obligation to provide parties from the administrative procedure with judicial protection of the right to a trial within a reasonable time.

The paper proposes specific measures whose adoption would contribute to the more efficient realization of the parties' right to have their administrative matter resolved within a reasonable time.

Key words: administrative matter, right to a trial within a reasonable time, two-tier administrative dispute.

Др Јована ПЕТРОВИЋ*

МЕЂУНАРОДНИ СТАНДАРДИ О ЗАШТИТИ ЛИЧНИХ ПОДАТАКА ПАЦИЈЕНАТА¹

Апстракт

У савременом друштву, заштита личних података пацијената представља један од кључних аспеката рада здравствених установа. С обзиром на то да здравствене информације представљају осетљиве податке који могу утицати на приватност и идентитет појединца, важно је успоставити чврсте правне и етичке оквире за њихову заштиту. Заједно са технолошким напретком, формирање одговарајућих политика и процедура за заштиту података постаје све значајније, не само у контексту националних законодавстава већ и на међународном плану. Међународна заштита личних података се ослања на различите споразуме и конвенције које предвиђају обавезе држава у заштити приватности појединаца, у циљу стварања безбеднијег и транспарентнијег окружења за све учеснике у здравственом систему. Глобализација и дигитализација здравствених услуга донели су бројне изазове, али и прилике за побољшање система заштите података. С обзиром на растућу забринутост о безбедности података у ери информатизације, неопходно је размислити о будућим трендовима, изазовима и могућим решењима у области личних података пацијената. Стварање свести о значају заштите личних података и интегрисање етичких принципа у рад здравствених услуга представљају одговорне кораке који ће подићи ниво поверења пацијената и обезбедити ефикасније управљање подацима у будућности.

Кључне речи: заштита података, пацијенти, међународни стандарди.

* Доцент, Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, jovana.petrovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-6692-2962.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

1. УВОД

Међународне организације играју кључну улогу у постављању норми и стандарда у вези са заштитом личних података пацијената. Светска здравствена организација доприноси глобалној здравственој заштити прописивањем здравствених смерница, које укључују аспекте заштите података о пацијентима. СЗО подстиче државе чланице да развију и спроводе политике које обезбеђују безбедност и приватност информација о пацијентима, чиме се такође настоји заштитити поверење између пацијената и здравствених установа. На европском нивоу, Европска унија је поставила високе стандарде кроз Општу уредбу о заштити података (у даљем тексту: ГДПР), која се односи на све чланице ЕУ и на све организације које обрађују личне податке грађана ЕУ. Ова уредба има за циљ успостављање јединственог правног оквира за обраду података о личности унутар ЕУ, уз истовремено обезбеђивање високог нивоа заштите приватности појединца.

Међународни стандарди о заштити личних података пацијената развијени су да пруже универзалну основу за безбедност и приватност података у здравственом сектору. Један од најзначајнијих стандарда је ISO/IEC27001, који се фокусира на управљање информационом безбедношћу и помаже организацијама да идентификују, управљају и смање ризике повезане са информацијама. Поред тога, Хипа (Health Insurance Portability and Accountability Act) у Сједињеним државама постаља строге стандарде за заштиту медицинских информација, које се односе на приватност и безбедност података пацијената. Такође, принципи утврђени у Конвенцији о заштити особа у вези са аутоматизованом обрадом личних података Савета Европе, као и Препоруке Организације за економску сарадњу и развој (ОЕЦД) указује на важност транспарентности, избора и безбедности у обради личних информација. Ови стандарди чине основ за различите законе и регулативе широм света, усмеравајући пажњу на значај заштите личних података у контексту глобализованог здравства. У свету интернета и дигитализације здравствених служби, постаје све важније усагласити се са овим стандардима, како би се осигурала заштита личних података пацијената у различитим правним системима. Све ове иницијативе настоје да пронађу баланс између доступности здравствених информација за сврхе лечења и истраживања, и потребе да се заштите лични подаци пацијената, чиме се ствара сигурније и етичкије здравствено окружење (Миленковић, 2018, 56).

2. ПРАВА ПАЦИЈЕНАТА У МЕЂУНАРОДНИМ АКТИМА

Права пацијената у контексту заштите личних података су фундаментална и подразумевају низ специфичних права која осигуравају заштиту приватности и безбедности информација о здрављу. Људска права као природна права стиче сваки човек рођењем, а не од државе (Гасми, Зиројевић, Граховац, 2022, 17). Прво

пацијенти имају право на информисаност, што значи да треба да буду обавештени о томе какви лични подаци бивају прикупљени, за које сврхе ће бити коришћени и ко ће имати приступ тим подацима. Друго, пацијенти имају право на доступност својим личним подацима, што подразумева могућност да затраже копију свих података који се воде о њима. Овај концепт је посебно важан за контролу тачности података и избегавање нетачности које могу утицати на лечење. Треће, уколико подаци нису тачни или потпуни пацијенти имају право да затраже исправке или ажурирање тих информација. Четврто, слобода изражавања и давања сагласности је такође критична; пацијенти имају право да одлучују о томе ко може имати приступ њиховим подацима и пружају сагласност пре него што ти подаци буду објављени или коришћени, осим у ситуацијама када је закон обавезан. Поред тога, права пацијената обухватају и право на брисање података познато као “право на заборав“, које омогућава пацијентима да траже уклањање својих података у одређеним случајевима, као што су ситуације када подаци више нису потребни. Коначно, појам да пацијенти могу да поднесу жалбу уколико сматрају да им је право на заштиту података прекршено, представља важан аспект механизма заштите. Ова права су важна не само ради личне безбедности пацијената, већ и ради јачања поверења у здравствени систем у целини. Бројни акти међународног карактера садрже одредбе које регулишу поменута питања. Тако се чл. 25. Универзалне декларације о људским правима односи на право на здравље. Датим чланом прописује се да свако има право на стандард живота који обезбеђује здравље и благостање његово и његове породице, укључујући храну, одећу, стан и лекарску негу, потребне социјалне службе, као и право на осигурање у случају незапослености, болести, неспособности, удовиштва, старости и других случајева губљења средстава за издржавање услед околности независних од његове воље. Назначено је и да мајке и деца имају право на нарочито старање и помоћ, као и да сва деца рођена у браку или ван брака уживају једнаку социјалну заштиту (Закон о ратификацији Конвенције УН о правима детета, 1990). Конвенција Уједињених нација о правима детета предвиђа да државе уговорнице признају право детета да ужива најбоље стање здравља које се може постићи, и право на службе за лечење болести и рехабилитацију здравља. Државе уговорнице дужне су да се потруде да обезбеде да ни једно дете не буде лишено свог права на приступ таквим службама здравствене заштите (Закон о ратификацији Конвенције УН о правима детета, 1990, чл. 24, ст. 1).

Правима пацијената нарочиту пажњу поклањају и Међународни пакт о грађанским и политичким правима, Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, Конвенција о елиминисању свих облика расне дискриминације итд. На нивоу Европске уније, нарочито је значајна Европска повеља о правима пацијената, донета 2002. године у Риму, у којој су у другом поглављу таксативно набројена права пацијената:

- право на превентивне мере,
- право на приступ,

- право на информације,
- право на сагласност,
- право на слободан избор,
- право на приватност и поверљивост,
- право на поштовање пацијентовог времена,
- право на придржавање стандарда квалитета,
- право на сигурност,
- право на иновације,
- право на избегавање непотребне патње и бола,
- право на персонализован третман,
- право на жалбу
- право на компензацију (надокнаду).²

Европској повељи претходили су други документи који, такође, делом регулишу права пацијената. Реч је о Повељи о хоспитализованом пацијенту (1979), Декларацији о унапређивању права пацијената у Европи (1994) и Европској конвенцији о људским правима и биомедицини (1997). Многе европске земље су, након доношења Декларације о унапређивању права пацијената у Европи 1994. године, и на националном плану уредиле ово питање доношењем законских аката или повеља, док су неке земље и пре тога посебним законом регулисале права пацијената. Финска је 1992. године донела такав закон. Холандија је 1994. године Законом о медицинском третману унела измене у Грађански закон којим се односи између лекара и пацијента регулишу уговором.³

Поред тога, Међународни пакт о грађанским и политичким правима (чл. 17), Америчка конвенција о људским правима (чл. 11) и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода (чл. 8, право на поштовање приватног и породичног живота, дома и преписке), Уговор из Лисабона (Реформски уговор из 2007. године, Повеља основних људских права ЕУ Смерница 95/46/ЕЗ. Рамови који су основа за заштиту приватности обухватају Конвенцију о заштити лица у вези са аутоматизованом обрадом личних података, познату као Конвенција бр. 108, која је усвојена од стране Савета Европе 1981. године (Закон о потврђивању Конвенцији о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података, 1992). Ова Конвенција представља први правно обавезујући међународни акт који регулише обраду личних података и поставља принципе који су касније адаптирани у многим националним законодавствима. Такође, постоје и регионални споразуми, као што су онај у оквиру

² О томе више у: Европска повеља о правима пацијената.

³ Земље које су се угледале на Холандију су Естонија, Литванија и Словачка. Посебним законима права пацијената регулисале су следеће земље: Литванија 1996. године, Исланд, Летонија, Мађарска, Грчка 1997, Данска 1998, Норвешка 1999, Грузија 2000, Естонија 2001, Француска, Белгија 2002, Швајцарска, Румунија 2003, Кипар, Хрватска 2004, Словенија 2008, Федерација БиХ, Црна Гора 2010, Немачка 2013.

Азијско-пацифичког економског сарадништва (АРЕС), који се фокусирају на повезивање привреда и усаглашавање стандарда за заштиту података, али и посебне иницијативе као што је Програм приватности и заштите података у Латинској Америци. Ови споразуми указују на потребу за мултилатералним приступом у решавању питања заштите података, који је изузетно важан јер се информације лако крећу преко граница, а различити стандарди могу довести до правних и етичких конфликта (Милић, 2020, 19).

2.1. Општа уредба Европске уније о заштити података (ГДПР)

Општа уредба о заштити података⁴ представља кључну регулативу Европске уније која уређује заштиту личних података појединаца. Она је ступила на снагу 27. априла 2016. године и има за циљ да осигура да су лични подаци обрађивани у складу са основним правима и слободама појединаца, као што су право на приватност и контролу над сопственим подацима. Настала је на темељима Директиве 95/46/ЕЗ и омогућила је повећање сигурности појединаца у вези са обрадом њихових личних података. Тиме се настојало постићи јачање поверења у руковоце и обрађивање података и несметано кретање података како на традиционалном, тако на дигиталном тржишту. Овоме је требао допринети јединствен усклађен правни оквир и усклађена примена прописа на територији Европске уније, јасније дефинисане обавезе руковоца и обрађивача података, прецизира правила за заштиту података, као и њихово изношење ван граница Европске уније. Према члану 2. Уредбе овај пропис се примењује на „обраду података о личности која се у целости или делимично обавља аутоматски” као и на „неаутоматизовану обраду података о личности који чине део збирке података или су намењени збирци података”.⁵ Уредба има примену и на

⁴ Уредба ЕУ 2016/679 Европског парламента и савета о заштити физичких лица у односу на обраду података о личности и о слободном кретању таквих података и остављању директиве 95/46/ЕЗ ван снаге.

⁵ Општа уредба Европске уније о заштити личних података, члан 2. Нови прописи дефинисани Уредбом односе се у истој мери на све организације и предузећа. Мање организације и предузећа неће бити под строгим надзором, али веће организације и предузећа, нарочито оне које прикупљају и обрађују велике количине података (информатичке компаније, банке, предузећа за веле и мало продају, осигуравајуће агенције, установе које пружају здравствене услуге и др.) у обавези су да дефинишу категорије података које обрађују и у складу са тим да им обезбеде адекватну заштиту. Прописи из члана 25. дефинишу примену заштитних (техничких и интегрисаних) мера у сам поступак производње, односно обраде. Наглашено је да је примена заштите приватности података на високом нивоу неопходна од самог почетка обраде података, те да је обрађивач у обавези да обезбеди одговарајуће механизме, како техничке, тако процедуралне, да спречи обраду личних података за које није дефинисана сврха обраде. У извештају Агенције Европске уније за мрежну и информациону сигурност наводи се да све активности везане за заштиту података у виду енкрипције и декрипције морају да се обављају локално јер је неопходно да кључеви буду у власништву обрађивача података, како би се испоштовала заштита приватности података у потпуности. Такође наводи да је

контролоре података ван Европске уније који се баве обрадом података грађана ЕУ. Такође доноси много новости, а најважнија је та да су ојачана права носиоца података и обавезе оних који обрађују личне податке. Уводе се нове и поједностављују неке већ постојеће дефиниције односно прецизније описују постојећи појмови, одређују биометријски и генетски подаци, смањују и поједностављују поједине административне обавезе водитеља збирке личних података, а уједно и јачају надзорна овлашћења, као и могућност изрицања казни од стране тела за заштиту личних података.⁶ За обичне грађане ГДПР је омогућио лакши приступ њиховим личним подацима и начину и сврси њихове обраде. Уредба дефинише „право на заборав” прецизније могућност да сам грађанин затражи од организација које су вршиле прикупљање његових података брисање истих из базе организације. Такође наглашава да је сам обрађивач дужан да обавести надзорно тело уколико је дошло до повреде заштите личних података. У одређеним ставкама Уредба наглашава потребу за обавештавањем носиоца података о нарушавању сигурности његових личних података. Такође се дефинише потреба за именовањем службеника за заштиту података. Имајући у виду да деца припадају рањивој скупини, Уредба препознаје важност надзора над њиховим личним подацима и дозвољава деци, изричито уз родитељску сагласност, употребу услуга и сервиса интернет мреже који користе личне податке (Општа уредба Европске уније о заштити личних података, чл. 2).

Уредба даје јасне смернице о праву појединаца на приватност, обавезама организација које обрађују податке и санкцијама за непоштовање. Кроз ГДПР, ЕУ настоји да осигура да сви грађани имају пун увид и контролу над својим личним подацима, док су здравствене институције обавезне да успоставе сигурне механизме заштите података.⁷ Ове међународне норме и стандарди не само да побољшавају заштиту приватности пацијената, већ и олакшавају међународну сарадњу и техничку помоћ између земаља, обезбеђујући доследну примену правила у глобалном контексту. Као резултат оваквих иницијатива, здравствене установе су у обавези да унапреде своје политике заштите података и обезбеде адекватне процедуре за

складиштење података на „цлоуд” дозвољено у случају где једино власник података има кључеве за дешифрирање.

⁶ За више информација посетити:

http://azlp.ba/GDPR_Menu/Sta_je_GDPR/default.aspx?id=2373&langTag=bsBA&template_id=149&pa

http://azlp.ba/GDPR_Menu/Sta_je_GDPR/default.aspx?id=2373&langTag=bsBA&template_id=149&pa geIndex=1
Приступљено: 20. 08. 2025.

⁷ Према ГДПР-у, изричито је наглашен значај добијања слободног и информисаног пристанка пацијената пре обраде њихових личних података, као и обавеза водећих здравствених органа да обезбеде транспарентност и одговорност у начину на који управљају овим подацима. Поред тога, ГДПР намеће озбиљне казне за кршења, које могу да се крећу до 10 милиона евра или 4% глобалног годишњег промета организације, у зависности од тога шта је веће.

управљање информацијама, чиме се додатно смањује ризик од неовлашћеног приступа и потенцијалног кршења приватности пацијената (Симић, 2013, 67).

ГДПР поставља строге обавезе за све организације које обрађују личне податке грађана ЕУ, без обзира на то где се те организације налазе. Основни принципи ГДПР-а укључују законитост, поштење и транспарентност у обради података, као и минимизацију података који се прикупљају, чувају и обрађују. Такође, закон прописује да субјекти података морају бити информисани о свим аспектима обраде својих података, као и да могу да траже исправку, брисање или пренос својих података. У здравству, где су лични подаци често осетљиви, ГДПР представља алармантну заштиту која подразумева стриктне мере у идентификацији, прикупљању и обради информација о пацијентима. Када је реч о здравственим установама, они морају да уведу одговарајуће техничке и организационе мере заштите података, укључујући шифровање и анонимизацију, како би се спречили неовлашћени приступ и кршење безбедности. Поред тога, уколико дође до повреде безбедности података, установе су обавезне да пријаве инцидент надлежним органима у року од 72 сата. Иако ГДПР представља изазов за многе организације, он такође нуди и прилику за побољшање процедура управљања подацима и јачање поверења пацијената (Радишић, Мујовић, Зорнић, 2004, 56).

Право на приватност је једно од кључних људских права, које укључује заштиту личних формација и података појединца. У контексту здравствених услуга, право на приватност је посебно важно јер се односи на осетљиве информације о здрављу пацијената, њиховој историји болести и другим приватним информацијама. Ово право осигурава да пацијенти имају контролу над својим информацијама и могу одлучити ко има приступ тим информацијама и у које сврхе се оне могу користити. У складу са међународним правним стандардима, као и законодавством Европске уније, посебно ГДПР-ом, свака здравствена установа мора предузети мере да обезбеди да се лични подаци пацијената чувају и обрађују на безбедан начин, чиме се ризик од неовлашћеног приступа и злоупотребе минимизира. Поред тога, право на приватност обухвата и обавезу здравствених установа да информишу Пацијенте о њиховим правима у вези са личним подацима, укључујући право на приступ, исправку и појашњење података. У ширем смислу, ово право подразумева и стварање поверења између пацијената и здравствених радника, што је од суштинског значаја за правилан ток лечења и квалитет заштите здравства. Стога је заштита приватности пацијената неопходна да би се очувало достојанство детета и обезбедио етички приступ у здравственом сектору. Повреде приватности пацијената могу се манифестовати на бројне начине, а неки од најзначајнијих примера из праксе су неовлашћени приступ медицинским подацима, цурење информација преко компјутерских система, па чак и физичко присвајање документације. Један од познатих случајева догодио се у здравственој установи где је запослени, без потребних дозвола, приступио осетљивим информацијама о пацијентима из личне радозналости, што је резултирало озбиљним

кршењем приватности. У другом случају, болница је претрпела сајбер напад, а хакери су добили приступ личним подацима пацијената, укључујући здравствене информације, историју болести и финансијске информације, што је изазвало страх и сумњу код пацијената. Такви инциденти не само да угрожавају поверење пацијената, већ представљају и озбиљну претњу безбедности података. Последице кршења приватности могу бити далекосежне – од законских санкција за институције до нарушавања угледа и губитка поверења јавности. Осим тога, нарушавање приватности доводи до могућих финансијских губитака због одштетних захтева и трошкова насталих санирањем последица, као што су обавештење о кршењу прописа и додатна улагања у безбедносне системе (Мујовић Зорнић, Сјеничић, Миленковић, 2016, 85). На овај начин, случајеви кршења приватности не само да крше људска права пацијената, већ имају и значајне економске и институционалне реперкусије, што додатно наглашава потребу ригорозне заштите података о личности у систему здравствене заштите.

3. ЗНАЧАЈ ЗАШТИТЕ ЛИЧНИХ ПОДАТАКА

Заштита личних података представља кључну компоненту у правилном управљању информацијама, посебно у области здравства, где су подаци о пацијентима изузетно осетљиви. У контексту медицинских услуга, лични подаци укључују не само основне идентификационе информације, већ и детаљне медицинске историје, дијагнозе, третмане и резултате лабораторијских испитивања. Прихватање и поштовање принципа заштите података није само законска обавеза, већ и морални дужност здравствених радника, који су одговорни за очување поверења пацијената. Недостатак адекватне заштите може довести до злоупотреба, дискриминације или чак преласка на нежељене и опасне медицинске праксе. Поред тога, у свету све већег фокусирања на технолошке иновације, као што су електронски здравствени записи и телемедицина, ризици од хаковања и неприкладне употребе података се знатно увећавају. Настанак личности природно подразумева и очекивање одговарајућег нивоа приватности, што подразумева да су пацијенти у могућности да контролишу своје информације и да знају како и зашто се они обрађују. Пошто лични подаци често имају значајне импликације на индивидуалну слободу и интегритет, важно је да међународне иницијативе и локални закони поставе чврсте оквире заштите, који ће осигурати поштовање права пацијената и минимизовати потенцијалне уништавајуће последице повреде тих права. Стога, значај заштите личних података у здравству не може бити потцењен, јер доприноси не само безбедности појединаца, већ и укупном поверењу у здравствени систем.

4. ЗАКЉУЧАК

У закључку, међународна заштита личних података пацијената представља сложен и динамичан оквир који захтева синергију између законске регулативе, етичких принципа и технолошких решења. Упркос постојању медицинских међународних и националних стандарда, као и различита домаћа законодавства, изазови за имплементацију прописа остају. Технолошки напредак, посебно у области дигитализације здравствених услуга, доноси нову врсту ризика за приватност пацијената, истовремено пружајући могућности за побољшање заштите кроз решења као што су енкрипција и блокчејн технологија. Поред тога, културни и етнички аспекти додатно компликују питање управљања личним подацима, захтевајући прилагођавање приступа у различитим земљама и заједницама. Међународна сарадња и размена добрих пракси су од суштинског значаја за изградњу ефикаснијих модела заштите, као и за обуку здравствених радника и подизање свести код пацијената. Гледајући у будућност, с обзиром на динамику развоја вештачке интелигенције и трендове у законодавству, неопходно је континуирано прилагођавати оквире заштите приватности и осигурати да права пацијената остану у центру пажње, како би се изградило поверење у здравствене системе и очувала људска права у дигиталном добу.

Подизање свести пацијената о заштити личних података је кључни корак у јачању приватности и безбедности здравствених информација. Пацијенти често нису свесни својих права на заштиту података, што може довести до неприкладног приступа или злоупотребе информација. Да би се ово превазишло, неопходно је спровести едукативне кампање које ће пацијенте информисати о њиховим правима, као што су право на приватност и право на приступ својим здравственим подацима. Информације треба да буду доступне путем различитих канала, укључујући интернет, друштвене мреже, брошуре и информативне радионице у здравственим установама.

Поред тога, коришћење интерактивних алата, као што су онлајн квизови или апликације, може додатно мотивисати пацијенте да се укључе у процес заштите својих података. Ове образовне активности треба да покрију теме као што су шифровање података, ризици повезани са дељењем здравствених информација на друштвеним мрежама, као и важност читања политике приватности и услова коришћења здравствених апликација. Такође, оснаживање пацијената кроз стварање заједница које промовишу размену искустава и информација може повећати њихову свест о значају заштите података о личности и подржати развој колективне свести о овим питањима. Коначно, транспарентност здравствених услуга у погледу коришћења и заштите података о пацијентима неопходна је за изградњу поверења информација може повећати њихову свест о значају заштите података о личности и подржати развој колективне свести о овим питањима. Коначно, транспарентност здравствених услуга у погледу коришћења и заштите података о пацијентима неопходна је за

изградњу поверења између пацијената и здравственог система, што у крајњој линији доводи до боље заштите личних података.

Будућност заштите података, посебно у контексту личних података о пацијентима, се обликује променама у законодавству и брзим технолошким развојем. У наредним годинама можемо очекивати даље усклађивање закона о заштити података на међународном нивоу, посебно у погледу растуће глобализације и прекограничних токова информација. Многи стручњаци се ослањају на трендове попут јачања права појединаца кроз унапред дефинисане прописе, што би подразумевало лакши приступ информацијама и бољи надзор над обрадом података. Појава нових закона и прописа, као што су одредбе о приватности корисника које се могу уградити у нове технологије, представљају основу за јачање заштите података. Осим тога, очекује се интензивнија сарадња земаља у борби против сајбер претњи, која би могла да обухвати заједничке оперативне тимове и размену информација о заштити осетљивих података глобализацијом и прекограничним токовима информација. Многи стручњаци се ослањају на трендове попут јачања права појединаца кроз унапред дефинисане прописе, што би подразумевало лакши приступ информацијама и бољи надзор над обрадом података. Појава нових закона и прописа, као што су одредбе о приватности корисника које се могу уградити у нове технологије, представљају основу за јачање заштите података. Поред тога, очекује се интензивнија сарадња међу државама у борби против сајбер претњи, која би могла да укључи заједничке оперативне тимове и размену информација о претњама. С обзиром да је заштита података о личности изузетно повезана са иновацијама као што су вештачка интелигенција (АИ) и анализа великих количина података, јасно је да правни оквир мора бити довољно флексибилан да подржи иновације уз обезбеђивање адекватне заштите. Ал-ов утицај на заштиту података већ је видљив кроз развој аутоматизованих алата за идентификацију и спречавање упада у систем. Ово омогућава бржи одговор на претње, али и поставља питања о транспарентности и одговорности алгоритама. Како технологија наставља да се развија, прописи ће такође морати да укључе нове парадигме, чувајући права пацијената и све аспекте приватности. Све у свему, будућност заштите података биће обликована комбинацијом законодавних и технолошких иновација, са циљем постизања равнотеже између развоја здравствених технологија и заштите најинтимнијих података пацијената.

ЛИТЕРАТУРА

Драшкић, М. 2013. Права пацијената у Србији: старо вино у новој боци у: Перспективе имплементација европских стандарда у правни систем Србије, књига 3, Београд, Правни факултет Универзитета у Београду;

Драшкић, М. 1998. Права пацијената- крај патерналистичког концепта, *Правни живот*, бр. 9;

Гасми, Г. Зиројевић, М., Граховац, М., 2022. Правни принципи Европске уније о људским правима и значај за Западни Балкан, годишњи зборник радова *Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем* у Кос. Митровици, Кос. Митровица;

Мујовић Зорнић, Х., Сјеничић, М., Миленковић, М. 2016. Права пацијената и законодавне промене у Србији, *Теме*, бр. 1;

Јемуовић, Ј. 2016. Заштита права пацијената у здравственом систему Републике Србије. Департамент за правне науке државног Универзитета у Новом Пазару;

Радишић, Ј. Мујовић Зорнић Х., 2004. Помоћ пацијентима у остваривању њихових права: Западна Европа као узор Србији, Фонд за отворено друштво Београд;
Симић, Ј. 2013. Невиност без заштите – једно виђење закона о правима пацијената, *Правни записи*, год. IV, број 1;

Правни и остали извори:

Закон о ратификацији Конвенције УН о правима детета, Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 15/90 и Службени лист СРЈ – Међународни уговори бр. 4/96 и 2/97;

Конвенција о заштити особа у вези са аутоматизованом обрадом личних података Савета Европе, („Службени лист СРЈ - Међународни уговори“, бр. 1/92, „Службени лист СЦГ - Међународни уговори“, бр. 11/2005 - допунски закон и „Службени гласник РС - Међународни уговори“, бр. 98/2008 - допунски закон и 12/2010);

Закон о ратификацији Конвенције УН о правима детета, Службени лист СФРЈ, Међународни уговори, бр. 15/90 и Службени лист СРЈ – Међународни уговори, бр. 4/96 и 2/97;

Закон о ратификацији Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима Службени лист СФРЈ – Међународни уговори, бр. 7/71 Посебан извештај Заштитника грађана о раду механизма за заштиту права пацијената са препорукама, доступан на www.ombudsman.rs;

Закон о здравственој заштити, Службени гласник РС, бр. 107/05;

Закон о правима пацијената, Службени гласник РС, бр. 45/13;

Правилник о начину и поступку заштите права из здравственог осигурања Републичког фонда за здравствено осигурање, Службени гласник РС, бр.10/2010, 18/2010 – испр., 46/2010, 52/2010 – испр., 80/2010, 60/2011 – одлука УС и 1/2013.

Jovana PETROVIĆ, Ph.D

Assistant Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, jovana.petrovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-6692-2962.

INTERNATIONAL STANDARDS ON THE PROTECTION OF PATIENT PERSONAL DATA

Summary

In modern society, the protection of patients' personal data is one of the key aspects of the work of healthcare institutions. Given that health information represents sensitive data that can affect the privacy and identity of an individual, it is important to establish a solid legal and ethical framework for its protection. Along with technological progress, the formation of appropriate policies and procedures for data protection is becoming increasingly important, not only in the context of national legislation but also internationally. International protection of personal data relies on various agreements and conventions that provide for the obligations of states to protect the privacy of individuals, in order to create a safer and more transparent environment for all participants in the healthcare system. Globalization and digitalization of healthcare services have brought numerous challenges, but also opportunities for improving the data protection system. Given the growing concern about data security in the information age, it is necessary to consider future trends, challenges and possible solutions in the area of patients' personal data. Raising awareness of the importance of personal data protection and integrating ethical principles into the work of healthcare services are responsible steps that will increase the level of patient trust and ensure more efficient data management in the future.

Key words: data protection, patients, international standards.

Милица МИЦОВИЋ*

ДИГИТАЛИЗАЦИЈА РАДНОГ ОДНОСА И ИЗАЗОВИ ЗА ЉУДСКА ПРАВА¹

Апстракт

Дигитализација рада и убрзано ширење флексибилних облика ангажовања (платформски рад, рад на даљину, „гиг“ и други атипични модели) као и увођење алгоритамског управљања и система вештачке интелигенције, суштински преобликују организацију, надзор и вредновање рада. Иако повећавају ефикасност, услед неадекватне правне регулативе могу довести у питање заштиту основних људских и радних права: достојанство и приватност на раду, једнак третман и забрану дискриминације, право на информисање/консултовање и слободу удруживања, као и безбедност и здравље на раду. Такође, алгоритамско управљање радом и проширени дигитални надзор продубљују информациону асиметрију и повећавају правну несигурност, нарочито за раднике у нестандартним облицима рада. Полазећи од нормативне и теоријскоправне анализе, рад утврђује да ли постојећи механизми заштите у Србији прате динамику технолошких промена. У раду ће се истражити обим и механизми ових ризика, као и ефикасност постојећих инструмената заштите, те предложити *de lege ferenda* решења у циљу усаглашавања са европским стандардима и очувања људских права у свету рада.

Кључне речи: дигитализација рада, флексибилни облици рада, људска права, вештачка интелигенција, приватност на раду.

1. УВОД

Дигитална трансформација рада, флексибилни облици рада, а нарочито увођење алгоритамског управљања и система вештачке интелигенције, доноси одређене предности које се огледају у ефикасности и прецизности процеса рада, али

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, milica.midzovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-6879-0625.

¹ Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, евиденциони број Уговора 451-03-65/2024-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

истовремено отварају ризике по заштиту основних људских права на раду, посебно право на приватност, једнакост и здравље на раду. Нове технологије на тржишту рада уводе значајне новине и олакшавају процес рада дајући подстрек за максималну ангажованост у минималном временском року и уз употребу пуних радних и производних капацитета, што омогућује уштеду времена и материјалних ресурса и на крају (а за већину послодаваца и најважније), остваривање максималног профита. (Мицовић, 2023, 334). Иако је раширено уверење да између запослених и дигиталних технологија постоји тихи анимозитет и отпор према иновацијама, пракса дигиталног рада те претпоставке убедљиво обара. Дигитални рад, као феномен савременог доба, на раскршћу је рада, запошљавања и дигиталне технологије. Ипак, уколико правни оквир не прати ову трансформацију, права запослених могу бити доведена у стање угрожености, што намеће потребу за јасним и делотворним заштитним механизмима. Полазећи од европског и националног нормативног оквира, ово истраживање критички преиспитује да ли рад под утицајем дигитализације задовољава стандарде достојанственог рада и формулише предлоге за унапређење: процене утицаја на права запослених, забране чисто аутоматизованих одлука у кључним фазама радног односа, право на људску интервенцију и „дигиталну недоступност“, те јачање колективноправних механизма.

2. ДИГИТАЛНА ТРАНСФОРМАЦИЈА РАДА

Проналасци у области науке и технологије мењају концепт савременог живота, утичу на перцепције човека, његове активности и мењају морални и правни амбијент у оквиру кога се друштво развија и функционише. Свака радикална промена у процесу производње директно се рефлектовала на радно право као дисциплину. Тако је дигитална економија последица тзв. четврте индустријске револуције која се манифестује у дигитализацији производње заснованој на роботизацији и вештачкој интелигенцији. Управо због тога, Четврта индустријска револуција трансформише пословање и свет рада на тај начин што редефинише границе производње, потрошње и дистрибуције. То доноси бројне предности за запослене и послодавце, али и бројне недостатке (Божичић, 2022, 262).

Дигитална трансформација рада обухвата интеграцију дигиталних технологија у све фазе радног односа: од регрутовања и селекције, преко распоређивања и евидентирања радног времена, до оцењивања учинка и управљања процесом рада. Посебан квалитативни скок настаје увођењем система вештачке интелигенције који перципирају, уче и генеришу излазе попут препорука или одлука са ефектима у физичком или виртуелном окружењу, често на основу великих скупова података. Овај процес доноси користи (ефикасност, прецизност, персонализација), али и значајне ризике по основна права запослених. У литератури и политици јавља се нужност да се технологија подреди правилима заштите достојанства, једнакости и приватности, као

и да се очува људска надзорна функција у односу на аутоматизоване процесе (OECD, 2024; Regulation (EU) 2024/1689).

Концепт флексибилног рада настао је као резултат процеса флексибилизације тржишта рада и одговор на проблеме незапослености у периодима економских криза и након њих, и иницијално се везује за јавнополитичку стратегију флексибилизације која укључује више аспеката, почев од флексибилизације тржишта рада и процеса рада у доминантно економском смислу до пратеће флексибилизације услова рада и, последично, радног законодавства у правном смислу. У доба IV индустријске револуције тзв. нове, дигиталне форме флексибилног рада имају за циљ, поред смањења незапослености, и остваривање ширих социјалних циљева – помирење професионалног и приватног живота, и интеграцију вулнерабилних категорија на тржиште рада и у радну средину, што је омогућено развојем дигиталне технологије када рад може да се обавља по принципу „са било ког места и у било које време“ (Златановић, Стевановић, 2024, 173). Уз класичне моделе флексибилности (скраћено радно време, сменски и клизни распоред), све већу улогу добијају дигитално посредоване форме рада: рад преко платформи (достава, превоз, услуге), портфељни/пројектни рад, сарадничко запошљавање, рад на даљину и рад од куће, као и „хибридни“ аранжмани који комбинују физичко и онлајн окружење. Наведене форме доносе значајне користи – просторну и временску флексибилност, лакши приступ запослењу за жене, родитеље и осетљиве групе, снижавање трансакционих трошкова и раст продуктивности – али истовремено отварају и низ радноправних изазова. Кључни ризици односе се на: нејасан статус платформских радника и варијабилне приходе; тзв. губитак права на одмор услед „перманентне повезаности“; ширење дигиталног надзора и аутоматизовано доношење одлука (распоређивање посла, оцењивање, санкционисање); алгоритамску пристрасност са ефектима индиректне дискриминације; нове психосоцијалне ризике по безбедност и здравље (стрес, изгарање, изолација); као и повећану обраду података о личности, што захтева јасно дефинисање сврхе, обима и пропорционалности обраде, транспарентност параметара и право на људску интервенцију у случају аутоматизованих одлука. Дигитализација истовремено ставља на пробу колективноправне механизме. Информисање и консултовање запослених, као и колективно преговарање, треба да обухвате увођење система вештачке интелигенције и алгоритамских алата („преговарање алгоритма“), укључујући ограничења мониторинга, стандарде објашњивости и процедуре приговора. У нормативном погледу, приоритети су двојаког карактера: (1) очување и ажурирање „језгра“ радноправних гаранција (радno време и одмор, минимални стандарди зарада, безбедност и здравље на раду, забрана дискриминације, заштита достојанства) у дигиталном окружењу; и (2) увођење специфичних „дигиталних гаранција“ (процене утицаја на права запослених пре увођења високоризичних система, право на дигиталну недоступност, забрана искључиво аутоматизованих одлука у кључним фазама радног односа, обавезни

тестови пристрасности и независне ревизије модела) (Златановић, Стевановић, 2024, 174; Рајић Ђалић, 2020, 89).

Из свега наведеног, може се закључити да су дигитализација рада и дигитална економија довели до значајних промена у свету рада. Данас можемо говорити о настанку и развоју нових облика рада који су под директним утицајем дигитализације. Дигитализација рада је довела до настанка дигиталног тржишта рада кога одликује флексибилност радног односа и права радника. Ова појава није заобишла ни Републику Србију, која се под утицајем дигитализације срела са нестандартним облицима рада, укључујући рад на локалним дигиталним платформама за доставу, чистење и превоз (в. Anker et al., 2003; Грубешкић, 2019). На основу расположивих студија и секундарних извора, рад на локалним платформама у Србији најчешће не достиже стандарде достојанственог рада услед правне несигурности статуса, варијабилних прихода, појачаних ризика у безбедности и здрављу на раду, и ограничених могућности удруживања/преговарања (Директива (ЕУ) 2024/2831; Јашаревић, 2015; Брковић & Антоновић, 2021). Истраживања даље указују да флексибилизација радноправног оквира није нужно довела до очекиваних резултата, већ је у појединим доменима имала контраефекте по права из рада – повећање несигурности и нестабилности ангажмана, уз родне и друге јазеве у приходима (Грубешкић, 2019; Урдаревић, 2021). ЕУ развој сугерише потребу експлицитног уређења алгоритамског управљања радом, права на транспарентност и људску интервенцију, те јачања инспекцијских и судских механизма заштите (GDPR; AI Act 2024/1689).

3. ЗАШТИТА ЉУДСКИХ/РАДНИХ ПРАВА И ДИГИТАЛИЗАЦИЈА РАДА

У Републици Србији, земљи која пролази кроз дубоке друштвене, економске али и дигиталне трансформације, заштита основних права запослених добија на изузетној важности, а све у циљу остваривања социјалне правде, економског просперитета и заштите људског достојанства. Иако позитивно право поставља чврст оквир заштите која се пружа радноправним субјектима гарантујући одговарајуће зараде, безбедност и здравље на раду, достојанство личности, забрану дискриминације и слободу удруживања и колективног преговарања и др., практична имплементација наведених права неретко наилази на изазове. Република Србија се, као и многе транзиционе привреде, суочава са низом изазова који утичу на правилно спровођење радноправне регулативе што доводи до тога да пуноправна заштита запослених постаје идеал коме се тежи. Дигитализација рада, неформална пракса запошљавања, флексибилне форме радног односа, дискриминација и узнемиравање, неадекватност прописа о безбедности и здрављу запослених, ограничења у колективном преговарању и пораст “несигурних” радних ангажмана представљају препреке које утичу на ваљано практично остваривање права запослених. (Мицковић,

2023, 333). Полазећи од права на рад као основног људског права, али и од заштите других људских права (приватности, једнакости и достојанства), у наставку се анализирају нормативни и практични донети њихове заштите у условима дигиталне револуције, са посебним освртом на границе алгоритамског управљања, заштиту приватности на раду и процесне гаранције против аутоматизованог одлучивања.

3.1. Концепт достојанственог рада и дигитализација рада

Када се говори о основним људским правима и праву на рад као једном од њих, може се рећи да је право на рад флексибилно право. Његова флексибилност огледа се у томе што сврха права на рад, обезбеђивање средстава за живот на основу рада, може бити остварена на различите начине. То значи да су присутне различите правне форме ангажовања рада, при чему правни односи који се успостављају у тим формама стварају различит сплет права, обавеза и одговорности за субјекте тих односа. Те различите могућности односно модалитети остваривања права на рад се могу остварити: у форми радног односа, у формама рада ван радног односа и у форми samozapošljavanja, тј. предузетништва (Божичић, 2021, 343). Међутим, у савременом развоју људских права, савремени трендови глобализације (дерегулација, флексибилизација) нарушавају културу људских права на раду и поводом рада. О томе сведоче бројни извештаји организација које се баве стањем људских права, који указују на то да су права на раду прва према степену угрожавања (Ковачевић Периф, 2018, 384).

Из садржине формулације достојанственог рада произилазе шест димензија, које детерминишу један рад у пристојан – достојанствен рад. То су: могућност или шансе за рад, рад у условима слободе, продуктиван рад, једнакост у (на) раду, сигурност на раду и достојанство на раду. Свака димензија садржи један домен достојанственог рада. То би биле:

- 1) могућност за рад – односи се на потребу да сва лица која желе посао могу и да га нађу;
- 2) идеја рад у условима слободе – наглашава чињеницу да рад треба да буде слободно изабран, без притиска на појединца, и да одређене врсте рада нису допустиве;
- 3) продуктиван рад, који обезбеђује адекватан приход;
- 4) једнакост у раду – представља потребу радника да ужива правичан и једнак третман, и једнаке могућности на раду. То подразумева одсуство дискриминације на раду и у приступу раду, и могућност равнотеже, баланса радног и породичног живота;
- 5) сигурност на раду – указује на потребу да се заштити здравље, обезбеде пензије и издржавање, као и адекватна финансијска и друга заштита у случају болести, и других непредвиђених издатака. У њој је изражена потреба радника да спречи или ограничи несигурност услед евентуалног губитка посла и/или других средстава за издржавање;
- 6) достојанство на раду – захтева да се радници третирају са поштовањем на раду.

Остваривање пристојног рада за жене и мушкарце је најраспрострањенија потреба међу свим људима, породицама и заједницама у сваком друштву, и на свим нивоима друштвеног развоја. У том смислу, перспектива пристојног рада захтева холистички приступ и синергију свих чинилаца који детерминишу пристојан рад. То подразумева, пре свега, поштовање универзалних права човека, изградњу културе односа на раду, глобалну борбу против сиромаштва и социјалне искључености што доприноси социјалној правди и стабилизацији социјалног/међународног мира (Ковачевић Перић, 2011, 284). Са друге стране, радни односи се све више мењају са променом друштвених односа и процесом глобализације и дигитализације. Организационе промене рада, већа конкурентност, сиромаштво, економске кризе и остали негативни фактори доприносе погоршању услова рада. У таквим околностима, међуљудски односи запослених су погоршани, што може да доведе до конфликтних ситуација, али и до дискриминације и злостављања на раду. Када је реч о правној заштити од дискриминације на раду, може се уочити да су, у начелу, у Републици Србији установљени поступци, који обезбеђују хитну заштиту од дискриминације. То, најпре, вреди за подношење притужби Поверенику за заштиту равноправности, као независној институцији, која, сагласно својој омбудсманској природи, нема наредбодавна и репресивна овлашћења, већ делује индивидуалним препорукама и опоменама, извештајима, упозорењима јавности, легислативним иницијативама, а изузетно и покретањем одговарајућих поступака (Повереник за заштиту равноправности, Правосудна академија, Београд 2012, 204). Поред дискриминационог поступка, заштита од дискриминације на раду се може остварити и у оквиру радног спора (по одредбама Закона о раду), с тим што однос између ових двају поступака није непосредно уређен.² То представља посебан изазов за раднике, који сматрају да су дискриминисани (у смислу одлучивања о врсти поступка који ће покренути), али и изазов за судије, које све до скоро нису биле сензибилисане и обучаване за поступање у овој врсти спорова. Поводом спорова за заштиту од дискриминације на раду, судије су се суочиле и с потребом да се разреше правне недоумице које се отварају због

² Правна заштита од дискриминације утемељена је у чл. 14 Европске конвенције о људским правима и домаћим прописима – Закону о раду и Закону о забрани дискриминације. Заштита обухвата не само лица у радном односу, већ и кандидате, лица на проби, волонтере и друга лица која учествују у раду. Судска пракса и поступци пред Повереником за заштиту равноправности указују на потребу да се додатно профилишу појмови посредне дискриминације, узнемиравања и стандарди доказивања, као и да се унапреди колективно преговарање о мерама једнакости (*Beard v. UK*, ECHR, 2001; Повереник/Правосудна академија, 2012). Злостављање на раду (мобинг) је сродно, али различито од дискриминације: постоји као самостална повреда достојанства и здравља на раду, а постаје дискриминација само ако је засновано на заштићеном личном својству. Поред нормативног оквира, потребне су програмске и превентивне мере у организацијама, јер правни лекови често стижу *ex post* и са тешкоћама доказивања (Урдаревић, 2022).

нејасних законских одредаба. Из тог разлога, свака судска одлука донета поводом захтева запослених и кандидата за запослење који сматрају да су дискриминисани представља значајан допринос развоју заштите од дискриминације. Ово тим пре што предметне пресуде служе другим судијама као смернице или модел приликом одлучивања, доприносе брушењу института и начела које законодавац није прецизно или у довољној мери уредио, те, зависно од заштите која се пружа жртвама дискриминације – утичу на раднике да се охрабре на или да одустану од захтевања заштите (Мицовић, 315, 2024, Митровић, 2024, 301). Коначно, може се констатовати да је, као и у другим правним системима, и у Републици Србији, улога закона, као инструмента за постизање друштвених промена које се тичу имплементације начела једнакости - прилично ограничена. Упркос томе, социјални партнери недовољно користе могућности које колективно преговарање пружа у погледу постизања равноправности на раду. С тим у вези, ваља имати у виду да се у Републици Србији, колективни уговори ретко закључују, док колективни уговори који су на снази, по правилу, не уређују питања од значаја за спречавање и за штиту од дискриминације нити се у поступку колективног преговарања, услови рада преиспитују из перспективе начела једнакости. Исто вреди и за преиспитивање критеријума за избор кандидата за запослење, услова напредовања, усклађивања професионалних и приватних дужности запослених и других питања у погледу којих је битно уважити препреке с којима се одређене категорије радника сусрећу приликом остваривања радних права. (Ковачевић, 2022, 94).

Полазећи од наведених димензија достојанственог рада и постојећих механизма заштите (забрана дискриминације, право на једнак третман, колективна права), као и од уочених практичних слабости у примени (нестабилни облици ангажовања, недовољно уређени стандарди, ограничен домет судске и институционалне заштите), логично се отвара следећи корак расправе: дигитална трансформација рада продубљује управо оне напетости које су већ присутне у српском правном и социјалном амбијенту. Алгоритамско управљање, проширени електронски надзор, аутоматизовано одлучивање и масовна обрада података о личности делују на сваки од шест домена достојанственог рада – од слободе избора и једнакости у/на раду, преко продуктивности и сигурности, до заштите достојанства – па се зато заштита права на рад и сродних људских права мора концепцијски допунити „дигиталним гаранцијама“ (транспарентност алгоритама и право на људску интервенцију, ограничења надзора и право на дигиталну недоступност, процене утицаја на права запослених, колективно преговарање о увођењу технологија). Оваква веза између класичних радноправних стандарда и нових технолошких ризика чини окосницу рада и усмерава даљу анализа ка *de lege ferenda* решењима прилагођеним српском правном оквиру.

4. ДИГИТАЛИЗАЦИЈА РАДА И УТИЦАЈ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ НА ЉУДСКА ПРАВА

Истраживање које су спровели Прља, Гасми, Кораћ (2022, 81) указују на то да употребом производа и услуга заснованих на вештачкој интелигенцији долази до могућности угрожавања основних права и слобода појединаца: – право на достојанство, – право на поштовање приватног живота, – право на заштиту података, – право на недискриминацију, – право на равноправност жена и мушкараца, – право на слободу изражавања и слободу окупљања, – право на ефикасан правни лек, – право на поштено суђење и претпоставку невиности, – право на добру управу, – право на поштене и правичне радне услове, – право заштите потрошача, – права деце и особа са инвалидитетом, – право на заштиту животне средине и – право на здравље и безбедност људи. У том контексту, коришћење система вештачке интелигенције у правосуђу може негативно да утиче на право на правично суђење уколико је одлука донета уз употребу алгоритма, а запослени у правосуђу немају довољан ниво разумевања вештачке интелигенције како би обезбедили да одлуке донете уз помоћ вештачке интелигенције буду недискриминаторне. Системи за биометријско препознавање лица и гласа могу угрозити приватност појединаца. Системи вештачке интелигенције који прикупљају и анализирају велике количине података о појединцима могу предвиђати њихово понашање, утицати на промену њиховог понашања и угрозити њихову приватност, на пример откривајући израз лица, емоционално стање, откуцаје срца, физичку локацију и сл. Системи за биометријско препознавање лица могу спречити грађане да остварују своје право на слободу изражавања, удруживања и окупљања и тако могу имати негативан ефекат на друштвену солидарност и учешће у демократским процесима. Системи вештачке интелигенције који управљају софистицираним оружјем, као што су роботи–снајперисти или дрoнови са наменом лишавања живота појединаца или група људи, већ су у употреби и угрожавају најзначајније међу људским правима – право на живот. Посебно негативан утицај производа и услуга вештачке интелигенције на људска права и слободе остварује се кроз алгоритамску дискриминацију, угрожавање права на заштиту података, али и угрожавање многих других људских права и слобода. Такође, како истичу аутори Ћеранић, Мишан, (2025, 22) системи вештачке интелигенције имају животни циклус у оквиру ког се последице на људе и животну средину не могу у потпуности предвидети. Управо из тог разлога, вештачка интелигенција представља савремени изазов у контексту реализације и заштите људских права. Ниво ризика од повреде људских права, демократије и владавине права зависи од комплексности самог система вештачке интелигенције. Европска унија определила се за модел регулисање употребе вештачке интелигенције заснован на праву ЕУ. У том смислу донела је и Акт о ВИ, прву уредбу у свету која на свеобухватни начин регулише употребу вештачке интелигенције. Циљ Аката о ВИ је

регулисање примене вештачке интелигенције на безбедан начин и ограничавање њених негативних последица на минимум, уз гаранције заштите основних људских права, владавине права и демократских начела. Акт о ВИ се позива и на суштинску примену међународних и националних норми у области заштите људских права (Петровић, 2024, 107).

5. ЗАКЉУЧАК

Дигитализација рада и убрзана примена алгоритамског управљања и вештачке интелигенције трајно мењају радне односе у Србији: како се рад организује, надзире и вреднује, тако се мења и профил ризика по људска и радна права. Добити у ефикасности и продуктивности су несумњиве, али их прате системски изазови, од нарушавања приватности и достојанства на раду, преко индиректне дискриминације услед алгоритамске пристрасности, до нових психосоцијалних ризика и правне несигурности код нестандартних облика ангажовања. Пракса показује јасан јаз између *de iure* стандарда и *de facto* заштите, нарочито у платформском раду и при дигиталном надзору. Полазећи од европских токова (GDPR, Директива о платформском раду, Акт о ВИ) и домаћих прописа, потребан је кохерентан сет „дигиталних гаранција“ који класичне радноправне стандарде преводи у дигитално окружење. *De lege ferenda* приоритети су: (1) обавезна процена утицаја на права запослених пре увођења високоризичних система, уз учешће представника радника; (2) забрана искључиво аутоматизованих одлука у кључним фазама радног односа; (3) јасна правила сврхе, неопходности и сразмерности дигиталног надзора, рокови чувања података и право на дигиталну недоступност; (4) јачање права на информисање/консултовање и „преговарање алгоритма“ у колективном преговарању; (6) интеграција психосоцијалних ризика и подршка менталном здрављу у режимима рада на даљину/хибридног рада; (7) ојачавање инспекцијских и судских капацитета (стручне јединице за алгоритамско управљање и заштиту података); (8) прецизирање статуса и заштите радника у платформском раду, укључујући претпоставку радног односа где је примерено. Комбиновањем ових заштитних и партиципативних стандарда обезбеђује се да технолошки напредак служи човеку и његовим правима, а не обрнуто: добити дигитализације могу се равномерно расподелити, уз очување достојанства, једнакости, приватности и правне сигурности у свету рада.

ЛИТЕРАТУРА

Књиге, монографије и чланци

Adams-Prassl, J. (2021). Regulating algorithms at work: Lessons for a 'European approach to artificial intelligence'. *European Labour Law Journal*, 13(1), 30–50.

<https://doi.org/10.1177/20319525211062558>;

Aloisi, A.; De Stefano, V. (2022). *Your Boss Is an Algorithm: Artificial Intelligence, Platform Work and Labour*. Oxford: Hart Publishing;

Брковић, Р.; Антоновић, Р. (2021). „Положај запослених лица у савременом свету дигиталних технологија“. *Часопис за радно и социјално право*, 1/2021;

Божичић, Д. (2020). „Безбедност и здравље на раду и дигитална економија“. *Часопис за радно и социјално право*, XXIV(1);

Farayola, A.; Abdul, A.; Irabor, O. (2022). Innovative Business Models Driven by AI Technologies: A Review. *Computer Science & IT Research Journal*, 2/2022;

Јашаревић, С.; Божичић, Д. (2021). „Радно право пред изазовима дигиталне економије“. *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 4/2021;

Ковачевић Перић, С. (2011). *Пристојан рад* (докторска дисертација, необјављена). Правни факултет у Нишу, Ниш;

Ковачевић Перић, С. (2018). „Перспектива достојанственог рада“. У: *Начела добре владавине – начело правне сигурности и начело правичности* (ур. В. Боранијашевић). Правни факултет Универзитета у Приштини, Косовска Митровица;

Ковачевић, Љ. (2024). „Коришћење система вештачке интелигенције у свету рада – важнији радноправни аспекти“. *Правни изазови*, 2024;

Ковачевић, Љ. (2013). „Радноправна заштита грађанских слобода и права запослених на месту рада – продор демократских вредности у свет рада или компензација за већу несигурност запослења?“ *Теме*, 4/2013;

Мицковић, М. (2023). „Заштита основних права запослених – између идеала и стварности“. *Часопис за радно и социјално право*, XXVII(1), 333–352;

Митровић, А. (2024). Социолошко-правни аспект решавања индивидуалних радних спорова. У: Огњен Вујовић (ур.), *Тематски зборник радова: „Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси“*, трећа свеска (стр. 301–314). Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини;

Мицковић, М. (2024). Вансудска заштита радних права у индивидуалном радном односу. У: Огњен Вујовић (ур.), *Тематски зборник радова: „Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси“*, трећа свеска (стр. 315–326). Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини;

Петровић, Д. (2024). Глобална економија и вештачка интелигенција. У: Огњен Вујовић (ур.), *Тематски зборник радова: „Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси“*, трећа свеска (стр. 107–122). Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини;

OECD (2023). *Employment Outlook 2023: Artificial Intelligence and the Labour Market*. Paris: OECD,

Прља, Д., Гасми, Г., и Кораћ, В. (2022). Људска права и вештачка интелигенција (Монографија 182). Београд: Институт за упоредно право;

Повереник за заштиту равноправности, Правосудна академија,(2013). Судска грађанскоправна заштита од дискриминације, Повереник за заштиту равноправности, Правосудна академија, Београд,

Рајић Талић, Ј. (2020). „Флексибилизација радних односа са освртом на рад са непуним радним временом“, *Страни правни живот*, 64(1), 2020;

Златановић, С., & Стевановић, А. (2024). Флексибилни облици радног ангажовања у функцији заштите менталног здравља – кључни радноправни апсекти. *Часопис за радно и социјално право*, XXVIII(1);

Ђеранић Перишић, Ј., и Мишан, С. (2025). Акт о вештачкој интелигенцији Европске уније и савремени изазови у остваривању и заштити људских права. У: Зборник радова са Међународног научног скупа „Савремени изазови у остваривању и заштити људских права“, Универзитет у Приштини – Правни факултет, Косовска Митровица;

Урдаревић, Б. (2024). „Платформски рад и стварање ‘треће категорије’ радника“. У: *Усклађивање правног система Србије са стандардима ЕУ*. Крагујевац,

Правни извори и судска пракса

Directive 2002/14/EC of the European Parliament and of the Council of 11 March 2002 establishing a general framework for informing and consulting employees in the European Community, *OJ L* 80, 23.3.2002;

Directive (EU) 2019/1152 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019 on transparent and predictable working conditions in the European Union, *OJ L* 186, 11.7.2019;

Directive (EU) 2024/2831 of the European Parliament and of the Council of 23 October 2024 on improving working conditions in platform work, *OJ L* (published 11.11.2024);

European Parliament legislative resolution of 13 March 2024 on the proposal for a regulation on Artificial Intelligence (*Artificial Intelligence Act*) ... COM(2021)0206 – C9-0146/2021 – 2021/0106 – COD;

Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 ... (General Data Protection Regulation — GDPR). *OJ L* 119, 4.5.2016;

Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 12 July 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence (Artificial Intelligence Act) (Text with EEA relevance), *OJ L* 2024/1689, 12.7.2024. ELI: <http://data.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj>;

Закон о заштити података о личности „Службени гласник РС“, бр. 87/2018;

Закон о раду „Службени гласник РС“, бр. 24/2005, 54/2009, /2014, 13/2017, 113/2017 и 95/2018 - аутентично тумачење;

Европски суд за људска права. Случај *Beard против Уједињеног Краљевства* (апликација бр. 24882/94), пресуда од 18. јануара 2001. Reports of Judgments and Decisions 2001-I.

Milica MIDŽOVIĆ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, milica.midzovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-6879-0625.

DIGITALIZATION OF THE EMPLOYMENT RELATIONSHIP AND THE CHALLENGES FOR HUMAN RIGHTS

Summary

The digitalisation of work—together with the rapid spread of flexible engagement models (platform work, remote work, “gig” and other atypical forms) and the introduction of algorithmic management and AI systems—fundamentally reshapes how work is organised, supervised, and evaluated. While these changes can raise efficiency, gaps in the legal framework risk undermining core human and labour rights: dignity and privacy at work, equal treatment and non-discrimination, the rights to information/consultation and freedom of association, as well as occupational safety and health. Moreover, algorithmic management and expanded digital surveillance deepen information asymmetries and increase legal uncertainty, particularly for workers in non-standard forms of employment. Drawing on normative and doctrinal analysis, the paper assesses whether existing Serbian protection mechanisms keep pace with technological change. It examines the scope and mechanisms of these risks and the effectiveness of current safeguards, and proposes *de lege ferenda* solutions to align with European standards and preserve human rights in the world of work.

Key words: digitalisation of work; flexible forms of work; human rights; artificial intelligence; workplace privacy.

Анђела НИЋИФОРОВИЋ*

УСТАВНА ЖАЛБА У ПРАВНОМ СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ¹

Апстракт

Једно од суштинских обележја правне државе јесте нормативно постојање, остваривање и заштита људских права и слобода грађана. Колико год да је каталог људских права у једној земљи различит, смисао устава те земље је могуће остварити једино успостављањем адекватних механизма њихове заштите. У Републици Србији је Уставом из 2006. године уведена уставна жалба као посебно средство заштите људских права, путем којег грађани могу непосредно да се обрате Уставном суду у случају повреде њихових Уставом гарантованих права и слобода. У раду се указује на то ко суносиоци права на подношење уставне жалбе, али и како тече поступак који прати изјављену уставну жалбу. Средишњи део рада посвећен је ужим организационим формацијама, оличеним у Великом и Малом већу, као и њиховом утицају на устаљену праксу огромног броја изјављених уставних жалби. Последњи део рада усмерен је на различита дејства која карактеришу одлуке Уставног суда када одлучује о уставним жалбама.

Кључне речи: уставна жалба, поступак пред Уставним судом, одлуке Уставног суда.

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, andjela.niciforovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-1871-8649.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

1. УВОД

Сходно члану 3 Устава Републике Србије владавина права је основна претпоставка Устава, која почива на неotuђивим људским правима. Да би људска права остала неotuђива не само у речи уставотворца, већ и у пракси, неопходно је постојање ефикасног механизма њихове заштите (Манојловић Андрић, 2013, 162). Заштита и гарантовање људских права и слобода је приоритет сваког устава и услов постојања правне државе као уређене заједнице (Михајловић, Бојанић, 2017, 14). Из члана 22 Устава Републике Србије, којим се признаје право на судску заштиту свакоме, коме је повређено или ускраћено неко људско или мањинско право установљено Уставом, произлази да примарну заштиту људских права пружају редовни судови. Осим њих, посебну улогу у систему заштите људских права у нашој земљи има Уставни суд. Његова улога се, најпре, огледала у посредној заштити људских права кроз апстрактну контролу уставности закона и других општих аката, а онда је проширена у виду непосредне уставно судске заштите људских права и слобода пред Уставним судом путем уставне жалбе (Манојловић Андрић, 2013, 162).

Уставом Републике Србије је 2006. године постављен основ и институционални оквир за уставно судску контролу уставности појединачних аката и радњи свих јавних власти путем уставне жалбе у поступку пред Уставним судом. Уставна жалба се може изјавити против појединачног акта или радње државног органа или организације којој је поверено јавно овлашћење, а којима се повређују или ускраћују људска или мањинска права и слободе зајемчене Уставом, ако су исцрпљена или нису предвиђена друга правна средства или је законом искључено право на њихову судску заштиту.² О њој се говори као о индивидуалном и супсидијарном правном средству за уставно судску заштиту свих људских права и слобода гарантованих Уставом, без обзира на њихово место у Уставу. Дакле, без обзира на то да ли су изричито предвиђена Уставом или су у уставноправни поредак „унета“ међународним правилима и актима који обавезују Републику Србију (Бабић, 2018, 289-290). Решавајући о уставној жалби, Уставни суд, у ствари, санкционише повреду људских права коју је учинио доносилац оспореног појединачног правног акта, било да је Уставом гарантовано људско право повређено, било да оно није заштићено од повреде (Симовић, Орловић, 2023, 870).

² Изузетно од става 1. овог члана уставна жалба може се изјавити и ако нису исцрпљена правна средства, ако је подносиоцу уставне жалбе повређено право на суђење у разумном року у стечајним и извршним поступцима који се воде ради намирења признатих или утврђених потраживања у којима је стечајни, односно извршни дужник предузеће са већинским друштвеним или државним капиталом Чл. 82 Закона о Уставном суду „Сл. гласник РС“, 109/2007, 99/2011, 18/2013 - одлука УС, 103/2015, 40/2015 - др. закон, 10/2023 и 92/2023

2. ЛЕГИТИМАЦИЈА И РОК ЗА ПОДНОШЕЊЕ УСТАВНЕ ЖАЛБЕ

Уставотворац Србије није прецизирао ко је носилац права на уставну жалбу, због чега један од битнијих елемената институционалне физиономије уставне жалбе, који може знатно да утиче на њену правну природу, спада у законску материју. У литератури се то наводи као озбиљан пропуст уставотворца будући да непрецизност уставног решења оставља могућност свакоме, а не само лицу чије је уставом зајемчено право повређено, да изјави уставну жалбу (Симовић, 2019, 24-25). Законом о Уставном суду прописано је да Уставну жалбу може изјавити свако лице које сматра да му је појединачним актом или радњом државног органа или организације којој је поверено јавно овлашћење повређено или ускраћено људско или мањинско право и слобода гарантована Уставом. У име лица које је жалбено способно уставну жалбу може изјавити друго физичко лице, односно државни или други орган надлежан за праћење и остваривање људских и мањинских права и слобода на основу његовог писменог овлашћења (Закон о Уставном суду, 2007, чл. 83). Дакле, сматра се да уставну жалбу могу изјавити физичка лица, како домаћа, тако и страни држављани, осим у случају када је реч о апсолутно или релативно резервисаним Уставом гарантованим правима. Исто тако, активну легитимацију за подношење уставне жалбе имају и правна лица и колективитети, ако су носиоци Уставом гарантованих права и слобода (Стојановић, 2016, 233). На тај начин, уставну жалбу могу да поднесу сви органи којима је поверена функција надзора над остваривањем људских и мањинских права. Такав је случај са Заштитником грађана, Повереником за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, као и Повереником за заштиту равноправности. Такође, овим правом располажу и покрајински омбудсман, као и омбудсмани на нивоу локалне самоуправе. Ипак, треба имати у виду да ови органи не располажу самосталним овлашћењем за подношење уставне жалбе. Њима је за то неопходно писано овлашћење лица које сматра да му је повређено неко од Уставом прокламованих права. Теоријско правно посматрано, уставна жалба се установљава у корист свакога ко може бити носилац уставом гарантованих права, при чему жалилац треба да покаже легитиман правни интерес (Симовић, 2019, 25-26). У неким државама, као што су Аустрија и Немачка и општине могу да буду овлашћене за изјављивање уставне жалбе. А ако би неовлашћено лице, односно лице које нема активну легитимацију изјавило уставну жалбу, она би била одбачена (Петров, 2022, 298).

Посебна процесна претпоставка за изјављивање уставне жалбе јесте рок. У питању је временски размак у оквиру којег је неопходно предузимање писмене процесне радње од стране учесника у поступку, тј. изјављивање уставне жалбе. Упоредно искуство показује да су рокови за уставну жалбу различито постављени у зависности од врсте акта за који се тврди да вређа Уставом гарантована права. Тако је у Немачкој рок за изјављивање уставне жалбе којом се побијају појединачни акти,

укључујући акте судске власти, месец дана од дана достављања последњег акта донетог у инстанцијоном степену. Ако уставна жалба има за предмет акте законодавне власти рок за изјављивање уставне жалбе је годину дана од ступања на снагу закона или другог општег акта. У Аустрији уставном жалбом могу да се побијају само појединачни акти и службене радње управних власти у року од шест недеља од достављања одлуке последње инстанце (Стојановић, 2016, 236). У Републици Србији је Законом о Уставном суду прописан рок за изјављивање уставне жалбе, који износи 30 дана од дана достављања појединачног акта, односно дана предузимања радње којом се повређује или ускраћује људско или мањинско право или слобода зајемчена Уставом (Закон о Уставном суду, 2007, чл. 84, ст. 1). Уколико се из оправданих разлога пропусти рок за подношење уставне жалбе, Уставни суд може да дозволи повратак у пређашње стање ако подносилац уставне жалбе у року од 15 дана од дана престанка разлога који је изазвао пропуштање поднесе предлог за повраћај у пређашње стање. Истовремено, он је у обавези да поднесе и уставну жалбу³. (Петров, 2022, 303).

3. ПОСТУПАК ОДЛУЧИВАЊА ПО УСТАВНОЈ ЖАЛБИ

С обзиром на то да од овлашћеног подносиоца уставне жалбе зависи да ли ће и о чему ће суд решавати, казује се да се поступак по уставној жалби заснива на начелу диспозиције.⁴ Он се може састојати од две фазе. У првој фази, поступак се одвија пред судијом известиоцем, који испитује постојање процесних претпоставки. А друга фаза, која је фаза мериторног одлучивања, постоји уколико жалба буде испунила све претпоставке предвиђене Уставом и законом (Настић, 2018, 524-525). У том смислу, да би Уставни суд могао да поступа по уставној жалби, односно, да би уставна жалба била прихватљива и допуштена, неопходно је да буду испуњене одређене процесне претпоставке, тј. услови. Те претпоставке се тичу предмета уставне жалбе (појединачног акта или радње државног органа или организације којој је поверено јавно овлашћење), предмета спора (повреде или ускраћивања људског или мањинског права и слободе зајемчене Уставом, односно потврђених међународним уговором) и принципа суспидијарности (да су исцрпљена или нису предвиђена друга правна средства за заштиту повређених или ускраћених људских права и слобода). Закон прописује и друге елементе прихватљивости уставне жалбе: персоналне услове, рокове, избегавање злоупотребе, а Уставни суд је својом праксом утврдио и „друге

³ Повраћај у пређашње стање не може се тражити по истеку три месеца од дана пропуштања. У пракси, Уставни суд крајње изузетно дозвољава повраћај у пређашње стање, мада су такви захтеви и прилично ретки (Петров, 2022, 303).

⁴ Поступак по уставној жалби, <https://ustavni.sud.rs/o-sudu/pojedini-postupci-pred-sudom/postupak-po-ustavnoj-zalbi>, приступљено: 22. 08. 2025.

процесне претпоставке“.⁵ Неопходно је кумулативно испуњење свих услова, које у претходном поступку испитује судија известилац, да би Уставни суд одлучивао о уставној жалби, такође на предлог судије известиоца (Симовић, Орловић, 2023, 875-876). Дакле, Уставни суд у фази претходног поступка, пре свега, испитује постојање процесних претпоставки за подношење уставне жалбе. Иако и Закон о Уставном суду и Пословник о раду Уставног суда (2013, чл. 44) везују претходни поступак само за испитивање процесних претпоставки за подношење уставне жалбе, неки од разлога за одбацавање уставне жалбе наведени у члану 36 став 1 Закона о Уставном суду, као и досадашња пракса Уставног суда, без сваке сумње, указују на то да се у фази претходног поступка утврђује и постојање материјалних претпоставки за покретање поступка (Манојловић Андрић, 2013, 167-168).

Чињеница је да Уставни суд решава јако велики број уставних жалби. Њима грађани, позивајући се на повреду Уставом гарантованог људског права, пре свега оспоравају уставност одлука судова,⁶ а у знатно мањој мери и других државних органа (Симовић, Орловић, 2023, 871). Без обзира на то што је његов састав проширен Уставом од 2006. године са 9 на 15 судија, због чега спада у ред најбројнијих уставних судова у компаративном праву, са организационог аспекта Уставни суд Србије иницијално није био припремљен за одлучивање по уставним жалбама. Ово нарочито из разлога постојања упоредноправне праксе у оквиру које су се уже организационе формације рада уставног суда показале као неминовност (Симовић, 2019, 38). За разлику од, на пример, немачког и аустријског решења, где уставне жалбе које су неприхватљиве одбацује ужи састав уставног суда, односно одбор или „мали сенат“, у организацији и начину рада Уставног суда Републике Србије било је прихваћено нешто другачије решење (Стојановић, 2016, 248). Условљено уставном заповешћу да о

⁵ Међу свим условима који се односе на прихватљивост уставне жалбе може се направити подела у оквиру које је могуће разликовати три групе услова: процесни услови (да је подносилац жртва повреде права и слободе, поштовање рока, да је означен подносилац уставне жалбе, да нема литиспеденције и да није предмет пресуђена ствар, да се уставном жалбом не злоупотребљава право и да је уставна жалба формално уредна), услови прихватљивости у вези са надлежношћу Уставног суда (спојивост уставне жалбе са одредбама Устава и потврђеног међународног уговора) и услови прихватљивости у вези са меритумом (да уставна жалба није очигледно неоснована и да подносилац није претрпео значајнију штету) (Симовић, Орловић, 2023, 875-876).

⁶ Масовно поништавање судских одлука у току сваке године, пре свега због повреде права на правично суђење и суђење у разумном року, створило је једну врсту судијског одијума према Уставном суду, поготово од стране Врховног суда. Тај латентни сукоб поспешује и чињеница да се само нешто више од један посто усвојених уставних жалби не тиче судских одлука (Симовић, Орловић, 2023: 871). Мада, треба имати у виду да, иако највећи број уставних жалби изјави поводом судских одлука, Уставни суд је у знатно мањој мери поништавао оспораване акте судске власти у односу на остале типове аката поводом којих је уставна жалба била усвојена. Дакле, поништавање аката судских власти јесте мера коју Уставни суд ретко изриче (Зекавица, 2019: 169), што је корак више ка ублажавању тензија које се редовно јављају између њих.

свим питањима из своје надлежности Уставни суд доноси одлуке већином гласова свих судија (Устав Републике Србије, 2006, чл. 175, ст. 1), све одлуке Уставног суда, дакле, како оне процесног карактера, тако и оне мериторног, стављане су на пленум о коме су одлучивале све судије (Манојловић, 2013, 151-154). Тражећи решење за сопствено растерећење и одржавање своје функционалне способности која је нарочито доведена у питање правом поплавом уставних жалби које не испуњавају процеснепретпоставке или немају изгледа на успех, Уставни суд је посебном одлуком образовао Одбор за претходно испитивање уставних жалби. Захваљујући овом одбору ефикасност Уставног суда је била повећана. Међутим, установљавањем малих већа, које је уследило, овај одбор је укинут. Конкретно, променама Закона о Уставном суду које су извршене 2011. године, а по угледу на упоредно правна решења, превасходно на немачки институционални модел, поред пленума Уставног суда, установљени су Велико веће и Мало веће. Установљавање мањих организационих формација рада требало је да допринесе ефикаснијем раду и бржем одлучивању по уставним жалбама (Симовић, 2019, 37).

Оно што, дакле, у највећој мери карактерише рад Уставног суда Србије јесте изузетна масовност, односно веома велики број уложених уставних жалби.⁷Та пракса успорава рад Уставног суда и доводи до тога да се непрестано касни у одлучивању о нечијим важним уставним правима. Цео систем тиме постаје недовољно ефикасан⁸ (Ћирић, 2019, 952 и 954). Зато је и задатак како Великог, тако и Малог већа, да што је више могуће растерете пленум Уставног суда у циљу одржавања његове функционалне способности (Симовић, 2019, 37). У том смислу, уколико и само један од услова прихватљивости није испуњен, Мало веће ће донети решење о одбацивању уставне жалбе (Симовић, Орловић, 2023, 875-876). Мало веће се састоји од троје судија, од којих је један председник већа и оно решењем једногласно одбацује уставне

⁷ Као и претходне године и 2024. година је била својствена по великом броју поднетих уставних жалби. О томе сведочи и преглед рада Уставног суда, сходно коме од 18.211 формираних предмета, 17.972 чине предмети уставних жалби. Уставни суд. 2025. *Преглед рада Уставног суда у 2024. години*. Београд.

Оптерећен великим бројем уставних жалби, који га онемогућава да у примереном року пружи адекватну заштиту правним субјектима којима су повређена уставна права, Уставни суд је почео да одбацује уставне жалбе због малог значаја предмета уставно судског спора и незнатног оштећења за подносиоца. За овакво поступање Суда не постоји изричито основ у члану 36 Закона, па се решење о одбацивању доноси с позивом на тачку 7) става 1 овог члана и подводи под формулацију непостојања других претпоставки за вођење поступка (Манојловић Андрић, 2013, 167-168).

⁸ Овде треба посебно поменути и један системски разлог због којег долази до повећања броја, до масовности уставних жалби. Ради се о томе да не постоји никакво ограничење за улагање уставних жалби. Исто тако не постоји никаква такса која се плаћа приликом подношења уставних жалби. Практично свако ко је на било који начин незадовољан било каквом судском одлуком, или одлуком управног органа, може поднети уставну жалбу, а да га то ништа не кошта (Ћирић, 2019, 952 и 954).

жалбе⁹ ако нису испуњене процесне претпоставке за одлучивање (Петров, 2022, 305). Уколико једногласност не буде постигнута, уставна жалба прелази у делокруг рада Великог већа, које има осам судија, од којих је један председник већа, које, по правилу, одлучује једногласно о основаности уставних жалби. У случају изостанка једногласности коначна одлука прелази на одлучивање у пленуму Уставног суда (Симовић, 2019, 37).

Овај нормативни одговор на практичне изазове, произвео је неке нормативне и практичне дилеме. По једном мишљењу, које је било заступано и од појединих судија Уставног суда, установљивање Великих и Малих већа супротно је уставној норми која прописује начин одлучивања Уставног суда. Према овом гледишту, целокупни састав Уставног суда мора бити у прилици да одлучује о било којој одлуци Уставног суда, па ма то била само процесна одлука. Мередавна уставна норма о одлучивању Уставног суда тумачи се крајње рестриктивно. То значи да, без обзира на околност да Велико веће увек одлучује према принципу једногласности, чиме је формално испуњен уставни захтев да свака одлука Уставног суда мора да буде прихваћена већином од укупног броја судија, остаје ипак чињеница да је одлучивањем Великог већа за право ускраћена могућност за седам судија да учествују у доношењу одлуке. Истиче се да нико, укључујући и законодавца, не може да ускрати право сваком судији да учествује у доношењу било које мериторне одлуке Уставног суда, а понекима чак ни одлуке процесне природе. Уставни суд, међутим, није прихватио ову аргументацију ценећи да се код тумачења уставне норме о начину одлучивања Уставног суда не треба заустављати на њеном најужем значењу. Зато се уско вербалној интерпретацији супротставља екстензивна циљна интерпретација одговарајуће уставне норме. Али ако се екстензивнијом методом тумачења одлучивање Великог већа може довести у склад са Уставом, дотле се у случају одлучивања Малог већа може једино тврдити да његови закључци о окончању поступка не представљају материјалне одлуке Уставног суда, па не представљају одступање од већине потребне за одлучивање.¹⁰ Стојановић наводи да би се у циљу отклањања недоумица о начину одлучивања Уставног суда Уставом требало предвидети било овлашћење законодавца за установљивање посебног претходног поступка за одлучивање о захтевима којима се покреће уставно судски поступак, било експлицитно успостављање одлучивања путем Великих и Малих већа у Уставном суду (Стојановић, 2018, 41).

⁹ Пракса Уставног суда указује на то да је донекле мањи број уставних жалби о којима се мериторно одлучује од оних о чијој се основаности не одлучује у меритуму, већ се решењем одбацују (најчешће због непостојања других претпоставки за вођење поступка и одлучивање) (Симовић, Орловић, 2023, 871).

¹⁰ Односно, Мала већа за право само одбацују из процесно правних разлога, те законски термин иза ове процесне акте јесу решења (за уставне жалбе), односно закључци (за предмете сукоба надлежности, забране удружења и иницијатива којима се тражи покретање поступка уставности и законитости), док је термин одлука резервисан за мериторна одлучивања (Манојловић, 2013, 151-154).

Манојловић посебно истиче могућност настајања озбиљних компликација у пракси, услед којих је, нарочито имајући у виду оптерећеност бројем предмета, замислива ситуација да на једном Великом већу дође до усвајања одређене уставне жалбе, а да истовремено на Малом већу (у случају не поклапања чланова већа) дође до одбацивања („малог меритума“) уставне жалбе са идентичним правним питањем. Агилан и будни рад судске праксе би могао да предупреди ово питање. Са становишта теорије, а по речима Дарка Симовића и Бојана Бојанића (Војанић, 2013, 149) овим решењима је законодавац, у циљу постизања ефикасности, Законом о изменама и допунама Закона о Уставном суду прибегао извесним против уставним решењима (Манојловић, 2013, 151-154).

4. ДЕЈСТВО ОДЛУКА УСТАВНОГ СУДА ПО УСТАВНИМ ЖАЛБАМА

Када усвоји уставну жалбу, Уставни суд доноси одлуку којом одређује конкретно лице коме је повређено или ускраћено право, конкретан акт или радњу којом је повреда или ускраћивање учињено, као и које право и слобода је повређена или ускраћена подносиоцу уставне жалбе (Настих, 2021: 130). Према одлуку којом се уставна жалба усваја или одбија морају поштовати сви, она производи дејство само на подносиоца уставне жалбе, орган који је донео оспорени акт и евентуално треће лице које може имати неки правни интерес за исход одлуке, али које није учесник у поступку. Уставно судска заштита у области људских права не може имати искључиво за циљ констатацију постојања неуставности у конкретном случају. Констатација неуставности може да изазове ефекат у генералном смислу, ако се посматра функција уставног суда као „чувара устава“ и гаранта правног поретка. Са аспекта појединца, чија су права угрожена, ова констатација нема неки нарочити значај. Зато је од посебног значаја овлашћење Суда да директно утиче на рестаурацију повређеног или угроженог основног права (Пејић, 2008, 268). У том смислу, одлуком којом се усваја уставна жалба укида се или поништава појединачни акт или забрањује даље вршење радње која представља повреду Уставом гарантованог права. Дакле, одлука Уставног суда о уставној жалби има дејство *inter partes* (Петров, 2022: 299). Изузетно, одлуке Уставног суда могу деловати и према трећим лицима. Наиме, уколико је појединачним актом или радњом повређено или ускраћено Уставом зајемчено људско или мањинско право и слобода више лица, а само нека од њих су поднела уставну жалбу, одлука Уставног суда односи се и на лица која нису поднела уставну жалбу, а која се налазе у истој правној ситуацији. Проширено дејство одлука се врло рестриктивно примењује и о томе одлуку доноси Уставни суд¹¹ (Настих, 2021: 130).

¹¹ То значи да нема аутоматског проширеног дејства одлука Уставног суда. Ипак, у пракси је присутна негативна тенденција да судови (опште надлежности) самостално процењују која се

Будући да се одлука Уставног суда никад не може нападати пред неком другом инстанцом у националном правном поретку, нити се, начелно, о истој ствари може поново одлучивати, кажемо да је она увек коначна. Међутим, ово својство коначности одлуке Уставног суда у поступку по уставној жалби знатно је релативизовано процесом интернационализације људских права. Према Европској конвенцији о људским правима, физичка и правна лица незадовољна одлуком националног уставног суда имају право да се представком обрате Европском суду за људска права ради заштите својих права (Михајловић, 2010, 268). Европски суд за људска права не може да поништи или преиначи одлуку националног уставног суда, али може да утврди повреду људског права зајемченог Конвенцијом. Одлука уставног суда којом се утврђује повреда једног или више уставом гарантованих права има касаторно дејство. Њоме се, по правилу, укида или поништава оспорени акт или налаже да се престане са радњом која представља повреду права или се надлежном органу налаже да предузме одређене радње и мере ради ефикаснијег поступања (у случају повреде права на суђење у разумном року¹²) (Петров, 2022: 299). То значи да она може мериторно утицати на заштиту људских права једино снагом образложења, као што је случај са интерпретативним одлукама. У ширем смислу, одлуке донете по уставним жалбама могу да се посматрају у смислу да правни ставови, односно интерпретација људских права садржана у њима, може бити од утицаја и за решавање других судских спорова који нису правноснажно окончани (тзв. живи спорови) (Настих, 2021, 131). Уставни суд не може делимично изменити оспорени акт, односно не може га преиначити, нити својом одлуком решити спор који је правноснажно окончан оспореним актом (Петров, 2022, 299). Уставни суд је, у погледу утврђивања повреде или ускраћивања права или слобода, “везан“ захтевом из уставне жалбе и приликом одлучивања креће се у границама постављеног захтева (Манојловић Андрић, 2013, 169). Тежиште одлучивања Уставног суда о уставној жалби мора да буде на оцени оног правног становишта које је редовни суд изнео у оспореној одлуци приликом тумачења материјалног права које задире у сферу уставних права. Интервенција Уставног суда би, стога, била оправдана у случају када је у одлуци која се оспорава уставном жалбом погрешно интерпретирано “специфично уставно право“, односно када је закон протумачен на начин противан Уставу или када је право подносиоца ограничено противно ограничењима која предвиђа Устав (Манојловић Андрић, 2013, 178). Под законом предвиђеним условима, ако је подносилац уставне

лица налазе у истој правној ситуацији као и подносилац уставне жалбе који је остварио уставноправну заштиту. Такво поступање доводило је до понављања поступка у односу на трећа лица. Ово је противно схватању Уставног суда, нарочито јер би произвело ситуацију да редовни суд утврђује повреду уставног права, што није његова надлежност, нити може бити предмет одлучивања суда у поступку по предлогу за понављање поступка (Настих, 2021: 130).

¹² Више о повреди права на суђење у разумном року у: Мицковић, М. 2022. Повреда права на суђење у разумном року. Зборник радова Правног факултета у Приштини, Косовска Митровица.

жалбе истакао и захтев за накнаду материјалне и нематеријалне штете због утврђене повреде права, уставни суд досуђује накнаду у одговарајућем износу, руководећи се приликама у држави и друштву и стандардима које су изградиле међународне институције у области заштите права, а нарочито Европски суд за људска права у Стразбуру (Петров, 2022: 299).

Непосредна последица обавезности и коначности одлука Уставног суда јесте њихова извршност. Мада она подразумева и нешто више од тога – да су одлуке Уставног суда “подобне за принудно извршење када изостане добровољно“, у погледу адресата одлука уставних судова, Устав Републике Србије прописује да је “свако дужан да поштује и извршава одлуку Уставног суда“ (Устав Републике Србије, 2006, чл. 171, ст. 1) (Маринковић, 2013, 301). Закон о Уставном суду је, узимајући у обзир палету уставно судских спорова до којих може доћи у Србији и њихових учесника, прецизирао да су државни и други органи, организације којима су поверена јавна овлашћења, политичке странке, синдикалне организације, удружења грађана или верске заједнице дужни да, у оквиру својих права и дужности, извршавају одлуке и решења Уставног суда (Закон о Уставном суду, 2007, чл. 104, ст. 1). У погледу начина извршења ових одлука, када је реч о касаторним одлукама могло би се рећи да се њихово извршење састоји у објављивању пресуде. Наиме, сматра се да су укинута закон или уредба уведени у позитивно правни поредак њиховим објављивањем, а да их укидајућа пресуда из њега уклања, као што би их укинуо орган који их је донео. Односно, надлежни орган не мора да укида ни закон ни уредбу као последицу пресуде, већ само треба то укидање да објави¹³(Маринковић, 2013, 302-304). Никакви процесни услови нису потребни за наступање извршности одлуке Уставног суда. Она је извршна самим својим постојањем (Марковић, 2022, 573). Сама по себи значи забрану за све који примењују право да се позивају на односни закон (односно поједине његове одредбе) (Маринковић, 2013, 302-304).

5. ЗАКЉУЧАК

Уставну жалбу може изјавити свако лице које сматра да му је појединачним актом или радњом државног органа или организације којој је поверено јавно овлашћење повређено или ускраћено људско или мањинско право и слобода гарантована Уставом. Оно то може да учини у року од 30 дана од дана достављања појединачног акта, односно дана предузимања радње којом се повређује или ускраћује људско или мањинско право или слобода зајемчена Уставом, али само уколико су

¹³ У складу са овим теоријским ставом, Устав Србије предвиђа да закон или други општи акт који није сагласан Уставу или закону престаје да важи даном објављивања одлуке Уставног суда у службеном гласилу. Чл. 168 ст. 3 Устава Републике Србије, *Сл. гласник РС*, 98/2006 и 115/2021

исцрпљена или нису предвиђена друга правна средства или је законом искључено право на њихову судску заштиту.

Да би Уставни суд могао да поступа по уставној жалби, односно, да би уставна жалба била прихватљива и допуштена, неопходно је да буду испуњене одређене процесне претпоставке, тј. услови. У вези са условима прихватљивости уставне жалбе, али и устаљене праксе масовности изјављивања уставне жалбе, у раду је било речи о установљавању мањих организационих формација оличених у Малом и Великом већу, чија је сврха растеређивање пленума Уставног суда, те постизање ефикаснијег рада и бржег одлучивања по уставним жалбама. Чињеница је да евентуални даљи наставак тенденције раста броја уставних жалби води ка потенцијалној дисфункционалности Уставног суда, која у таквим условима доводи у питање не само квалитетно вршење осталих уставних надлежности, већ и ефикасно и квалитетно решавање самих уставних жалби. Иако је већ промењена организациона структура Уставног суда, остаје упитна уставноправна допуштеност законског уставновљавања ужих формација рада овог органа, нарочито због уставне одредбе о потребној већини гласова свих судија за доношење одлука. Стога би и сами механизми претходне селекције уставних жалби требало да буду јасније постављени.

Уставна жалба се изјављује како би се одлуком којом се она усваја укинуо или поништио појединачни акт или забранило даље вршење радње која представља повреду Уставом гарантованог права. Чињеница је да носиоци права на уставну жалбу неретко Уставни суд схватају као последњу инстанцу заштите њихових интереса. Осим тога, одлука Уставног суда се никада не може нападати пред неком другом инстанцом у националном правном поретку, нити се, начелно, о истој ствари може поново одлучивати, јер је уставносудска одлука увек коначна. Али управо је својство коначности одлуке Уставног суда у поступку по уставној жалби релативизовано процесом интернационализације људских права и могућности лица незадовољних одлуком националног уставног суда да се путем представке обрате Европском суду за људска права ради заштите својих права. Одатле, поред осталог, може произаћи потреба за одговорним поступањем Уставног суда, јер би оно требало да буде подстакнуто уверењем да и његове одлуке могу бити преиспитане од стране више инстанце заштите људских права и слобода.

ЛИТЕРАТУРА

Бабић, Б. 2018. Касација судских одлука по уставној жалби. *Српска политичка мисао*. год. 25. вол. 60. стр. 289-303;

Војанић, В. 2013. Положај и надлежности Уставног суда Републике Србије. *Žurnal za kriminalistiku i pravo*. Београд. 141-150;

Закон о Уставном суду, „Сл.гласник РС“, 109/2007, 99/2011, 18/2013 - одлука УС, 103/2015, 40/2015 - др. закон, 10/2023 и 92/2023;

- Манојловић Андрић, К. 2013. Поступак и обим испитивања уставне жалбе. Зборник радова *Улога и значај Уставног суда у очувању владавине права 1963. - 2013.* Београд, 290-311;
- Манојловић, С. 2013. Уставна жалба у Републици Србији – нормативни и практични изазови –;
- Маринковић, Т. 2013. Дејство одлука уставних судова, Зборник радова *Улога и значај Уставног суда у очувању владавине права 1963. - 2013.* Београд, 290-311;
- Марковић, Р. 2022. Уставно право. Двадесет шесто поновљено издање. Београд;
- Михајловић, В. 2010. Поступак пред Европским судом за људска права. *Зборник радова Правног факултета у Приштини.* Косовска Митровица. 265-277,
- Михајловић, В., Бојанић, Б. 2017. Устав у служби владавине права и заштите грађанских (цивилованих) вредности друштвеног живота. *Зборник радова Правног факултета у Приштини.* Косовска Митровица. 7-25;
- Мицковић, М. 2022. Повреда права на суђење у разумном року. *Зборник радова Правног факултета у Приштини.* Косовска Митровица. 137-149;
- Nastić, M. 2018. Odlučivanje Ustavnog suda Srbije u postupku po ustavnoj žalbi, *Pravni život*, број 12, Том IV, 521-538;
- Рејић, I. 2008. Garancije ljudskih prava u nacionalnom poretku: ustavno sudska zaštita. *Ustavne i međunarodno pravne garancije ljudskih prava* (ur. Z. Radivojević), Pravni fakultet u Nišu, Niš, 261 – 273;
- Петров, В. 2022. *Уставно право*, Београд;
- Пословник о раду Уставног суда ("Службени гласник РС", број 103/13);
- Поступак по уставној жалби, <https://ustavni.sud.rs/o-sudu/pojedini-postupci-pred-sudom/postupak-po-ustavnoj-zalbi>, приступљено: 22. 08. 2025;
- Симовић, Д. Орловић, С. 2023. Коментар Устава Републике Србије са праксом Уставног суда Републике Србије и Европског суда за људска права. *Службени гласник*;
- Simović, D. 2019. Institucionalna fizionomija ustavne žalbe u Republici Srbiji u svetlosti uporedno pravnih rešenja. U Šarčević, E. i Simović, D. (Prir.). *Ustavna žalba u ustavnom sistemu Srbije.* Sarajevo. 9-50;
- Симовић, Д. 2012. Уставна жалба – теоријскоправни оквир, *Анали Правног факултета у Београду*, вол. 60, Београд, 203-223;
- Стојановић, Д. 2016. Уставно правосуђе – уставно процесно право, Ниш: Правни факултет у Нишу Центар за публикације;
- Ћирић, Ј. 2019. Уставне жалбе у Србији – проблеми великог броја. *Билтен Уставног суда за 2018. годину.* Београд. 948-955;
- Устав Републике Србије, „Службени гласник РС“, бр. 98/2006 и 115/2021;
- Уставни суд. 2025. *Преглед рада Уставног суда у 2024. години.* Београд.

Andela NIĆIFOROVIĆ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, andjela.niciforovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-1871-8649.

CONSTITUTIONAL APPEAL IN THE LEGAL SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

One of the essential features of a state governed by the rule of law is the normative existence, exercise and protection of human rights and freedoms of citizens. No matter how different the catalogue of human rights in a country may be, the meaning of the constitution of that country can only be achieved by establishing adequate mechanisms for their protection. In the Republic of Serbia, the 2006 Constitution introduced a constitutional complaint as a special means of protecting human rights, through which citizens can directly address the Constitutional Court in the event of a violation of their constitutionally guaranteed rights and freedoms. The paper indicates who the holders of the right to file a constitutional complaint are, but also how the procedure following a declared constitutional complaint is carried out. The central part of the paper is dedicated to narrower organizational formations, embodied in the Grand and Small Chambers, as well as their influence on the established practice of the huge number of declared constitutional complaints. The last part of the paper focuses on the various effects that characterize the decisions of the Constitutional Court when deciding on constitutional appeals.

Key words: constitutional appeal, proceedings before the Constitutional Court, decisions of the Constitutional Court.

КРИВИЧНОПРАВНА ОБЛАСТ

Др Владимир В. ВЕКОВИЋ*

ДОДАТНО КАЖЊАВАЊЕ СТАРИЈИХ ЗАТВОРЕНИКА – УЗРОЦИ, ПОСЛЕДИЦЕ И МОГУЋА РЕШЕЊА¹

Апстракт

У затворским системима широм света намењеним првенствено младим, способним мушкарцима, све је већи број старијих, болесних и инвалидних затвореника. Неадекватно окружење које не задовољава висок ниво њихових здравствених и социјалних потреба и изазива физичку, менталну патњу, страх и анксиозност, као и *de facto* доживотне казне затвора (многи ће, због одмаклог животног доба и рестриктивног приступа у одобравању условног отпуста и саосећајног ослобађања, умрети у затвору) представљају за њих додатну казну, тј. двоструко оптерећење поред губитка слободe као последице затворске казне. Ова додатна казна покреће бројна питања о етици и правди за старију затворску популацију и указује на неопходност суштинских промена у политикама и пракси. Приликом осмишљавања и имплементације нових политика и стратегија мора се водити рачуна да се старији затвореници значајно разликују од млађих, и да захтевају негу пре него контролу.

Кључне речи: старији затвореници, додатна казна, узроци, последице, решења.

1. УВОД

У највећем броју затворских система широм света данас се налази знатно више лица него икада раније. Глобалну затворску популацију, према подацима

* Редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, vladimir.vekovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-0960-5594.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на самосталном научно-истраживачком пројекту ”Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе” Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

релевантних међународних институција, 2024. године чинило је њих 11.240.000, од којих лица мушког пола партиципирају са 10.500.000 или 93,4%, док жене чине 741.000, односно 6,6%. Оне су, дакле, мањина, али њихов број у затворима расте знатно брже од броја мушкараца: у периоду од 2000–2022. ниво учешћа жена порастао је за 60%, а мушкараца – 22% (Global Prison Trends 2024). Поред ове, уочљива је још једна суштинска промена: наиме, током неколико последњих деценија старији затвореници су постали најбрже растућа старосна категорија, што је резултирало порастом њихове заступљености и, последично, старењем затворске популације. Примера ради, у Аустралији је ниво учешћа затвореника старијих од 50 година 2000. износио 8,3%, а 2017. године – 12,9% (Prisoners in Australia 2000; Prisoners in Australia 2017), док је у Сједињеним Америчким Државама (САД) удео лица старих 55 и више година током двадестогодишњег периода између 1993–2013. године порастао са 3% на 10% (Carson & Sabol, May 2016). На азијском континенту, лица старијег животног доба највише партиципирају међу затвореницима у Јапану – 20%, иза кога следе Индија – 13% и Филипини – 10,57%. У Јужној Америци стопе заступљености старијих затвореника су генерално узев, ниске: у Уругвају они чине тек 1,31%, у Мексику – 3,24%, а у Перуу – 5,6%. Просечна стопа заступљености ових лица у Европи износи 2,7%, при чему треба истаћи да у том погледу постоје драстичне разлике између појединих држава: нпр. затвореници старији од 50 година у Енглеској и Велсу чине 17% затворске популације, у Црној Гори свега 0,5%, (Global Prison Trends 2023), а у Србији – 12% (2012 Annual Report on Prison Administration Operations, March 2013, 94).

Старење је неумитан биолошки процес, чија је суштина прогресивно нарушавање физиолошких функција организма. Приоритетно је детерминисано генетским факторима и факторима средине, иреверзибилног је карактера и за последицу има старост, као завршно животно доба, и смрт човека. Старост (биолошка, психолошка и социјална) руинира функционалну способност организма, тј. његову физиолошку компетентност и могућност прилагођавања на промене у окружењу. Иако подразумева девестирање самобитности организма и повећани морталитет, оно није болест, али негативно утиче на квалитет живота. Тешкоће са којима се лица старијег животног доба суочавају у друштву, додатно се увећавају у затворима. Полазећи од тих сазнања, у раду се фокусирамо на појмовно одређење и врсте старијих затвореника, узроке пораста њихове заступљености, проблем додатног кажњавања, тј. двоструког терета којем су изложени због систематског занемаривања, дискриминације и неадекватног задовољавања њихових вишеструких здравствених и социјалних потреба, изазове, као и формулисање политика и стратегија које треба да омогуће смислено деловање у циљу превазилажења актуелног стања. Паралелно са прилагођавањем затворског третмана потребама старијих затвореника, неопходно је и доследно спроводити стратегије смањења њиховог затварања.

2. ПОЈАМ И ВРСТЕ СТАРИЈИХ ЗАТВОРЕНИКА

Иако ниво учешћа лица старијег животног доба у затворској популацији, исказан како апсолутним, тако и релативним показатељима, бележи континуиран раст, међу истраживачима, креаторима политике у овој области и пенитенцијарним особљем тек треба да се успостави јединствени став око тога ко се сматра „старијим затвореником“. Полазећи од националних, историјских, културолошких и демографских специфичности, аутори се приликом дефинисања старијих затвореника опредељују за навршених 45, 50, 55, 60, 62, па и више година. Недостатак општеприхваћене дефиниције отежава упоредна истраживања и извођење научно фундираних закључака, формирање поуздане базе података о старијим затвореницима, утврђивање стопе рецидивизма, правилно сагледавање здравствене проблематике и адекватно реаговање на њу, као и управљање затворима. Упркос постојању различитих схватања, преовладава функционална дефиниција да се старијим затвореником сматра лице које има 50 и више година. Овако ниско почетно доба старости заснива се на налазима истраживања која су идентификовала очигледну десетогодишњу разлику између здравственог стања затвореника и здравља припадника опште популације. Разлика између хронолошке старости и физиолошког здравља конкретно значи да затвореник са навршених 50 година у погледу здравственог стања одговара лицу од 60 година из опште популације. Убрзани процес старења затвореника генерално се приписује комбинацији ризичних стилова живота успостављених пре ступања у затвор (укључујући неодговарајућу исхрану, злоупотребу алкохола и психоактивних супстанци, недостатак медицинске неге итд.)² и чињенице да затворско окружење може изазвати експанзију болести и стања повезаних са старењем. Због тога је код старијих затвореника вероватније да ће имати повећану потребу за здравственом и социјалном негом током издржавања казне, као и да се може очекивати већи број смртних случајева.

Старији затвореници нису хомогена, већ изразито хетерогена популација, што од затворског особља захтева индивидуализовани приступ у процени, планирању, примени и евалуацији програма поступања. На основу криминалне историје и побуда из којих је кривично дело извршено,³ могуће их је разврстати у три групе: а) лица која први пут ступају у затвор са навршених 50 и више година (најчешће извршиоци тешких кривичних дела – нпр. убистава и сексуалних деликата, са озбиљним тешкоћама у институционалном прилагођавању); б) остарели преступници

² Рана породична средина ових лица детаљно је анализирана у: В. В. Вековић, 2002. *Карактеристике ране породичне средине извршилаца кривичних дела против живота и тела*, Зборник радова Правног факултета у Приштини, 138–150.

³ Детаљније вид. В, В, Вековић, 2001, *Превалентни и допунски мотиви кривичних дела против живота и тела извршених на подручју Републике Србије*, Зборник радова Правног Факултета у Приштини, бр 2, 106–118

рецидивисти који су више пута боравили у затвору и враћају му се и у старијем животном добу (по правилу, пате од хроничних здравствених проблема, добро се привикавају на затворски живот, имају ограничене контакте са спољњим светом) и в) лица која остаре у затвору током издржавања дуготрајне казне (чине најбројнију групу, без већих проблема се адаптирају на затворске услове, институционализација и прекид веза са заједницом отежавају им успешну социјалну реинтеграцију) (Handbook on Prisoners with special needs. 2009, 126).

3. УЗРОЦИ СТАРЕЊА ЗАТВОРСКЕ ПОПУЛАЦИЈЕ

Тренд старења затворске популације треба посматрати у контексту убрзаног старења светског становништва, било да је реч о порасту броја старијих од 65 година или њиховог удела у целокупној популацији. Од 1950–2000. године број старих лица се више него утростручио и порастао са 131.000.000 на 417.000.000, тј. са 5% на 7% (Kinsella & Wan, 2009). Средином XXI века, који се назива и веком популационог старења, удео старијих од 65 година требало би да буде 16,2%, а у развијеним земљама 26,2%. Старење становништва је глобални феномен и није карактеристично само за развијени свет, мада је у њему најинтензивније. Европу, која је завршила демографску транзицију и пролази кроз посттранзициони период, насељава најстарије становништво. Све демографски најстарије државе света, изузев Јапана, су европске, тј. са Старог континента. Међу њима је и Србија у којој лица старија од 65 година чине 17,4% укупног становништва (Девеџић & Стојилковић Ђњатовић, 2015, 6–7).

Повећању броја старијих затвореника, поред глобалног старења опште популације, у значајној мери допринеле су и промене на легислативном плану, као и у области кривичног гоњења и изрицања казни. Наиме, у циљу успешније контроле криминалитета, осамдесетих и деведесетих година прошлог века у САД (погом и у другим деловима света) промовисан је приступ који подразумева доношење строжих закона, прописивање високих посебних минимума казне затвора за бројна кривична дела, изрицање дугих казни и рестриктивну примену превременог отпуштања, увођење праксе да се вишеструким преступницима осуђеним за треће тешко кривично дело (убиство, силовање, разбојништво, продаја дроге) изрекне казна доживотног затвора без могућности добијања условног отпуста (*three-strikes and you're out*) итд. Не треба посебно наглашавати да казна затвора као средство осуђења преступника, нарочито ако се масовно изриче и траје неоправдано дуго, доводи до старења затворске популације – тзв. *silver tsunami*. То изазива бројне економске, друштвене, етичке и здравствене последице, тако да постоји озбиљан ризик да се систем кривичног правосуђа, уколико изостане одлучна акција, сруши под сопственом тежином (The High Costs of Low Risk: The Crisis of America's Aging Prison Population, July 2014).

4. ДОДАТНО КАЖЊАВАЊЕ СТАРИЈИХ ЗАТВОРЕНИКА

Тешкоће са којима се старија лица свакодневно суочавају у друштву додатно се, како смо указали, увећавају у затворима. Старији затвореници су хетерогена групација, па значајне разлике у погледу њиховог животног доба, криминалне историје, потреба и прилагођавања животу у затвору, чине нужним додатно ангажовање и индивидуализован приступ пенитенцијарног особља, а било какве генерализације и стереотипе контрапродуктивним (Handbook on Prisoners with special needs, *op. cit.*, 126). Полазећи од тих сазнања, у тексту који следи анализирамо проблеме који остварују најјачи деструктивни утицај на квалитет живота, успешну ресоцијализацију и социјалну реинтеграцију старијих затвореника.

1) Здравствени проблеми – због одмаклих година, ризичних стилова живота успостављених пре ступања у затвор, изостанка адекватног скрининга, лечења и неге, као и убрзаног процеса биолошког старења, велики број ових затвореника суочава се са проблемом нарушеног здравља. Иако је спектар здравствених проблема које доносе у затвор, али и оних који се могу јавити током издржавања казне широк, по преваленцији (иначе, знатно израженијој него код опште популације) и штетним последицама издвајају се: а) проблеми на плану менталног функционисања – поремећај когнитивних процеса (перцепције, пажње, памћења, мисли, језика, учења), анксиозност, агитација, депресија, страх од смрти, посебно од умирања у затвору, психопатије⁴ и сл.; б) злоупотреба психоактивних супстанци (посебну забринутост изазива податак да су поред традиционалних, затвореницима све доступније новодизајниране психоактивне супстанце под колоквијалним називом *spice*, које су повезане са порастом насиља и нередима у затворима) и в) заразне болести–HIV/AIDS, хепатитис Б и Ц, туберкулоза и сифилис. Наведени здравствени проблеми су нераскидиво повезани: а) ментални поремећаји могу довести до злоупотребе психоактивних супстанци, али понекад настају услед њихове злоупотребе; б) заразне болести често су последица злоупотребе супстанци, посебно код интравенских зависника и в) проблеми менталног здравља и злоупотребе супстанци не ретко резултирају високо ризичним сексуалним активностима праћеним сексуално преносивим болестима (Watson *at al.*, 2004, 122). Мада прилично детаљан списак здравствених проблема старијих затвореника ипак, није потпун, јер се, према подацима бројних истраживања, они суочавају и са кардиоваскуларним болестима (хипертензија, ангина пекторис, кардиомиопатије, инсуфицијенција итд.), хроничном опструктивном болешћу плућа, дијабетесом, улкусом, канцером, остеопорозом и Паркинсоновом болешћу. Висока стопа коморбидитета утиче на учесталост компликација, ефекте лечења чини неизвесним и смањује стопу преживљавања.

⁴ Детаљније вид, В. В. Вековић. 1997. *Кривично правни, криминолошки и педолошки значај психопатије*, Зборник радова Правног факултета у Приштини, 359–367

Упркос чињеници да се здравље старијих затвореника погоршава убрзаним темпом и може узроковати терминалну болест, многе њихове здравствене потребе неће бити препознате и адекватно задовољене. Примера ради, у САД 40–60% затвореника у државним затворима пријављује једно или више дијагностикованих стања нарушеног менталног здравља, али само сваки трећи има приступ лечењу и подршци (James & Glaze, September 2006).

2) Повећање трошкова – пораст броја лица старијег животног доба у затворској популацији узрокује високе трошкове. САД троше преко 16 милијарди долара годишње на затварање појединаца старијих од 50 година, знатно више од целокупног буџета Министарства енергетике. У просеку, затварање лица од 50 и више година кошта двоструко више (68.270 долара) од затварања млађег, способнијег појединца (34.135 долара), а у неким случајевима може да кошта и до пет пута више (I. Chettiar at al., June 2012). Настојећи да пруже оптимални одговор на специфичне здравствене и социјалне потребе припадника старије популације, многи затвори ангажују особље специјализовано за палијативно збрињавање или геронтологију и/или формирају посебне јединице за њихову негу (A. Grant, 1999; C. Caldwell, at al. August 2001). Сложеније медицинске процедуре које се не могу обавити у затвору, захтевају безбедно пребацивање затвореника у медицинску установу у заједници уз стални надзор, што због високе цене (2.000 долара дневно) додатно повећава и онако енормне трошкове (P. Schaenman at al. February 2013). У циљу смањења притиска на повећање трошкова функционисања затворских институција, на размеђи II и III миленијума широм света имплементирани су бројни програми. Апсолутизујући значај редуковања финансијских трошкова, ови реформски захвати су често, уместо остварења пројектованих циљева, резултирали погоршањем положаја затворске популације и кризом у функционисању затвора. У том смислу, илустративан пример представља реорганизација затворске службе спроведена у Енглеској и Велсу током 2013. и 2014. године – тзв. *Benchmarking*. Замишљена као импулс додатном јачању неолибералног затворског система и алтернатива приватизацији затвора, она је проузроковала озбиљну кризу затворског особља и пад његовог броја за 1/4. Наиме, суочени са значајним смањењем одобрених финансијских средстава и неизвесном будућношћу, искусни затворски службеници су отишли у превремену пензију или дали отказ. Због убрзане стопе одлива и хроничног недостатка обученог особља, затвореници су били принуђени да проводе знатно више времена у ћелијама, посете су проређене и скраћене, а могућности за рехабилитацију умањене, што је довело до погоршања безбедности (пораст броја насилних аката, самоповређивања затвореника и смртних случајева).⁵

⁵ О штетним последицама које је *Benchmarking* проузроковао у затворском систему Енглеске и Велса, детаљније вид. M. Turner at al, Ageing and dying in the contemporary neoliberal prison system: Exploring the 'double burden' for older prisoners,

3) Неадекватно затворско окружење, ограничени ресурси и режим – затвори су првенствено обликовани према захтевима и потребама млађих и здравих лица која чине највећи део затворске популације, тако да се старији, нарочито затвореници са физичким инвалидитетом (отежана покретљивост, потпуни или делимични губитак чула вида и/или слуха, геријатријска инконтиненција и сл.) и сложеним здравственим и социјалним потребама свакодневно суочавају са бројним проблемима који отежавају или онемогућавају њихово адекватно задовољавање. Неприкладан распоред просторија (нпр. велика удаљеност здравственог одељења у односу на ћелије), отежан приступ санитарним чворовима, пренатрпаност, коришћење кревета на спрат, недостатак вентилације, прекомерна топлота или хладноћа, бука, као и низ других архитектонских, грађевинских и структурних ограничења, карактеристика су многих затвора у трећој деценији XXI века. Овакву ситуацију поједини аутори описују као додатну казну или двоструки терет, истичући да старија лица, без своје кривице, издржавају казну затвора у много тежим условима од млађих затвореника. (S. Stojkovic, 2007; Turner *op.cit.*).

Поред неадекватног окружења, старији затвореници суочавају се и са ограниченим ресурсима који не могу оптимално задовољити њихове сложене потребе за здравственом и социјалном заштитом. Пре свега, реч је о дугом чекању на прегледе, како унутар тако и ван затвора, одлагању или отказивању екстерних прегледа због хроничног недостатка затворских службеника за пратњу, проблемима у снабдевању лековима, медицинским средствима и помагалима – нпр. недоступност инвалидских колица, ходалица, електромоторних рампи за савладавање степеница и косина, ортопедских протеза итд.

Баш као и затворско окружење, и режими су усклађени са потребама млађих лица као доминантног дела затворске популације. Програми поступања треба да допринесу смањењу стопе рецидивизма кроз стручно оспособљавање, стицање образовања (побољшање писмености и рачунских компетенција) и рекреацију. Генерално узев, социјални, образовни и рекреативни програми намењени млађим лицима нису прикладни за затворенике старијег животног доба – нпр. многи нису заинтересовани за стицање радних вештина, јер се због поодмаклих година неће запошљавати по изласку из затвора, или се услед нарушеног здравља и физичког инвалидитета не могу укључити у рекреативне активности. То недвосмислено указује да индивидуални програми поступања морају бити прилагођени личности старијих затвореника, њиховом животној добу, здравственим и другим потребама, као и дужини казне.

4) Рањивост на виктимизацију – околности живота у затвору, а нарочито маргинализован статус, недостатак моћи и утицаја у неформалној затворској

хијерархији, чине да старија лица буду предиспонирана да постану жртве застрашивања, малтретирања, сексуалног злостављања и телесних повреда од стране млађих, виталнијих затвореника. Таква виктимизација ограничава њихов друштвени ангажман и ствара осећај изолованости, анксиозности и страха. Поред тога што себе доживљавају као рањивије на виктимизацију, старији затвореници, посебно они нарушеног здравља, често бивају и од стране управе категорисани као рањиви (што представља врсту стигме) и смештени одвојено од других затвореника ради сопствене безбедности. Повећаном ризику виктимизације доприноси и део особља склоног да, првенствено у пренасељеним установама, занемари специфичне здравствене и социјалне потребе, као и добробит старијих затвореника: тако су у Енглеској и Велсу лица везана за инвалидска колица, због неспремности пенитенцијарног особља да им помогне, била приморана да другим затвореницима плаћају финансијску надокнаду за указану помоћ.⁶ Висок степен виктимизираности и снажно изражен осећај угрожености код знатног броја затвореника старијег животног доба и нарушеног здравља, захтева детаљно сагледавање ситуација и околности које доприносе ризику виктимизације, фактора ризика и дефинисање стратегија за редуковање рањивости. Несумњиво, спречавање и сузбијање виктимизације допринеће превенцији криминала у затворима.

5) Прекид породичних веза и проблеми са отпуштањем – одржавање породичних веза има позитиван ефекат на менталну добробит, ресоцијализацију и социјалну реинтеграцију свих затвореника, посебно оних старијег животног доба. Међутим, старија лица која су провела много година у затвору, временом губе контакт са породицом и спољним светом, тако да се код њих развија призонизам (институционализација). Одржавање породичних контаката зависи и од врсте и околности кривичног дела. Уколико је дело извршено против члана/чланова породице, посете и други видови комуникације вероватно ће изостати. Интензитет тих веза атрофира и када је затвореник у затвору далеко од места пребивалишта, или је супружник престар за путовања. Значајан стимуланс одржавању стабилних породичних веза је акумулирање времена предвиђеног за посете – нпр. ако су посетиоци прешли дужи пут или ретко посећују затвореника због ограничених материјалних могућности.

Бројне разлике између старијих затвореника у погледу старости, порекла, криминалне историје, карактеристика личности, здравствених, социјалних, економских и других потреба, постојања/непостојања породичних веза, као и дужине издржане казне (због могућег призонизма), захтевају индивидуализован приступ у изради и реализацији програма за припрему њиховог отпуштања и подршке након

⁶ Детаљније вид. Her Majesty's Inspectorate of Prisons. 2004. *'No problems – old and quiet': Older prisoners in England and Wales, A thematic review by HM Chief Inspector of Prisons*, London. <https://www.justiceinspectorates.gov.uk/hmiprisoners/wp-content/uploads/sites/4/2014/08/OlderPrisoners-2004.pdf>, (29.08.2025).

изласка на слободу. Затвори треба да делују у уској координацији са службама здравствене и социјалне заштите у заједници, агенцијама цивилног друштва и непрофитним сектором из ове области како би се развиле стратегије за решавање специфичних потреба старијих лица, посебно оних који су остали без подршке породице, родбине и пријатеља, и тако олакшао изузетно сложен процес њихове социјалне реинтеграције.

Иако је код старијих затвореника уочен нижи ризик од вршења кривичних дела по изласку на слободу, често се приликом одлучивања о њиховом условном отпуста користе рестриктивни критеријуми: наиме, у обзир се, поред осталог, узимају и изгледи за смештај и запошљавање по изласку из затвора, што ова лица доводи у неповољан положај. Тако су нпр. многи затвореници старијег животног доба у Канади задржани на издржавању казне далеко након датума условног отпуста, постајући тако непотребан терет за затворски систем.⁷ Слично томе, и број затвореника отпуштених из саосећајних разлога (превремено медицинско отпуштање терминално или хронично болесних) изузетно је мали: у периоду од 2009–2013. године у Енглеској и Велсу само је њих 45 добило превремени отпуст из ових разлога. Разматрају опција условног отпуста или саосећајног отпуштања, између осталог, противе се и групе за заступање жртава, саме жртве, њихове породице, као и јавно мњење. Све то, а нарочито деструктивни учинак који на затворенике остварује губитак наде за излазак на слободу, указало је на неопходност осмишљавања и имплементације нове политике за решавање овог проблема.

Набројани проблеми, по учесталости и последицама које изазивају, недвосмислено упућују на закључак, да се старији затвореници суочавају са додатном казном односно двоструким теретом. Конкретно, то значи да поред тога што су лишени слободе, они доживљавају додатну патњу јер им нису задовољене потребе за здрављем и благостањем. За неке од њих овај двоструки терет укључује и доживотну казну затвора: наиме, због оштре праксе изрицања дугих казни, рестриктивног приступа у одобравању условног отпуста и саосећајног ослобађања, као и вероватноће да ће, због одмаклог животног доба, умрети у затвору, они фактички добијају доживотну казну затвора за кривично дело за које није предвиђена. Ове *de facto* доживотне казне и свакодневна негативна искуства која изазивају физичку и менталну патњу, страх и застрашивање, имају дубоке практичне, етичке и судске

⁷ Детаљније вид. Gallagher, E. M. 2001. Elders in prison. Health and well-being of older inmates. International Journal of Law and Psychiatry 24. https://www.researchgate.net/publication/11903699_Elders_in_prison_Health_and_well-being_of_older_inmates (29.08.2025).

последике, што захтева промене у политикама и пракси према старијој затворској популацији.

5. ИЗАЗОВИ, СТРАТЕГИЈЕ И МОГУЋА РЕШЕЊА

Увиђајући да масовно затварање као средство контроле криминалитета и насиља резултира убрзаним старењем затворске популације и другим нежељеним последицама (нарушавање људских права, нехумани услови пренасељености, двострука оптерећеност старијих затвореника, неефикасност, високи трошкови затварања итд.), припадници академске заједнице, пенитенцијарно особље и грађански активисти широм света указали су почетком овог века на неопходност развоја квалитативно другачијих политика и стратегија супротстављања криминалитету. Нови приступ подразумева чешћу примену алтернативних санкција, смањивање затварања, ревизију оштре праксе изрицања дугих казни, као и реформу механизма ослобађања, што ће омогућити лакше одобравање условног отпуста и саосећајног ослобађања затвореника старијег животног доба који са криминолошког аспекта не представљају висок безбедносни ризик. Изазови старења затворске популације захтевају бројне, добро осмишљене и усклађене одговоре. По свом значају издвајају се:

1) Решавање проблема хроничног недостатка особља и адекватна обука – поред спречавања одлива искусног кадра, неопходно је запослити нове затворске службенике и здравствено особље коме треба омогућити континуирану обуку, стручно усавршавање, унапређење знања из затворске патологије, квалификација и мотивације за компетентан и успешан рад са овом рањивом групом, разумевање процеса старења и здравствених проблема повезаних с њим, као и развој комуникационих вештина. Несумњиво, све то ће допринети успешнијем скринингу, тј. идентификовању обољења код ових лица већ приликом пријема у затвор, а с друге стране, адекватан број запослених спречиће појаву синдрома сагоревања –*burnout syndrome*.

2) Смештај – у неким затворским системима затвореници старијег животног доба смештају се у одвојене, специјалне јединице. Предности овог решења су вишеструке: заштићеност од малтретирања или застрашивања од стране других, првенствено млађих затвореника, олакшан приступ стручном особљу, ресурсима, специјалистичкој нези и програмима поступања усклађеним са њиховим специфичним здравственим и социјалним потребама, позитиван утицај на ментално здравље, идентификација и социјална интеракција са лицима сличног узраста. Међутим, због ограничених финансијских ресурса, већина старијих лица ипак је смештена у општу затворску популацију. Овакав приступ омогућава издржавање казне близу места пребивалишта, олакшава одржавање породичних веза и обезбеђује нормалније окружење. Без обзира које решење буде прихваћено, затвори, како смо

већ истакли, морају бити дизајнирани тако да задовоље висок ниво њихових потреба и допринесу одржавању здравља и побољшању квалитета живота.

3) Здравствена заштита – затвореницима старијег животног доба ће због нарушеног здравља и присутних коморбидитета најчешће бити неопходне разноврсне здравствене услуге (медицинске, нутриционистичке, психолошке и сл.), што подразумева мултидисциплинарни приступ, тј. ангажовање стручњака различитих специјалности. Затворске власти морају успоставити блиску сарадњу и партнерство са здравственим установама у заједници ради: а) промоције здравља; б) специјалистичке неге затвореника чији здравствени проблеми превазилазе терапеутске могућности у затвору и в) смештаја лица у терминалној фази тешких, неизлечивих или хроничних болести у хосписе и друге институције за палијативну негу, тј. ублажавање физичких патњи и пружање психолошке, социјалне и емотивно–духовне подршке. У том случају, целисходно је размотрити и могућност саосећајног ослобађања у најкраћем могућем року.

4) Програми поступања – увођење посебних програма прилагођених потребама старијих затвореника је *conditio sine qua non* њихове успешне ресоцијализације и вођења друштвено усклађеног живота на слободи. Ови затвореници се, у складу са програмима стручног оспособљавања и образовања (али и својим жељама и способностима), могу бавити израдом уметничких предмета, другим видовима стваралачког изражавања, читањем, усавршавањем вештина којима већ владају итд. Адекватно осмишљени, квалитетним и разноврсним садржајима испуњени програми ублажавају напетост, стрес, депривације и монотонију свакодневног затворског живота, истовремено подстичући развој позитивних навика и ставова. У пенолошкој теорији и пракси наглашава се и значај савета и подршке терминално и хронично болесним затвореницима, као и осуђеним на доживотну казну затвора без могућности условног отпуста (*Handbook on Prisoners with special needs*, 136).

5) Контакти са спољњим светом – старије затворенике треба сместити у затвор што ближе кући како би могли да одржавају контакте са члановима породице. Редовна одсуства из затвора, као саставни део затворског режима, и боравак у породици такође унапређују породичне везе и доприносе смањењу осећаја изолованости. Позитиван ефекат на затворенике старијег животног доба остварују и интересовања која за њих исказују организације цивилног друштва приликом посета затвору.

6) Припрема за отпуштање – у изради и реализацији програма за припрему отпуштања и подршке након изласка из затвора неопходан је индивидуализован приступ који ће уважити посебне потребе старијих затвореника и непостојање породичних, сродничких и пријатељских веза, како би им се олакшао процес социјалне реинтеграције. У циљу пружања максималне подршке овим лицима, неопходно је остварити продуктивну сарадњу затворских власти са здравственим

установама у заједници, службама социјалне заштите, цивилним и непрофитним сектором. У многим друштвима проблем додатно компликује недостатак или недовољни капацитети домова за смештај старијих особа и бригу о њима (*Ibid.*, 138).

6. ЗАКЉУЧАК

Масовно затварање као средство контроле криминалитета резултира убрзаним растом броја старијих затвореника и неповољним економским, друштвеним, етичким и здравственим последицама, због чега је постепено сазрела идеја о неопходности артикулисања нове концепције супротстављања криминалитету. Тај квалитативно другачији приступ подразумева чешћу примену алтернативних санкција, смањивање затварања, ублажавање праксе изрицања дугих казни и лакше одобравање условног отпуста и саосећајног ослобађања старијих затвореника који са криминолошког аспекта не представљају висок безбедносни ризик. Упоредо са развојем политика и стратегија смањивања затварања ових лица, неопходно је осмишљавати и реализовати програме поступања усклађене са њиховим специфичним здравственим и социјалним потребама, као и највишим међународним стандардима из ове области. То ће изгледе за ресоцијализацију и социјалну реинтеграцију учинити много извеснијим и истовремено, растеретити затворске системе који се оптерећени бројним проблемима налазе пред урушавањем.

ЛИТЕРАТУРА

Australian Bureau of Statistics, Prisoners in Australia 2000.cat. No. 4517.0, Canberra;

Australian Bureau of Statistics, Prisoners in Australia 2017.cat. No. 4517.0, Canberra;

Вековић, В. В. 1997. *Кривично правни, криминолошки и пенеолошки значај психопатије*, Зборник радова Правног факултета у Приштини, 359–367;

Вековић, В. В. 2001. *Превалентни и допунски мотиви кривичних дела против живота и тела извршених на подручју Републике Србије*, Зборник радова Правног Факултета у Приштини, бр 2, 106–118;

Вековић, В. В. 2002. *Карактеристике ране породичне средине извршилаца кривичних дела против живота и тела*, Зборник радова Правног факултета у Приштини, 138–150;

Gallagher, E. M. 2001. Elders in prison. Health and well-being of older inmates. International Journal of Law and Psychiatry 24. https://www.researchgate.net/publication/11903699_Elders_in_prison_Health_and_wellbeing_of_older_inmates (29.08.2025);

- Global Prison Trends 2023. <https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2023/06/GPT-2023.pdf> (12.08.2025);
- Global Prison Trends 2024. https://cdn.penalreform.org/wp-content/uploads/2024/09/PRI_Global-prison-trends-report-2024_EN.pdf (10.08.2025);
- Grant, A. 1999. Elderly inmates: issues for Australia, *Trends & issues in crime and criminal justice*, No. 115, Australian Institute of Criminology, Canberra. [https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi115\(27.08.2025\)](https://www.aic.gov.au/publications/tandi/tandi115(27.08.2025));
- Dawes, J. 2009. Ageing Prisoners: Issues for Social Work, *Australian Social Work*, Volume 62, Issue 2;
- Деведић, М. & Стојилковић Ђатовић, Ј. 2015. *Демографски профил старог становништва Србије*, Републички завод за статистику, Београд, 6-7;
- James, D. J. & Glaze, L. E. September 2006. *Mental Health Problems of Prison and Jail Inmates*. U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics, NCJ Publication No. 213600, Washington, DC;
- Kinsella, K. & Wan, H. 2009. U.S. Census Bureau, *An Aging World: 2008, International Population Reports*, P95/09-1, U.S. Government Printing Office, Washington, DC. <https://www.census.gov/prod/2009pubs/p95-09-1.pdf> (28.08.2025);
- Porporino, F. J. 2014. *Managing The Elderly in Corrections*, UNAFEI;
- Schaenman, P. at al. February 2013. *Opportunities for Cost Savings in Corrections Without Sacrificing Service Quality: Inmate Health Care*, The Urban Institute. <http://www.urban.org/UploadedPDF/412754-Inmate-Health-Care.pdf>, (29.08.2025);
- Stojkovic, S. 2007. Elderly prisoners: A growing and forgotten group within correctional systems vulnerable to elder abuse, *Journal of Elder Abuse and Neglect*, Volume 19, Issue 3-4;
- The High Costs of Low Risk: The Crisis of America's Aging Prison Population*, July 2014. Prepared by the Osborne Association for: The Florence V. Burden Foundation, 3;
- Turner, M. at al, Ageing and dying in the contemporary neoliberal prison system: Exploring the 'double burden' for older prisoners, <https://research.edgehill.ac.uk/en/publications/ageing-and-dying-in-the-contemporary-neoliberal-prison-system-exp-2/fingerprints/> (28.08.2025);
- 2012 Annual Report on Prison Administration Operations*, March 2013. Republic of Serbia, Ministry of Justice and Public Administration, Administration for Enforcement of Penal Sanctions, Belgrade;
- Handbook on Prisoners with special needs*, 2009. United Nations Office on Drugs and Crime, New York;
- Her Majesty's Inspectorate of Prisons. 2004. 'No problems – old and quiet': *Older prisoners in England and Wales, A thematic review by HM Chief Inspector of Prisons*, London. <https://www.justiceinspectores.gov.uk/hmiprisoners/wp-content/uploads/sites/4/2014/08/OlderPrisoners-2004.pdf>, (29.08.2025);

Her Majesty's Inspectorate of Prisons and Quality Care Commission, October 2018. *Social care in Prisons in England and Wales, A thematic report*, London. <https://www.justiceinspectores.gov.uk/hmiprisons/wp-content/uploads/sites/4/2018/10/Social-care-thematic-2018-web.pdf> (30.08.2025);

Caldwell, C. *at al.*, August 2001. Issues Impacting Today's Geriatric Female Offenders. *Corrections Today*, Volume 63, Issue 5;

Carson, E. A. & Sabol, W. J. May 2016. *Aging of the State Prison Population, 1993–2013, Special Report*, U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics. <https://www.bjs.gov/content/pub/pdf/aspp9313.pdf> (30.08.2025);

Chettiar, I. *at al.* *At America's Expense: The Mass Incarceration of the Elderly*, June 2012. American Civil Liberties Union, New York. <https://www.aclu.org/report/americas-expense-mass-incarceration-elderly> (25.08.2025).

Vladimir V. VEKOVIĆ, Ph.D

Full Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, vladimir.vekovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-0960-5594.

ADDITIONAL PUNISHMENT OF OLDER PRISONERS – CAUSES, CONSEQUENCES AND POSSIBLE SOLUTIONS

Summary

Mass incarceration as a means of crime control results in an accelerated growth in the number of older prisoners and adverse economic, social, ethical and health consequences, which is why the idea of the necessity of articulating a new concept of combating crime has gradually matured. This qualitatively different approach involves the more frequent application of alternative sanctions, reducing imprisonment, mitigating the practice of imposing long sentences and making it easier to approve conditional release and compassionate release of older prisoners who do not pose a high security risk from a criminological perspective. Along with the development of policies and strategies to reduce the imprisonment of these persons, it is necessary to design and implement treatment programs that are aligned with their specific health and social needs, as well as the highest international standards in this area. This will make the prospects for resocialization and social reintegration much more certain and, at the same time, relieve the burden on prison systems that are burdened with numerous problems and are on the verge of collapse.

Key words: older prisoners, additional punishment, causes, consequences, solutions.

Др Драган БЛАГИЋ*

ПОЛОЖАЈ ПРИТВОРЕНИХ ЛИЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ПЕРИОДУ ОД 1999. – 2025. ГОДИНЕ - НОРМАТИВНИ ОКВИР И ПРАКТИЧНА ПРИМЕНА¹

Апстракт

У раду се обрађује и анализира непоштовање права на слободу кретања и неосновано одређивање притвора углавном према лицима српске заједнице на Косову и Метохији. Приказали смо само неколико случајева одређивања притвора који се односе на ускраћивање и повређивање људских права српске заједнице на Косову и Метохији у периоду од 1999. године па до данас.

Међународна заједница, укључујући УНМИК, ЕУЛЕКС и КФОР, има значајну одговорност за тренутно стање људских права на Косову и Метохији. Иако је њихова улога формално дефинисана као заштита свих заједница, у пракси су често деловали пасивно или недовољно ефикасно.

Кључне речи: Косово и Метохија, притвор, окривљени, међународни документи.

1. УВОД

Положај притворених лица представља једну од централних тема кривичноправне теорије и праксе, јер је реч о мери која директно утиче на непоштовање основних људских права и слобода. Питање притвора добија посебну димензију у специфичним друштвено-политичким околностима, када постоји одређени правни вакуум или колизија различитих правних система. Управо такав

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, dragan.blagic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-8896-1620.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

случај представља АП Косово и Метохија након 1999. године, када је услед оружаног сукоба и интервенције међународне заједнице дошло до успостављања новог институционалног оквира који је значајно утицао на начин регулисања и примене притвора (Nowak, 124–128).

Након усвајања Резолуције 1244 Савета безбедности Уједињених нација,² на територији Косова и Метохије успостављена је цивилна администрација под окриљем Уједињених нација (УНМИК). УНМИК³ је преузео широк спектар функција – од законодавних и извршних, до судских – што је довело до јединствене правне ситуације у којој је међународна мисија постала главни носилац власти. Питање притвора у том периоду било је регулисано комбинацијом међународних стандарда, посебних уредби УНМИК-а и ограничене примене домаћег права Републике Србије. Овакво решење, иако нужно у датом историјском тренутку, створило је бројне правне и практичне проблеме, нарочито у погледу правне сигурности и уједначености праксе.

Током времена, надлежности у области правосуђа постепено су преношене на локалне институције, а значајну улогу у том процесу имала је мисија Европске уније за владавину права (ЕУЛЕКС)⁴. Њен задатак био је да помогне у успостављању стабилног и ефикасног правосудног система, укључујући и притворске установе. Упркос томе, питање правног положаја притворених лица остало је сложено, будући да су се у пракси преплитали различити извори права, различите институционалне надлежности и често политички условљени (Папић, 491).

Овакав институционални начин поступања довео је до тога да се положај притворених лица на Косову и Метохији разликује у односу на стандардне ситуације у којима постоји јасно дефинисан државно - правни поредак. Поред класичних питања везаних за дужину трајања притвора, право на браниоца и услове у који се установама извршава, овде се појављује озбиљан проблем у смислу ко има легитимитет да примењује право, као и у којој мери су решења у складу са Европском конвенцијом о људским правима и Међународним пактом о грађанским и политичким правима. (Harris, O'Boyle, Bates, Buckley, 134–147).

Истраживање положаја притворених лица у оваквим условима омогућава да се утврди колико је правни систем тзв. Републике Косово успео да се приближи међународним стандардима, али и где су главни недостаци. Важан аспект представља

² Резолуција СБ ОУН 1244 (1999), усвојио Савет безбедности на свом 4011. састанку, 10. јуна 1999. године.

³ У периоду од јула 1999. до новембра 2008. године УНМИК је био задужен за заштиту људских права и одговоран за вођење истрага и кривично гоњење за тешке злочине.

⁴ Мисија полиције и цивилне администрације Европске уније на Косову и Метохији (ЕУЛЕКС) преузела је у децембру 2008. године функције полиције, тужилаштва и судства, што је укључивало и истрагу и гоњење за тешка кривична дела. Од 1999. године, на Косову и Метохији се изграђује тзв. косовски правни систем који истовремено са мисијом УНМИК и ЕУЛЕКС спроводи безакоње над српском и другим неалбанским заједницама.

и анализа односа између локалних институција и органа Републике Србије, која формално задржава свој суверенитет над територијом Косова и Метохије. Овај однос се, између осталог, огледа у тешкоћама сарадње у кривичним поступцима и у различитим приступима заштити права притворених лица, посебно када је реч о припадницима српске заједнице (Benedek, De Feyte, Marrella, 212–215).

Методолошки, рад ће бити заснован на нормативној анализи међународних и домаћих извора права, као и на упоредноправном приступу који омогућава поређење са другим кризним подручјима где су деловале међународне мисије. Поред тога, биће коришћени извештаји релевантних међународних организација, као што су ОЕБС, Савет Европе и UNHCR, који садрже податке о конкретним условима у притворским установама и о поштовању основних права. Овим ће се обезбедити научна заснованост истраживања, при чему ће се избегавати ослањање на извештаје медија или лаичке интерпретације.

Сврха овог рада је, дакле, да прикаже како је у протеклих двадесет и пет година регулисан и примењиван институт притвора на Косову и Метохији, који су били главни изазови у његовој практичној примени, и у којој мери је целокупан систем усклађен са међународним стандардима заштите људских права. Посебна пажња биће усмерена на однос између потребе за ефикасним вођењем кривичних поступака и обавезе поштовања права притворених лица као једног од основних темеља владавине права (Bassiouni, 456).

2. НОРМАТИВНИ ОКВИР ПРИТВОРА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ (1999 – 2025.ГОД)

2.1. Међународни правни стандарди

Питање притвора, као мере обезбеђења присуства окривљеног и уједно лишавање његове слободе кретања јесте једно од најважнијих процесних основа којом се најдиректније ограничава право појединца на слободу. Међународни стандарди у овој области настајали су постепено, као резултат искуства у заштити слобода појединца од злоупотребе нормативних докумената у једном правном систему. Основу тог система чини **Међународни пакт о грађанским и политичким правима (1966)**, који у члану 9. гарантује да нико не сме бити произвољно ухапшен или притворен, већ само на основу закона и уз право да одмах буде изведен пред суд. Пакт наглашава и право на покретање поступка пред судом ради утврђивања законитости притвора. Слично томе, **Европска конвенција о људским правима (1950)** у члану 5. прописује да свако има право на слободу и безбедност личности, али и да лишавање слободе може бити законито само у унапред утврђеним случајевима и у складу са прописаном процедуром. У пракси Европског суда за људска права развијен је низ стандарда који дефинишу услове законитог притвора – постојање

разумне сумње, пропорционалност, право на брзо извођење пред суд и ограничено трајање (Harris, O'Boyle, Bates, Euckley, 134).⁵

2.2. Резолуција 1244 и регулативе УНМИК-а

Правни режим на Косову и Метохији након 1999. године у великој мери је обликован усвајањем **Резолуције 1244 Савета безбедности УН**. Она је установила привремену администрацију (УНМИК) са мандатом да врши законодавна, извршна и судска овлашћења. Специјални представник генералног секретара имао је право да доноси уредбе са снагом закона, чиме је створен *sui generis* правни поредак. У области кривичног права најважнија је **УНМИК Уредба бр. 1999/24**, којом је предвиђено да се примењују постојећи закони СРЈ, уколико нису у супротности са међународним стандардима или мандатом УНМИК-а. Ово је довело до колизије извора – једни поступци су вођени по југословенском ЗКП-у, док су у другим примењиване посебне уредбе УНМИК-а. Посебан проблем представљала је пракса продужавања притвора на основу административних одлука, без јасног правног основа што је кршило међународне стандарде.

Правна теорија указује да је УНМИК у почетном периоду функционисања користио притвор као механизам лишавања слободе кретања, што није увек било у складу са правним принципима кривичног поступка. Такво поступање доводило је до критика у извештајима међународних организација, које су указивале на недовољну судску контролу и прекомерно трајање притвора (Трифунковић, 104). Мисија ЕУЛЕКС је након 2008. године постала кључни актер у примени и надзору правосудних стандарда. Њен задатак био је да обезбеди непристрасност и поштовање људских права у кривичним поступцима, укључујући и оне који се односе на организовани криминал и ратне злочине.

ЕУЛЕКС је примењивао **Кривични законик Косова (2004, 2012)** и **Закон о кривичном поступку Косова (2013)**, али под строгим надзором међународних судија и тужилаца. Иако је циљ био хармонизација са европским стандардима, критике су се односиле на продужено трајање притвора и недовољну транспарентност одлука. Поједини случајеви су показали да је притвор коришћен више као средство застрашивања, него као строго процесна мера обезбеђења. Истраживања показују да је ЕУЛЕКС био изложен двоструком притиску: са једне стране од међународне

⁵ Стандардна минимална правила УН за поступање са затвореницима (Nelson Mandela Rules), иако се првенствено односе на услове боравка у затвору, садрже и правила о поступању са лицима у притвору. Савет Европе је кроз своје препоруке, посебно Rec(2006)13 о употреби притвора пре суђења, указао да притвор мора бити изузетна мера, да се примењује само када је неопходно и у најкраћем могућем трајању. Procedural Principles of International Human Rights Law and Their Application in Detention Cases (2001) 95 American Journal of International Law Trechsel, S., Human Rights in Criminal Proceedings

заједнице да обезбеди владавину права, а са друге од локалних институција које су тежиле самосталности. У таквом амбијенту, примена притвора често је била компромис између правних стандарда и политичке реалности. Са становишта Србије, спорно је било то што је ЕУЛЕКС деловао у оквиру институција самопроглашене државе Косово, што је доводило често до проблема у сарадњи са државним органима у Београду⁶.

Међутим, формална и фактичка примена Кривичног законика РС, Законика о кривичном поступку и прописа на Косову и Метохији била је ограничена и непримењива. (Грујић, 75). Након 1999. године, судови Републике Србије нису могли ефикасно да делују на терену, али су наставили да воде поступке против лица са Косова и Метохије у одсуству, примењујући домаће прописе о притвору (Ђукић, 214). Овакав начин поступања је доводио до додатних спорова око надлежности и изазивало проблеме у сарадњи са међународним институцијама.

Нормативни оквир притвора на Косову и Метохији у последњих 25 година одликује вишеслојност и честа противуречност. Са једне стране, међународни стандарди настојали су да поставе универзални минимум заштите права притворених лица (Атанасов, 168). Са друге стране, специфични услови на терену – деловање УНМИК-а, затим ЕУЛЕКС-а, као и локалних институција – створили су амбијент у којем правна сигурност уопште није загарантована (Бејатовић, 222).

Управо тај раскорак између нормативног и фактичког оквира представља највећи изазов за даљу анализу. Док су прописи предвиђали гаранције у складу са међународним документима, у пракси је често долазило до кршења тих стандарда, што је потврђено у бројним извештајима међународних организација и у судској пракси⁷.

Проглашењем једностране независности Косова 2008. године, формирани су локални судови и тужилаштва који су преузели главну улогу у вођењу кривичних поступака. Притвор је уређен **Законом о кривичном поступку Косова (2013)**, али под сталним надзором ЕУЛЕКС-а и међународних актера. Међутим, примена ових прописа није увек била у складу са европским стандардима. **Извештаји ОЕБС-а и Савета Европе** указују на то да је у неким случајевима притвор коришћен као средство притиска, и застрашивања грађана. То се нарочито односило на припаднике српске заједнице, који су често тврдили да су изложени неравноправном третману⁸.

⁶ ОЕБС Мисија на Косову, Сектор за надгледање правног система, Косово, Преглед система кривичног правосуђа “Спровођење правде у општинским судовима” март 2004., стр. 10 и ОЕБС Мисија на Косову, Сектор за надгледање правног система, Извештај 9 – о спровођењу правде, март 2021, 14-15.

⁷ Amnesty International August 2006 Kosovo (Serbia and Montenegro) United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK): Conclusions of the Human Rights Committee 86th Session, 2022.

⁸ OSCE Mission in Kosovo, Kosovo’s Correctional Service and the Challenges of an Emerging Institution 2015.

3. ПОЈЕДИНИ СЛУЧАЈЕВИ У ПОГЛЕДУ НЕОСНОВАНОГ ПРИТВАРАЊА ЛИЦА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

3.1. Случај Драгана Ђурића

Драган Ђурић из околине Гњилана ухапшен је 2015. године под оптужбом за наводно учешће у ратним злочинима. Према извештајима, провео је више од годину дана у притвору без подизања оптужнице. Његово хапшење спроведено је током акције косовске полиције у којој су истовремено ухапшена још тројица припадника српске заједнице, што је у јавности изазвало уверење да је акција била политички мотивисана и усмерена ка застрашивању локалног српског становништва.

Посебно је проблематично било што је током поступка више пута одбијан предлог браниоца да се Ђурићу омогући одбрана са слободе уз полагање јемства. Суд није понудио детаљно образложење зашто се таква мера не прихвата, што је у супротности са стандардом ЕСПЧ према којем судови морају да размотре све блаже мере пре него што продужавају притвор (*Letellier v. France*, 1991). На крају, оптужница никада није подигнута, а Ђурић је пуштен на слободу без икакве накнаде за незаконито лишавање слободе. Последице по његово здравље биле су значајне, а његова породица се након тога суочавала са економским и психолошким тешкоћама⁹.

3.2. Случај Бранислава Николића

Бранислав Николић из Липљана ухапшен је 2018. године због сумње да је током оружаних сукоба 1999. године био део јединице која је починила злочине. Упркос томе што није постојала директна сведочанска изјава која би га теретила, Николић је девет месеци провео у истражном притвору.

Током притвора суочавао се са ограничењима у комуникацији са адвокатом, што је нарушило његово право на одбрану, гарантовано чланом 6. ЕКЉП. Његова породица је у јавним изјавама истицала да му је посета била дозвољена само повремено, а понекад под надзором полицијских службеника, што је нарушавало право на приватност. Поступак је завршен обуставом због недостатка доказа, али је Николић трпео дуготрајне психолошке последице, као и социјалну стигматизацију у својој заједници¹⁰.

⁹ „Извештај о Косову и Метохији – положај српских енклава“ (Хелсиншки одбор за људска права, 2016).

¹⁰ Упоредно правно, ЕСПЧ је у предмету *Shishkov v. Bulgaria* (2003) закључио да притвор без довољног правног основа и без јасног образложења представља повреду члана 5. ЕКЉП. Случај Николића у великој мери кореспондира са том праксом, јер је разлог за продужење притвора остао формалан и без конкретних аргумената. „Извештај о Косову и Метохији, 27. мај 2019. године“ (Канцеларија за Косово и Метохију Владе Републике Србије).

3.3. Случај Милана Јовановића

Милан Јовановић, повратник у село у општини Обилић, ухапшен је 2019. године под оптужбом за учешће у „терористичким активностима“ током 1999. године. Према „Извештају о људским правима за 2022. годину – Србија“ (U.S. Department of State), Јовановић је притворен у установи која није испуњавала међународне стандарде: ћелије нису имале довољно природне светлости, а притвореници нису имали редован приступ здравственој нези.

Суђење је више пута одлагано услед недостатка сведока, што је довело до продужавања притвора. Овакво поступање у супротности је са праксом ЕСПЧ, који је у предмету *Mamedova v. Russia* (2006) нагласио да држава мора оправдати свако продужење притвора конкретним разлозима, а не општим и апстрактним тврдњама. Јовановићев случај постао је један од симбола правне несигурности повратничке заједнице, а његово дуготрајно притварање без адекватних доказа довело је до нарушавања поверења у локалне и међународне институције. (Извештај о људским правима за 2022. годину – Србија“ (U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2023).

3.4. Случај Радета Митровића

Раде Митровић из околине Косовске Митровице ухапшен је 2020. године под сумњом за злочине против цивилног становништва. Извештаји указују да није било ниједног директног доказа против њега – оптужбе су се темељиле на посредним исказима сведока који нису могли да га идентификују. Упркос томе, суд је више пута продужавао његов притвор, што је довело до укупног боравка од шест месеци у истражном затвору.

Правна анализа овог случаја показује да је дошло до повреде начела законитости и пропорционалности. Уместо да примени алтернативне мере попут гаранције или кућног притвора, суд се ослањао на опште тврдње о „опасности по јавност“. ЕСПЧ је у више наврата, укључујући случај *Buzadji v. Republic of Moldova* (2016), нагласио да постоји обавеза да судови утврде специфичне чињенице које оправдавају притвор. Недостатак таквог образложења у случају Митровића чини га примером произвољног лишавања слободе. Осим тога, његово притварање изазвало је протесте у локалној српској заједници и захтеве за међународну интервенцију, али без видљивих резултата (Извештај о положају српских енклава на Косову“ (Хелсиншки одбор за људска права, 2020).

3.5. Случај Драгише Симића

Драгиша Симић из Штрпца ухапшен је 2021. године због сумње да је био члан паравојне формације. Оптужбе су се заснивале на анонимним изјавама, што је у кривичноправној теорији недовољан и непоуздан доказни материјал. Провео је више од осам месеци у притвору, иако је одбрана више пута указивала да нема основане сумње која би оправдала лишавање слободе.

Током боравка у притвору, Симић је био лишен адекватне медицинске неге и често је био изолован од породице и адвоката. Суд је тек након вишемесечног поступка укинуо меру притвора, наводећи да докази нису довољни за подизање оптужнице. Његов случај је постао медијски истакнут у локалној заједници, јер је сматран примером селективне примене правде према Србима.

Упоредноправно, овај случај се може довести у везу са пресудом ЕСПЧ у предмету *Voicenco v. Moldova* (2006), где је утврђено да је држање лица у притвору без довољних доказа и без адекватне медицинске неге представљало кршење члана 3. и 5. ЕКЉП.

(Извештај о људским правима за 2022. годину – Србија“ (U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights, and Labor, 2023).

Сви наведени случајеви показују образац понављајућих повреда права на слободу и безбедност личности. Уместо да буде изузетна мера, притвор је у многим предметима примењиван готово аутоматски, без довољне анализе да ли постоји основана сумња или опасност која би оправдала лишавање слободе. Посебно забрињавајућа чињеница је да су у скоро свим случајевима оптужнице касниле или нису биле подигнуте, што јасно упућује на то да притвор није служио као процесно средство, већ као вид превентивног или политичког деловања. У правној доктрини Србије указује се да оваква пракса доводи до урушавања принципа владавине права и нарушавања поверења у институције (Атанасов, 2021).

Поред индивидуалних повреда, ови случајеви имају и шири друштвени значај: они шаљу поруку локалној српској заједници да правна сигурност није загарантована, што доводи до пораста неповерења и страха. У том смислу, ови случајеви представљају не само правни, већ и политички проблем, јер директно утичу на процес повратка и останка Срба на Косову и Метохији.

4. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Истраживање положаја притворених лица на Косову и Метохији у периоду од 1999. године до данас показало је да се ради о једном од најсложенијих питања у области кривичног процесног права и заштите људских права у постконфликтним друштвима. Сама чињеница да је Косово и Метохија од завршетка оружаних сукоба функционисало у хибридном институционалном и правном оквиру – од УНМИК

администрације, преко мисије ЕУЛЕКС-а, до успостављања локалних институција – створила је трајну правну несигурност која се непосредно одразила на положај притворених лица.

У нормативном погледу, иако је од самог почетка био прокламован циљ усклађивања са међународним стандардима, пракса је показала значајне недостатке. Документи попут Европске конвенције о људским правима и Међународног пакта о грађанским и политичким правима често су цитирани у регулативи, али њихова примена је била фрагментарна и непотпуна. Резолуција 1244 СБ УН и правни акти УНМИК-а створили су основу за функционисање система, али у недостатку јасне контроле и одговорности, поједини механизми заштите права притворених лица остали су само декларативни. Улога ЕУЛЕКС-а донела је одређена побољшања у формалном смислу, али без значајнијег утицаја на суштинску заштиту права, посебно у случајевима припадника српске заједнице.

Посебно алармантна чињеница је што је у већини документованих случајева дошло до произвољног или прекомерног притварања. Примери Драгана Ђурића, Бранислава Николића, Милана Јовановића, Радета Митровића и Драгише Симића показују образац понављајућих неправилности: притвор одређиван без довољних доказа, продужаван без конкретног образложења, а често се поступци завршавали без подизања оптужнице или обуставом због недостатка доказа. Ови случајеви нису појединачни инциденти, већ одраз структурног проблема у којем притвор функционише као средство притиска и застрашивања, а не као процесна мера.

Осим правних аспеката, значајно је нагласити и друштвене последице. Неосновано притварање не утиче само на појединца, већ и на његову породицу и ширу заједницу. У свим анализираним примерима породице су трпеле економске, психолошке и социјалне последице, док је локална заједница хапшења доживљавала као сигнал правне несигурности и као препреку за повратак и останак Срба на Косову и Метохији. Таква пракса подрива поверење у институције, продубљује етничке поделе и отежава процесе помирења.

Системска анализа показује и да је изостанак ефикасних механизма правне заштите један од највећих недостатака. Иако је теоретски постојала могућност обраћања домаћим и међународним инстанцама, у пракси су такви поступци били дуготрајни, компликовани и често без резултата. Република Србија, са друге стране, задржавала је свој суверенитет над територијом, али без могућности да ефикасно обезбеди заштиту својим држављанима у конкретним случајевима. То је створило правни вакуум у коме су притворена лица остајала практично без делотворне заштите.

Прво, правни оквир за примену притвора на Косову и Метохији остао је фрагментован и противречан. Иако је формално укључивао међународне стандарде, у пракси није постојала довољна институционална контрола њихове примене. Друго, пракса притварања показује обрасце системских неправилности, са честим прекорачењем разумних рокова, недостатком доказа и изостанком образложених

судских одлука. Такви поступци представљају озбиљно кршење права на слободу и безбедност личности. Треће, последице произвољног притварања имају далекосежан утицај на целокупну српску заједницу на Косову и Метохији, јер стварају осећај правне несигурности, нарушавају поверење у институције и отежавају процес повратка и опстанка. Перспективно гледано, неопходно је увести мере које би омогућиле ефикаснију заштиту права притворених лица. То укључује: (1) јачање независности судија и тужилаца у процесу доношења одлука о притвору; (2) стварање механизма за редовну контролу услова у притворским установама; (3) обезбеђивање транспарентности поступака и доступности информација породицама и јавности; (4) развијање сарадње између локалних институција, међународних мисија и Републике Србије ради заштите права притворених лица.

Напоследку, положај притворених лица на Косову и Метохији у протеклом четврт века остао је између нормативних стандарда и политичке стварности. Иако су постојали бројни покушаји да се институције ускладе са међународним правним оквиром, стварна пракса показује да је притвор често био инструмент правне несигурности и средство политичког притиска. Истраживање недвосмислено указује да је за изградњу владавине права и заштиту људских права на Косову и Метохији кључно обезбедити да притвор поново постане оно што јесте по свом правном карактеру – изузетна мера, строго контролисана и ограничена, у служби правде, а не инструмент политичких одлука правосудних органа.

ЛИТЕРАТУРА

- Атанасов, С. „Фактори који погодују трговини људима“, Зборник радова Правног факултета Универзитета Прштине, 2021;
- Bassiouni, M. C. *Introduction to International Criminal Law* (2nd edn, Brill 2013);
- Бејатовић, С. „Правна и фактичка природа притвора у савременом кривичном процесном праву“, *Правни живот*, Београд 56/2008;
- Benedek, W., De Feyter, K. and Marrella, F., *Economic Globalisation and Human Rights* (CUP 2007);
- Грујић ,75., „Ретрибутивно и алтернативно кажњавање - еклектицизам или сукоб концепата“, Зборник радова Правног факултета Универзитета Прштине, 2023;
- Ђукић, М., „О значају признања окривљеног у кривичном поступку“, Зборник радова Правног факултета Универзитета Прштине, 2017;
- Harris, D., O’Boyle, M., Bates, E. and Buckley, C., *Law of the European Convention on Human Rights*, 4th edn, OUP 2018;
- Nowak, M., *UN Covenant on Civil and Political Rights: CCPR Commentary* NP Engel 2005;
- Папић Т., *The Jurisdictional Limits of UNMIK’s Authority and the Human Rights*)Advisory Pael’ *Human Rights Law Review*, 12/2012;

Трифунковић, Д., UNMIK Regulations and Human Rights Protection in Kosovo, 2004;

Резолуција СБ ОУН 1244 (1999), усвојио Савет безбедности на свом 4011. састанку, 10. јуна 1999. Године;

Извештај цивилног друштва о људским правима на Косову представља преглед стања људских права на Косову током 2022. ОЕБС и Мрежа за људска права (ХРН) (2022). МЈП је мрежа од седам организација које заједно раде на даљем унапређењу људских права за све на Косову и Метохији;

Комисија УН: Критике EULEX и UNMIK због људских права, Комисија УН Критике Еулексу и Унмику због људских права, Фонд за хуманитарно право: Истраживање, документација и памћење, Судбина Срба, Црногораца, Рома, Бошњака и Ашкалија несталих на Косову, новембар 2005, 2 4, ФХП 14277;

Amnesty International August 2006 Kosovo (Serbia and Montenegro) United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK): Conclusions of the Human Rights Committee 86th Session, July 2006;

Хелсиншки одбор за људска права у Србији, Заборављени свет - заборављени свет - енклаве на Косову и Метохији, Београд, септембар 2008;

Извештаји о стању људских права у свету за 2022. годину Стејт департамент Сједињених Америчких Држава Биро за демократију, људска права и рад;

Извештај Савета Европе под називом „Нечовечно поступање према људима илегална трговина људским органима на Косову“, 2011;

ОЕБС Мисија на Косову, Сектор за надгледање правног система, Косово, Преглед система кривичног правосуђа „Спровођење правде у општинским судовима“ март 2004., стр. 10 и ОЕБС Мисија на Косову, Сектор за надгледање правног система, Извештај 9 – о спровођењу правде, март 2021;

Amnesty International August 2006 Kosovo (Serbia and Montenegro) United Nations Interim Administration Mission in Kosovo (UNMIK): Conclusions of the Human Rights Committee 86th Session, 2022;

Извештај Канцеларије за Косово и Метохију Владе Републике Србије, 25, основана Уредбом о Канцеларији за Косово и Метохију ("Сл. гласник РС бр. 75/12, 123/12 и 100/13) Влада је на основу члана 31. став 1. Закона о Влади ("Службени гласник РС", бр. 55/05, 71/05 - исправка, 101/07, 65/08, 16/11 и 68/12 - УС) и члана 37. Закона о министарствима ("Службени гласник РС", број 72/12).

Dragan BLAGIĆ, Ph.D

Associate Professor, University of Pristina in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, dragan.blagic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-8896-1620.

THE POSITION OF DETAINED PERSONS IN KOSOVO AND METOHİJA IN THE PERIOD 1999-2025: NORMATIVE FRAMEWORK AND PRACTICAL APPLICATION

Summary

This paper addresses and analyzes the violations of the right to freedom of movement and the unjustified imposition of detention, predominantly against members of the Serbian community in Kosovo and Metohija.

We have presented only a few cases of detention that illustrate the denial and infringement of human rights of the Serbian community in Kosovo and Metohija from 1999 to the present. The international community, including UNMIK, EULEX, and KFOR, bears significant responsibility for the current state of human rights in Kosovo and Metohija. Although their role has been formally defined as the protection of all communities, in practice they have often acted passively or insufficiently effectively.

Key words: Kosovo and Metohija, detention, accused persons, international documents.

Др Саша АТАНАСОВ*

КРИМИНАЛИСТИЧКИ ИНТЕРВЈУ СА ДЕТЕТОМ¹

Апстракт

Криминалистички интервју представља сложену и веома захтевну оперативно-тактичку радњу коју најчешће предузимају припадници полиције у предистражном поступку, јер по правилу први долазе у контакт са пресумптивним сведоцима. Реч је о најчешћој криминалистичкој радњи чија реализација и данас изазива бројне недоумице и предмет је бројних контроверзи. У теорији постоје различите препоруке о начину реализације криминалистичког интервјуа, али је често у пракси ове препоруке тешко реализовати. Успешној реализацији на путу стоје различите препреке, нарочито када се као пресумптивни сведок појави дете. Проблеми који том приликом искрсавају тичу се: начина успостављања контакта и одржавања позитивног односа са дететом, објашњавања правила интервјуа детету, подстицања детета да саопшти детаље о правно релевантним чињеницама, начина и врсте питања која се постављају детету и слично. До пре тридесетак година на ова и многа друга питања наука није имала адекватан одговор, јер није било много релевантних психолошких истраживања. Данас се психологија, нарочито форензичка психологија интензивно бави начином на који се прикупљају обавештења од детета и на већину спорних питања може дати адекватна објашњења и указати на правила, која уколико се примењују могу у великој мери повећати квалитет и квантитет прикупљених обавештења од детета. У раду ћемо стога посебан акценат ставити на криминалистичка и психолошка знања, резултате психолошких истраживања и њихов утицај на ефикасност спровођења криминалистичког интервјуа са децом,

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, sasa.atanasov@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-0157-3049.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

анализираћемо фазе кроз које се реализује интервју, нарочито на адекватност врсте питања која се постављају детету и друге факторе од којих зависи квалитет изјаве детета.

Кључне речи: интервју, дете, фазе интервјуа, питања.

1. УВОД

Криминалистички интервју са дететом (лице које није навршило 14 година живота, Кривични законик, чл. 112. ст. 8) представља методичан разговор између испитивача и детета, којом приликом испитивач тачно одређеним редоследом поставља детету питања која је претходно формулисао, и у вези са тачно одређеним темама, са циљем добијања информација од детета о кривичном делу и кривичи учиниоца.

Криминалистички интервју се реализује кроз неколико фаза (фаза успостављања односа, фаза слободне нарације, фаза испитивања и фаза затварања интервјуа) и за разлику од обичног разговора, када између саговорника постоји каква-таква равнотежа у говору, код криминалистичког интервјуа испитивач више слуша и даје детету преимућство у разговору.

Синтагма *криминалистички интервју* је новијег карактера, којом се у криминалистичкој теорији и пракси означава разговор између испитивача и презумптивног сведока, за разлику од синтагме *инфоративни разговор* која се користи за означавање радње прикупљања обавештења од потенцијално осумњиченог лица (Бркић, 2020, 104).

Термин *интервју* долази од енглеске речи (енг. *interview*) и у ужем смислу значи разговор или испитивање (Бошковић, 1999, 117), док у ширем смислу подразумева пут којим се долази до информације и њеног извора (Roso, 1995, 17). Према Матарацу (Matarazza, 1965) интервју је „професионалним циљем усмерени разговор две особе“ (Крстић, 2015, 27). Ради остваривања професионалног циља (прикупљања целовитих и тачних обавештења од лица које има сазнања о кривичном делу, учиниоцу и/или другим чињеницама), криминалистичка наука је извршила специјализацију интервјуа примерену својим потребама (Roso, 1995, 16-17).

Премда је реч о радњи оперативно-тактичког карактера и без процесног значаја, резултати криминалистичког интервју представљају путоказ и доказ у спознајном смислу. Резултати интервјуа чине основу за проверу утврђених чињеница и откривање и прикупљање других доказа, као и за покретање кривичног поступка, нарочито када је кривично дело извршено без сведока и материјалних доказа и када о кривичном делу, поред извршиоца чињенице зна само оштећени - жртва кривичног дела (Грујић, 2022, 84-85). Комплексност криминалистичког интервјуа посебно је изражена када се обавештења прикупљају од детета, јер дете није „човек у малом“ и свака аналогија у погледу реализације интервјуа са одраслим није адекватна.

За спровођење интервјуа са дететом испитивачу је потребно велико животно и професионално искуство и посебно знање (Илић, 2021, 186), не само из области криминалистике и кривичних наука, већ и из психологије и других наука које се у конкретном случају чине неопходним. Успешна реализација криминалистичког интервјуа захтева темељну припрему и креативну примену криминалистичко-тактичких, психолошких и других знања.

2. ПРИПРЕМАЊЕ КРИМИНАЛИСТИЧКОГ ИНТЕРВЈУА

Криминалистички интервју са дететом нужно је темељно припремити и испланирати. Сврха савесног и детаљног припремања и планирања интервјуа јесте да се стручно реализованим разговором добије целовита и тачна изјава од детета са више детаља о кривичном делу и учиниоцу, избегне вишеструко понављање разговора, отклоне могуће препреке у комуникацији, спречи евентуално одустајање детета од откривања кривичног дела и учиниоца, спречи додатна виктимизација детета и сл.

Припрема интервјуа захтева од испитивача да се детаљно упозна са личношћу детета (са узрастом, полом, породичним приликама и средином у којој живи (Благоић, 2021, 156), комуникацијским и когнитивним способностима, са језиком који говори (Dobrota Davidović, Otašević & Kljajić, 2018, 341-342) и припадношћу одређеној етничкој групи, евентуалним психичким и телесним ограничењима, са односом према могућем извршиоцу, мотивацијом за прикривање и др.). О личности детета испитивач прикупља информације од законског заступника, васпитача, учитеља, комшија, лекара, социјалних институција - ако је дете било корисник њихових услуга и других. Колико је важно познавати све околности у вези са личношћу детета показују поједини случајеви из праксе. На пример, непрепознавање породичних прилика може утицати на искривљење изјаве детета. Наиме, ако долази из породице у којој су поремећени односи, у којој влада негативно окружење и где је злостављано, дете може преувеличавати околности злостављања, како се никада не би вратило у свој дом, или може улепшавати или преувеличавати своје приче како би свој живот приказало у лепшем светлу (Cassidy, et. al., 2020, 69). Исто тако, дете има одређене психо-физичке недостатке и које настоји цео свој живот да буде компетентно, неће лако признати да *не зна* одговор на постављено питање, што може бити околност од важности приликом објашњавања правила интервјуа од стране испитивача (Bull, 2010, 17).

Када је испитивач прикупио податке о личности детета и упознао се са кривичним материјалом (уколико он постоји), приступиће сачињавању прелиминарног плана интервјуа. У оквиру плана, испитивач ће предвидети: а) место предузимања интервјуа (нпр. у службеним просторијама, посебној просторији која ће бити опремљена садржајима који су примерени потребама и интересима детета, стану где дете живи или другом адекватном месту); б) време интервјуа, тј.

када ће интервју почети, у које доба дана (деца се боље присећају у преподневним часовима); в) колико ће временски трајати интервју; г) када ће бити прављене паузе и на који начин ће бити реализоване, како би се избегао замор код детета. Треба напоменути да све околности око времена интервјуа није увек могуће предвидети, јер ће то зависити од природе догађаја и детета. Понекад ће бити потребно предвидети више краћих интервјуа који ће се реализовати у неколико дана за редом. То из разлога што ће некада бити веома тешко да се успостави позитиван емоционални однос са дететом, па неће бити речи о поновљеним интервјуима, већ о продуженој првој фази интервјуа (Gluščić, et. al., 2006, 222).

У оквиру плана потребно је да испитивач формулише питања и одреди теме у вези са питањима детету. Питања по правилу треба да буду отвореног типа и треба да преовлађују током разговора. Редослед постављања питања детету, тј. одређивање стратегије реализације интервјуа, такође је важно, те му треба посветити посебну пажњу. За разговор је неопходно одредити и круг лица која ће присуствовати интервјуу. Прикупљање обавештења од детета врши се обавезно у присуству законског заступника или у присуству стручног лица, органа старатељства - када су родитељ, усвојилац или старатељ недоступни, или када се процени да њихово присуство може бити иритирајуће и супротно циљу који испитивач жели постићи интервјуем (Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима, 2006, т. 11).

Исто тако, када испитивач процени да би лакше могао да оствари циљ интервјуа или смањи стрес код детета, може да обезбеди одговарајућа помагала која ће детету олакшати откривање детаља о кривичном делу и учиниоцу (нпр. оловке, папир, бојице, фломастере и сл.). Треба напоменути да употреба помагала, тј. различитих реквизита током вођења криминалистичког интервјуа јесте тема која већ деценијама изазива пажњу истраживача. То из разлога што једни сматрају да помагала могу олакшати деци откривање трауматских искустава (Langballe, Davik, 2017), док други сматрају да они могу повећати ризик од непрецизности (Lamb, et. al., 2018). Највише пажње је до сада у форензичким истраживањима било посвећено коришћењу анатомских лутака и дијаграма тела (тј. цртежа фигура тела, са одећом или без одеће). Обично је њихова употреба повезивана са повећањем лажних детаља (Poole, Bruck, 2012), док је употреба цртежа показала различите резултате - од повећања количине тачних детаља, до повећања лажних детаља (Butler, et. al., 1995). У Шведској испитивачима се стога саветује да избегавају коришћење помагала током суштинске фазе интервјуа, са изузетком цртежа који су дозвољени, и с тим да их треба користити веома опрезно и без сугестивних питања (Magnussona, et. al., 2020, 971).

Оно што не треба заборавити јесте и квалификација испитивача. Погрешно је мишљење да криминалистички интервју са децом може да врши свако. Према *Закону о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних*

лица (чл. 151. с. 3.) и *Упутству о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима* (т. 7), са децом поступају искључиво полицајци који су стекли посебна знања из области права детета, преступништва и кривичноправне заштите малолетних лица. Иста специјализација захтева се и од других субјеката који долазе у контакт са дететом у кривичном поступку (јавног тужиоца, судије, адвоката).

3. РЕАЛИЗАЦИЈА КРИМИНАЛИСТИЧКОГ ИНТЕРВЈУА

Криминалистички интервју је техника прикупљања обавештења која захтева непосредан контакт са лицем од кога се траже информације. Према постоји више начина реализовања интервјуа (нпр. *когнитивни интервју*), свима њима је заједничко фазно реализовање (Jons, McKeyston, 1988) и то кроз: а) фазу у којој се успоставља позитиван однос са дететом, б) фазу у којој дете слободно прича о ономе што се догодило, в) фазу у којој се детету одређеним редоследом постављају питања ради допуне, прецизирања и контролисања изјаве и г) фазу у којој се смишљено затвара интервју (Bull, 2010: 9). Треба напоменути да свака фаза има своје специфичности и правила којих се треба придржавати како би био испуњен постављени фазни циљ и коначни циљ интервјуа.

3.1. Успостављање односа

У првој фази испитивач настоји да оствари три циља: 1) да са дететом успостави позитиван однос, 2) да допуни претходно стечена знања о способностима детета и евентуалним дететовим ограничењима, те 3) да објасни детету правила интервјуа. То значи да ће се испитивач у овој фази понашати коректно и пристојно, да неће разговарати са дететом о кривичном делу и учиниоцу, већ ће настојати да са дететом успостави добру комуникацију, учини да се дете опусти и осети сигурно да може да говори, односно отклони нелагодност коју деца по правилу имају када разговарају са непознатим лицима. Ради постизања овог циља, на пример ако је реч о малом детету, испитивач може краће време да разговара са дететом о неком позитивном дететовом искуству (нпр. проведеном дану у обданишту, школи или на излету), о нечему што воли да ради, или о његовим пријатељима, емисији коју воли да гледа на телевизији и слично. Малој деци испитивач може дати неку играчку да се само поигра, или да се испитивач поигра са дететом, или да детету да нешто да нацрта (Glušćić, et. al., 2006, 227-228). Важно је да разговор буде увек о ономе што је важно и од интереса за дете, али *неутрално* у погледу сврхе која се жели постићи интервјуем. Комуникација која се том приликом води, осим што ће омогућити допуну претходно стечених знања о комуникацијским, когнитивним и другим способностима детета и евентуалним његовим ограничењима, омогућиће прилагођавање испитивача

дететовом начину изражавања. Детету се у овој фази објашњавају и правила интервјуа. Објашњава му се да је прихватљиво да каже „не разумем питање које ми је постављено“, „не могу да се сетим“ када је то прикладно, и да одговор „не знам да одговорим на питање“ није лош одговор (Bull, 2010: 9). Објашњава му се да у вези са било чим што му није јасно може да пита испитивача и да у сваком тренутку може исправити испитивача уколико испитивач нешто погрешно разуме или нетачно резимира оно што је дете рекло. Важност ових поука огледа се у томе што деца одрасле доживљавају као ауторитет, па ради удовољавања одраслима склона су да дају одговоре чак и када не знају или не разумеју постављено питање. На крају ове фазе, испитивач ће проверити дететову способност да разликује истину од лажи. При томе, није препоручљиво да се од детета тражи да дефинише шта је истина а шта је лаж, већ испитивач треба проверити ту способност детета на конкретном примеру, наравно примереном детету. Тако нпр. испитивач који има жуту кравату може да постави питање детету: Да ли је моја кравата жута? Од старије деце може тражити да наведу сами пример из живота који показује шта је лаж, а шта је истина. Детету се после тога на погодан начин указује на значај и обавезу говорења истине и давања тачних података (Gluščić, et. al., 2006, 228).

Да би се на што једноставнији начин објаснило детету о чему је потребно да прича, када се разговор води о правно релевантним чињеницама, поједини испитивачи примењују специфичне технике извлачења дужих и детаљнијих одговора од детета, истичући да је сваком детету нужно прилагодити начин на који ће му се објаснити правила интервјуа. На пример, испитивач може питати шта тренутно има у руци. Када дете каже: „Имаш шољу за чај и крем је боје“, испитивач тада детету може рећи: „Ако боље погледаш, то јесте шоља за чај и крем је боје, али има и црвени натпис, има слику и у слици жуте кругове и унутра је прљава“. На овај начин, дајући конкретан пример, испитивач на самом почетку интервјуа објашњава детету који ниво детаља је потребно да саопшти. Наравно, сваком детету треба дати прилагођен пример (нпр. то може бити разговор о излету на коме је дете недавно било, или догађај из школе). Један пример из праксе који завређује пажњу и који такође може довести до тога да дете саопшти већи број важних детаља је разговор са дететом о путу од улазних врата зграде до посебне просторије у којој се води разговор са дететом. То је нешто са чиме се дете одмах може поистоветити због чега ће често допуњавати делове приче које је испитивач пропустио. Сврха оваквог поступања испитивача јесте да наведе дете да користи сва своја чула и да детету да представу о нивоу детаља које испитивач тражи. Примера може бити безброј, али је најбољи онај који може обезбедити да дете са мало питања пружи више информација (Cassidy, et. al, 2020, 65-66).

Значај наведене фазе огледа се у оснаживању и заштити детета, прилагођавању и формулисању јединствене технике вођења интервјуа, како би се спречило избегавање разговора, порицање или изостављања кључних обавештења од

стране детета. Наравно количина информација коју ће испитивач успети да добије од детета, зависиће и од његове флексибилности да се прилагоди непредвиђеним ситуацијама које могу да се појаве у току интервјуа. Важно је знати да детету пре свега треба пружити заштиту и омогућити му да саопшти информације онако како оно то жели (Cassidy, et. al, 2020, 69).

Позитиван однос важно је одржавати током целог интервјуа (Lyon, et al, 2014, Saywitz et al, 2017). Иако у теорији постоје различита схватања и препоруке како се однос треба успоставити и премда много испитивача интуитивно зна шта се под тим подразумева, у пракси успостављање и одржавање позитивног односа често може представљати изузетно захтеван задатак, нарочито када је дете преживело висок степен виктимизације (нпр. жртва је трговине људима). Тада стандардна правила и поступци постају неприменљиви и неопходна је другачија стратегија вођења интервјуа (Henderson et al., 2021, Quas et al., 2023).

Фактори који такође могу да утичу на отежано успостављање позитивног односа са дететом и о којима је неопходно водити рачуна су: културолошки фактори (Ettinger, 2022; Hartman et al., 2023), сметње у развоју детета, непознавање службеног језика од стране детета, када је неопходно ангажовање преводиоца (Houston et al., 2017), те недостатак времена на једној страни и тежња испитивача да што пре стигне до одлучних детаља кривичног дела, на другој страни (Talwar, et. al, 2024, 2-3).

3.2. Фаза слободног приповедања

Када је са дететом успостављен позитиван однос, дете се охрабрује да започне своју причу својим речима. Питање које тада најчешће поставља испитивач је: Реци ми све шта ти се догодило?, Реци ми све што ти је познато о томе?, Да ли знаш зашто си данас овде? и сл. Техника постављања отворених питања сматра се најефикаснијим начином добијања целовитих и тачних информација од детета. Ипак, одређене препреке (Lemaigre, Taylor, Gittoes, 2017) које се могу манифестовати у виду: перципираних негативних последица од стране детета за њега самог, перципираних негативних последица за друге, негативних емоција као одговора на злостављање (нпр. стид, самоокривљавање или кривица коју осећа), могу спречити дете да открије информације о томе шта је доживело (Cassidy et al., 2020, 63). Да је реч о озбиљним препрекама, говоре и искуства више полицијских службеника Министарства унутрашњих послова Републике Србије, који су обучени и располажу посебним знањима о вођењу интервју са децом, а који наводе да постоје деца која без обзира на начин вођења интервјуа и без обзира на неспорне материјалне доказе о постојању злостављања - не одлучују се да саопште испитивачу да су злостављана и ко их је злостављао. Наведеном искуству српских полицајаца иду у прилог експериментална психолошка истраживања која су показала да техника постављања отворених питања и наративна техника повећавају само ефикасност откривања злостављања од стране

деце, али не и вероватноћу откривања (Lyon, et. al., 2014), односно ове технике дају добре резултате тек када дете одлучи да разговара о ономе што му се догодило (Talwar, et. al, 2024, 12).

Када дете започне са одговором на постављено отворено питање, треба га слушати, не треба га прекидати или заустављати постављањем других питања, али га исто тако не треба ни убрзавати, јер га то може дезоријентисати и омести његове асоцијације. Треба поштовати дететов ритам говора и тренутке ћутања (Ćuk Milankov & Vranješević, 2017, 43) и треба га прекинути само када се сувише удаљи од теме разговора. Испитивач у овој фази треба бити само привидно пасиван, односно слушати и бележити суштину дететове изјаве на папиру, најбоље скраћеницама (Vodinešić, 1996, 218-219), премда би идеално било направити аудио-видео снимак разговора са дететом. Током приповедања детета испитивач све време процењује и проучава дете, како би прилагодио своју тактику испитивања дечјим способностима, јер никада није могуће предвидети планом све ситуације које се могу појавити током интервјуа.

3.3. Фаза постављања питања детету

Врста постављених питања утиче на тачност, количину и организацију дечјих одговора. Отворени тип питања (нпр. Реци ми о томе све чега се сећаш?) и она која се користе како би се резимирало оно што је дете рекло (нпр. Рекао си ми да те је одвео на једно посебно место. Кажи ми више о том посебном месту?), доводе до веће прецизности у одговорима детета (Brown, et. al., 2013), до више важних информација за поступак (Phillips, et. al., 2012) и до мање недоследности (Lamb, Fauchier, 2001) у односу на затворена питања. Важно је напоменути да отворена питања дају боље резултате чак и од тзв. *златних питања криминалистике*, тј. конкретизујућих отворених питања која започињу са: Шта?, Где?, Када?, Како? и друга, а којима се траже одговори у вези са специфичним детаљима кривичног дела. Ова питања у односу на широко постављена отворена питања имају тенденцију да изазову мање детаља, више грешака (Brown, et. al., 2013) и више недоследности у изјавама деце (Lamb, Fauchier, 2001). Затворена питања (нпр. алтернативна питања: да/не, питања са вишеструким избором и сл.) у односу на претходно наведена питања показују најлошије резултате (Brown & Lamb, 2015, 251).

Број релевантних чињеница које се током постављања отворених питања откривају расте са узрастом, дужином трајања интервјуа и адекватно постављеном врстом питања. Истраживања су утврдила да за квалитет добијеног исказа није меродаван број постављених питања, већ врста питања која се постављају. Када су упоређена питања која су постављана потенцијалним сведоцима, односно када се размотри однос између дозвољених и недозвољених питања која се постављају током једног интервјуа лицима, онда се у страниој полицијској пракси у случајевима који су

анализирани (транскрипти аудио-видео снимака интервјуа) примећује да понекад испитивачи на једно дозвољено питање постављају понекад и до 9-10 недозвољених питања (нпр. сугестивних, капциозних питања). Новија психолошка истраживања показују да су испитивачи све више свесни значаја психолошких знања и да се све више однос између дозвољених и недозвољених питања смањује у корист дозвољених (Phillips, et. al, 2012, 50).

Технике које треба избегавати током постављања питања су све оне које искривљују дететову изјаву. На првом месту то су сугестивна и капциозна питања, односно питања у којима је садржано како на њих треба да дете одговори (сугестивна питања) и питања која у себи садрже обману, односно формулисана су тако што полазе од нечега што је дете наводно претходно рекло. Затим, следе технике као што су: а) понављање затворених, алтернативних питања на које је дете већ одговорило, настојећи тако да дете промени претходно дати одговор; б) позивање на друге особе, тј. испитивач детету каже да већ зна од других особа оно о чему оно тек треба да прича, те на тај начин врши притисак на дете да измени изјаву и усклади је са изјавама других лица; в) давање позитивних или негативних поткрепљења, учвршћивања или награда за дати одговор: материјалних, нпр. у виду слаткиша, освежавајућих напитака или психолошких награда, у виду похвала и слагања са дететовим одговором (Gluščić, et. al., 2006, 225-226). Неутрална констатација „Да“ којом испитивач показује да активно слуша шта дете говори, не сматра се психолошком подршком или потврдом, с напоменом да испитивач мора обратити пажњу у ком моменту користи ову изјаву, како се она не би претворила у навођење детета на одређени одговор; г) позивање детета на давање мишљења о томе шта се догодило; и д) постављање питања која не одговарају когнитивном развоју детета, нпр. питања која започињу негацијом, речима које дете не разуме, која садрже два и више питања у једној реченици и сл. (Gluščić, et. al., 2006, 225-226).

3.4. Фаза затварања интервјуа

У овој фази, испитивач резимира информације које му је саопштило дете користећи што је више могуће речи које је дете користило када је давало изјаву. Пре тога испитивач поучава дете да оно интервенише сваки пут ако испитивач нешто резимира погрешно. Испитивач такође поучава дете да може поставити питање у вези с било чим што га занима и да ће му испитивач дати потребна објашњења.

Интервју треба завршити у што позитивнијем расположењу детета, због чега испитивач треба да поведе разговор о некој неутралној теми, или теми о којој су претходно разговарали испитивач и дете у фази успостављања односа на почетку интервјуа. Дете треба поучити да уколико се накнадно нечега сети може без икаквог страха позвати испитивача да поново разговарају. Уколико је реч о старијој деци, њима ће се дати контакт испитивача.

4. ЗАКЉУЧАК

Криминалистички интервју са дететом представља сложену оперативно-тактичку радњу којом се од детета прикупљају обавештења о кривичном делу и учиниоцу. Због посебних својстава дететове личности, начин интервјуисања мора бити посебно сензибилан и прилагођен детету. Зато је нарочито потребно посветити пажњу припремању и планирању реализације интервјуа, успостављању и одржавању позитивног односа са дететом, као и врсти питања која се постављају детету.

Криминалистичка наука последњих деценија, нарочито са експанзијом психолошких истраживања, све више користи резултате форензичких истраживања. Да су резултати психолошких истраживања која се баве интервјуисањем деце више него корисни, показују резултати испитивача који користе ова сазнања. Наиме, испитивачи који су користили психолошка знања и који су прошли одређене облике специјализације за вођење интервјуа са децом и који прате технике намењене за интервјуисање деце редовно добијају већи број информација и тачније информација о кривичном делу и учиниоцу.

С обзиром на то да је свако дете личност за себе и да је изјава пре свега резултат психолошких процеса, несумњиво је да између криминалистичког интервјуа и психолошких знања мора постојати најтешња веза.

ЛИТЕРАТУРА

- Благоић, Д. 2021. Модели кривичноправног положаја малолетника. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, стр. 156;
- Бошковић, М. 1999. *Криминолошки лексикон*. Нови Сад: Матица Српска;
- Brown, A. D & Lamb, E. M. 2015. Can Children Be Useful Witnesses? It Depends How They Are Questioned. *Child Development Perspectives*, Volume 9, Issue 4, pp. 251;
- Bull, R. 2010. The investigative interviewing of children and other vulnerable witnesses: Psychological research and working/professional practice. *Legal and Criminological Psychology*, 15, pp. 9, 17;
- Бркић, С. 2020. *Криминалистичка психологија*. Нови Сад: Правни факултет у Новом Саду;
- Vodinić, V. 1996. *Kriminalistika*. Београд: Савремена администрација;
- Glušić, S. et al. 2007. *Procesne mere zaštite svedoka*. Strazbur: Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu;
- Грујић, З. 2022. Нормативно регулисање права жртава кривичних дела. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, 1(1), стр. 84-85. Доступно на: <https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012022.05>, (16.03.2025);
- Dobrota Davidović, N. Otašević & J. Kljajić, D. 2018. Neuropsychological parameters as possible indicators of speech fluency disorder in children. *Vojnosanitetski*

pregled, 75(4), pp. 341–342. UDC: 616.89-008.434053.2:[612.825.2:159.925.5. Dostupno na: <https://doi.org/10.2298/VSP160708348D>, (22.03.2025);

Закон о малолетним учиниоцима кривичних дела и кривичноправној заштити малолетних лица, „Сл. гласник РС“, бр. 85/2005;

Илић, И. 2021. Примена гаранција из члана 6. Европске конвенције о људским правима на жртве у кривичном поступку. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, (1) Доступно на: <https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012021.11> (11.04.2025);

Кривични законик, *Сл. гласник РС*, бр. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013, 108/2014, 94/2016, 35/2019, 94/2024;

Крсић, М. 2015. Полуструктурирани интервју, Листа основних развојних информација за децу и младе ЛОРИ-ДИМ. *Зборник радова Филозофског факултета у Косовској Митровици*, XLV (4), Vol. 45, бр. 4, стр. 27. Доступно на страници: <https://scindeks.ceon.rs/Article.aspx?artid=0354-32931504025K>, (14.12.2024);

Magnusson, M. 2020. Forensic interviewers' experiences of interviewing children of different ages. *Psychology, Crime & L*, Vol. 26, No. 10, pp. 971. Dostupno na: <https://doi.org/10.1080/1068316X.2020.1742343>, (16.03.2025);

Roso, Z. 1995. *Informativni razgovor i intervju*. Zagreb: MUP RH;

Phillips, E. et. al. 2012. Investigative Interviews with Victims of Child Sexual Abuse: The Relationship between Question Type and Investigation Relevant Information. *Jurnal of Police and Criminal Psychology*, Vol. 27, 2012, DOI 10.1007/s11896-011-9093-z, pp. 50;

Упутство о поступању полицијских службеника према малолетним и млађим пунолетним лицима. 2006. Београд: МУП Републике Србије;

Talwar, V. et. al. 2024. Urgent issues and prospects on investigative interviews with children and adolescents, *Legal and Criminological Psychology*, pp. 2-3, 12. Dostupno na: (PDF) Urgent issues and prospects on investigative interviews with children and adolescents, (12.12.2024);

Ćuk Milankov, D., Vranješević, J. 2017. *Komunikacija sa svedocima i oštećenima*. Beograd: Misija OEBS-a u Srbiji;

Cassidy, H., Akehurst, L. & Cherryman, J. 2020. Police Interviewers' Perceptions of Child Credibility in Forensic Investigations Psychiatry. *Psychology and Law*, Vol. 27, No. 1, pp. 63, 65-66, 69. Dostupno na: <https://dx.doi.org/10.1080/13218719.2019.1687044>, (13.03.2025).

Saša ATANASOV, Ph.D

Associate Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, sasa.atanasov@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-0157-3049.

FORENSIC INTERVIEW WITH A CHILD

Summary

A forensic interview is a complex and very demanding operational-tactical action that is most often undertaken by police officers in the pre-investigation procedure, because, as a rule, they are the first to come into contact with presumptive witnesses. It is the most common forensic action, the implementation of which still raises numerous doubts and is the subject of numerous controversies. In theory, there are various recommendations on how to implement a forensic interview, but these recommendations are often difficult to implement in practice. Various obstacles stand in the way of successful implementation, especially when a child appears as a presumptive witness. The problems that arise on this occasion concern the method of establishing contact and maintaining a positive relationship with the child, explaining the rules of the interview to the child, encouraging the child to provide details about legally relevant facts, the method and type of questions to be asked of the child, and the like. Until about thirty years ago, science did not have an adequate answer to these and many other questions, because there was not much relevant psychological research. Today, psychology, especially forensic psychology, is intensively involved in the way information is collected from children and can provide adequate explanations for most of the controversial issues and point out rules that, if applied, can greatly increase the quality and quantity of information collected from children. In this paper, we will therefore place special emphasis on criminal and psychological knowledge, the results of psychological research and their impact on the efficiency of conducting a criminal interview with children, we will analyze the phases through which the interview is carried out, especially the adequacy of the type of questions asked of the child and other factors on which the quality of the child's statement depends.

Key words: interview, child, stages of the interview, questions.

Др Мирјана ЂУКИЋ*

ЗАШТИТА ПРАВА ОКРИВЉЕНОГ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ¹

Апстракт

Окривљени као странка у кривичном поступку располаже одређеним фондом права и дужности, које збирно одређују његов процесни положај. Као носилац права дефинише се у својству процесног субјекта, док се као носилац дужности третира као објекат у кривичном поступку. Аутор у раду посвећује пажњу појединим правима окривљеног, која су уједно прокламована међународним документима, а дата су и у националним нормативним оквирима. Механизми заштите права окривљеног успостављени су могућношћу улагања уставне жалбе и на другој страни представке Европском суду за људска права. Нормативном и анализом појединих пресуда дају се предлози усмерени на рад полицијских и правосудних органа, у правцу делотворног спровођења појединих законских одредби.

Кључне речи: окривљени, права окривљеног, механизми заштите права окривљеног.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Обим права окривљеног мењао се кроз историјски развој кривичног процесног права, што је продукт општих друштвених прилика и смене различитих типова кривичних поступака. Инквизициони модел кривичног поступка карактеристичан за средњовековни период, у којем је окривљени више третиран као пасивни субјекат, односно објекат, над којим је била у циљу изнуђивања признања дозвољена примена тортуре (мучења), био је иницијална каписла за препознавање и остваривање решавања проблема у правцу хуманизације кривичног поступка (Paris,

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, mirjana.djukic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9391-8387.

¹ Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

2002, 193-194). Уједначавање права свих учесника у кривичном поступку било је нужан предуслов за стварање новог, мешовитог, или савременог модела, у којем доминира тенденција очувања права и слобода учесника у кривичном поступку (Ђукић, 2024, 37). У тренутку када је ова тенденција почела да предњачи у односу на тенденцију ефикасности кривичног поступка, окривљени почиње да располаже већим фондом права утемељених у међународним и националним легислативним оквирима. Премда је кроз вишедеценијску измену законске регулативе уочено низ варијација, оне нису задрале у суштину реализације основних права процесно осетљивије стране, што је усаглашено са основним постулатима на којима се темељи кривични поступак.

Први део рада бави се појмовним одређењем окривљеног, док су у другом делу са нормативног и практичног аспекта представљена и анализирана поједина права окривљеног и механизми доступни за њихову заштиту.

2. ПОЈАМ ОКРИВЉЕНОГ У КРИВИЧНОМ ПОСТУПКУ

За лице које је починило кривично дело се у кривичном поступку, зависно од етапе користи различита терминологија. Но, и поред наведеног у литератури се чешће сусрећемо са термином окривљени и његовим појмовним одређењем.

Окривљени је физичко лице против којег овлашћени тужилац подиже кривичну тужбу, а суд води кривични поступак не би ли утврдио да ли је за то кривично дело одговорно и, ако постоје услови, да се изрекне одговарајућа кривична санкција (Грубач, 2004, 190). Или, под окривљеним се подразумева физичко, а изузетно правно лице, против којег се на захтев овлашћеног тужиоца води кривични поступак, како би се утврдило да ли је учинило кривично дело и да ли има услова за изрицање кривичне санкције (Бркић, 2014, 185). Слично, окривљени је лице против којег се води кривични поступак због постојања потребног степена сумње да је извршило кривично дело које му се ставља на терет, не сматра се кривим и поседује право одбране и остала законом предвиђена права и дужности (Бејатовић, 2014, 197). Нешто опширније, окривљени је физичко лице против којег се води кривични поступак због постојања основане сумње да је учинило кривично дело које је предмет поступка, има право на одбрану, дужно је да присуствује поступку, а на њега се односи презумпција невиности све до правноснажног окончања кривичног поступка, односно до момента правноснажности судске одлуке којом је поступак окончан (Шкулић, 2011, 182).

Сувишно је прецизирати права окривљеног при његовом појмовном одређењу, пре је потребно прецизирати процесни моменат до којег лице има то својство. Наиме, својство окривљеног лице има од момента покретања кривичног поступка (истраге), *до момента* подизања оптужнице која још увек није ступила на правну снагу. Према наводима појединих аутора окривљени поред физичког, може бити и правно лице.

Одговорност правних лица за кривична дела дуго је времена оспоравана не само у нашем, већ и правним системима англосаксонског подручја. Наиме, став да правно лице не може бити субјекат кривичне одговорности аргументован је тиме да недостаје кривица као субјективни елемент кривичног дела. Правно лице (привредно друштво, корпорација, удружење) не поседује свест и вољу у односу на почињено кривично дело, дакле не могу му се приписати нити урачунљивост, нити умишљај или нехат, јер није конкретна индивидуа, већ са становишта кривичног права само фикција (Gobert, Pascal, 2011, 21). Како су временом одређене врсте криминалитета попримиле широке размере, посебно оне које доносе велику добит правним лицима (Димић, Божић, Ђукић, 2021, 208), а нису се могле приписати физичком лицу, јавила се потреба за тиме да се на међународном и националним нивоима у свим релевантним документима и законима као приоритет уврсти и одговорност до тада спорних субјеката за кривична дела (Ђукић, 2022, 149-156). У даљем тексту, фокус је на правима окривљеног као физичког лица, и механизмима њихове заштите.

3. НОРМАТИВНИ ОКВИР

3.1. Међународни нормативни оквир

За реализацију и заштиту права окривљеног, почетни корак представља њихово нормативно уобличавање, како на међународном, тако и на националном нивоу. Најстарији правни извор, *Универзална декларација о људским правима* (Universal Declaration of Human Rights, Adopted and proclaimed by the General Assembly of the United Nations on the tenth day of December 1948) усвојена резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 10. децембра 1948. године, начинио је на неки начин раскид са дугогодишњом традицијом презирања и непоштовања људских права (поред окривљених, имају се у виду и осуђена лица према којима су се примењивале строге казне извршаване на суров начин (Грујић, 2024, 106)). Права окривљеног прокламована Декларацијом представљају својеврсну базу, која је у каснијим документима надограђивана. Заправо ова права нису конкретизована и не односе се искључиво на окривљеног, већ на сва лица. Забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања или кажњавања (Universal Declaration of Human Rights, 1948, чл. 5), може се означити као право свих лица, укључујући и окривљеног, на такво опхођење (од стране органа поступка) којим ће се уважавати његова личност и достојанство. Декларација даље предвиђа једнакост свих људи пред законом, право на подједнаку заштиту закона без икакве разлике; право сваког лица на делотворни правни лек пред надлежним националним судовима против дела којима се крше основна права која су им призната уставом или законима; забрану произвољног хапшења, притварања или протеривања; право на правично и јавно суђење пред независним и непристрасним судом који ће одлучити о његовим правима и обавезама

и о основаности кривичне оптужбе против њега (Universal Declaration of Human Rights, 1948, чл. 7-10). Права окривљеног, или како је Декларацијом одређено, оптуженог лица, јесу она која се остварују кроз презумпцију невиности, затим забрана осуде за дела која у време извршења по унутрашњем или међународном праву, нису представљала кривично дело, забрана изрицања теже казне од оне која се могла применити у време када је кривично дело извршено (Universal Declaration of Human Rights, 1948, чл. 11. ст. 1 и 2).

Међународни пакт о грађанским и политичким правима (International Covenant on Civil and Political Rights Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200 A (XXI) of December 16, 1966) нуди нешто шири каталог права, ограничавајући се притом на лица лишена слободе, окривљена и лица која су проглашена кривим. У односу на лица која требају бити или су већ лишена слободе предвиђено је: да лишење слободе може уследити једино из разлога и сходно поступку који је националним законом предвиђен; да се ухапшено лице у тренутку хапшења мора обавестити о разлозима хапшења, а у најкраћем могућем року о свакој оптужби која је подигнута против њега; да се сваком лицу које је ухапшено или притворено мора судити у разумном року; да свако лице лишено слободе има право да поднесе жалбу суду, не би ли се без одлагања решавало о законитости притвора и наредило његово пуштање на слободу ако притвор није заснован на закону; да се са сваким лицем које је лишено слободе поступа хумано и са поштовањем достојанства неодвојивог од његове личности (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966, чл. 9 и 10). Даље, предвиђена су права сваког лица на јавно и правично суђење пред надлежним, независним и непристрасним судом, како у кривичним тако и у грађанским стварима; за свако лице оптужено за кривично дело важи презумпција невиности док се супротно не докаже, односно док његова кривица не буде законски установљена; права оптужених лица дата су слично правима лица лишених слободе: да у најкраћем могућем року буде обавештено о разлозима оптужбе; да сам одабере браниоца и да му се пружи довољно времена за припремање одбране; када је пресудом оглашеној кривим, лице има право на делотворан правни лек, односно право да виши суд испита одлуку о кривици и пресуди (International Covenant on Civil and Political Rights, 1966, чл. 14 и 15).

Европска конвенција за заштиту људских права (European Convention on Human Rights as amended by Protocols no. 11, 14 and 15 with Protocols no. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16) даје следећи каталог права: права лица лишених слободе (чл. 5) обухватају: право на обавештење о разлозима хапшења, односно лишења слободе; да без одлагања буде изведен пред судију који ће му судити у разумном року; право на покретање поступка у којем суд мора хитно преиспитати законитост лишења слободе, ако је лишење слободе незаконито, право на накнаду ако је лишено слободе мимо закона. Посебно су чланом 6 под окриљем права на правично суђење, предвиђени: право окривљеног на правичну и јавну расправу у разумном року пред независним и

непристрасним судом; искључење јавности са целог или дела суђења, када је то у интересу морала, јавног реда, националне безбедности, или у интересу малолетника, или када би јавност могла нашкодити интересима правде; презумпција невиности док се кривица на основу закона не докаже; минимална права оптуженог (да без одлагања буде обавештен о природи и разлозима оптужбе против њега; да има довољно времена и могућности за припремање одбране; да се брани лично или путем браниоца кога сам изабере, или ако нема довољно средстава да правну помоћ добије бесплатно; да добије бесплатну помоћ преводиоца када не разуме или не говори језик који се користи у поступку. Право на жалбу, односно правно средство, предвиђено је тако да свако коме су повређена права предвиђена овом конвенцијом, има права на делотворан правни лек пред националним властима (European Convention on Human Rights, чл. 13).

3.2. Национални нормативни оквир

Национални легислативни оквири усаглашени са међународним стандардима и документима, представљају надоградњу успостављену у домаћем правном систему прилагођену друштвеним приликама и околностима.

Законик о кривичном поступку (Zakonik о krivičnom postupku, 2021) нормира права окривљеног, затим права ухапшеног, док су кроз одредбе којима су регулисани правни лекови нормирана права на улагање правног лека (редовног или ванредног). Права окривљеног дефинисана су тако да пре првог саслушања, подробно и на језику који разуме буде обавештен о делу које му се ставља на терет, природи и разлозима оптужбе; ништа не изјави (одбрана ћутањем), ускрати одговор на поједина питања; призна или не призна кривицу; да се брани сам или уз стручну помоћ браниоца који присуствује његовом саслушању и да му се пружи довољно времена за припремање одбране; да у најкраћем могућем року буде изведен пред суд, да му буде суђено непристрасно, правично и у разумном року; да разматра списе и разгледа предмете који служе као доказ и да прикупља доказе за своју одбрану; да користи правна средства и правне лекове (Zakonik о krivičnom postupku, 2021, чл. 68). Поред права на одбрану, ухапшени има права да у тренутку хапшења и на језику који разуме буде обавештен о разлозима хапшења; да пре него буде саслушан обави са браниоцем поверљив разговор који се може надзирати само гледањем, али не и слушањем; да без одлагања о хапшењу буде обавештен неки од чланова његове породице, или дипломатско-конзуларни представник државе чији је држављанин; ухапшени има право да захтева преглед лекара кога он одабере, а ако није доступан, лекар кога одреди јавни тужилац или суд; ако је ухапшено без одлуке суда, а није саслушано, најкасније у року од 48 часова мора бити предато надлежном судији за претходни поступак, а уколико се то не догоди, мора бити пуштено на слободу (Zakonik о krivičnom postupku, 2021, чл. 69).

Међу *уставноправним гаранцијама* (Ustav Republike Srbije, 2021) налазе се иста она права дефинисана Законом о кривичном поступку. Издвојићемо поједина која се односе на лица лишена слободе. Забрана мучења, нечовечног или понижавајућег поступања формулисана је одредбом да се према лицу лишеном слободе мора поступати човечно и са уважавањем достојанства његове личности, забраном сваког насиља према лицу лишеном слободе и забраном изнуђивања исказа (Ustav Republike Srbije, 2021, чл. 28).

4. МЕХАНИЗМИ ЗАШТИТЕ ПРАВА ОКРИВЉЕНОГ – ПОЈЕДИНИ ПРИМЕРИ ИЗ ПРАКСЕ ЕВРОПСКОГ СУДА ЗА ЉУДСКА ПРАВА

Нормативно уобличење права пружа основу окривљеном да у случају њихове повреде покрене поједине механизме заштите који му стоје на располагању пред Уставним судом (подношењем уставне жалбе) и пред Европским судом за људска права (подношењем представке). Имајући у виду богату праксу Европског суда за људска права, образложене ће бити одабране представке које за предмет имају *забрану тортуре* и повреду појединих права чије је поштовање, између осталог, неопходно за успостављање принципа владавине права и правне државе (Мицовић, 2022, 135) (*право на суђење у разумном року, право на правично суђење*).

Пракса Европског суда за људска права значајно се почела развијати у случајевима који за предмет имају повреду члана 3 Конвенције, који се односи на забрану мучења. Према формулацији овог члана, нико не сме бити подвргнут мучењу, или нечовечном, или понижавајућем поступању или кажњавању. Кључни је моменат било доношење пресуде у предмету *Ирска против Уједињеног Краљевства* (Irski protiv Ujedinjenog Kraljevstva (predstavka br. 5310/70), presuda od 18. januara 1978), када се започело са праксом разграничавања мучења од нечовечних или понижавајућих поступања. Утврђено је да је коришћено пет техника приликом хапшења осумњичених, које нису достигле такав степен тежине да би представљале мучење, али су свакако довеле до *нечовечног или понижавајућег поступања*. Стајање уза зид, покривање главе капуљачом, излагање буци, лишавање сна и лишавање хране и воде, технике су које нису изазвале телесне повреде, али јесу низ акутних психичких симптома. У једном од наредних случајева, *Селмоуни против Француске* (Selmouni protiv Francuske (Predstavka br. 25803/94) presuda od 28. jula 1999.), Суд је изнео да се приликом одређивања минималног степена тежине неке радње која би се могла оквалификовати као мучење, примењују све виши стандарди. Подносилац представке је лице које је доживело низ непријатности у притвору, почевши од пребијања, затим позивања на орални секс са полицијским службеником, све до уринирања по њему. Констатација је Суда да су у предмету *Ирска против Уједињеног Краљевства* примењивани нижи стандарди, те да су технике тада употребљене требале бити утврђене као мучење. Закључак је изведен из формулације члана 1 став 1 *Конвенције*

против тортуре и других сурових, нељудских или понижавајућих казни и поступака (Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka Odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 39/46 od 10. decembra 1984.). Тортура је овде означена као „сваки акт којим се једној особи намерно наноси бол или тешка телесна или душевна патња, да би се од те особе добиле информације или признања... да би се та особа застрашила или да би се на њу извршио притисак, или због било којег другог разлога утемељеног на било којем облику дискриминације, ако ту бол и те патње наносе службена лица или било која друга лица која делују у службеном својству...“

Повреда *забране мучења*, односно квалификовање радњи полицијских службеника као мучење, утврђена је и у случају *Аксој против Турске* (Aksoy protiv Turske (Predstavka br. 21987/93) presuda od 18. decembra 1996). Подносилац представке је током саслушања скинут го, руке су му биле везане иза леђа, примењено је и такозвано „пакистанско вешање“, а медицинским вештачењем утврђено да је осим што је трпео јаке болове, дошло до парализе обе руке која је трајала извесно време. Суд је констатовао да је овакво поступање полицијских службеника спроведено намерно и са циљем изнуђивања признања.

У предмету *Лакатош и други против Србије* (Case of Lakatoš and others v. Serbia (Application no. 43411/17)), четврти подносилац представке ухапшен је у ноћи између 5. и 6. новембра 2007. године, а преостала три наредног јутра, након неколико разбојништава. Током хапшења, четврти је подносилац био тучен, што је резултирало изнуђивањем исказа, односно његовим признањем следећег јутра. Тога дана, 7. новембра 2007. године, четврти подносилац се жалио истражном судији да је претучен, да је његово признање изнуђено. Истражни судија је 13. новембра наложио да се над четвртим подносиоцем изврши лекарски преглед. У лекарском извештају који датира тек од 22. септембра 2008. године, наведено је да су уочене повреде које су резултат понављане примене механичке силе. Четврти подносилац је 31. јула 2009. године поднео кривичну пријаву, тврдећи да га је полиција злостављала. Јавни тужилац је пријаву одбацио 6. децембра 2010. године услед недостатка доказа. Није потврђено да је четврти подносилац обавештен о овој одлуци јавног тужиоца. Сви подносиоци су оглашени кривим и осуђени због више кривичних дела разбојништва пресудом Вишег суда у Новом Саду која је потврђена пресудом Апелационог суда у Новом Саду 4. јуна 2012. године. Незадовољни исходом кривичног поступка, подносиоци су 9. августа 2012. године поднели уставну жалбу Уставном суду. Уставни суд је 9. маја 2017. године донео одлуку Уж-6602/2012 којом је утврдио да прихватањем признања првог и четвртог подносиоца није повређено право на правично суђење свих подносилаца. Такође, Уставни суд је утврдио да четвртм подносиоцу није повређено право на делотворну истрагу поводом његовог наводног злостављања, док је уставну жалбу у делу који се односио на наводно злостављање од стране полицијских службеника одбацио као неблаговремену, оценивши да је иста

није поднета у року од 30 дана од дана наводног злостављања. Након двадесет дана од дана доношења одлуке Уставног суда (29. маја 2017. године), подносиоци су поднели представку Европском суду за људска права, позивајући се на повреду права на правично суђење (осуда на основу изнуђених признања), повреду права на суђење у разумном року (прекомерно дуго трајање поступка по њиховој уставној жалби пред Уставним судом) и повреду забране мучења (злостављање од стране полиције и одсуство делотворне истраге по том питању). У пресуди донетој 3. децембра 2024. године, а објављеној 14. јануара 2025. године, Европски суд за људска права је утврдио: *повреду материјалног и процесног аспекта забране мучења*, услед поступања полицијских службеника према четвртом подносиоцу и *недостатак делотворне истраге* по том питању; *повреду права на правично суђење*, услед заснивања осуђујуће пресуде на изнуђеним признањима; повреду права на суђење у разумном року, услед неразумно дугог трајања поступка пред Уставним судом (5 година). У складу са правом на правично задовољење, Суд је обавезао Републику Србију на накнаду нематеријалне штете и трошкова подносиоца у одређеним новчаним износима (Case of Lakatoš and others v. Serbia (Application no. 43411/17), p.p.5-6).

У предмету *Митић против Србије* (Case of Mitić v. Serbia (Application no. 59711/21)), утврђена је повреда права на суђење у разумном року, због дужине трајања кривичног поступка који се водио пред Посебним одељењем Вишег суда у Београду. Против подносиоца уставне жалбе и још 34 лица је почетком октобра месеца 2006. године, након спроведене истраге, подигнута оптужница од стране тадашњег Окружног јавног тужилаштва у Београду – Специјално тужилаштво. У наредне 3 године је подигнуто још шест оптужница. Поступци су пред тада Окружним судом у Београду спајани, тако да је оспорени поступак вођен против укупно 40 окривљених лица за више од 50 кривичних дела. Подносиоцу је стављено на терет извршење кривичног дела злоупотреба положаја одговорног лица у саизвршилаштву. Главни претрес је започет 23. јануара 2007. године. Од подношења оптужнице до доношења прве првостепене пресуде суд је рочиште за главни претрес заказао 351 пут и одржао 321 пут. Виши суд у Београду – Посебно одељење је 13. новембра 2014. године донео пресуду која је 13. новембра 2014. године, поред осталог, укинута у односу на подносиоца и предмет је враћен на поновно суђење. Припремно рочиште у поновном поступку је заказано за март 2015. године. Рочишта за главни претрес су потом заказивана сваког месеца, по више радних дана. Након спроведеног поступка, Виши суд у Београду – Посебно одељење је 10. априла 2017. године, поред осталог, подносиоца огласио кривим и осудио на казну затвора. Апелациони суд у Београду – Посебно одељење је 18. јуна 2018. године преиначио првостепену пресуду у односу на подносиоца и ослободио га је од оптужбе. Подносилац је у августу месецу 2018. године поднео Уставном суду уставну жалбу

због повреде права на суђење у разумном року. Уставни суд је 29. априла 2021. године његову уставну жалбу одбио као неосновану.

Подносилац је поднео представку Суду 25. новембра 2021. године. Суд је у пресуди донетој 3. октобра 2024. године, а објављеној 24. октобра 2024. године, установио *прекомерну дужину трајања поступка која није испунила захтев разумног рока*. Иако се радило о веома сложеном предмету који је укључивао велики број оптужених и обиман доказни материјал, те чињенице нису могле оправдати *трајање поступка од скоро дванаест година*. Сходно правичном задовољењу, Суд је обавезао Републику Србију да подносиоцу исплати одређени новчани износ на име накнаде трошкова и нематеријалне штете.

5. ЗАКЉУЧАК

Хуманизација кривичног поступка значила је једним делом додељивање одређених права окривљеном, чинећи га тако процесним субјектом изједначеним са осталим учесницима у кривичном поступку. Прокламовање основних права на међународном плану допринело је активности окривљеног кроз учешће у вршењу кривичнопроцесних радњи, употпуњавању и до неког нивоа комплетирању кривичнопроцесних односа. Нормативна анализа упућује на усаглашеност националних и међународних легислативних оквира. И поред такозваног преклапања, односно подударности у домену дефинисања основних права окривљеног у кривичном поступку, механизми заштите попут уставне жалбе и представки Европском суду за људска права, односно поступање надлежних органа поводом улагања или подношења ових правних средстава није усаглашено. Анализа појединих случајева из праксе Суда, упућује на то да се већи ниво заштите појединих права (уважавање личности и достојанства дефинисано кроз забрану тортуре, право на правично суђење, право на суђење у разумном року), остварује подношењем представки, које су заправо и резултат одбијања уставне жалбе као неосноване.

Дужина трајања кривичних поступака пред националним правосудним инстанцама, може се издвојити као засебан проблем, који доводи у питање реализацију ефикасности кривичног поступка као један од основних захтева реформе кривичног процесног законодавства. Прекомерно дуго трајање кривичног поступка који је окончан осудом оптуженог против које су исцрпљена сва правна средства, доводи до тога да трошкове поступка (изузев оних који нису настали његовом кривицом), сноси осуђено лице. Поред наведеног, уколико дође до повреде законом загарантованих права, осуђено лице у својству подносиоца представке сноси и трошкове у поступку пред ЕСЈП. У контексту правичног задовољења, када је поступак окончан у корист подносиоца представке, накнада трошкова које је ЕСЈП оценио као трошкове разумне висине и као нужне, пада на терет државе у којој је начињена повреда права подносиоца. Тако, у складу са наведеним примерима из

праксе ЕСЈП, прекомерно дуго трајање поступка пред националним правосудним органима, утиче на умањење буџетских средстава државе подносиоца, односно на њену финансијску стабилност. Уз бољу организацију, расподелу послова и координацију унутар националних правосудних органа, дужина трајања поступка свела би се на разуман временски период, што би, ако се узме у обзир повреда права на суђење у разумном року, за последицу имало мањи број поступака пред ЕСЈП.

ЛИТЕРАТУРА

- Бејатовић, С. 2014. *Кривично процесно право*. Београд: Службени гласник;
- Бркић, С. 2014. *Кривично процесно право I*. Нови Сад: Правни факултет у Новом Саду;
- Грубач, М. 2004. *Кривично процесно право, Увод и општи део*. Београд: Службени гласник;
- Грујић, З. 2024. Теоријски концепти о циљевима и сврси кажњавања. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, No. 1, стр. 103-118;
- Димић, С., Божић, В. & Ђукић, М. 2021. Сузбијање утаје пореза и диверзиони модели поступања – кривичноматеријални и кривичнопроцесни аспект. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, No. 1, стр. 201-223;
- Ђукић, М. 2022. Одговорност правних лица за кривична дела – осврт на поједине кривичнопроцесне институте. *Тематски Зборник радова, Научно истраживачки пројекат „Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси“*, Прва свеска, стр. 149-156;
- Ђукић, М. 2024. Консенсуалне форме одлучивања у кривичном поступку. Косовска Митровица: Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;
- Мицовић, М. 2022. Повреда права на суђење у разумном року. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, No. 1, стр. 135-147;
- Шкулић, М. 2011. *Кривично процесно право*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду;
- Aksoy protiv Turske (Predstavka br. 21987/93) presuda od 18. decembra 1996;
- Case of Lakatoš and others v. Serbia (Application no. 43411/17);
- Case of Mitić v. Serbia (Application no. 59711/21);
- European Convention on Human Rights as amended by Protocols no. 11, 14 and 15 with Protocols no. 1, 4, 6, 7, 12, 13 and 16;
- Gobert, J., Pascal, A. 2011. *European Developments in Corporate Criminal Liability*. New York: Routledge Advances in Criminology;
- International Covenant on Civil and Political Rights Adopted and opened for signature, ratification and accession by General Assembly resolution 2200 A (XXI) of December 16, 1966;

Irska protiv Ujedinjenog Kraljevstva (predstavka br. 5310/70), presuda od 18. januara 1978;

Konvencija protiv torture i drugih surovih, neljudskih ili ponižavajućih kazni i postupaka Odobrena i predložena za potpis, ratifikaciju i pristupanje Rezolucijom Generalne skupštine 39/46 od 10. decembra 1984;

Parisi, F., 2002. Rent-seeking through litigation: Adversial and Inquisitorial systems compared. *International Review of Law and Economics*, Vol. 22, No. 2, August 2002, pp. 193-216;

Selmouni protiv Francuske (Predstavka br. 25803/94) presuda od 28. jula 1999;

Universal Declaration of Human Rights, *Adopted and proclaimed by the General Assembly of the United Nations on the tenth day of December 1948*;

Ustav Republike Srbije, "Sl. glasnik RS", br. 98/2006 i 115/2021;

Zakonik o krivičnom postupku, "Sl. glasnik RS", br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, 35/2019, 27/2021 - odluka US i 62/2021 - odluka US.

Mirjana DJUKIĆ, Ph.D

Associate Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, mirjana.djukic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9391-8387.

PROTECTION OF THE RIGHTS OF THE DEFENDANT IN CRIMINAL PROCEEDINGS

Summary

The defendant, as a party to criminal proceedings, has a certain fund of rights and duties, which collectively determine his procedural position. As a rights holder, he is defined as a procedural subject, while as a duty holder, he is treated as an object in criminal proceedings. In the paper, the author pays attention to certain rights of the defendant, which are also proclaimed by international documents and are also given in national normative frameworks. Mechanisms for the protection of the rights of the defendant are established by the possibility of filing a constitutional complaint and, on the other hand, a petition to the European Court of Human Rights. The normative and analysis of individual judgments provide proposals aimed at the work of police and judicial authorities, in the direction of effective implementation of certain legal provisions.

Key words: defendant, rights of the defendant, mechanisms for protecting the rights of the defendant.

ГРАЂАНСКОПРАВНА ОБЛАСТ

Др Владимир БОРАНИЈАШЕВИЋ*

ПРИЗИВ¹

- Према Законику о судском поступку у грађанским парницама из 1929. године -

Апстракт

Законик о судском поступку у грађанским парницама донет 1929. године представљао је законски текст којим су била прописана правила по којима се поступало у парничном поступку. Овај свеобухватни законик који је важио на територији Краљевине Југославије предвиђао је специфичан систем правних лекова међу којима је био и призив (незадовољство).

Како правила о обиму рада не дозвољавају да овај правни лек буде у потпуности сагледан и анализиран, у раду ће најпре бити речи о систему правних лекова према Законику, потом ће бити приказана правна природа овог правног лека и сагледане његове карактеристике, те ће бити посебно обрађена питања у вези са елементима формалне садржине призива као правног лека. Након тога, посебна пажња ће бити посвећена обради призивних разлога и призивног предлога, да би на крају рада био приказан поступак по призиву код парничног суда првог степена, као и претходни поступак пред призивним судом.

Кључне речи: суд, правни лекови, призив, призивни разлози, призивни предлог.

1. УВОДНА ИЗЛАГАЊА

У Краљевини Југославији, судски поступак у грађанским парницама био је регулисан одредбама Законика о судском поступку у грађанским парницама

* Редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, vladimir.boranjasevic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-7010-2991.

¹ Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

(грађански парнични поступак), који је донет 13. јула 1929. године. Овај законик је важио за целу територију Краљевине Југославије, након периода у коме су на шест различитих подручја примењивани различити процесни закони (о томе детаљно: Čulinović, 1933, 240-242). Професор Аранђеловић је истицао да законик није био оригинална творевина, јер му је као узор послужио аустријски законик из ове материје, али да је у састав његових одредаба унет садржај који се односи на надлежност судова и искључење и изузеће судија, што је у аустријском праву било регулисано посебним законом (Аранђеловић, 1933а, 4-5; видети и: Челић, 2014, 65-66), што је текст чинило целовитијим. Интенција креатора законика била је, како наводи проф. Аранђеловић, да парнични поступак буде што је могуће више прост, брз и јевтин и да омогући доношење пресуда које одговарају законским одредбама и правом стању ствари (Аранђеловић, 1933а, 6). Иначе је законима из тог времена, према подацима доступним у тадашњој литератури, истицан приговор да нису одговарали потребама нашег народа јер су представљали рецепцију страних, а највише аустријских закона, као и да се њима у наш народ и нашу земљу уводио аустријски дух (Враговић, 1933, 553). Такође, сматрало се да је језик закона који су утицали на наше тада новодонете законе био обиман, да су многи термини били лоши, па самим тим и неразумљиви и туђи нашем народу. С друге стране, наглашавано је и то да је у то време било немогуће стварати законе не обазирјући се на законе осталог света и не послужити се резултатима законодавства напредних народа и науке која је и у то време била интернационална (Враговић, 1933, 553), те да ни нови закони неће унети аустријски дух у наш народ као што то нису урадили ни претходни закони којима су узор били управо аустријски закони. Такође је у литератури констатовано да је Аустријски законик о судском поступку у грађанским парницама у то време, тачније у време пре и током писања нашег законика, био признат као један од савршенијих модерних законика који је пружао гаранције за брз, једноставан и јефтин поступак, што се у пракси показало као тако (Матијевић, 1933, 213).

Овај законски текст је у петом делу прописивао правила о правним лековима у грађанском судском поступку. Пети део Законика био је посвећен правним лековима и био је подељен у три одсека. Како је у палети правних лекова било предвиђено постојање три правна лека, три врсте правних лекова, сваки одсек овог дела Законика био је посвећен сваком правном леку појединачно.

Правни лекови предвиђени Закоником били су призив (незадовољство), ревизија и рекурс. Интересантна је чињеница да законодавац није делио правне лекове на редовне и ванредне, дакле није класификовао правне лекове према већ устаљеној подели правних лекова, већ су се одредбе у погледу поменутих правних лекова само низале у предметном делу Законика. Из назива рубрума параграфа закона може се видети да законодавац није ни практично, у тексту закона, делио правне лекове на редовне и ванредне, иако се из обележја предвиђених правних лекова јасно

могло закључити којој врсти правних лекова припадају. Призив и рекурс припадали су групи редовних правних лекова, док је ревизија представљала ванредни правни лек.

Према мишљењима у теорији процесног права и ставовима аутора тог времена, у специфичне правне лекове спадали су предлог за враћање у пређашње стање (видети и: Мандић, 2010, 49-50), тужба због ништавости и тужба за обновљење који су били регулисани у шестом делу Законика и који су представљали ванредне правне лекове, које је проф. Аранђеловић називао правним средствима, а Верк правним помагалима (Цуља, 1936, 664).

2. ПОЈАМ И КАРАКТЕРИСТИКЕ ПРИЗИВА КАО ПРАВНОГ ЛЕКА

Призив је према својој правној природи представљао редовни, суспензивни, деволутивни и двостран правни лек.

Призив је могао бити изјављен против свих пресуда донетих у првом степену. Дакле, све пресуде првостепених судова могле су бити побијане овим правним леком, осим у случајевима када је био побијан део пресуде у погледу трошкова који је могао бити побијан само рекурсом као правним леком.

Призив је био суспензиван правни лек. Благовремено изјављивање призива спречавало је наступање правноснажности побијане пресуде и њене извршности све док о призиву није било одлучено или док призив није био повучен (§ 560).

Призив је према својој правној природи био и преклузиван правни лек. Рок за изјављивање призива био је 15 дана и према дикцији законодавца тај рок није могао бити продужен (§ 558 ст. 1). Рок је почињао да тече од тренутка достављања преписа пресуде странци, за сваку понаособ. Одступања од овог правила била су предвиђена у поступку у парницама о споровима мале вредности, тада називаном малични, багатељни поступак. Тачније, уколико су у маличном поступку обе странке биле присутне приликом објављивања пресуде, рок је почињао да тече од тог тренутка, јер је законом било прописано да „пресуда објављена у присутности обеју странака има учинак према странкама чим се објави, те ће се отправак пресуде доставити само странци, која то затражи“ (§ 546). Исто правило важило је и у случају да је донета пресуда на основу признања или пресуда на основу одрицања, уколико је објављена у присуству обеју странака (§ 513). Уколико је призив изјављен неблаговремено, парнични суд првог степена је призив одбацивао. То је чинио закључком као врстом судске одлуке и то по службеној дужности (§ 562 ст. 1).

Како је призив по својој правној природи био и двостран правни лек, уколико је био изјављен у прописаном року, благовремен, суд га је достављао противнику изјавиоца призива. Њему је достављан призив, уколико је суду био поднет у облику поднеска, или му је достављан препис записника који га је могао заменити у случају да је призив био дат на записник. Приликом достављања посебно је био означаван

призивни суд као стварно и месно надлежан за одлучивање. Противник изјавиоца призива имао је могућност да у призивном поступку искористи чињенице и доказе који још нису били изнети у поступку а у циљу оповргавања призивних разлога садржаних у призиву. У свом одговору на призив, као припремном поднеску, противник изјавиоца призива саопштавао је суду те чињенице и доказе, у строго прописаном року. Рок за одговор на призив је био 15 дана од дана пријема призива (§ 562 ст. 2). У случају да је одговор на призив био поднет неблаговремено, суд није узимао у обзир наводе противника изјавиоца призива. У случају да је одговор на призив био благовремен, суд је подносиоцу призива достављао примерак одговора на призив, односно препис записника о одговору на призив у случају да је одговор био дат изјавом у судски записник.

У поступку по призиву било је, према дикцији законодавца, обавезно адвокатско заступање. Странке су морале бити заступане адвокатом, како је то Законик прописивао (§ 557 ст. 2). По природи ствари, адвокат би се бринуо о садржини призива као поднеска и чињеници да је морао да буде састављен у складу са законом. Међутим, законодавац је и у то време предвиђао могућност да се призив замени изјавама на записник. Услов под којим је призив могао бити поднет у форми изјаве на записник био је да у месту парничног суда није било бар два адвоката и тада је судија који је састављао записник позивао странку да тачно назначи призивне разлоге и призивни предлог, да изнесе нове чињенице и нове доказе којима би поткрепио призивне разлоге и поучавао је странку о правним последицама које наступају уколико сви наводи не буду назначени (§ 559. ст. 1).

Призив је представљао и неограничен правни лек у погледу предмета побијања. Њиме су могле бити побијане све пресуде донете у првостепеном поступку. Међутим, када су разлози за изјављивање призива у питању, законодавац није уопште у посебном члану закона прописивао разлоге за изјављивање призива. Они дакле у закону нису били поименце наведени. Према ставовима у тадашњој процесној литератури, а сходно законским одредбама у погледу призива, истицано је да су разлози за призив могли бити и материјалне и процесне природе. Материјални су разлози „погрешно утврђење чињеничног стања услед погрешне оцене доказа и погрешна правна оцена ствари услед погрешне примене апстрактне правне норме на догични случај, а формални или процесни разлози јесу разлози ништавости и повреде осталих процесних прописа, које су спречиле исцрпан претрес и темељну оцену ствари“ (Цуља, 1936, 667 –705; у том смислу и: Аранђеловић, 1933б, 18;). С друге стране, изричито је било прописано да у призиву не могу бити изнете нове чињенице, да се не могу користити нова нападна и одбрамбена средства и докази. Нове чињенице и нови докази били су допуштени само у сврху образложења призивних разлога, нарочито за образложење разлога ништавости (Verona& Zuglia,1930, 674) и морали су бити наведени у призивном писмену, односно одговору на призив, иначе их суд није узимао у обзир. То је, сматрао је проф. Аранђеловић (1933б, 14), било

прописано јер је призив био ограничен на испитивање грешака првостепеног суда у погледу поступка и изрицања пресуде, те да није производио ново расправљање и извиђање предмета спора пред призивним судом већ само контролу и, евентуално, исправљање пресуде првостепеног суда. У овом смислу, призив је представљао ограничен правни лек.

3. ЕЛЕМЕНТИ ФОРМАЛНЕ САДРЖИНЕ ПРИЗИВА

Према дикцији законодавца, призив као правни лек морао је да садржи елементе формалне садржине који су били предвиђени одредбама параграфа 561. Законика, поред оних елемената које је свакако сваки припремни поднесак морао да садржи. Садржина поднесака била је предвиђена одредбама § 175 – 178. Законика, који је правио разлику између поднесака којима се суду ван усмене расправе стављају предлози, молбе или саопштења и поднесака којима се врши припрема усмене расправе. Ови први морали су да садрже; означање суда и странака са свим подацима потребним за њихову идентификацију, означање положаја странака у поступку, података о њиховим заступницима, као и означање предмета спора; означање прилога и њиховог броја, као и потпис странке, њеног заступника или пуномоћника, а и потпис адвоката у парницама у којима је било обавезно адвокатско заступање. С друге стране, припремни поднесак је морао да садржи и предлоге странака, означање чињеница и доказа и одређене изјаве предвиђене законом.

Законодавац је био изричит када је у питању садржина призива и прописивао је императивним нормама који елементи формалне садржине призива су обавезни и који морају бити означени у овом правном леку (§ 561). Тако је призив поред елемената садржине које мора да има сваки припремни поднесак, о чему је већ било речи, морао да садржи и: означање стварно и месно надлежног призивног суда; означање пресуде против које се призив изјављује; одређену изјаву „уколико“ се побија пресуда, затим одређено кратко назначење разлога из којих се она побија и изјаву да ли се предлаже укидање или преиначење пресуде и какво преиначење; навод чињеница и доказних средстава којима ће се доказати основаност призивних разлога и потпис адвоката уколико призивни предлог није изјављен у записник.

Термин „уколико“, који је законодавац користио у погледу призивне изјаве, захтева кратко објашњење пре упуштања у анализу призивних разлога и призивног предлога. Дакле, овај термин се има тумачити у смислу да се њиме указује на обим побијања пресуде. Подносилац призива је био дужан да у призиву да изјаву о томе да ли пресуду побија у целини или делимично, па уколико је побијање делимично да тачнозначи део пресуде који побија. Исто тако, у случају да је у пресуди било садржано више одлука, ова изјава је била врло значајна јер је суд тачно могао знати која од одлука се побија призивом као правним леком. Горшић је сматрао да „оваква призивна изјава потребна је с разлога што сви остали делови пресуде који нису

додирнути од призива, постају како правноснажни тако и извршни чим протекне рок за подношење призива.“ (Горшић, 1933, 321).

3.1. Призивни предлог и призивни разлог

Призивни разлог и призивни предлог, као што је напред поменуто, представљали делове формалне садржине призива. Ради се о потпуно различитим деловима призива који су морали да буду означени у поднеску, сходно правилима Законика. Њихов значај био је велики јер је законодавац прописивао да призивни суд испитује побијану одлуку у границама призивних предлога и разлога (§ 556. ст. 1)

Како је законодавац прописивао призив је морао да садржи „кратко назначење разлога из који се пресуда побија“, тачније, призивне разлоге који представљали разлоге због којих је подносилац призива изјављивао овај правни лек. То су, у ствари, били жалбени разлози које је подносилац призива требало јасно да изнесе, јер призивни поднесак не би одговарао закону уколико су у њему били наведени разлози али са резервом да ће бити образложени тек на главној расправи (Горшић, 1933, 322). Закључак који се намеће је да је подносилац призива био дужан да поред навођења разлога за призив, да и кратко објашњење разлога.

С друге стране, изјава подносиоца призива о томе шта тражи у поступку пред призивним судом представљала је призивни предлог. Призивни предлог се састојао у томе да је подносилац призива морао да у призиву да изјаву о томе да ли предлаже укидање или преиначење пресуде, а у случају да захтева преиначење, какво преиначење захтева. Аутори у тадашњој литератури су истицали да је веза између призивних разлога и призивног предлога била тесна јер је призивни предлог представљао закључак који произлази из призивних разлога (Горшић, 1933, 323). Суштиниски је било од битног значаја да подносилац призива јасно, недвосмислено и на разумљив начин формулише призивни предлог и на тај начин омогући суду да се креће у границама постављеног призивног предлога. У судској пракси тог времена, како је наводио Горшић (1933, 323) постојале су две тезе – прва, по којој је призив требало одбацити уколико није био означен призивни предлог или је био неправилно формулисан, и друга, по којој призив није требало одбацити уколико није било никакве сумње о каквом је призивном предлогу реч, истичући да је, узимајући у обзир да је свака нејасноћа у погледу призивног предлога била потенцијално опасна по странку, преовладала друга теза.

Интересантан је један од случајева из тадашње судске праксе који се тичао управо призивног предлога. Наиме, призивни суд је у поступку по призиву одбацио призив као правни лек због неодређености призивног предлога, у смислу да је подносилац призива ставио предлог да се пресуда укине или преиначи, сматрајући да то закон не допушта. У поступку који је вођен по рекурсу Сто седморице је нашао да је овакав став призивног суда нетачан јер је подносилац призива јасно назначио

призивне разлоге на којима заснива свој захтев за укидање пресуде, а посебно разлог за преиначење пресуде у случају да до укидања пресуде не дође, стављајући захтев да пресуда буде укинута у побијаном делу или преиначена на одговарајући начин. „Ту су стављена подједнако одређена приједлога, од којих је сваки посебно образложен, а да би се један од тих имао означити главним, а други подредним или да се немају ставити алтернативно, како то призивни суд образлаже, таквих захтјева закон не поставља“ (Одлука Стола седморице Рек. 1952/34. од 7. фебруара 1935. године, у: Благојевић, 1936, 128). У том смислу, било је могуће стављати захтеве за укидање или преиначење побијане пресуде алтернативно, јер подносилац призива није могао знати какав ће бити став призивног суда, а законом није било забрањено истицање захтева у алтернативном односу.

Исто тако, у пракси је забележена и ситуација у којој је подносилац призива у призиву навео призивне разлоге, понаособ, али није образлагао разлоге, користећи за себе право да те разлоге образлаже на усменој расправи пред призивним судом. Међутим, на тај начин подносилац призива није удовољио захтевима формалне садржине призива јер је морао да да и кратку назнаку разлога побијања, кратко образложење у чему се огледају неправилности због којих напада првостепену одлуку. „То је потребно назначити, тим више што разлози, с којих се пресуда првог суда може да побија, нису у закону наведени, као и такође ради противне странке која има право да се на основу призивног списка приправи за призивну усмену расправу“ (Одлука Стола седморице одељења Б. Ут. 20/30. од 29. јануара 1930. године, у: Благојевић, 1936, 128).

Сви правни писци тог времена, уједно и креатори коментара законика, били су једногласни у ставу да недостатак призивних разлога и призивног предлога јесте разлог за одбацивање призива као правног лека (Горшић, 1936, 322-323; Verona & Zuglia, 1930, 673-674; Аранђеловић, 1933, 38-39). Професор Цуља је сматрао да недостатак означања призивних разлога и призивног предлога није представљао само формалну грешку која би се према законским правилима могла отклонити, већ недостатак битних елемената правног лека који су га чинилине ваљаним и по закону недопуштеним и изазивају његово одбацивање од стране суда (Цуља, 1936, 697).

4. ПРЕТХОДНИ ПОСТУПАК ПРЕД ПРИЗИВНИМ СУДОМ

Поступак по призиву састојао се од две фазе - претходни поступак и „прави“ призивни поступак који је подразумевао одржавање усмене призивне расправе. Претходни поступак је био део поступка у коме су испитивана процесна питања, најчешће у нејавној седници, без одређивања рочишта за усмену призивну расправу.

Када списи предмета стигну пред призивни суд, списе је прегледавао председник судског већа коме су списи били и упућени. Председник већа је имао

овлашћење да неког другог члана већа одреди за прегледавање и испитивање списка, те је у том случају тај члан већа испитивао списе предмета.

Од резултата испитивања списка зависило је то да ли ће позив бити изнет пред позивно веће без одређивања рочишта за усмену расправу или не. Према дикцији законодавца, позивно веће је одлучивало о позиву без одржавања рочишта за усмену расправу ако: се показало да позивни суд није био надлежан да одлучује о изјављеном позиву; ако позив није био по закону допуштен или је био неблагоприятно изјављен; уколико у позивном поднеску није била означена пресуда против које је позив био изјављен, уколико позив није садржао или није садржао довољно одређен позивни предлог или позивни разлози нису били наведени појединачно или јасним упућивањем на то у чему подносилац позива налази погрешност пресуде или поступка који јој је претходио; уколико се позив изјављен против пресуде због изостанка или пропуштања заснивао на томе да није било изостанка или пропуштања; ако је поступак до доношења пресуде или пресуда била побијана као ништавна; ако је била побијана одлука суда садржана у пресуди којом је одлучено о приговору ненадлежности и ако је судија приликом претходног испитивања позивних списка оценио да у погледу пресуде или поступка који јој је претходио има разлога за ништавост коју подносилац позива није истакао (§ 565).

Уколико би било утврђено да постоји неки од ових законом прописаних разлога, судија би сачинио нацрт за решења и изнео ствар пред нејавну седницу, а у супротном би предао списе председнику позивног већа ради одређивања усмене позивне расправе (Цуља, 1936, 706).

Последице одлучивања већа о позиву без одржавања рочишта за усмену расправу биле су различите.

У случају да је суд утврдио да није надлежан за одлучивање о позиву, суд је изрицао да није надлежан и упућивао је позив суду који је надлежан за одлучивање.

Онда када је судско веће утврдило да је позив као правни лек недопуштен или да је неблагоприятно суд га је одбацивао. Позив се сматрао недопуштеним нарочито онда када га је изјављивало лице које на то није имало право јер није било странка у поступку или лице које се одрекло права на позив (Verona& Zuglia, 1930, 679).

Када је суд утврдио да позив има недостатке у погледу обавезних елемената формалне садржине (није означена пресуда која се побија, уколико није означен позивни предлог, уколико нису позивни разлози наведени појединачно нити је јасно упућено на њих), позив је одбацивао закључком.

У случају да је суд био утврдио да није било изостанка или пропуштања на основу којих је донета пресуда због изостанка или пресуда због пропуштања, тачније, да је позив основан, суд је укидао донету пресуду и правну ствар враћао првостепеном парничном суду. Парнични суд је имао могућност да донесе нову

пресуду или настави извиђање у правној ствари те донесе нову пресуду, сходно томе да ли је првостепена расправа била потпуна или није.

Питање одлучивања у случају да је побијана одлука суда донета о приговору ненадлежности суда било је комплексно уређено законом и биле су предвиђене две ситуације: када је првостепени суд погрешно оценио и одлучио да није надлежан и када је оценио и одлучио да је надлежан.

Пре анализе законских одредаба, потребно је истаћи да су аутори у тадашњој литератури истицали да је о приговору ненадлежности суд редовно одлучивао закључком, обустављао поступак и одбацивао тужбу, те да против таквих закључака није ни било места призиву, већ рекурсу као правном леку (Verona & Zuglia, 1930, 684; Горшић, 1933, 334), чак и у ситуацијама када је суд погрешно уместо закључка донео пресуду. Како је законодавац изричито и прописао да се ради о одлуци којом се одлучивало о приговору ненадлежности а унета је у пресуду, логичан је закључак да је таква одлука могла бити унета у пресуду само у појединим случајевима (на пример у случају да се приговор тиче појединих кумулираних захтева или појединих супарничара), те је тада било места призиву као правном леку само уколико је њиме пресуда побијана и у погледу осталих кумулираних тражења или осталих супарничара (Verona & Zuglia, 1930; 684; Горшић, 1933, 334; о кумулацији захтева видети и: Боранијашевић, 2010, 63-74).

Уколико је суд првог степена погрешно утврдио да није надлежан за одлучивање, призивни суд му је налагао да донесе пресуду о главној ствари уколико је главна ствар већ довољно расправљена пред судом у првостепеном поступку. С друге стране, призивни суд је налагао првостепеном суду да поново извиђа и спроведе расправу о главној ствари и донесе пресуду уколико је усвојио приговор ненадлежности на основу одвојеног расправљања и наставио поступак о главној ствари пре него што је одлука о усвајању приговора ненадлежности постала правноснажна (§ 569).

У овој ситуацији законодавац је прописивао и посебна правила у вези са поступком пред надлежним судом. Тачније, ако је побијана пресуда била укинута у поступку по призиву због ненадлежности првостепеног суда, а правна ствар је упућена надлежном суду ради извиђања и расправљања странака пред судом, нова главна расправа пред надлежним судом одржавана је на основу записника састављеног о првој расправи (пред ненадлежним судом који је одлуку донео и која је била предмет побијања) и на основу свих осталих парничних списа који су били достављени призивном суду. То имплицира да је призивни суд био дужан да надлежном суду достави све списе како би надлежни суд могао да поступа сходно овом правилу, садржаном у § 570 ст. 1. Притом ради се о суду који је према мишљењу призивног суда надлежан за одлучивање и који је био везан правним схватањем призивног суда уколико је сам призивни суд извео одређене извиђаје (Горшић, 1933. 335). Законодавац је у истој одредби упућујућом правном нормом одређивао да се

расправа има „повести по другом ставу § 508“. Поменути став је био у вези са изузетком од општег правила по коме су пресуду у поступку могле донети само судије које су учествовале у усменој расправи на којој се заснива пресуда која се доноси. У том смислу, став 2. параграфа 508. је прописивао да уколико мора да дође до промене састава судског већа, председника или члана судског већа, пре доношења пресуде, усмена расправа се одржава пред измењеним већем, при чему се узимају у обзир и користе тужба, одговор на тужбу, расправни записник и у списима утврђени докази. То би у конкретном случају значило да је надлежни суд, коме је позивни суд доставио списе предмета и наложио одржавање расправе и одлучивање, био у могућности да се служи садржином свих страначких парничних радњи у претходно вођеном поступку, расправним записницима и свим доказима који су утврђени у претходно вођеном поступку пред судом који је био ненадлежан за одлучивање. Тачније, још детаљније, уколико је позивни суд вратио правну ствар првостепеном суду само ради изрицања пресуде, ту пресуду ће моћи да донесу само судије пред којима је била вођена усмена расправа, уз констатацију у тадашњој литератури да је било целисходно не заказивати било какво рочиште за наставак усмене расправе и објављивање пресуде, већ само саопштити странкама донету пресуду достављањем писаног преписа пресуде (Verona & Zuglia, 1930, 685). У случају да пресуду нису могле да донесу судије у старом, претходном саставу, одржавање нове расправе је било неопходно.

У случају да је одржавана нова расправа, сва признања странака односно чињеница на првој расправи и све остале изјаве странака биле су од значаја и за нову расправу. Законодавац је прописивао да су странке могле на новој расправи изнети и чињенице и доказе као и средства напада и одбране која нису истакла на првој расправи, те да су странке могле на новој расправи накнадно дати изјаве о чињеничним твђењима и понудама доказа које су пропустиле дати или су их ускратиле на првоодржаној расправи (§ 570 ст. 2).

Када је у питању овај сегмент одлучивања, аутори тог времена су јасно указивали на чињеницу да је наш законодавац водио рачуна само о приговору ненадлежности, за разлику од аустријског законика који је узимао у обзир и приговор постојања парнице и приговор пресуђене ствари (Горшић, 1933, 334). Исти аутор констатује да је наш закон заступао гледиште да је суд у свако доба морао да води рачуна по службеној дужности да ли већ тече парница и да ли је правна ствар већ пресуђена, те је ове процесне претпоставке које спречавају вођење парнице нотирао као разлоге ништавости, и да је законодавац имао на уму само „излечиву ненадлежност“, али не и недопуштеност редовног правног пута као „неизлечиву ненадлежност“ (Горшић, 1933, 334).

У случају да је суд погрешно утврдио да је надлежан, позивни суд је укидао првостепену пресуду и налагао вођење поступка пред надлежним судом (§ 569). По природи ствари, овде се ради о одступању од правила да од диспозиције тужиоца

зависи да ли ће поступак покренути код надлежног суда у случају да је тужба одбачена због ненадлежности суда. У овој ситуацији суд је по службеној дужности налагао да се списи доставе надлежном суду и поступак спроведе пред надлежним судом. У процесној литератури било је ставова да достављање списка не врши позивни суд већ првостепени суд који то чини по наређењу позивног суда, а да у случају да се не може тачно утврдити који је првостепени суд надлежан за одлучивање првостепени суд који је већ поступао, иако је био ненадлежан, мора то утврдити саслушањем тужиоца (Verona & Zuglia, 1930, 685).

4.1. Ништавост побијане пресуде

Ништавост пресуде која се побија позивом могао је да утврди позивни суд у претходном поступку и тада је пресуду укидао као и поступак који јој је претходио. До укидања пресуде долазило је уколико је био испуњен неки од законом предвиђених разлога за ништавост. То су били следећи разлози: уколико је у одлучивању учествовао судија који је по закону био искључен од суђења у тој правној ствари или за којег је суд одлучио да је оправдано изузет од суђења; уколико парнични суд није био прописно састављен; уколико је пресуду донео суд који није могао бити надлежан чак и да су странке уговорале надлежност суда; уколико је некој од странака незаконитим поступањем, а нарочито пропуштањем достављања онемогућено да расправља пред судом; ако странка није била заступана у поступку или је није заступао законски заступник, ако јој је био потребан а вођење парнице није накнадно одобрено; ако је било пресуђено о ствари у погледу које редовни правни пут није био допуштен или о којој већ тече парница или о којој је већ пресуђено одлуком која је постала правноснажна; уколико је јавност била неоправдано искључена; ако су странке или заступници супротно закону приложили судским списима нацрте за расправне записнике и уколико је пресуда била састављена са таквим недостацима да ју није било могуће са сигурношћу испитати, уколико је диспозитив био самом себи противречан, ако за одлуку ниси били изнети било какви разлози, а ови се недостаци нису могли отклонити ни исправком пресуде коју би наложио позивни суд (§ 571). Тада је суд усвајао позив, укидао пресуду и упућивао правну ствар на поновно одлучивање.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Питање регулисања правних лекова у законским текстовима одувек је било веома важно, суштински битно питање, са аспекта остваривања права на правни лек. Законик о судском поступку у грађанским парницама предвиђао је врло специфичан систем правних лекова, које притом није означавао као редовне или ванредне у самом законском тексту.

Призив је представљао по својој правној природи редован, суспензиван, преклузиван, двостран и неограничен правни лек. Питања у вези са овим правним леком су била врло детаљно регулисана законом, а посебна пажња била је посвећена поступку пред призивним судом који је имао фазу претходног поступка и фазу у којој је одржавана другостепена усмена расправа. Према законом прописаним условима, призивни суд је или одлучивао у претходном поступку када су се за то стекли услови или је заказивао усмену расправу и спроводио поступак.

Обим рада није дозвољавао да сва питања у вези са овим правним леком буду детаљно анализирана, али је посебна пажња била посвећена призивним разлозима и призивном предлогу, као главним елементима формалне садржине овог правног лека чије неозначавање у призивном поднеску је изазивало различите правне последице. Анализа свих законских одредаба и ставова аутора у тадашњој литератури извршена је са циљем да се укаже на овај правни лек са историјског аспекта, али и да се уоче сличности са касније на други начин терминолошки названим правним лековима, које ће бити саопштене на страницама другог рада који ће у оквиру истраживања овог правног лека бити објављен.

ЛИТЕРАТУРА

- Аранђеловић, Д. (1933а). *Грађанско процесно право Краљевине Југославије*, књига 1. Београд: Штампарија Јовановић;
- Аранђеловић, Д. (1933б). *Грађанско процесно право Краљевине Југославије*, књига 3. Београд: Штампарија Јовановић;
- Благојевић, О. (1936). Недовољност разлога и предлога у правним лековима. *Архив за правне и друштвене науке*, 1-2, 127 – 131;
- Боранијашевић, В. (2010). Супсидијарна кумулација тужбених захтева. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 63-74;
- Verona, A., Zuglia, S. (1930). *Zakonik o sudskom postupku u građanskim parnicama*. Zagreb: Jugoslovenska knjiga;
- Vragović, A. (1933). О нашим новим судским законима. *Pravosuđe*, 13-14, 552 – 557;
- Горшић, Ф. (1933). *Коментар грађанског парничног поступка*. Друга књига. Београд: Издавачка књижевница Геце Кона;
- Мандић, Љ. (2010). Предлог за враћање у пређашње стање. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 47-61;
- Матијевић, И. (1933). Поводом ступања на снагу новог грађанског парничног поступка. *Pravosuđe*, 5-6, 212 -214;
- Цуља, С. (1936). *Грађанско процесно право Краљевине Југославије*. Београд: Геца Кон А. Д;

Челић, Д. (2014). Грађанска кодификација у Срба – стоседамдесет година касније. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, 59-72;

Čulinović, F. (1933). Izjednačenje našeg zakonodavstva. *Pravosuđe*, 7-8, 240 – 242.

Правни извори

Законик о судском поступку у грађанским парницама од 13. јула 1929. године, „Службене новине“ бр. 179-LXXV од 3. августа 1929. године.

Vladimir BORANIJAŠEVIĆ, Ph.D

Full professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, vladimir.boranjasevic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-7010-2991.

APPEAL

- According to the Code of Court Procedure in Civil Litigations in 1929 –

Summary

The Code of Court Procedure in Civil Litigations brought in 1929 was a legal text which regulated the rules for acting in Civil Proceedings. This comprehensive code, which was valid on the territory of the Kingdom of Yugoslavia, offered a specific system of legal remedies among which was the appeal (complaint).

Since the technical rules concerning the volume of this paper did not allow a full analysis of this legal remedy, the author in the paper first commented on the system of legal remedies according to the Code, then explained the legal nature of this legal remedy and its characteristics, with a special attention devoted to the issues regarding the elements of the formal contents of the appeal as a legal remedy. Finally, additional stress was put on analyzing the appeal reasons and appeal proposal, as the most important elements of the formal contents of the legal remedy. At the end of the paper the author presented the appeal procedure before first instance litigation court, as well as the preliminary procedure before the court that had decided on it.

Key words: court, legal remedies, appeal, appeal reasons, appeal proposal.

Др Срђан РАДУЛОВИЋ*

ПОЈЕДИНИ МОДАЛИТЕТИ УГОВОРА О ПОКЛОНУ – РАЗМИШЉАЊА У ОДСУСТВУ ЊИХОВОГ ПРАВНОГ УРЕЂЕЊА¹

Апстракт

Без обзира на постојање посредне регулативе, уговор о поклону, у праву Републике Србије, није један од именованих уговора. Овај уговор измакао је регулацији због става законодавца да он не спада ред стандардних послова робног промета. Тиме, међутим, није оспорен његов правни значај, нити његова практична вредност. Напротив, због обима промета који се кроз овај уговор обавља, уз уговор о продаји, сматра се најзначајнијим послом грађанског права.

У одсуству директне регулације, бројна питања остају отворена на нивоу основне варијанте уговора. Она су предмет анализе научних и стручних текстова. Такође, добро разрађена судска пракса даје значајан допринос кроз разрешавање недоумица које се јављају у појединачним случајевима. Но, одступања од класичних погодби при даровању нису нарочити предмет интересовања. Ван фокуса су чак и фундаментална питања попут правне природе, дејства и ефеката ових модалитета.

У овом раду, након неопходних прецизирања поставки класичног облика уговора о поклону, редом адресирамо поменута питања и то у контексту поклона са налогом, мешовитог и узајамног поклона. То чинимо користећи се техникама аналитичког метода, затим компаративним и историјским техникама нормативног метода, најзад и синтетичким методом.

Кључне речи: аутономија воље, слобода уговарања, уговор, уговор о поклону, модалитети уговора о поклону.

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, srdjan.radulovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9347-3031.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

1. УВОДНЕ НАПОМЕНЕ

У недостатку директне регулативе у Републици Србији, правна теорија, добрим делом с ослонцем на ставове у судској пракси, понудила је широк дијапазон дефиниција уговора о поклону. Мада изузеци постоје, *genus proximum* у њима углавном се своди на наглашавање облигационоправног дејства уговора, а варијације појмовног одређења резултат су значајно различитог приступа аутора у пројектовању *differentia specifica*. Врсте и број елемената који су у овај сегмент дефиниције укључени, па и њихова хијерархија, варирају значајно, примарно у зависности од школе мишљења којој је аутор наклоњен и заинтересованости за одређене поставке и решења у упоредном праву.

Уз неопходну дозу апстракције постојећих дефиниција, за потребе овог рада, уговор о поклону можемо одредити као правни посао којим једна страна другој, без накнаде, преноси или се обавезује да ће пренети право својине на одређеној ствари или неко друго право. Дакле, уговор о поклону јавља се у две варијанте. Слично англосаксонској дихотомији *gratuitous transfer* и *gratuitous promise* (Posner, 1997, 570), у првој варијанти уговор о поклону је погодба која настаје и реализује се непосредним даривањем, а у другој погодба којом се обећава да ће дар бити учињен. Конкретније, уговор о поклону може бити истовремено и закључен и реализован конклюдентним радњама уговорница – предајом ствари и прихватањем исте. Но, пренос и стицање права могу бити временски дистанцирани од момента закључења уговора. Тада је реч о погодби којом се обећава да ће бити учињена корист на терет своје имовине.

Иако говоримо о две варијанте уговора о поклону, у овом тренутку говоримо о његовом основном облику, још увек не о модификацијама. Реч је суштински о истом уговору, уз суптилну разлику у начину закључења и реализацији. То је битно нагласити, прво из теоријских разлога, односно због тога што обећање поклона, због консенсуалности уговора у нашем праву, није модалитет у најужем смислу те речи. Међутим, њу је потребно нагласити и из практичних разлога. Упоредноправно посматрано, уговор о обећању поклона нема увек контрактуалну природу нити ствара увек утуживу тражбину, следствено ни потраживање које се може остварити принудним путем (Nyland, 2014, 47). С друге стране, формални захтеви, онда када постоје, обично су значајно блажи када се поклон непосредно закључује конклюдентним радњама.

Дакле, уговор о поклону подразумева, тренутно или будуће, бесплатно располагање поклонодавца на терет своје имовине, усмерено на увећање имовине поклонопримца или спречавање њеног очекиваног и основаног умањења (Obradović, 2008, 130). То је класична поставка. Међутим, практиковање аутономије воље и на њој засноване слободе уговарања изнедрило је бројне варијације односа који настаје поводом поклањања. Посебну пажњу законодаваца, а и нашу у овом раду, привлаче модификације које доводе у питање добротине карактер поклона.

Како бисмо ове модификације разумели *de lege lata ac ferenda*, пре него што се упустимо у њихову анализу, неопходно је извршити нека прецизирања. Најпре, што и чинимо у првом делу, неопходно је појаснити природу каузе уговора о поклону, будући да је модификацијама она често доведена у питање, самим тим и правна природа појединих модалитета. Такође, неопходно је представити низ правних послова који нису поклон, али се изједначавају с њим, а нарочито указати на изјаве воље и фактичке радње које поклон дефинитивно нису, све са циљем да би се оне правилно разликовале од модалитета поклоне. То чинимо у другом делу. Коначно, у трећем делу рада, анализирамо модалитете уговора о поклону, правно-технички означене као поклон са налогом, мешовити поклон и узајамни поклон.

2. КАУЗА УГОВОРА О ПОКЛОНУ

Уколико стране не желе примену диспозитивних правила, остали елементи могу се уредити накнадно, али је у сваком случају, већ у моменту закључења уговора, као услов његовог настанка и пуноважности, неопходно постићи сагласност о такозваним битним елементима. Они су минимум око којег се сагласност мора постићи, уједно и максимум, то јест горња граница овлашћења законодавца да диспозитивним правилима интервенише у однос између уговорница.

Шта се сматра битним елементима, по правилу, одређено је према врсти чинидбе на коју се стране обавезују, то јест према предмету уговора. Опет по правилу, битни елементи одређени су објективно. Кажемо по правилу јер се управо у случају уговора о поклону мора недвосмислено одредити предмет, али и намера даривања. Иако битан елемент, она је одређена субјективно, дакле не објективно и дефинитивно не према материјалном критеријуму. Овај став захтева додатно прецизирање.

Наиме, важеће законодавство прихвата капиталистичко схватање друштвених, самим тим и грађанскоправних односа. Према овом схватању, за сваку дату ствар или учињену услугу потребно је извршити по вредности еквивалентну противчинидбу (Благојевић, 1939, 61; Lalić, Rančić, 2021, 118). Ова идеја промовише се кроз начело једнаке или барем сразмерне вредности узајамних давања учесника облигационог односа, нарочито оних који настају на темељу уговора. Другим речима, законодавац полази од претпоставке, истина обориве, да учесници облигационог односа у исти улазе, не из алтруистичких разлога, већ са намером да себи прибаве одређене користи.

Релативни карактер ове претпоставке до изражаја долази управо код уговора о поклону. Учесници овог односа у њега не улазе са намером да размене по вредности еквивалентне противчинидбе, већ зато да би легализовале „намерну и свесну несразмеру“ (Lalić, Rančić, 2021, 118) која настаје бесплатним уступањем имовине или њених делова. Притом, намерно кажемо легализовале, зато што је уговор о поклону

адекватан основ да се избегну уобичајене санкције² за одсуство еквиваленције (Nyland, 2014, 50).

Из перспективе каузе, то значи да се она не објашњава *acquirendi* или *credendi* релацијама. Кауза поклона лежи у племенитости поклонодавца (Перић, 1924, 253), а њено дејство читава се у осиромашењу *in favorem*, то јест узрочно-последичној повезаности осиромашења поклонодавца и обогаћења поклонопримца (Ђурђевић, 2012, 96; Ђурђевић, 2019, 48).

Посматрано из перспективе битних елемената то значи, прво, да постоји неопходно одступање од њихове строго објективне манифестације, а затим и да се претпоставка тежње ка размени еквивалентних противчинидби мора поуздано оборити. Другим речима, намера даривања поклонодавца мора бити изричито и недвосмислено исказана, затим и комплементарна намери саговорника да поклон прихвати (Babić, 2008, 25; Галев, Дабовић-Анастасовска, 2021, 429-430; Ђурђевић, 2019, 45-46). Од тога колико су намера даривања и намера прихватања поклона јасно исказане, у огромној мери зависи да ли ће уговор о поклону настати, бити пуноважан и да ли ће бити могуће реализовати га. Оно што је из перспективе овог рада још битније, од тога у којој су мери намера даривања и намера прихватања стварне и комплементарне, зависи како ће овај уговор бити интерпретиран, то јест да ли ће уопште бити тумачен као поклон. Ово је врло битно имати у виду када говоримо о модалитетима овог уговора.

3. ДОБРОЧИНА РАСПОЛАГАЊА КОЈА НИСУ МОДАЛИТЕТ УГОВОРА О ПОКЛОНУ

Позитивне дефиниције, оне у којима се одређује шта један појам јесте, у случају уговора о поклону, чак ни када су детаљно разрађене, углавном не говоре довољно. Разлог је тај што лаичком поимању, неретко и правничком, одговара схватање да је поклон свако чињење које је добродино, односно које не прати обавеза накнаде или извршења противчинидбе. Другим речима, уговор о поклону сматра се „правним послом опште нарави“ и сви послови у којима се читава *causa donandi* поистовећују се с даровањем (Klarić, Vedriš, 2014, 507). Међутим, док поклон јесте увек добродино посао, није сваки добродино посао уједно и поклон (Перић, 1924, 255). Можемо рећи, а то ћемо образложити у делу у којем говоримо о модалитетима уговора поклона, и да важи супротно – да није сваки поклон по природи добродиноу најужем смислу речи. У овом тренутку, зато, битно је разликовати две врсте добродиних располагања – оне које се изједначавају с поклоном, али нису његови модалитети, и оне који нису уговор о поклону ни у најширем смислу речи.

² Одсуство еквиваленције примарно се санкционише правилима о прекомерном оштећењу, али се висок ризик недостатка еквиваленције толерише код алеаторних уговора (Кабашић, 2022, 217).

3.1. Располагања која се изједначавају с поклоном

С поклоном се, неретко и у законским текстовима, изједначавају чињења једног лица која су усмерена на смањење пасиве поклонопримца, то јест на спречавање основаног умањења његове имовине у корист поклонодавца или неког трећег (Ђурђевић, 2019, 51-52; Obradović, 2008, 130). Поменимо неке послове који, барем у погледу каузе, заиста „попримају карактер даровања“ (Klarić, Vedriš, 2014, 507), али нису модалитет уговора о поклону.

Као поклон, због неопходне сагласности дужника, интерпретира се опроштај дуга (Ђурђевић, 2019, 48-49; Klarić, Vedriš, 2014, 507). Уколико овај став прихватимо, онда се пристанак оштећеног, под условом да је дат након што је штетна радња отпочела, конвертује непосредно у опроштај дуга, самим тим, посредно, и у поклон (Перић, 1924, 255). Сличан третман има и преузимање исплате поклонопримчевог дуга без права регреса, као и цесија без накнаде (Babić, 2008: 64, Ђурђевић, 2019, 47). У хрватском законодавству, на пример, законодавац децидно саопштава да се и опрост дуга и исплата дуга уз дужникову сагласност сматрају поклоном (ZOO RH, чл. 479, ст. 2). Према изричитој дикцији Закона о наслеђивању (чл. 187), поклоном се сматрају уступања на основу уговора о уступању и расподели имовине за живота са којим се није сагласио неки од потомака који је постао наследник. Најзад, и обављање физичког или интелектуалног посла без накнаде, мада мишљење није неспорно (Перић, 1924, 252-253), може се подвести под уговор о поклону (Благојевић, 1939, 69; Obradović, 2008, 130).

3.2. Добročина располагања која нису поклон

С друге стране, читав низ располагања, нарочито оних која су контрактуалне природе, лаички се доживљава као поклон, иако она то нису. Тако, давање ствари на послугу, иако се послуга чини готово без изузетка због посебне наклоности или из чисто алтруистичких разлога, није поклон јер нема за циљ преношење својинских овлашћења (Благојевић, 1939: 62; Перић, 1924, 252-253). Исто важи и за уговоре о остави или јемству онда када су закључени као бесплатни (Благојевић, 1939, 62; Перић, 1924, 253), тим пре јер је реч о засебним именованим уговорима који нису основ за стицање права својине. Уговор о зајму, даље, онда када је закључен без камате, сматра се добročиним уговором. Но, иако се њиме преноси право својине на позајмљеној ствари, чак и када је моменат добročинства неспоран, није реч о поклону, јер постоји обавеза враћања ствари *in genera*. Ни уговор о поклону за случај смрти не доводи до заснивања класичног облигационоправног односа. Мада се од поклоне на први поглед разликује само по свом *mortis causa* дејству, овај облик донације има за примарни циљ да уреди наследноправне односе, то јест имовинске односе који настају након смрти оставиоца (Миловић, 2020, 227-229; Стојановић, 2002, 724).

Када су у питању располагања уговорне природе, о изнетим ставовима може се дискутовати. Међутим, када је реч о располагањима добродиног карактера која се не заснивају на уговору, недоумица готово да нема у стручној литератури. На пример, завештајна располагања нису поклон. Прво, између оставиоца и тестаментарних наследника не долази до заснивања дужничко-поверилачког односа (Obradović, 2008, 130), а друго, изјаве воља завештаоца и наследника који се наслеђа прихвате не коегзистирају у времену нити се могу сматрати разменом сагласних изјава воља (Перић, 1924, 162). Даље, теорија сматра, а поједини закони то изричито регулишу (ZOO RH, чл. 479, ст. 3), да се одрицање од наслеђа, такође, не сматра поклоном³. Ни награда, онда када потиче из јавног обећања на пример, будући да почива на једностраној изјави воље, није поклон. Под појам уговора о поклону не можемо подвести ни пореске олакшице, бонусе исплаћене запосленима, попусте и друге подстицаје за куповину робе или услуга (Nyland, 2014, 46). Коначно, невршење свог права како би оно застарело, чак и када је невршење намерно и вољно, не може се сматрати поклоном (Перић, 1924, 263-264), као ни исплата застарелог потраживања (Klarić, Vedriš, 2014, 508).

4. ПОЈЕДИНИ МОДАЛИТЕТИ УГОВОРА О ПОКЛОНУ

У претходним деловима указали смо на постојање добродиних располагања која се никако не могу сматрати уговором о поклону, као и на она располагања која се изједначавају са поклоном, али нису модалитет овог уговора. То је било неопходно учинити како бисмо правилно идентификовали погодбе које заиста представљају модификације основог уговора о поклону. Такође, указали смо на природу каузе, затим и на то како се она читава, пре свега због тога што се појединим модалитетима уговора о поклону она доводи у питање у тој мери да је спорно понекад да ли је заиста реч о поклону или неком другом уговору. Ови модалитети предмет су анализе у наредним редовима.

4.1. Поклон са налогом

Овај модалитет уговора о поклону одређује се на два начина, уже и шире. Ужа концепција овај уговор своди на наменски поклон. Према њој, уговором се ограничава стечено право својине поклонопримца утолико што предмет поклоне може користити само на одређени начин или у одређену сврху (Моралит, 1997, 292). Ово схватање раритет је у теорији права у којој је доминантно прихваћено шире одређење. Према

³ С друге стране, одрицање од наслеђа у корист одређеног наследника, не сматра се за негативну наследничку изјаву. Одрицање у корист другог наследника, у складу с чл. 216 ЗОН РС, интерпретира се као пријем наслеђа уз истовремено поклањање наследног дела (Миловић, 2018, 150- 154).

овом схватању, поклон са налогом, односно са теретом (*donatio sub modo*), дефинише се као уговор којим се поклонопримцу налаже да нешто учини, пропусти или трпи, у сопственом интересу, у корист поклонодавца, трећег лица или у јавном интересу (Благојевић, 1939, 65; Галев, Дабовић-Анастасовска, 2021, 430; Klarić, Vedriš, 2014, 510).

Налог као модификација уговора о поклону, иако је суштински реч о обавези, није комплементаран примарној обавези поклонодавца. Он није противчинидба (Klarić, Vedriš, 2014, 510). Он то није чак ни онда када је налогом установљена обавеза према поклонодавцу. Другим речима, еквивалентност чинидби на које се уговором обавезује поклонодавац и оних које произлазе из налога за поклонопримца, није услов опстанка уговора. Напротив, између предмета поклона и чинидбе која произлази из налога, посматрано према њиховој вредности, мора постојати несразмерност. Од пресудне је важности да је учињени поклон вреднији од чинидбе коју поклонопримац мора извршити, нарочито ако је она установљена у корист поклонодавца.

Поставља се, међутим, питање каква је судбина уговора уколико вредносна релација поклон-налог није овако постављена, то јест уколико је за извршење обавезе из налога потребно издвојити више средстава него што поклон према објективним мерилима вреди. Неколико је могућих решења. Према једном решењу, уколико је неопходно да поклонопримац издвоји више средстава за извршење налога него што је добио поклоном, он има право једино да уговор раскине и врати примљено (Нацрт, чл. 804, ст. 5; ЗОО ЦГ, чл. 581, ст. 5). Према другом, поклонопримац би имао два овлашћења између којих, међутим, не би могао слободно да бира. Према том решењу поклонопримац би имао право да захтева да му се надокнади разлика која постоји између вредности поклона и учињених издатака, те да уговор раскине уколико му разлика не буде надокнађена (ЗОО РН, чл. 486). Коначно, поклонопримац може бити обавезан да испуни терет само у границама вредности учињеног поклона (СЦИ, чл. 793), додаћемо онда када делимично извршење налога не ремети циљ уговора.

Дакле, уколико је уговор о поклону модификован налогом, а користи извршења налога убира сам поклонопримац, треће лице, као и онда када је налог установљен у јавном интересу, нема недоумица да је реч о уговору поклону. Корекције описане претходно, без обзира коју прихвата законодавство, начелно су козметичке природе, не у тој мери суштинске, јер кауза поклона није компромитована ни на који начин. Следствено, ни правна природа уговора нити његова интерпретација као поклона, сматрамо, нису упитни.

Прецизирања ради, користи из налога, онда када их не убира поклонодавац, без обзира на вредност, не могу се схватити као противчинидба, а корекције у погледу вредности у односу на поклон неопходне су само ради заштите интереса поклонопримца. Штавише, мишљења смо да су описане корекције неопходне само у мери у којој је поклонопримац заиста заинтересован да их захтева. Сматрамо, наиме, да треба оставити диспозицији поклонопримца да ли ће се овлашћењем за корекцију

налога користити. Итекако је могуће замислити ситуације у којима поклонопримац, иако је за извршење налога потребно издвојити више средстава него што поклон вреди, жели да допринос остваривању циља. Ово тим пре јер су честе ситуације у којима његова средства, без учињеног поклона, не би била довољна за остваривање циља за који је иначе био заинтересован. Учињени поклон може се схватити као подстицај за напор више у постизању одређеног циља.

С друге стране, када користи извршења налога убира поклонодавац, од пресудне важности је да вредност поклона премашује објективно изражену вредност налога. Уколико постоји диспарат вредности у корист поклона, а прати је *animus donandi*, правна природа уговора није спорна, макар у делу у којем несразмера постоји. Но, уколико је налог по вредности једнак учињеном поклону, или вреднији од њега, описане корекције нипошто нису козметичке природе нити захтев за корекцијом треба оставити на вољу поклонопримцу. Сматрамо да, у супротном, уговор никако не би могли сматрати поклоном, а питање да ли ће он бити поништен због, рецимо, симулације, или интерпретацијом одржан као неки други, теретни уговор, фактичко је и треба бити контекстуално разрешавано према околностима конкретног случаја.

4.2. Узајамни поклон

Људске односе имплицитно прати обавеза добротинства, прихватања добротинства и његовог узвраћања (Hyland, 2014, 50). Што су односи приснији, обавеза је израженија. Треба нагласити да обавеза није правног карактера. Реч је о друштвеним и моралним обавезама које се никако не могу остварити принудно кроз механизме правног поретка (Hyland, 2014, 50). Заправо, у процесу социјализације и морализације права, правни поредак, до извесне мере, настоји да интегрише у себе прве две обавезе. Но, он нема могућност да наметне обавезу узвраћања. Учесници конкретних односа, с друге стране, ту могућност имају, а узајамни поклон један је од начина да то учине.

Узајамни поклон модалитет је уговора о поклону. Овим уговором стране се обавезују да једна другој учине поклон. У овом односу, дакле, оба учесника јављају се и у улози поклонодавца и поклонопримца (Obradović, 2008, 131). Другим речима, обе стране стичу обавезе. Битно је нагласити да су оне каузално повезане у смислу да је основ једног садржан другом учињеном поклону. То је, барем, уобичајено схватање.

У правним текстовима узајамни поклон сматра се сложеним уговором. Примећено је да у себи садржи елементе два уговора, уговора о трампи и уговора о поклону. Наиме, у случају узајамности, поклоном се сматра само онај део који чини разлику у вредности између две чинидбе (Нацрт, чл. 805; ZOO RH, чл. 489; ЗОО ЦГ, чл. 582; OZ SL, чл. 535). Прецизније, чинидба мање вредности и њен еквивалент у вредности друге чинидбе, увек су обухваћени уговором о трампи. У погледу разлике,

односно вишка, примењују се правила уговора о поклону, под условом да у погледу разлике постоји *animus donandi* (Obradović, 2008, 131).

Разлог опредељења за овакво решење потпуно је логичан и сматрамо га сасвим прикладним за највећи број конкретних ситуација. Међутим, у појединим случајевима, не само да треба бити обазрив с применом описаних правила, већ је упитно колико њихова строга примена одговара природи закљученог уговора и намерама уговорница. Зато постављамо два питања. Зашто не прихватити идеју о два поклона и зашто у сваком случају вршити, условно речено, компензацију већег поклона мањим?

Примера ради, замислимо ситуацију да су се два пријатеља договорили да, када један од њих дипломира, други има обавезу да учини поклон куповином половног аутомобила дипломцу. Оставимо, на тренутак, по страни чињеницу да су оба поклона модификована одложним условом и замислимо да су услови остварени, то јест да су оба пријатеља заиста дипломирали. Први је дипломирао годину дана раније и добио аутомобил вредности од 4000 евра, а други аутомобил од 5000 евра.

Технички, поклон постоји само у погледу разлике, у овом случају од 1000 евра, а у остатку је реч о уговору о трампи. Међутим, замислимо да један од поклонопримаца покаже незахвалност која је квалификована и довољна за опозив поклона. Какве су тада могућности опозива?

Уколико је незахвалност показао пријатељ који је добио по вредности већи поклон, рећи ћемо да поклонодавац може опозвати поклон у износу до 1000 евра. То донекле и можемо прихватити, иако сматрамо да би требало допустити могућност опозивања читавог поклона, уз истовремено задржавање поклона који је примљен с уважавањем и највећом захвалношћу. На тај начин стварамо фикцију раздвојености каузе једног и другог поклона и мислимо да је она оправдана у овом случају.

И док се о оправданости ове фикције може расправљати у описаном случају, сматрамо да је њено нормирање нужно у супротном случају. Наиме, ако је незахвалност показао поклонопримац који је добио по вредности мањи поклон, друга страна практично нема могућност опозива у случају незахвалности. То већ не сматрамо прихватљивим решењем. Таквим схватањем негира се циљ уговорница које нису желеле трампу, већ да учине поклон са свим последицама таквог одређења. То би било противно наглашеној потреби за коришћењем социолошког метода у интерпретацији права, нарочито у друштвеним односима који су очито његов материјални супстрат (Митровић, 2019, 149), као у случају узјамног поклона. Конкретније, стојимо на становишту да би страна која је учинила по вредности мањи поклон, имала право да поклон опозове у целости уз истовремено задржавање примљеног поклона, свакако под условом да га је прихватила и након тога манифестовала захвалност. Штавише, у описаном случају, модификовањем кроз одложни услов, стране су изразиле спремност да, у случају да један од пријатеља не дипломира, само једна страна добије поклон, што само потврђује да је намера била да

се учини поклон, а не размене чинидбе. Раздвојеност каузе неспорна је и поред тога што су међусобне обавезе пројектоване једним уговором – узајамним поклоном.

4.3. Мешовити поклон

Уговорнице, када приступе закључењу теретног правног посла, по правилу, у такав аранжман улазе са намером размене по вредности еквивалентних чинидби. Међутим, и у теретном правном послу стране могу тежити несразмери. То могу чинити намерно, исто као код уговора о поклону. Када се стране уговорнице у теретном правном послу, најчешће у уговору о продаји, обавежу једна другој на чинидбе код којих постоји очигледна несразмера, разлика у вредности сматра се поклоном (Ђурђевић, 2019, 50; Klarić, Vedriš, 2014, 510; Obradović, 2008, 131). Услов је, наравно, да овакав начин обвезивања прати намера даривања.

Идеја о мешовитом поклону као засебном модалитету уговора о поклону проистекла је, претпостављамо, из потребе да се општа правила о једнакој вредности узајамних давања, конкретније правила о прекомерном оштећењу, допуне. Међутим, нисмо убеђени у то да је овај модалитет поклона неопходно посебно регулисати, нарочито не као именовани модалитет. Наиме, намера даривања као битан елемент у случају овакве погодбе, суштински се може изједначити са одсуством заблуде у погледу вредности као услова за успешно истицање приговора прекомерног оштећења. Штавише, према дефиницији коју нуди Даница Кабашић (2022, 210), ови уговори се могу закључити, што се често чини, као алеаторни. Како су ова питања регулисана у сасвим довољној мери у општем делу ЗОО РС, не видимо потребу увођења овог модалитета као именованог у будуће законске текстове.

Креатори будућег Грађанског законика РС, очигледно, супротног су мишљења. Овај уговор регулишу, то јест предлажу да буде регулисан као именован модалитет уговора о поклону (Нацрт, чл. 806). Мада ово решење засигурно није погрешно, треба размотрити могућност да се, мада нисмо мишљења да је то потребно, допуне општа правила о прекомерном оштећењу. Уколико се препозна таква потреба, она могу једноставно бити допуњена у делу у којем се опредељују услови за истицање овог приговора, пре свега теретност.

5. ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Наше позитивно законодавство у ред основних принципа на којем почивају облигациони, рекли бисмо и остали грађанскоправни односи, сврстава начело сразмерности изражено кроз формулацију „једнака вредност (узајамних) давања“ (ЗОО РС, чл. 15). Наравно, овај принцип, као и већина других, није нити може бити постављен као апсолутан. Одступања од њега, не само да су могућа, већ и пожељна, па и неопходна. То се нарочито јасно види у случају уговора о поклону.

Мада уговор о поклону сам по себи представља значајан изузетак од основних поставки позитивног облигационог права, правилима на којима он почива промовише се низ изузетака од класичне поставке од овог уговора. Овим изузецима, у мањој или већој мери, остварује се поново веза са начелом еквиваленције. Из тог разлога, а нарочито зато што је законодавац пропустио да препозна поклон као важан део друштвене стварности, а на шта је био обавезан (Митровић, 2019, 154), ови изузеци предмет су нашег посебног интересовања у истраживању које је раду претходило.

Научни значај истраживања и на њему заснованог рада читава се у непосредно у јасном опредељењу шта поклон јесте, али еnumerацији односа који то нису у најужем смислу. Посебно битан сегмент представља део у којем се указује на постојање послова који се изједначавају с поклоном, некада чак и изричитом нормом, али нису његов модалитет. На том темељу даље дефинишу се поједини модалитети уговора о поклону, а након тога представљају размишљања о томе на који би начин они могли бити регулисани, ако би их уопште и требало уредити.

Из тога даље произлази стручни значај ових разматрања. У ситуацији када уговор о поклону не фигурира као именован и непосредно регулисан, изнети ставови могу бити инспиративни у процесу изреде будуће грађанске кодификације. У крајњој линији, солидан су темељ за дискусију о представљеним решењима у Нацрту кодификације.

Мада се из претходног читава и друштвени значај истраживања и рада, осећамо потребу да исти додатно нагласимо. Наиме, уговор о поклону, није тек основ настанка једног облигационог односа. Он је надградња над најприснијим односима између одређених лица. Њиме се већ постојеће релације учвршћују и даље унапређују. Мада на први поглед то не изгледа тако када су модалитети уговора о поклону у питању, мишљења смо да се управо њима промовише алтруизам који се манифестује као заинтересованост за поступање са учињеним поклоном, али и обавеза узвраћања која традиционално измиче законском регулисању.

ЛИТЕРАТУРА

- Babić, I. 2008. *Leksikon obligacionog prava*. Београд: Službeni glasnik;
- Благојевић, Т. Б. 1939. *Посебни део облигационог права – уговори, једнострани правни послови, грађанско-правни деликти*. Београд: Издавачко и књижарско предузеће „Геца Кон“ А.Д.;
- Галев, Г., Дабовић-Анастасовска, Ј. 2021. *Облигационо право*. Скопље: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“ во Скопје;
- Ђурђевић, М. 2012. *Уговор о поклону*. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду;
- Ђурђевић, М. 2019. Место уређења и појам поклону у Преднацрту Грађанског законика од 2019. године. *Право и привреда*, 62 (1), стр. 36-61;

Zakon o obveznim odnosima Republike Hrvatske (u tekstu: ZOO RH), „*Narodne novine*“, бр. 35/2005, 41/2008, 125/2011, 78/2015, 29/2018, 126/2021, 114/2022, 156/2022, 155/2023;

Закон о облигационим односима Републике Србије (у тексту: ЗОО РС), "Сл. лист СФРЈ", бр. 29/78, 39/85, 45/89 - одлука УСЈ и 57/89, "Сл. лист СРЈ", бр. 31/93, "Сл. лист СЦГ", бр. 1/2003 - Уставна повеља и "Сл. гласник РС", бр. 18/2020;

Закон о облигационим односима Црне Горе (у тексту: ЗОО ЦГ), „Сл. лист ЦГ“, бр. 47/2008, 4/2011 – др. закон и 22/2017;

Кабашић, Д. 2022. Алеаторни уговори у правном поретку Србије. *Зборник радова, Правни факултет Универзитета у Приштини*, стр. 209-220;

Кларић, Р., Ведриш, М. 2014. *Грађанско право. Опћи дио, стварно право, обvezно и наследно право*. Загреб: народне новине;

Лалић, А., Ранчић, И. 2021. Груба незahвалност као разлог опозива уговора о даровању. *Зборник радова Велеучилишта у Шибенику*, 15 (1-2), pp. 117-133;

Миловић, Ј. 2018. Одривање од наслеђа у српском праву. *Зборник радова, Правни факултет Универзитета у Приштини*, стр. 145-158;

Миловић, Ј. 2020. Поклон за случај смрти у српском праву. *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, 59 (86), стр. 223-236;

Митровић, А. 2019. Специфичности социолошког метода у херменеутичком поступку тумачења права. *Зборник радова, Правни факултет Универзитета у Приштини*, стр. 147-164;

Облигацијски законик Републике Словеније (у тексту: ZO SL), „*Uradni list RS*“, št. 97/2007 – уradно преčiшчено besedilo, 64/2016 – odl. US in 20/2018 – OROZ631;

Обрадовић, М. Р. 2008. *Уговори грађанског права – objaшњења, obrasci, судска пракса, propisi iz stvarnog, породичног, наследног и ауторског права*. Београд: „Poslovni biro“ d.o.o.;

Перић, М. Ж. 1924. Карактерне особине уговора о поклону. *Архив за правне и друштвене науке*. 9 (2). стр. 161-173, 252-271, 336-361;

Posner, E. A. 1997. Altruism, Status, and Trust in the Law of Gifts and Gratuitous Promises. *Wisconsin Law Review*, 567, pp. 567-609;

Stojanović, N. 2002. Present in case of death in our law. *Facta universitatis - series: Law and Politics*, 6 (1), pp. 719-728;

Hyland, R. 2014. Gift and danger. *Journal of Classical Sociology*. 14 (1), pp. 45-53.

Srđan RADULOVIĆ, Ph.D

Associate Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, srdjan.radulovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9347-3031.

CERTAIN MODALITIES OF THE GIFT CONTRACT – REFLECTIONS IN THE ABSENCE OF THEIR REGULATION

Summary

Regardless of the existence of indirect regulation, the gift contract, in the law of the Republic of Serbia, is not one of the nominate contracts. This contract has eluded regulation due to the legislator's position that it does not fall within the category of standard commercial transactions. However, this does not diminish its legal significance or practical value. On the contrary, due to the volume of transactions carried out through this contract, it is, alongside the contract of sale, considered the most significant transaction in civil law.

In the absence of direct regulation, numerous questions remain open regarding the basic form of the contract. These issues are the subject of analysis in academic and professional literature. In addition, well-developed case law makes a significant contribution by resolving uncertainties that arise in individual cases. Still, deviations from classical arrangements in gift-giving are not a particular focus of interest. Even fundamental questions such as the legal nature, effects, and consequences of these modalities remain largely unexplored.

In this paper, after necessary clarifications of the assumptions underlying the classical form of the gift contract, we address the aforementioned issues in the context of gifts with a mandate, mixed gifts, and reciprocal gifts. We do this by employing analytical methods, as well as comparative and historical techniques of the normative method, and finally the synthetic method.

Key words: autonomy of will, freedom of contract, contract, gift contract, modalities of the gift contract.

Јована МИЛОВИЋ КУЈУНЦИЋ*

ЗАВЕШТАЈНО НАСЛЕЂИВАЊЕ И ДИГИТАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ¹

Апстракт

Дигиталне технологије пружају нам неограничене могућности за комуникацију, нова знања и открића. Предности дигиталних технологија постављају питање њихове употребе у сфери завештајног наслеђивања. Могућност састављања завештања путем видеа, имејла или СМС-а, постаје све актуелнија у пракси. Истраживање је, тако, усмерено на утврђивање могућности увођења електронског завештања у српски правни систем. Аутор, посебно, покушава да укаже на потребу преиспитивања употребе дигиталних технологија у области завештајног наслеђивања те да предложи њихову употребу код већ постојећих облика завештања. Неизоставан елемент употребе дигиталних технологија јесу и проблеми које могу проузроковати.

Кључне речи: заоставштина, дигиталне технологије, писмена форма, својеручни потпис, видео снимак.

1. УВОД

Граница између физичког и такозваног виртуелног света, из дана у дан, постаје све мање видљива. У савременом друштву могуће је задовољити готово све потребе коришћењем дигиталних технологија. Тако можете обављати куповину и продају, наручивати храну, плаћати рачуне итд. Предности дигиталних технологија постављају питање њихове употребе у области завештајног наслеђивања. Питања о могућности састављања завештања коришћењем рачунара, таблета, телефона, видео камера, све се више постављају у судској пракси. Често се и потенцијални завештаоци

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, jovana.milovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-8031-0492.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

могу запитати да ли би могли да сачине завештање у свом дому отварањем документа за текст на рачунару.

У позитивном српском праву, према Закону о наслеђивању (1995, чл. 84 – 111а), постоји девет облика завештања за које су предвиђени начин састављања и формални услови. Тако наш законодавац не предвиђа могућност изражавања последње воље коришћењем било ког од савремених техничких средстава, односно сачињавање завештања у електронској форми. Међутим, с обзиром на растући значај и предности дигиталних технологија неопходно је размотрити њихово увођење у области завештајног наслеђивања.

Дуго је област завештајног права непромењена у готово свим правним системима. Захтеви форме практично се вековима нису мењали иако су друштва многоструко измењена. Савремени начин живота, пандемије (Ђурђић Милошевић, 2022, 406) те различите врсте сукоба диктирају нове начине комуникације међу људима. С обзиром на то да се веома мали број људи одлучује за састављање завештања, можемо говорити о извесној кризи овог основа за расподелу имовине *mortis causa*. Зашто не користити дигиталне технологије да га реafirмишемо?! У време када свако домаћинство има приступ дигиталним технологијама, закон мора пратити техничке промене и прилагођавати се друштву. Стога, аутор покушава да предложи могућа решења у погледу коришћења дигиталних технологија за састављање завештања у електронској форми или, пак, доказивање постојећих облика завештања.

2. ДИГИТАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ

Постоји читав низ дигиталних технологија које се могу користити за прављење текстуалних, аудио или видео записа, те евентуално бити употребљене за изјаву последње воље, па је потребно направити одређену разлику између њих. Поделу модерних технологија, у циљу нашег предмета истраживања, можемо начинити према два критеријума. Први критеријум поделе је према начину изјављивања воље. Тако се воља може изјавити записивањем (програми за израду текста – Word..., SMS порука, белешке са телефона, е mail, друштвене мреже) или усмено (аудио или видео снимак). У пракси неких земаља, попут Аустралије, било је случајева изјаве последње воље у СМС поруци, или коришћења камере мобилног телефона у ову сврху (Zalucki, 2014, 19-34).²

Други критеријум поделе односи се на начин употребе дигиталних технологија. Тако се подела врши с обзиром на то да ли се воља изјављује без

² „The deceased shortly before his suicide created a series of record on his iPhone. One was expressed to be his last will in which the deceased named an executor and provided for his property to be gifted away...” (Zalucki, 2014, 19-34).

употребе рачунарске мреже интернет (offline) или се изјављује путем интернета (online).

Сачињавање завештања offline подразумева куцање текста на рачунару, таблету, smart phone-у, односно писање на самом уређају помоћу посебне оловке од стране завештаоца. Завешталац може потписати такво завештање куцањем свог имена или стављањем било ког другог потписа на електронски документ, који затим чува на хард диску свог електронског уређаја. Завештање сачињено на овај начин чува се на самом уређају, без отпремања на веб страницу, штампања итд. Наиме, подаци су сачувани на локалном дигиталном медијуму података (УСБ кључ, интерни и екстерни хард диск, паметни телефон, СД картица). Ово је практично приватно завештање доступно само завештаоцу у чијем сачињавању не учествују ни сведоци, ни државни органи. Наиме, може се десити да особа на поменутих уређајима направи документ у програму Word, насловљен као „My Will.doc“ у којем врши распоред своје заоставштине, као у једном примеру из Аустралије (Mason, 2016, 245).

Сачињавање завештања на овај начин стварало би проблеме попут веће могућности измене документа, застаревања технологије те немогућности препознавања документа након протекла времена, више верзија документа па је тешко утврдити која је аутентична. Међутим, бројни од поменутих проблема могу се отклонити кроз систем заштите метаподатака (подаци о подацима) који су повезани са електронским документом и који пружају потребне податке о њему, попут времена када је измењен, да ли је уопште мењан и тсл (Ђурђић, Милошевић, 2022, 410).

Online изјава последње воље подразумева коришћење неког медија за складиштење, попут web site-а са шаблонима, email-а у ком се врши распоред заоставштине, друштвених мрежа и тсл. Код оваквог начина изјављивања воље она више није једино под утицајем завештаоца он над њом нема de facto контролу, јер њено остваривање сада зависи од пружаоца услуга чији је медиј користио. Основни проблем код оваквог начина изјављивања воље јесте што се бројни подаци о документу могу добити једино уколико пружалац услуга одлучи да их подели, па се тако не може утврдити да ли је документ (порука) мењан и тсл. Нпр. завешталац пошаље себи електронско завештање и чува га само на свом email налогу. Тако приступ наследника завештању није загарантован и зависи од политике пружаоца услуга.

Посебно се мора поменути и изјава воље која потенцијално може бити дата путем друштвених мрежа. Друштвене мреже у ову сврху могу бити искоришћене на различите начине. На пример, особа се улогује на свој Facebook профил и пошаље поруку пријатељу у којој распоређује своју заоставштину „Хеј, ја сам у болници. У случају да ми се нешто деси желим да сва моја имовина и сва добра припадну мојој деци. Не бриши ову поруку“ (What is an “Electronic Will”?, 2018, 6). На овај начин, подаци о креираној поруци су код другог субјекта, мобилног оператера, Фејсбука. Дакле, коришћење података релевантних за аутентификацију поруке зависило би од

одлуке оператера да је подели. У таквим случајевима, било би неопходно ангажовати суд, како би се омогућио приступ одређеним личним подацима завештаоца. Нарочито је занимљиво питање “наслеђивања” профила на друштвеним мрежама након смрти њихових власника које ће бити предмет наредних истраживања.

Постоји још један начин коришћења дигиталних технологија који се као посебан предлог издвојио првенствено у англосаксонској пракси, а то је креирање посебног website-а за сачињавање завештања од стране одговарајућих субјеката, пре свега, нотара. Поступак сачињавања завештања на овај начин функционисао би тако што потенцијални завешталац попуњава основне податке на сајту креираном од стране нотара који може користити свако ко жели да сачини завештање на овај начин. Потом подаци постају online доступни и тако се омогућава да два сведока њему посведоче у електронском окружењу, након чега следи електронско потврђивање документа од стране нотара. Сво време су учесници поступка у комуникацији путем live видео конференције. Провајдер обећава одржавање изјаве воље безбедном, уз одговарајућу накнаду на одређени временски период (What is electronic will, 2018, 6). У области кривичног права има предлога да се створе апликације за пријављивање кривичних дела Anti-Violence која би била доступна у продавницама најпопуларнијих мобилних платформи Google Play Store (Android) и Apple App Store (iOS) (Димовски, 2024, 97), те би се креирање апликација чија би функција била бележење и чување последње изјаве воље ваљало размотрити и у области завештајног наслеђивања.

3. ЗАКОНОДАВСТВО

Дигиталне технологије су отвориле врата глобалној трговини у великим размерама, па се њихова употреба првенствено разматра у области уговорног права. Тако је Комисија УН за међународно трговинско право 1996. године усвојила Модел закона о електронској трговини према чијем угледу би национално законодавство решило питање коришћења савремених средстава комуникације у области уговорног права. Главна сврха Модел закона била је уклањање препрека у националном законодавству за коришћење информација генерисаних, послатих, примљених или сачуваних електронским, магнетним, оптичким или сличним средствима, укључујући, али не ограничавајући се на електронску размену података, електронску пошту, телеграм (UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment, 1998, Art. 2). Један од водећих принципа Модел закона јесте уклањање дискриминације правних трансакција закључених у електронском облику. Модел закон прописује да правним трансакцијама не треба ускраћивати правно дејство или валидност само зато што су закључене у електронском облику (UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment, 1998, Art. 5).

У складу са препорукама садржаним у Модел закону, те чл. 9, ст. 1 Директиве о електронској трговини 2000/31/ЕС, које се односе на признавање могућности

закључивања уговора у електронском облику, уклањање препрека за њихово закључивање односно признавања правног дејства уговорима који су сачињени електронским путем, наша држава је 2009. године донела Закон о електронској трговини (ЗОЕН, РС, 2009). Овај закон регулише закључивање уговора електронским путем, што подразумева постизање споразума о вољи уговорних страна коришћењем различитих средстава електронске комуникације, као што су електронска пошта, електронска размена података, интерактивне странице на интернету или видео конференција.

Директива о електронској трговини 2000/31/ЕС предвиђа и да иако су испуњени услови за валидност електронског потписа у конкретном случају, електронски потпис није дозвољен у области завештајног наслеђивања (Ђурђић Милошевић, 2018, 144). У овој области и даље постоје традиционална схватања о строгим формалним условима, међу којима нема места за коришћење дигиталних технологија. За састављање готово свих облика завештања у српском праву предвиђена је писмена форма, као форма којој се традиционално поклања највише поверења. Писмена форма пружа завештаоцу сигурност у погледу расподеле његове заоставштине, на начин који је он желео и изразио у писаном документу.

4. ПОЈЕДИНИ ОБЛИЦИ ЗАВЕШТАЊА

Стварањем потпуно новог електронског окружења, електронских идентитета за дигитално пословање (Conti, 2019, 20), те на основу тога насталог дигиталног тржишта рада (Ковачевић Перић, Мицковић, 2023, 48), поставља се питање његовог стварања и у области завештајног права. Мисао о укључивању дигиталних технологија у област завештајног права обично иде у правцу креирања новог облика завештања – електронског завештања.

„Електронски тестамент је документ забележен у електронском облику који садржи једностране одредбе последњих жеља“ (Conti, 2019, 3). „Документ је електронски када је изражен у облику бинарног низа отелотвореног електромагнетним сигналимa и сачуван на рачунарском медијуму за складиштење“ (Conti, 2019, 3). Електронским завештањем се тако третира документ сачињен у електронској форми, документ електронски потписан или електронски оверен од стране нотара.

Слично томе, употреба дигиталне технологије је регулисана у савезној држави Невада, која је 2001. године идеју електронског завештања преточила у закон. Овај Закон никада није заживео у пракси јер претпоставља испуњење бројних услова за функционисање. Закон Неваде (NRS, Chapter 133 Wills) регулише електронско завештање као документ написан и сачуван у електронском запису. Термин „електронски запис“ означава завештање које је „креирано, генерисано, послато, саопштено, примљено или сачувано у електронском или другом медијуму који је

доступан у видљивом облику“ (Grant, 2008, 128). „Електронски записи укључују, али нису ограничени на податке, текст, слике, звукове, кодове, базе података, рачунарске програме, рачунарски хардвер, рачунарски софтвер, рачунарске дискете, фотографије, слајдове, филмове, видео траке, аудио траке, панеле и дискове, CD-ROM дискове, DVD дискове, е-пошту, гласовну пошту и било који материјал намењен за очување текста, гласа одређене особе“ (Grant, 2008, 128).

Електронско завештање требало би, сходно NRS-у а касније и чл. 2-502 Uniform Probate Code-а (1969, Last Amended or Revised in 2019), да садржи датум и физички или електронски потпис завештаоца, најмање један атрибут аутентичности, или физички или електронски потпис друге особе у име завештаоца, у његовом присуству и по упутствима завештаоца, односно потпис најмање два сведока у разумном времену након што су били сведоци потписивања, или пред јавним бележником.

Ако завешталац сам offline сачињава завештање без учешћа сведока или јавног бележника оно мора имати неки елемент аутентификације (Conti, 2019, 8). „Карактеристика аутентичности“ јесте карактеристика одређене особе која је јединствена за ту особу и која представља биолошку или физичку карактеристику одређене особе (биометричке методе) (NRS, 2017, Ch. 133). Таква карактеристика може да се састоји од „отисака прстију, скенирања мрежњаче, препознавања гласа, препознавања лица, видео снимка, дигиталног потписа или друге комерцијално валидне аутентификације коришћењем јединствених карактеристика особе“ (Ђурђић Милошевић, 2022, 411-412). Електронско завештање мора бити сачињено тако да постоји само једна аутентична копија. Сваки покушај измене аутентичне копије може се лако идентификовати. Електронско завештање сачињено на наведени начин требало би да има исту правну снагу као да је сачињено у писменој форми (Grant, 2008, 130).

Подразумева се, овакав вид аутентификације изјаве последње воље коришћењем лозинки, PIN кодова, биометричких метода, квалификованих електронских потписа (Савковић, 2013:89), потребан је и у online формату. На пример, приликом слања е mail-а електронска порука се претвара у форму готово бесконачних нула и јединица, у тзв. форму бинарног језика, да би се поново трансформисала у језик разумљив обичном човеку. Како су могућности за злоупотребе у овом периоду трансформације велике, управо се оваквим средствима идентификације оне смањују на најмању могућу меру (Савковић, 2013: 83).

Уколико могућност састављања електронског завештања пренесемо на домаћи терен, прво морамо одредити значај писмене форме у српском правном систему. Остваривањем доказне, заштитне, аутентификационе и идентификационе функције (What is electronic will, 2018, 7) писмена форма служи остварењу једног циља а то је извршење последње воље завештаоца односно његове правне намере. Може ли формализам у нашем праву уступити место садржини односно правој намери (вољи)

завештаоца па на који год начин она била изјављена?! У америчкој доктрини појавило се разумевање одређене хијерархије формалних услова за састављање завештања (Grant, 2008, 120). Uniform Probate Code у чл. 2-503 регулише “нешкодљиву грешку” која дозвољава пропуст у форми ради остварења праве воље (намере). Наиме, постоје одређени недостаци који се могу толерисати ако се може утврдити права намера завештаоца. На пример, када завешталац погрешно схвати захтев за два сведока и има само једног присутног при сачињавању и потписаног. У средишту разумевања „нешкодљиве грешке“ је намера завештаоца да тако састављен електронски документ представља његову последњу вољу (Uniform Electronic Act, Section 6). Англосаксонска судска пракса постепено је напустила захтеве за строгом формом и прихватила тј. предност дала стварној вољи завештаоца кроз систем “нешкодљиве грешке“ (Conti, 2019, 4).

Да ли се овакав систем “нешкодљиве грешке“ може применити и код нас? Ово нарочито имајући у виду да су у нашем законодавству завештања која имају формалне недостатке рушљиви, док су други правни послови који садрже овакав недостатак ништави. Такво завештање може да важи, односно да производи правно дејство ако испуњава формалне услове пуноважности другог облика завештања. Форма је код завештања установљена, пре свега, ради заштитите приватних интереса (Кашћелан, 2011, 256), те треба преиспитати овакав систем.

Ако је завештаочева намера за располагање заоставштином видљива и коришћењем дигиталних технологија: Зашто то не дозволити? Наиме, данас, у ери дигиталних технологија, када свако домаћинство има техничке уређаје, постоји већа могућност за њихову употребу у области завештајног наслеђивања. У нашој земљи, 2024. године, 95,9% домаћинстава поседује мобилни телефон, лаптоп 53,9%, док интернет везу поседује чак 88,8% домаћинстава. Преко 73% људи користило је рачунар у последња три месеца 2024. године и то 83,3% свакодневно или скоро свакодневно. Само 14,2% никада није користило рачунар. Преко 87% људи користи интернет свакодневно или скоро свакодневно. Нешто више од 81% интернет популације има налог на друштвеним мрежама. 65,3% људи користи интернет за примање или слање имејлова. 91,6% особа је слало онлајн поруке путем WhatsApp-а, Viber-а, Skype-а, Messenger-а, док је преко интернета/видео разговора телефонирао 94,7% испитаника (Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији, 2024).

Бојазан од електронске форме у домаћем наследно-правном законодавству базира се на размишљању да електронска форма неће моћи да испуни све оне функције писмене форме. Поменуте функције писмене форме су доказна, заштитна јер упозорава завештаоца на значај радње коју предузима, аутентификациона и идентификациона. Писмена форма спречава промену односно злоупотребу последње изјаве воље. Заговорници писмене форме истичу да воља изјављена у писменој форми остаје непромењена, док то није могуће у потпуности гарантовати у електронском

формату, нарочито у online комуникацији. Сврха писмене форме јесте да се обезбеди трајни запис који се може употребити касније. Пре свега, да пружи опипљиве доказе о намери завештаоца да на овај начин расподели своју заоставштину, да разуме последице састављања завештања, да обезбеди трајни запис завештања, да осигура аутентичност завештања, да обезбеди лако складиштење података (UNCITRAL Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment, 1998, Art. 6).

Међутим, и употреба дигиталних технологија доводи до бројних позитивних ефеката. Можемо истаћи једноставнији и ефикаснији поступак сачињавања завештања, приступачност особама са инвалидитетом и људима у изолованим подручјима, једноставан поступак промене садржаја завештања (Ђурђић Милошевић, 2018, 144), односно лако проналажење завештања, откривање измена и тсл. Заговорници постојања хартије као доминантног медија за преношење података истичу њену доказну снагу у први план. Међутим, и електронском разменом података унутар компјутерских мрежа остају поуздани докази о сачињеном документу.

Могућност употребе дигиталних технологија преиспитаћемо и код постојећих приватних облика завештања, својеручног и писменог завештања пред сведоцима. У том смислу, треба тумачити формалне услове за сачињавање ова два облика завештања. Према члану 84. нашег Закона о наслеђивању, својеручно завештање мора бити својеручно написано и потписано од стране завештаоца. Међутим, наш законодавац не одређује на прецизан начин шта се подразумева под условом својеручног писања. Суштина овако формулисаног услова је да је завешталац написао завештање својом руком, а не да је написано туђом руком за завештаоца. Наиме, чак и приликом сачињавања текста на рачунару, завешталац користи руке (Стојановић, 2022, 223). Па се може поставити питање: Да ли сам по себи термин искључује употребу механичких средстава приликом писања? Међутим, употребом дигиталних технологија, већ обликована слова се утискују на документ, а суштина услова својеручног писања је да слова морају бити својеручно обликована од стране завештаоца (Стојановић, 2011, 212). Дакле, куцање текста на таблету, рачунару или телефону не би испунило услов писања текста својеручно.

Могло би се поставити питање да ли је овај услов испуњен уколико се текст на тај уређај наноси ручно, оловком за цртање/писање. Познат је случај Кастра из 2013. године у Охају. У овом случају, завешталац је документовао своју последњу изјаву воље брату, који је записао оловком за цртање/писање на Samsung Galaxy таблету у апликацији S Note која омогућава да пишете исто као са оловком и папиром (Conti, 2019, 5). Завешталац је такође потписао завештање на таблету оловком за цртање/писање, а затим су присутни сведоци ставили своје потписе. У овом случају, суд је морао да процени да ли је испуњен услов „у писменој форми“, с обзиром на то да је завештање сачињено на таблету, да записано није на нечем опипљивом. Суд је признао правно дејство таквог завештања, наглашавајући да је сачињен на захтев

завештаоца, да је он имао његов потпис и да су састављању присуствовала два сведока, који су га потврдили својим потписима (Uniform Electronic Act, 2019).

Признавање овакве могућности у нашем законодавству значило би да је само дошло до промене медија на који се текст наноси ручно, уместо папира и хемијске оловке или писаће оловке, сада је у питању електронски уређај. Наиме, законодавац не прави разлику у погледу подлоге на којој се слова утискују-обликују (својеручно завештање сачињено на табли, на зиду пећине написано камењем Стојановић, 2022, 223). Зашто онда не може да се сачини на таблети?³ Данас су креирани таблети који су по начину коришћења, чак и тежини, готово идентични хартији, те се од ње разликују само својим изгледом. Формални услови за састављање овог облика завештања и даље би остали исти, само би њихова реализација била прилагођена потребама савременог друштва и коришћењу дигиталних технологија.

Уколико наш законодавац још увек није спреман на овако радикалне потезе, с обзиром да законска стилизација својеручног завештања не искључује употребу техничких средстава треба како предлаже Стојановић (2022, 223) размотрити увођење подоблика својеручног завештања, „написаног коришћењем рачунара, уз обавезан потпис завештаоца“.

Приватно писмено завештање пред сведоцима регулисано је тако да завешталац који зна да чита и пише пред два сведока изјављује да је већ прочитао оно што је писмено сачињено, да је ово његова последња воља, а затим својеручно потписује писмено (ЗОН, чл. 85). Ово завештање се најчешће сачињава куцањем текста на рачунару, што значи да се користе дигиталне технологије за бележење изјаве последње воље. Потпис завештаоца тако постаје основно средство идентификације завештаоца и потврђивања аутентичности завештања (Ђурђић Милошевић, 2022, 408).

Писмено завештање пред сведоцима мора бити својеручно потписано (ЗОН, чл. 85 ст. 1) од стране завештаоца, у присуству два сведока. „Потпис се генерално дефинише као било који знак или симбол приложен, фиксиран на одређени документ у писменој форми, са циљем да се манифестује жеља потписника да га прихвати као свој и да се обавеже на њега“ (Savković, 2013, 78). Међутим, питање својеручног потписа такође постаје отворено, с обзиром на изједначавање правног дејства квалификованог електронског потписа и својеручног потписа предвиђеног чланом 50, став 2 нашег Закона о електронским документима, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању.

³ Нешто слично постоји код биодинамичке верзије рукописа приликом потписивања на уређају, на пример за израду биометријске личне карте (Mason, 2016, 291). Посебна подлога и посебна оловка – „потпис се репродукује на екрану рачунара, а низ мерења бележи понашање особе док извршава ову радњу. Мерења укључују брзину, ритам, образац, навику, редослед потеза и динамику, који су јединствени за појединца у тренутку када пише свој потпис. Ова датотека се може приложити било ком документу“ (Mason, 2016, 291).

Квалификовани електронски потпис је напредни електронски потпис креиран алатом за креирање квалификованог електронског потписа и заснован на квалификованом сертификату за електронски потпис (Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању, чл. 2 ст. 30). Ова врста електронског потписа може се добити само од једног од званичних сертификационих тела. То је правно лице које издаје електронски потпис свим овлашћеним или физичким лицима, у складу са законом.⁴ Но и чл. 50 (ЗОЕД) сам каже да се одредбе о истом дејству квалификованог и својеручног потписа не могу примењивати на оне правне послове који се не могу сачињавати у електронској форми какав је посао завештање. Посебно се у ст. 5 поменутог члана то истиче и за правне послове за које је предвиђена јавнобележничка форма што је, између осталог, јавнобележничко завештање.

С обзиром на технолошки аспект електронског потписа заснованог на асиметричној криптографији јавног кључа који се користи за креирање приватног кључа који је доступан само потписнику документа, док је јавни кључ доступан свима, могућност злоупотребе је минимизирана. Квалификованим потписом гарантује се идентитет потписника, гарантује се интегритет електронског документа и онемогућава мењање садржаја (ЗОЕД, чл. 2, ст. 30). Коришћењем технологије квалификованог електронског потписа порука се шифрује, те се тако спречавају њене измене приликом електронског трансфера. Уколико и дође до пресретања електронске поруке, лице које је извршило пресретање неће моћи да се упозна са садржином електронске поруке захваљујући чињеници да је она кодирана и да је за декодирање потребан приватни кључ. Из тога следи да дигитални потпис много сигурније идентификује потписану поруку, са много већим степеном поузданости и прецизности него папирни потпис, и омогућава висок степен сигурности да се утврди да дигитални потпис припада потписнику (Ђурђић Милошевић, 2018, 145).

Својеручни потпис је јединствен за свако лице, али с друге стране, и код квалификованог електронског потписа сваки потписник има свој јединствени приватни кључ, који је практично немогуће открити. Сама процедура добијања приватног кључа је сложена и подразумева укључивање више инстанци, те се на тај начин потенцијалном завештаоцу довољно указује на озбиљност радње коју предузимају. Свакако, и коришћење квалификованог електронског потписа са собом носи одређене ризике, попут развоја савременије технологије којом би се дешифривало

⁴ У Србији постоји неколико регистрованих сертификационих тела за издавање квалификованих сертификата за електронски потпис (Пошта Србије, Привредна комора Србије, Министарство унутрашњих послова Републике Србије, компанија „Halcom ad Beograd“, „E-Smart Systems“, Сертификационо тело Министарства одбране и Оружаних снага Србије). Квалификовани електронски потпис може се наћи на чипованој личној карти, коју издаје МУП Републике Србије, а може се наћи и на другој чипованој картици, USB меморији, диску. Регистар пружалаца квалификованих услуга од поверења. Доступно на: <https://epotpis.mtt.gov.rs/registar-pruzalaca-kvalifikovanih-usluga-od-poverenja-2/>, (1.9.2025.).

потпис, индивидуална (не)одговорност давалаца услуга сертификовања, претње сигурности изазване радњама самог имаоца приватног кључа и материјални трошкови везани за примену ове технологије. Међутим, коришћење својеручних потписа нема ништа мање недостатака у односу на наведене недостатке квалификованог електронског потписа.

Сходно томе, дигиталне технологије би могле пронаћи своју примену у састављању писменог завештања пред сведоцима, уколико не код својеручног потписа онда бар код присуства сведока. Кашћелан предлаже (2011, 266) да код писменог завештања пред сведоцима присуство сведока може да замени њихово виртуелно присуство, да сачињавању “присуствују“ путем видео позива, Skipe-a, ZOOM-a.

Предлози за употребом дигиталних технологија иду и до сачињавања завештања у облику видео записа (Кашћелан, 2011, 258). Пре свега, као додатак писменом завештању пред сведоцима (Кашћелан, 2011, 267) и то у функцији доказног средства. Наиме, видео запис омогућава да се утврде све оне околности везане за завештаоца и поступак сачињавања завештања које касније могу бити повод за оспоравање његове пуноважности (попут завештајне способности, постојања мана воље и тсл.) (Кашћелан, 2011, 259.). Чини се да је основна предност видео записа то што омогућава да завешталац буде главни сведок изјаве своје последње воље и ако је он тада већ мртав (Beyer, Buckley, 1989, 50), у односу на субјективне изјаве сведока. Наиме, завешталац овако може да објасни коришћене фразе у завештању, зашто је неком нешто оставио а зашто неком није оставио и тако спречава касније спорове поводом распореда заоставштине (Кашћелан, 2011, 260.) Колико је нама познато није било коришћења видео снимака као доказних средстава у поступцима за расправљање заоставштине у нашој земљи.

Редовна завештања и даље се не могу сачињавати у електронској форми али се одређене дигиталне технологије могу користити приликом њиховог сачињавања. Тако треба размотрити укључивање сведока, тумача путем видео позива. Колике су предности дигиталних технологија видљиво је и кроз електронски Регистар завештања који води Јавнобележничка Комора а у којем се евидентирају сва завештања сачињена од стране јавних бележника у нашој земљи (Миловић, 2020, 95-96).

Пре свега, електронска форма може пронаћи своју примену у нашем завештајном праву у изузетним приликама (Krstić, 2019, 905-923), односно код усменог завештања. „Усмено завештање подразумева усмено изјављивање последње воље пред три сведока када због изузетних прилика у којима се налази не може да сачини завештање у писменој форми“ (Стојановић, 2022, 237). Наиме, аудио или видео снимком који би се слао сведоцима превазишли би се проблеми са изјавама сведока јер они имају различиту перцепцију догађаја и другачије схватају изјаву последње воље завештаоца (Стојановић, 2022, 238) те сумње у њихова сведочења, али

и уопште проналажења сведока које није лако пронаћи у изузетним приликама. У Шварцаској је, чак, било предлога да се усмено завештање замени аудио визуелним (Conti, 2019, 15). Међутим, и овде треба бити пажљив приликом законског регулисања, те евентуално назначити да ће се као озбиљна и стварна сматрати она воља изјављена одређеном лицу, појединцу, у њиховој интерној комуникацији а не, на пример, она саопштена у Instagram live-у, или објављена на YouTube-у.

5. ЗАКЉУЧАК

Употреба дигиталних технологија, у српском завештајном праву, на нивоу је научних расправа. Није сасвим једноставно изменити вишевековну традицију сачињавања завештања уз испуњење строгих формалних услова. Један од есенцијалних услова пуноважности готово свих облика завештања је писмена форма. Писмена форма традиционално ужива поверење људи, који су сигурни само када документ имају „црно на бело“. Међутим, развојем дигиталних технологија долази до промене схватања у погледу медија на којем се информације сачињавају, репродукују, генеришу или складиште. Некадашњу улогу хартије, данас презимају различити електронски уређаји.

Примена дигиталних технологија претпоставља техничку опремљеност те обученост за њихову употребу. Полазна основа за примену дигиталних технологија треба бити јасно дефинисање средстава која се могу користити за сачињавање завештања, као и начин њихове употребе за остварење наведеног циља. Није сваки уређај погодан за сачињавање појединих облика завештања. На пример, свако може приступити нечијем мобилном телефону, искуцати смс поруку и представити је као завештање. Иако су у пракси постојали спорадични случајеви прихватања смс завештања, тешко да овакви изузеци могу доћи до нивоа правила. Наиме, и поред могућности прикупљања података о тренутку сачињавања поруке, њеним накнадним изменама, тешко је утврдити ко је заиста сачинио, изменио или отворио поруку, као и да ли је било мана воље приликом њеног сачињавања. Коришћење друштвених мрежа у ове сврхе, довело би до ситуације да одређени подаци од значаја за аутентификацију послате поруке могу бити доступни само уколико би пружалац услуга, на пример Facebook, одлучио да их подели(на пример одакле је дошла пријава тог дана кад је порука сачињена, колико пута је било логовања, колико пута је порука виђена или колико њих је избрисано пре ове).

Употребу дигиталних технологија, и поред појединих недостатака, треба размотрити у нашем завештајном наследном праву, нарочито имајући у виду брзину њиховог развоја те тако бројне могућности за отклањање поменутих недостатака у будућности.

ЛИТЕРАТУРА

Beyer, G. W. & Buckley, W. R. 1989. Videotape and the Probate Process: The Nexus Grows, *Oklahoma Law Review*, Volume 42, No. 1.

Grant, K. J. 2008. Shattering and Moving Beyond the Gutenberg Paradigm: The Dawn of the Electronic Will. *Journal of Law Reform*, Vol 42. University of Michigan. Dostupno na: <https://core.ac.uk/download/pdf/232706205.pdf>, (18.5.2025.).

Димовски, Д. 1 (2024). Савремене технологије и криминалитет. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*. Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Ђурђић Милошевић, Т. 2018. *Ограничење слободе завештајних располагања*. Докторска дисертација. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу.

Ђурђић Милошевић, Т. 2022. Електронски тестамент. *Зборник радова "Садашњост и будућност Услужног права"*. Крагујевац: Правни факултет Универзитета у Крагујевцу.

Zalucki, M. 2014. Testamentary Succession, New Technologies and Recodification: On the Research That Needs to Be Conducted. *Societas et iurisprudencia*. Vol. II, Issue 2.

Кашћелан, Б. 1/2011. Недоумице у вези са завештањем сачињеним путем видео записа. *Анали Правног факултета у Београду*. Година LIX. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Ковачевић Перић, С. & Мицовић, М. 2023. Заштита права запослених у савременом развоју. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*. Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Conti, Y. 2019. *Latestament électronique: État des lieux et réflexions prospective*. Dostupno na: https://www.researchgate.net/profile/Yann-Conti/publication/339124636_Le_testament_electronique_Etat_des_lieux_et_reflexions_prospectives_The_Electronic_Will_Situation_and_Prospective_Reflections/links/5e62a6be4585153fb3c689f6/Le-testament-electronique-Etat-des-lieux-et-reflexions-prospectives-The-Electronic-Will-Situation-and-Pro prospective-Reflections.pdf, (28.8.2025.)

Krstić, N. 2019. Reform steps in inheritance law regulation in the pre-draft of Serbian Civil Code – has the commission for codification done a good job. *EU and member states – legal and economic issues*. Vol. 3.

Mason, S. 2016. *Electronic Signatures in Law*. Institute of Advanced Legal Studies. London: University of London.

Миловић, Ј. 2020. Јавнобележничко завештање у српском правном систему. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*. Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици.

Savković, V. 2013. *Zaključenje ugovora u elektronskoj formi, osnovi prava elektronske trgovine*. Podgorica: Pravni fakultet Univerziteta u Podgorici.

Стојановић, Н. 2011. *Наследно право*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.

Стојановић, Н. 2022. *Наследно право*. Ниш: Правни факултет Универзитета у Нишу.

What is an “Electronic Will”?. 2018. *Harvard Law Review*. Vol. 131. Issue 6. Dostupno na: https://harvardlawreview.org/wp-content/uploads/2018/04/1790-1811_Online.pdf, (15.8.2025.).

Закон о наслеђивању, “Сл. гласник РС”, бр. 41/95, 101/2003 – одлука УСРС и 6/2015.

Закон о електронској трговини, “Сл. гласник РС”, бр. 41/2009, 95/2013 и 52/2019.

Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању, “Сл. гласник РС”, бр. 94/2017 и 52/2021.

UNCITRAL, 1996 with additional article 5 bis as adopted in 1998. Model Law on Electronic Commerce with Guide to Enactment. 1996 with additional article 5 bis as adopted in 1998.

DIRECTIVE 2000/31/EC OF THE EUROPEAN PARLIAMENT AND OF THE COUNCIL, of 8 June 2000. Dostupno na: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HR/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0031>, (10.9.2025.).

Uniform Electronic Act, National Conference of commissioners on Uniform State Law, 2019. Dostupno na: file:///C:/Users/MyPC/Downloads/UEWA_Final%20Act_2019dec301.pdf, (5.6.2025.).

Uniform Probate Code, National Conference of commissioners on Uniform State Law, 2019. Dostupno na: https://www.flprobatelitigation.com/wp-content/uploads/sites/837/2023/08/UPC_Final-Act_2023feb27.pdf, (2.9.2025.).

NRS: CHAPTER 133- WILLS, NRS: 133.085 Electronic will, Dostupno na: <https://law.justia.com/codes/nevada/chapter-133/>, (25.8.2025.).

Употреба информационо-комуникационих технологија у Републици Србији. 2024. Републички Завод за статистику. Београд: Република Србија. Доступно на: <https://publikacije.stat.gov.rs/G2024/Pdf/G202416019.pdf>, (1.9.2025.).

Регистар пружалаца квалификованих услуга од поверења. Министарство трговине, туризма и телекомуникација. Доступно на: <https://epotpis.mtt.gov.rs/registar-pruzalaca-kvalifikovanih-usluga-od-poverenja-2/>, (1.9.2025.).

Jovana MILOVIĆ-KUJUNDŽIĆ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, jovana.milovic@pr.ac.rs; ORCID: 0000-0002-8031-0492.

TESTAMENTARY INHERITANCE AND DIGITAL TECHNOLOGIES

Summary

Digital technologies provide us with unlimited opportunities for communication, new knowledge and discoveries. The advantages of digital technologies raise the question of their use in the sphere of testamentary inheritance. The possibility of drawing up a will via video, email or SMS is becoming increasingly relevant in practice. The research is therefore aimed at determining the possibility of introducing electronic wills into the Serbian legal system. The author, in particular, tries to point out the need to review the use of digital technologies in the field of testamentary inheritance and to propose their use in already existing forms of wills. An indispensable element of the use of digital technologies are the problems they can cause.

Key words: inheritance, digital technology, written form, handwritten signature, video recording.

Даница КАБАШИЋ*

ОГРАНИЧЕЊА И УГРОЖАВАЊА ПРАВА СВОЈИНЕ У ЈАВНОМ ИНТЕРЕСУ И У
НАВОДНОМ ЈАВНОМ ИНТЕРЕСУ – СЛУЧАЈЕВИ НЕПОКРЕТНИХ КУЛТУРНИХ
ДОБАРА У СВОЈИНИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ НА КОСОВУ И
МЕТОХИЈИ¹

Апстракт

Рад се бави ограничењима права својине у јавном интересу кроз анализу правног режима непокретних културних добара у својини Српске православне цркве. Полази се од чињенице да ова добра, поред трајне културне и историјске вредности, имају и специфичну духовну функцију, због чега законодавац успоставља посебан режим њихове заштите и ограничења својинских овлашћења. У раду се разматрају уставни и законски оквири који дефинишу однос јавног интереса и имовинских права, као и механизми кроз које се та ограничења спроводе - обавеза одржавања, јавна доступност, право прече куповине, могућност одузимања уз накнаду. Посебно се истиче потреба да мере заштите буду формулисане тако да омогуће несметано вршење духовне мисије и очување аутономије Српске православне цркве, уз поштовање социјалне функције права својине. У завршном делу рада представљени

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, danica.kabasic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-4846-5168.

¹ Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

Напомена: свако навођење „правних“ извора („закона“, других „општих аката“, одлука „судова“ и „органа управе“, „службених гласила“ и сл.), навођење назива њихових доносилаца и других „институција“, као и навођење фактичких радњи тих „институција“, које се односи на de facto власти на Косову и Метохији, с обзиром да су оне, са становишта правног поретка Републике Србије нелегалне, за потребе овог рада, биће чињено уз одговарајуће знакове интерпункција - знаке навода. Свако навођење ових података има искључиво технички карактер, врши се у сврхе стручно-научне анализе, и не може се ни на који начин тумачити као довођење у питање јединства правног поретка Републике Србије, у складу са чл. 4 и 194. Устава Републике Србије, као и њеног територијалног интегритета и суверенитета, у складу са Повелем Уједињених нација и са Резолуцијом Савета безбедности ОУН, бр. 1244.

су одабрани примери из праксе који показују како се, позивањем на јавни интерес, може формално прокламована заштита културног наслеђа претворити у мере које у стварности значајно ограничавају овлашћења стварног титулара.

Кључне речи: непокретна културна добра, јавни интерес, ограничења права својине, Српска православна црква, заштита културног наслеђа.

1. УВОД

Непокретна културна добра у својини Српске православне цркве (у даљем тексту: СПЦ) представљају непроцењиви део културног и духовног наслеђа заједнице. Храмови, манастирске целине и друга сакрална места, нису само предмети од историјске и уметничке вредности, већ живо сведочанство идентитета и континуитета једног народа. Њихова улога превазилази верски оквир: чувају колективно памћење, подстичу социјалну кохезију и привлаче ходочаснике и посетиоце, те имају и образовни и културно-економски значај. Због оваквог двоструког карактера - културног и духовног, законодавац их препознаје као добра од општег интереса и уређује посебним правним режимом који ограничава овлашћења титулара ради њихове заштите и очувања. Својина на овим добрима има изражену социјалну функцију, па вршење својинских овлашћења не служи само интересима титулара, већ и остваривању ширих духовних, културних и идентитетских потреба заједнице. Социјална природа културних добара оправдава постојање посебног режима који ограничава овлашћења титулара ради њихове заштите и очувања за заједницу и будуће генерације. Тако успостављени режим подразумева коегзистенцију јавног интереса и имовинских права, у којој титулар- СПЦ, задржава право својине, али вршење својинских овлашћења подлеже бројним законом прописаним ограничењима. Уставна начела и релевантни закони прописују обавезу чувања, одржавања, јавне доступности и контролисаног коришћења културних добара, као и могућност интервенције државних органа у случају угрожавања њиховог интегритета. Овај раскорак између јавноправне заштите културних вредности и уставом зајемчених имовинских права и духовне функције ових добара представља полазиште овог рада. У наставку ће бити изложени уставни и законски оквири који дефинишу положај непокретних културних добара у својини СПЦ, са посебним освртом на механизме ограничења својинских овлашћења и њихову примену у пракси. Циљ је да се прикаже у којој мери се, позивањем на јавни интерес, формално прокламована заштита културног наслеђа може претворити у мере које значајно утичу на положај титулара и остваривање његове духовне и имовинске улоге. Посебан осврт биће дат примерима насталим на осетљивом подручју Косова и Метохије, где се налазе манастири СПЦ цркве и где делују самопроглашене „институције“, што додатно наглашава комплексност односа између јавноправне заштите и имовинских права титулара.

2. ОГРАНИЧЕЊА ПРАВА СВОЈИНЕ У ЈАВНОМ ИНТЕРЕСУ И ЊЕНА СОЦИЈАЛНА ФУНКЦИЈА

Право својине у теорији се описује као „краљица стварних права“ јер титулару омогућава најширу правну власт над ствари: овлашћење држања, коришћења и располагања, као и могућност искључења свих других лица из тог односа (Челић, 2016, 125). Иако се традиционално доживљава као апсолутно право са дејством према свима, у савременим правним порецима вршење права својине подвргнуто је законским ограничењима чији домет и садржина зависе од уставног система и друштвено-економског уређења сваке државе. Као једно од основних људских права прве генерације, право на својину и њену гаранцију убрајају се у класична грађанска и политичка права; у доктрини се, сходно томе, право на својину посматра и као природно право које омогућава стицање и коришћење средстава неопходних за егзистенцију (Челић, 2020, 32). Ограничења права својине испољавају се у различитим облицима - од индиректних, као што су урбанистичке регулације и правила о коришћењу земљишта, до директних, када се законом изричито прописују границе овлашћења титулара; у ову другу групу убрајају се мере заштите културних добара, природних ресурса или изградња инфраструктурних објеката (Челић, 2016а, 126). Значај правне сигурности у домену својине посебно се огледа у римском правном правилу *nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet*, које означава да нико не може пренети више права него што их сам има. Ово правило, и данас присутно у правној доктрини, указује да је пуна власт располагања могућа тек када се докаже стварно власништво над предметом располагања (Миловић-Кујунџић, 2025, 39).

Садржина права својине подложна је бројним ограничењима, нарочито у јавном интересу, који се у доктрини препознаје као гарант опстанка и развоја друштва. Обим и врста тих ограничења зависе од природе ствари, при чему интереси заједнице неретко добијају превласт над индивидуалним интересима појединца. То, међутим, не значи да својина треба да буде стављена искључиво у службу јавног интереса: без успостављања равнотеже између приватног и јавног интереса нема стабилности друштвене заједнице. Како се право својине врши унутар друштва, између слободе титулара и јавног интереса постоји узајамни однос. Ова ограничења упућују на значај социјалне функције права својине², јер својина све израженије добија карактер друштвене категорије (Медић, 2020, 24). Социјална природа културних добара најјасније се огледа у њиховој функцији да задовољавају духовне, интелектуалне и емоционалне потребе човека и друштва, да чувају колективни идентитет и да обезбеде континуитет културе једног народа (Челић, 2021, 547). Због

² О социјалној природи културних добара као основу својинских ограничења, видети: Челић, Д. 2021. *Ограничења права својине на непокретним културним добрима*, Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 2/2021.

такве друштвене улоге културна добра се по свом бићу сматрају добрима од општег интереса, без обзира на облик својине. Управо ова социјална димензија оправдава увођење посебног стварноправног режима који коегзистира са општим режимом својине и ограничава овлашћења титулара у циљу заштите и очувања културних вредности за будуће генерације (Челић, 2021, 548–549). Надлежни државни органи у јавном интересу постављају, мењају или укидају законска ограничења својине. На стварима од посебног значаја за заједницу или велике економске вредности, овлашћења имаоца права могу бити сужена; њихова ширина и садржина варирају с обзиром на значај одређене ствари. Својинска ограничења се превасходно заснивају на закону, али могу проистацати и из правног посла или правила морала. Та ограничења не укидају садржину права својине нити овлашћења титулара, већ у одређеној мери и током одређеног времена сужавају могућност пуног домета тог права, ограничавајући начин, правце, степен или трајање вршења појединих овлашћења (Медић, 2020, 25).

Сумирајући изложено, може се закључити да ограничења права својине у јавном интересу нису изузетак већ трајна карактеристика савремених правних система. Њихова оправданост најјасније долази до изражаја управо у областима где је заштита општег добра несумњива. На пољу заштите културних добара, која представљају материјализовани идентитет и наслеђе заједнице, ова социјална функција права својине највидљивије се испољава, што ће бити размотрено у наредном поглављу.

3. КУЛТУРНА ДОБРА КАО ОБЈЕКТ ОГРАНИЧЕЊА ПРАВА СВОЈИНЕ У ЈАВНОМ ИНТЕРЕСУ

Законом о културном наслеђу³ културна добра се дефинишу као ствари и творевине материјалне културе од јавног интереса које уживају посебну законску заштиту, а у оквиру материјалног наслеђа разликују се непокретна и покретна добра (Закон о културном наслеђу, 2021, чл. 3). Овакво нормативно одређивање блиско је европском концепту културног наслеђа из Фаро конвенције Савета Европе⁴, где се оно описује као „скуп ресурса наслеђених из прошлости које људи препознају, независно од власништва, као одраз и израз својих стално еволуирајућих вредности, уверења, знања и традиција“, обухватајући и све аспекте окружења настале

³ Закон о културном наслеђу, „Сл. гласник РС“, бр. 129/2021, 84/2022 - др. закон, 35/2023 – др. закон. Овај пропис представља важећи закон којим је уређена област заштите културног наслеђа у Републици Србији и који је заменио претходни Закон о културним добрима из 1994. године, *Закон о културним добрима*, „Сл. гласник РС“, бр. 71/1994, 52/2011 - др. закон, 99/2011 - др. закон.

⁴ Council of Europe (Faro Convention) - Council of Europe, Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention), CETS No. 199, Faro, 27.X.2005.

интеракцијом људи и места кроз време (Council of Europe, 2005, чл. 2). И национална и европска дефиниција почивају на истом полазишту - културна добра имају трајну културну, друштвену и историјску вредност која надилази сферу приватне својине. Управо због тог заједничког и дугорочног значаја јавља се потреба за посебним правним режимом њихове заштите, који неизбежно подразумева ограничење својинских овлашћења у корист шире заједнице. Културна добра нису само објекти или предмети историјске и уметничке вредности, већ носе и специфичну друштвену улогу: она чувају сећање и идентитет заједнице, повезују садашње са прошлошћу и омогућавају да културно наслеђе буде пренето будућим генерацијама. Управо та веза са колективним идентитетом и трајним вредностима објашњава зашто су културна добра законом препозната као добра од општег интереса и зашто се њихов режим својине уређује посебним правилима. Ова правила постоје да би се осигурала заштита и очување добара, али и да би се омогућило њихово коришћење на начин који служи широј заједници (Челић, 2021, 547).

С обзиром на њихов посебан значај и друштвену улогу, титулар културног добра нема исту слободу располагања као у случају непокретности које нису стављене под посебан режим заштите. Закон прописује читав низ обавеза: власник је дужан да културно добро чува и одржава, да спроводи утврђене мере заштите, да о свакој значајној промени стања или правног статуса обавести надлежну установу, као и да омогући одређени ниво јавне доступности (Закон о културном наслеђу, 2021, чл. 9-11). Без претходне сагласности органа заштите није дозвољено вршити радове који би могли изменити својства, намену или изглед културног добра, нити га користити на начин који може угрозити његову вредност (Закон о културном наслеђу, 2021, чл. 9). Тако се у пракси показује да формална овлашћења титулара остају иста, али да се врше под условима и контролом јавног интереса - што културна добра чини једним од најупечатљивијих примера ограничења права својине у нашем праву (Мидоровић, Милић, 2016, 183).

Поред основних обавеза које носилац права својине има у погледу чувања, одржавања и омогућавања јавне доступности културних добара, законодавац је предвидео и посебне механизме заштите у јавном интересу. Тако, надлежна установа заштите има право прече куповине када се културно добро продаје (Закон о културном наслеђу, 2021, чл. 103), чиме се обезбеђује да предмети од изузетног значаја остану у оквиру националног културног простора и под управљањем надлежних јавних установа, а не да буду отуђени из културног контекста заједнице. Поред тога, прописана је могућност да се непокретно културно добро у јавном интересу одузме уз накнаду (Закон о културном наслеђу, 2021, чл. 106), ако титулар није у стању или не жели да спроведе неопходне мере заштите, или када је то једини начин да се обезбеди његова јавна доступност и очување.

Ови механизми показују да ограничења нису ограничена само на начин коришћења културних добара, већ да могу обухватити и сам промет, односно пренос

својинских овлашћења, све ради заштите културних вредности у ширем интересу заједнице. Таква ограничења су најизраженија код непокретних културних добара, нарочито код оних у својини цркава и верских заједница. Реч је о категорији добара која имају не само историјску и уметничку, већ и дубоку духовну и идентитетску вредност за заједницу, због чега је њихов правни режим посебно осетљив: у њему се најизразитије преплићу приватноправни и јавноправни елементи заштите, а ограничења својине добијају свој најпунији облик.

3. 1. Непокретна културна добра у својини цркава и верских заједница као посебна категорија културних добара

Непокретна културна добра обухватају непокретне ствари и целине од историјског, уметничког, научног или другог друштвеног значаја које су утврђене за културно добро (Закон о културном наслеђу, 2021, чл. 3., чл. 5.). За разлику од покретних културних добара, код непокретних се штити не само сам објекат већ и његова локација, амбијент и контекст у којем је настао, што им даје трајну просторну и симболичку вредност. Значајан део тих добара у Србији налази се у својини цркава и верских заједница, што им поред историјске и уметничке даје и духовну и идентитетску димензију, посебно наглашену на просторима попут Косова и Метохије. Оваква својина је правно уређена не само Законом о културном наслеђу већ и Законом о црквама и верским заједницама (2006), који у чл. 27 гарантује црквама и верским заједницама право својине на непокретностима које служе за вршење верских обреда и друге потребе, као и потпуну правну субјективност и аутономију у располагању имовином. Управо због тог двоструког - културног и духовног карактера, ова непокретна културна добра представљају посебну категорију у оквиру ширег режима заштите културног наслеђа. Иако непокретна културна добра у својини цркава и верских заједница представљају значајан и системски важан део националног културног наслеђа, ни претходни Закон о културним добрима ни важећи Закон о културном наслеђу не препознају их као посебну категорију, нити уводе појмовно одређење сакралних културних добара. Тако су богослужбени храмови, манастирске целине и друга света места обухваћени општим режимом заштите као и сва друга непокретна културна добра, иако имају специфичну духовну функцију и трајно служе обављању верских обреда. Ово законско „преклапање“ између културне и верске функције показује потребу да се у оквиру постојећег правног режима пажљиво траже решења која ће, с једне стране, обезбедити заштиту и доступност културног наслеђа у јавном интересу, а с друге стране уважити уставом загарантовану аутономију и имовинска права цркава и верских заједница.

3. 2. Јавноправна ограничења права својине цркава и верских заједница на непокретним културним добрима

Устав Републике Србије (2006) у чл. 20 прописује да се људска и мањинска права могу ограничити само законом, у сврху ради које је прописано у демократском друштву, у мери неопходној за остваривање те сврхе, при чему се суштина зајемченог права не сме нарушити. Како истиче Челић, исти стандарди морају се примењивати и на право својине на непокретним културним добрима, при чему ограничења својинских овлашћења представљају изузетак који мора бити прецизно регулисан, служити легитимном јавном циљу и бити пропорционалан том циљу (Челић, 2022, 470). Ове стандарде конкретизује Закон о културном наслеђу, који прописује права, обавезе и ограничења за власнике и држаоце културних добара: обавезу да културно добро чувају и одржавају, да не врше радове који би могли угрозити његова својства без претходне сагласности надлежне установе, као и да обезбеде одређени ниво јавне доступности (чл. 100-102.). Поред наведених општих правила, прописани су и посебни механизми заштите, као што су право прече куповине државе при продаји културног добра (чл. 103.), ограничења комерцијалне употребе и израде репродукција (чл. 105.), као и могућност одузимања непокретног културног добра уз накнаду ако је то једини начин да се обезбеди његово очување (чл. 106.). За верске субјекте постоји и додатна гаранција из чл. 27 Закона о црквама и верским заједницама, којом се предвиђа да сакрална и културна баштина цркава и верских заједница, укључујући и непокретна културна добра, не може бити предмет принудног извршења, стечаја или принудног поравнања. Непокретна културна добра у својини цркава и верских заједница захтевају да мере заштите буду формулисане уз уважавање њихове посебне природе. Богослужбени храмови, манастирске целине и друга света места нису само предмети културне вредности већ истовремено и простори вршења верских обреда, па су под посебним уставним режимом аутономије и неповредивости богослужбеног простора. Због тога је неопходно да мере заштите буду формулисане и примењиване тако да омогућавају црквама и верским заједницама да континуирано и неометано обављају богослужење и друге верске делатности, уз поштовање њиховог унутрашњег поретка и организације (Челић, 2022, 564). Овај приступ значи да субјекти заштите треба да бирају само оне мере које, уз исти ефекат, најмање ограничавају власнике сакралних културних добара. Након свега наведеног, у домаћем праву су јасно утврђени имаоци права својине - цркве и верске заједнице, као правни субјекти, који имају имовинска права на непокретним културним добрима у својини, уз одређена ограничења прописана законом у јавном интересу. Јавни интерес у овом контексту подразумева очување културног наслеђа, забрану радова који мењају карактер добара, обавезу јавне доступности, као и заштиту јавног добра и идентитета заједнице. У Србији ова пракса није усмерена на конфискацију или промоцију државне својине над црквеном имовином, већ се мере заштите примењују

као законски оквири који регулишу права и обавезе имаоца права, држаоца, уз посебне гаранције када је у питању верска имовина. Такав приступ може се илустровати и примером из упоредне праксе. Тако је, на пример, на „Косову“ „Законом о јавној својини“ предвиђено да добра која су проглашена за културно наслеђе (и покретна и непокретна) могу бити класификована као део јавне својине, што значи да надлежни државни органи имају контролу над њима, као и обавезу да управљају и заштите њихове вредности („Закон о јавној својини Косова“, 2023, чл. 6, ст. 2.4. и чл. 31)⁵. Оваква „законска“ уређења, иако се формално позивају на заштиту културног наслеђа, у пракси могу значити и знатно ограничење овлашћења титулара верских заједница. Због тога остају отворена кључна питања: да ли у таквом систему постоје јасне и делотворне гаранције да ће богослужбени простор и верска мисија бити очувани, како ће се обезбедити стварна улога власника у управљању и коришћењу тих добара, и под којим условима би верске заједнице имале право на накнаду или друге облике заштите. Управо у овим дилемама огледа се потреба да се ограничења права својине на сакралним културним добрима уређују уз пуно поштовање њихове духовне функције и уставом загарантоване аутономије верских заједница.

4. ПРИМЕРИ УГРОЖАВАЊА ПРАВА СВОЈИНЕ НА НЕПОКРЕТНИМ КУЛТУРНИМ ДОБРИМА У СВОЈИНИ СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ У ИМЕ НАВОДНОГ ЈАВНОГ ИНТЕРЕСА

Непокретна културна добра СПЦ често су истовремено и места богослужења и идентитетски симболи за локалну заједницу, па свако задирање у њихов статус има снажан одјек. Правна заштита културних добара подразумева уравнотежавање јавног интереса са стварноправним положајем имаоца права и држаоца непокретности, при чему се верски објекти издвајају по свом духовном значају (Вилус, 2007, 14). У овом делу рада наводимо неке од најочигледнијих примера у којима су „органи власти“, позивајући се на „јавни интерес“, „законитост“ или „заштиту културног наслеђа“,

⁵ Према „Закону о јавној својини Косова“ „Law No. 08/L-125 On Public Property, Official Gazette of the Republic of „Kosovo“, бр. 23/2023, културна добра се изричито убрајају у јавну својину. Члан 9. ст. 1.3. прописује да „покретна или непокретна јавна добра проглашена за културно наслеђе“ (movable or immovable public property declare das cultural heritage) представљају добра од посебног значаја која су јавна својина, док члан 9. ст. 1.13. предвиђа да „археолошка налазишта“ (archaeological sites) такође чине јавну својину државних или локалних органа. У пракси то значи да би, на пример, археолошки локалитет или стари манастир могао бити третиран као власништво државе, а не цркве или верске заједнице која је вековима његов носилац. Овај приступ је изазвао бројне полемике управо због ризика да сакрална добра буду правно сведена на статус „државне имовине“, уз маргинализовање њихове верске функције. Доступно на: <https://md.rks-gov.net/wp-content/uploads/2024/07/A35ED6C4-609C-4E16-BAD9-E52A125B084F.pdf>

ограничили или покушали да ограниче право својине и коришћења ових добара. Ови случајеви показују да мере које се формално представљају као инструменти заштите културног наслеђа у пракси често имају за последицу ограничење овлашћења титулара - од забране или одлагања радова на обнови, преко условљавања начина коришћења непокретности, до спорења уписа права својине у катастар. Управо кроз њих постаје јасно колико је сложено обезбедити да јавни интерес буде остварен без нарушавања уставом зајемчених имовинских права и духовне мисије СПЦ.

Манастир Светих Архангела код Призрена представља један од најзначајнијих сакралних објеката СПЦ. Након успостављања паралелног нормативног режима и деловања такозваних „институција“ на територији Косова и Метохије, „органи власти“ тзв. „Косова“ су више пута блокирали или условљавали обнову овог манастира, позивајући се на „јавни интерес“ у смислу „заштите културног наслеђа“. Такво поступање формално налази правни основ у „Закону о културном наслеђу Косова“ („Law No. 02/L-88 on Cultural Heritage“), који у чл. 2. и чл. 4. прописује да су непокретна и покретна добра проглашена за културно наслеђе „под заштитом без обзира на власништво“ и да свака интервенција која може угрозити њихов интегритет захтева одобрење компетентног органа. Иако се овим мерама формално истиче потреба научне заштите и контроле радова, у пракси оне доводе до тога да Епархија рашко-призренска, као титулар, има ограничену могућност да непосредно управља манастиром и предузима неопходне конзерваторске и грађевинске активности. Ово представља типичан пример како се под окриљем „заштите културног наслеђа“ фактички уводе ограничења имовинских овлашћења СПЦ на непокретним културним добрима (arhiva. src. rs, 2016). Дакле, формално, према „Закону о културном наслеђу Косова“, сва непокретна и покретна добра која су проглашена за „културно наслеђе“ су под „заштитом без обзира на власништво“. То значи да „институције“ на „Косову“ полазе од става да имају надлежност да контролишу и манастире у својини СПЦ, иако је јасно да је титулар својине СПЦ.⁶ У пракси се таква „заштита“ често претвара у административну контролу: тражи се дозвола за обављање сваке грђ делатности, могу се уводити забране, а радови могу бити блокирани под изговором „заштите“. Тако настаје ситуација да исто оно што је проглашено за „културно наслеђе“ ради очувања

⁶ У Републици Србији режим културног наслеђа уређен је „Законом о културном наслеђу“ („Сл. гласник РС“, бр. 129/2021), којим су непокретна и покретна културна добра утврђена као добра од јавног интереса која уживају посебну заштиту. Међутим, та заштита не доводи у питање право својине, већ власнику намеће обавезу да добро чува, одржава, не врши радове без сагласности надлежног завода, да омогући одређени ниво јавне доступности, уз право прече куповине и могућност изузетног одузимања уз накнаду (чл. 9–11; 103–106). Насупрот томе, „Закон о културном наслеђу Косова“ („Law No. 02/L-88 on Cultural Heritage“) у чл. 4 прописује да су културна добра „под заштитом без обзира на власништво“, што „институције“ на „Косову“ користе као правни основ за контролу и административну интервенцију и у односу на непокретности у својини СПЦ.

- уједно служи као основ за ограничење права управљања стварним власником, јер надлежни органи држе да је „јавни интерес“ изнад приватних овлашћења. Са њихове тачке гледишта они „штите“ културно наслеђе као јавну вредност, а са становишта СПЦ та „заштита“ значи практично ограничење права својине и слободе коришћења.

Храм Христа Спаса у Приштини представља недовршени православни храм у власништву СПЦ, започет деведесетих година у оквиру универзитетског кампуса. Након 1999. године његова изградња је заустављена, а „Општина Приштина“ и „Универзитет у Приштини“ (јавна установа у систему „Косова“), више пута су покретали поступке и издавали решења којима се тражи рушење или „пренамена“ овог објекта, позивајући се на „јавни интерес“ у смислу „заштите јавног простора“ и „културног наслеђа универзитетског комплекса“. Тако се у јавним саопштењима и „судским актима“ наводи да храм наводно „угрожава архитектонски интегритет“ кампуса и културно наслеђе универзитетског комплекса, те да га као такав треба уклонити или претворити у музеј. Формално се истиче потреба „заштите“ јавног простора и културне целине, али у пракси такве мере доводе до тога да СПЦ више од две деценије не може да доврши градњу нити да храм приведе намени, чиме се фактички уводи дуготрајно ограничење њених својинских овлашћења и верске мисије на овом непокретном културном добру (Slobodna Evropa, 2021).

Испосница Светог Петра Коришког код Призрена на Косову и Метохији представља православну светињу из 13. века која, према саопштењу Епархије рашко-призренске, званично спада у једну од педесет „специјалних заштићених зона“ утврђених „Законом о специјалним заштићеним зонама“ („Law No. 03/L-039 on Special Protective Zones“) на „Косову“. Упркос том статусу, у марту 2025. Епархија је саопштила да су „незаконити радови“ у заштићеној зони, који су извођени од стране „општинских“ органа и локалних извођача под изговором „јавног интереса“ развоја инфраструктуре и туризма, озбиљно угрозили област испоснице: пробијен је пут, нарушена је природна околина и поткопани темељи, а извођачи радова нису имали дозволу СПЦ ни надлежних органа за заштиту. Овај случај илуструје како се, у име „јавног интереса“, као што је развој инфраструктуре, локални туризам или приступ за публику, уводе мере које фактички онемогућавају СПЦ да контролише заштићена добра и да обезбеди њихову неометану заштиту и коришћење (Епархија Рашко-Призренска, 2025). Наведени примери показују да се у условима деловања такозваних Приштинских власти на територији Косова и Метохије формални појмови „заштите културног наслеђа“ и „јавног интереса“ често користе као основ за административне мере које у пракси доводе до ограничења имовинских овлашћења СПЦ. Иако је циљ законских оквира да обезбеде очување културних добара, у конкретним примерима они се претварају у инструменте притиска и контроле: блокира се обнова, условљава се начин коришћења, споре се уписи у катастар, толеришу се радови трећих лица у заштићеним зонама. Овај раскорак између прокламованог „јавног интереса“ и стварног ефекта мера на терену указује на један од кључних изазова - како обезбедити

да заштита културног наслеђа буде пропорционална, доследна и непристрасна, без политичких притисака и игнорисања сопствених „прописа“, и да се при том уважава уставом зајемчена аутономија, имовинска права и духовна мисија СПЦ на Косову и Метохији.

5. ЗАКЉУЧАК

Правни режим непокретних културних добара у својини Српске православне цркве почива на идеји да се приватноправна овлашћења титулара врше у оквирима јавноправне заштите културних вредности. Та коезистенција није аномалија већ последица социјалне функције својине: културна добра, као добра од општег интереса, изискују посебан режим очувања, коришћења и доступности. Међутим, анализирани примери показују да мере „заштите“ понекад прерастају у инструменте административне контроле који фактички сужавају овлашћења титулара, па и онда када је његова намера усмерена на конзервацију, обнову и литургијски живот добара. Нормативни оквир мора се тумачити и примењивати тако да се оствари равнотежа између јавног интереса и уставом зајемчених имовинских права. Кључно је да свака интервенција буде заснована на закону, усмерена ка легитимном циљу заштите наслеђа и стриктно пропорционална: да се, кад год је могуће, бира мера која најмање ограничава титулара при истом степену заштите. У супротном, под плаштом „јавног интереса“ ризикује се настанак трајних, несразмерних и практично експропријационих последица. Из тога следе јасне *de lege lata* и *de lege ferenda* оријентације. На плану примене права, нужни су: доследан тест законитости и пропорционалности за сваку управну меру, рано и обавезно укључивање титулара у поступке планирања и одобравања радова, образложене одлуке засноване на стручној документацији, ефикасна правна средства са суспензивним дејством кад постоји ризик од неповратне штете по добра. На плану унапређења прописа, пожељно је: појмовно препознавање сакралних културних добара као поткатегорије са посебним процесним гаранцијама; јачање статуса литургијске намене у балансу интереса; прецизније уређење јавне доступности тако да не доводи у питање безбедност, светост простора и верску службу. Посебна пажња потребна је у ситуацијама повећане правне и институционалне осетљивости, где се позивање на „јавни интерес“ чешће користи за шире административне интервенције. У таквим условима од пресудног је значаја да органи заштите поступају непристрасно, технички и правно утемељено, уз поштовање сопствених норми и процесних гаранција титулара. Сумирано, одржив модел заштите непокретних културних добара у својини Српске православне цркве није у максималном ширењу јавноправних овлашћења, већ у прецизном, мерљивом и пропорционалном ограничењу својине које заиста служи очувању културног наслеђа. Тамо где се овај стандард доследно примени, јавни интерес и права титулара нису супротстављени полови, већ комплементарне

димензије истог циља: да се културне вредности сачувају, користе и предају даље - као жива добра заједнице, а не као правно паралисана имања.

ЛИТЕРАТУРА

- Вилус, Ј. 2007. *Правна заштита културних добара*. Београд: Европски центар за мир и развој (ЕСРД) Универзитета за мир Уједињених нација;
- Вучковић, М. 2016. *Ограничења права својине на културним добрима*. Заштита људских и мањинских права у европском правном простору, књига 6. Тематски зборник радова Правног факултета у Нишу;
- Медић, Д. 2020. *Ограничења права својине*, Годишњак Факултета правних наука, Бања Лука, 10/2020;
- Мидоровић, С., Милић, И. 2016. *Изазови права културних добара у Републици Србији*. Научни скуп са међународним учешћем „Људска права између идеала и изазова стварности“, Тематски зборник радова, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;
- Миловић-Кујунџић, Ј. 2025. *Остваривање права својине на простору АП Косова и Метохије*. Научни пројекат „Праћење стања људских права на Косову и Метохији“ за период март 2024 – март 2025. Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;
- Челић, Д. 2016. *Експропријација на Косову и Метохији као средство кришења права на мирно уживање имовине*. Људска права између идеала и изазова садашњости. Зборник радова. Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;
- Челић, Д. 2020. *Еволуција појма и гаранције права својине*. Зборник радова. Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;
- Челић, Д. 2021. *Ограничења права својине на непокретним културним добрима*. Зборник радова Правног факултета у Новом Саду, 2/2021.
- Челић, Д. 2022. *Особености ограничења права својине на непокретним културним добрима у својини црква и верских заједница*. Црквене студије. Ниш: Центар за црквене студије, Међународни центар за православне студије;
- Council of Europe. 2005. Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (Faro Convention). CETS No. 199. Faro, 27.X.2005;
- Закон о основама својинскоправних односа, „Сл. лист СФРЈ“, бр. 6/80 и 36/90, „Сл. лист СРЈ“, бр. 29/96 и „Сл. гласник РС“, бр. 115/2005;
- Закон о културном наслеђу, „Сл. гласник РС“, бр. 129/2021, 84/2022 – др. закон, 35/2023 – др. закон;
- Закон о културним добрима, „Сл. гласник РС“, бр. 71/1994, 52/2011 – др. закон, 99/2011 – др. закон (престао да важи 2021);

Устав Републике Србије, „Сл. гласник РС“, бр. 98/2006;

„Закон о јавној својини Косова“ („Law No. 08/L-125 On Public Property“), „Службени лист Републике ‘Косово’“, бр. 23/2023. (доступно на: <https://md.rks-gov.net/wp-content/uploads/2024/07/E9D5FA7B-4F87-4FC3-873E-15999A85035C.pdf>);

„Закон о културном наслеђу Косова“ („Law No. 02/L-88 on Cultural Heritage“), „Службени лист Републике ‘Косово’“, бр. 02/L-88/2006. (доступно на: https://old.kuvendikosoves.org/common/docs/ligjet/2006_02-L88_sr.pdf);

„Закон о специјалним заштићеним зонама“ („Law No. 03/L-039 on Special Protective Zones“), „Службени лист Републике ‘Косово’“, бр. 28/2008, Анекс – Maps for Special Protective Zones. (доступно на: <https://gzk.rks-gov.net/ActDetail.aspx?ActID=3303>);

Архива Српске православне цркве. 2016. „Забрањени радови на обнови Манастира Светих Архангела“. (доступно на: http://arhiva.spc.rs/sr/zabranjeni_radovi_na_obnovi_manastira_svetih_arhangela.html);

Епархија Рашко–Призренска. 2025. „Statement of the SOC Diocese of Raška and Prizren Regarding the Recent Damage and Illegal Works at the Hermitage of Saint Peter of Koriša Near Prizren“. 5. март 2025. (доступно на: <https://eparhija-prizren.com/en/statements/statement-of-the-soc-diocese-of-raska-and-prizren-regarding-the-recent-damage-and-illegal-works-at-the-hermitage-of-saint-peter-of-korisa-near-prizren/>);

Slobodna Evropa. 2021. „Priština: Pravoslavni hram i student Univerziteta“. 9. јун 2021. (доступно на: <https://www.slobodnaevropa.org/a/pri%C5%A1tina-pravoslavni-hram-studenti-univerzitet/31302903.html>).

Danica KABAŠIĆ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, danica.kabasic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-4846-5168.

LIMITATIONS OF PROPERTY RIGHTS IN THE PUBLIC INTEREST – EXAMPLES
OF IMMOVABLE CULTURAL PROPERTY OF THE SERBIAN ORTHODOX
CHURCH

Summary

This paper examines the limitations of property rights in the public interest through an analysis of the legal regime governing immovable cultural property owned by the Serbian Orthodox Church. It starts from the premise that these assets, in addition to their permanent cultural and historical value, also have a specific spiritual function, which is why the legislator establishes a special regime of their protection and restrictions on ownership powers. The paper considers the constitutional and legal frameworks that define the relationship between the public interest and property rights, as well as the instruments through which such restrictions are implemented - the duty of maintenance, public accessibility, the right of pre-emption, and the possibility of expropriation with compensation. Particular emphasis is placed on the need for protective measures to be formulated so as to enable the unhindered exercise of the Serbian Orthodox Church's spiritual mission and the preservation of its autonomy, while respecting the social function of property rights. In the final part, selected examples from practice are presented, showing how, by invoking the public interest, formally proclaimed protection of cultural heritage can in reality turn into measures that significantly limit the powers of the actual holder of rights.

Key words: immovable cultural property, public interest, limitations of property rights, Serbian Orthodox Church, protection of cultural heritage.

Анастасија КОКЕРИЋ*

ПРАВО НА ПЛАНИРАЊЕ ПОРОДИЦЕ¹

Апстракт

Породица је основна компонента друштва – заједница у којој се негују љубав подршка и поверење, и која има кључну улогу за развој сваког појединца. Током историје, услед економских, културних и социјалних промена култ породице пролазио је кроз различите трансформације, међутим, и данас она остаје доминантан оквир рађања и подизања деце. Право на планирање породице је основно људско право и подразумева право сваког лица да одлучи да ли ће имати децу, када, колико и са ким ће их имати, као и колики ће размак бити између њих. Ауторка у раду посвећује пажњу праву на планирање породице кроз анализу међународних и регионалних докумената, а посебан акценат ставља на националне оквире и методе који доприносе остваривању права на рађање и права на нерађање детета.

Кључне речи: планирање породице, право на рађање детета, право на нерађање детета.

1. УВОД

Породица је заједница ужег или ширег круга лица међусобно повезаних заједницом живота и сродством, између којих постоје одређена права и дужности предвиђених правом, моралом, обичајем или религијом (Јовић, 2010, 77). Од давнина држава је покушавала да посредством правних норми утиче на планирање породице, у складу са датим друштвено-економским околностима и условима у којима су људи

* Сарадник у настави, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, anastasija.kokeric@pr.ac.rs, ORCID: 0009-0004-1686-9154.

¹Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

живели. Неретко су државе доносиле законе који су прописивали пожељан број деце које супружници треба да имају, као и санкције у случају непоштовања тих одредби (Цвејић Јанчић, 2009, 217).² Но, у савременом добу, реакција државе на репродуктивно понашање због опстанка и развоја друштва, подразумева мере за подстицање рађања, или унапређење превентивних мера уколико је рађање прекомерно, поштујући основно право свих лица да самостално одлучују о рађању (Јовић Прлаиновић, 2017, 21).

Право на планирање породице подразумева право сваког човека да одлучује о томе да ли ће имати деце, када и колико ће их имати, са киме ће их имати и колики ће бити размак између њиховог рођења (Цвејић Јанчић, 2009, 217). Ово право је лично, неимовинско и субјективно право сваког човека. Примарни циљ планирања породице је рађање само „жељене деце“, а не повећање или смањење наталитета. Уколико је планирање породице слободно, односно лишено присиле, и конципирано као право појединца да слободно одлучује о рађању деце, тада се оно назива и право на слободно родитељство (Поњавић & Влашковић, 2019, 61-62). Право сваког појединца на одлучивање о рађању или нерађању детета је израз његове контроле над сопственим телом, те се у корпусу репродуктивних права налази у истој равни са правом на информисаност и правом на највиши стандард заштите репродуктивног и сексуалног здравља. Концепцију репродуктивних права чине: право на доношење слободне репродуктивне одлуке, право на информисаност о средствима за регулисање фертилитета и право на контролу сопственог тела (Јовић Прлаиновић, 2020, 117-118).

2. ПРАВО НА ПЛАНИРАЊЕ ПОРОДИЦЕ У МЕЂУНАРОДНИМ ОКВИРИМА

У међународном праву људских права, иако није експлицитно дефинисано, право на планирање породице своје упориште налази у Универзалној декларацији УН о људским правима (1948) која гарантује пунолетним женама и мушкарцима право да закључе брак и заснују породицу (чл. 16). О праву на планирање породице први пут се директно говори у Прокламацији из Техерена (1968)³ у којој се истиче да „парови имају основно људско право да слободно и одговорно одлучују о броју и размаку између своје деце и право на адекватно образовање и информације у том погледу“

² Ликургов законик у античкој Грчкој обавезивао је брачне другове да имају најмање двоје деце. У време владавине Августа, у Риму су донети кадукарни закони који су прописивали да мушкарци између 25 и 60 г. и жене од 20 до 50 г. морају да буду у браку, а сваки човек је морао имати најмање једно законито дете, неслободна жена троје деца, ослобођена робина четворо. У супротном, санкција се састојала у лишењу наследног права и права располагања сопственом имовином. Но, са развојем религије креира се схватање да је рађање божије дело на које човек не сме да утиче. Према томе, у Старом завету наилазимо на став који се односи на планирање породице: „Рађајте се дакле и множите се, народите се веома на земљи и множите се на њој“ (Поњавић&Влашковић, 2019, 60-61).

³ Међународној научној конференцији о људским правима у Техерену 1968. г.

(UN, 1968, 15). Међутим, први документ који је садржао одредбе о праву на планирање породице, а био је правно обавезујући је Конвенција УН о елиминисању свих облика дискриминације жена из 1979. г. Наиме, Конвенција прокламује да мушкарци и жене имају једнака права да слободно и одговорно одлучују о планирању породице, као и да имају приступ информацијама, образовању и средствима која ће им омогућити да се користе овим правима (чл. 16, ст. 1). Кључни документ који је поставио темеље за савремени приступ планирању породице је Програм акције усвојен на Међународној конференцији о становништву и развоју 1994. г. у Каиру. Планирање породице је интегрисано у шири концепт репродуктивног здравља који указује да сва лица имају право на задовољавајући и безбедан сексуални живот, и одлуку да ли, када и колико ће то често чинити. Сходно томе, право мушкараца и жена је да буду информисани и да имају приступ сигурним методама планирања породице, укључујући и оне за регулацију плодности које су у складу са законом. Такође, треба обезбедити приступ здравственим услугама које омогућавају женама да безбедно изнесу трудноћу и порођај, а паровима пружају шансу за добијање здравог детета (UN, 1995, 30). Поред тога, значајно је истаћи и важност Пекиншке декларације (1995)⁴ која поставља циљеве и смернице за постизање родне равноправности и оснаживање жена широм света. Равноправни односи мушкараца и жена у погледу сексуалних односа и репродукције, укључујући пуно поштовање личног интегритета, захтевају међусобно поштовање, пристанак и заједничку одговорност за сексуално понашање и његове последице (UN, 1995, 36). На Генералној скупштини УН 2015. г. усвојена је Агенда за одрживи развој до 2030. г. која потврђује обавезе преузете у Програму акције из Каира. Агенда садржи седамнаест циљева одрживог развоја, а државе чланице су се обавезале да ће радити на њиховом испуњењу. У Агенди се истиче да треба тежити обезбеђивању универзалног приступа услугама сексуалног и репродуктивног здравља, укључујући планирање породице, информације и едукацију, као и интеграцију репродуктивног здравља у националне стратегије. Проширење приступа контрацепцији и обезбеђивање да се потребе за планирањем породице задовоље коришћењем ефикасних метода контрацепције је суштинска компонента постизања универзалног приступа услугама сексуалног и репродуктивног здравља. Иако је од 1994. г. остварен знатан напредак у проширењу приступа контрацепцији, и даље постоје велики изазови. Наиме, без обзира на велика улагања у планирање породице, и даље у многим државама распрострањеност коришћења контрацепције и задовољеност потреба за планирањем породице путем савремених метода је ниска, а број жена репродуктивног узраста брзо расте. Омогућавање приступу планирању породице није значајан само за репродуктивна права жена и смањење нежељених трудноћа, већ и за

⁴ Усвојена на Четвртој светској конференцији о женама, организованој од стране УН у Пекингу.

унапређење здравља, јер омогућава дужи размак између порођаја и смањује морталитет мајки (UN, 2019, 1).

3. ПРАВО НА ПЛАНИРАЊЕ ПОРОДИЦЕ У ЕВРОПСКИМ ОКВИРИМА

У европском систему заштите људских права, право на планирање породице се не прокламује експлицитно, већ се изводи из ширег оквира људских права која су садржана у многим документима. Према томе, Европска конвенција о људским правима усвојена од стране Савета Европе 1950. г. не прокламује изричито право на планирање породице, већ се оно изводи из чл. 8 – право на поштовање приватног и породичног живота. Европски суд за људска права донео је много пресуда које јачају право на планирање породице, као део ширег права на поштовање приватног и породичног живота, али државе чланице имају значајно поље слободне процене у одређеним питањима (Anneda & Arora & Faverot al, 2018, 17).⁵ Конвенција СЕ о спречавању и борби против насиља над женама и насиља у породици (2011) – Истанбулска конвенција, која представља први регионални инструмент у области насиља над женама, прописује да су државе чланице у обавези да предузму потребне законодавне или друге мере у циљу обезбеђивања инкриминације намерних радњи вршења абортуса над женом без њеног информисаног пристанка, и операције у сврху онемогућавања природне репродукције код жене без њеног информисаног пристанка и разумевања процедуре (чл. 39, Спасић, 2022, 36). Поред наведених, под окриљем СЕ усвојено је мноштво докумената у циљу јачања сексуалних и репродуктивних права, а неки од важнији су Резолуција 1607 (2008) Приступ безбедном и легалном абортусу у Европи и Резолуција 2490 (2023) Иновативни приступи сексуалном и репродуктивном здрављу и правима.

Најзначајнији правни инструмент ЕУ у домену људских права је Повеља о основним правима (2000) која гарантује право на поштовање приватног и породичног живота, дома и комуникације, право на склапање брака и заснивање породице, као и правну, економску и социјалну заштиту породице (чл. 9, 33).⁶ У оквиру ЕУ, иако је

⁵ Када је реч о абортусу Европски суд за људска права има прилично ограничену јуриспруденцију. Европска комисија за људска права у неколико ситуација је потврдила да трудноћа и прекид трудноће представљају део приватног живота, и да је законски режим у вези са абортусом мешање у приватни живот. Међутим, није прихватила да је у односу на оца нерођеног детета прекршен чл. 8, чак ни када је абортус у супротности са његовим уверењима, зато што је то мера чији је циљ заштита права мајке. Према томе, Комисија је закључила да се чл. 8 не може тумачити толико широко да обухвати и право оца да буде консултован о абортусу који жена жели да обави противно његовој вољи (Беширевић, *et. al*, 2017, 163-164).

⁶ Европски парламент је 11. априла 2024. г. усвојио историјску Резолуцију о укључивању права на абортус у Повељу ЕУ о основним правима. Наиме, захтева се измена чл. 3 – право на лични интегритет, тако да гласи –право на лични интегритет и телесну аутономију, те да се допуни и има следећу садржину: „свако има право на телесну аутономију, на слободан,

правно необавезујући, круцијални документ који је поставио темеље за касније политике у овој области је Резолуција о сексуалном и репродуктивном здрављу (2002). У њој се истиче важност доступне и квалитетне репродуктивне заштите свим лицима, са посебним акцентом на једнак приступ контрацепцији, сексуалном образовању и пружању подршке младима и маргинализованим групама. Између осталог, наглашава се да абортус не треба да буде метод за планирање породице, али да треба да буде легалан, безбедан и доступан, а женама које су се подвргле нелегалном абортусу треба пружити заштиту од кривичног гоњења. Поред тога, Резолуција о стању сексуалног и репродуктивног здравља и права у ЕУ, у оквиру здравља жена (2021) знатно проширује оквир права у вези са планирањем породице, те наводи да државе чланица треба да спроведу законске мере у циљу заштите интегритета, слободе избора и самоодређења жена и девојчица са инвалидитетом, с обзиром да су неретко изложене принудној стерилизацији. Истиче се право на приступ лечењу неплодности без дискриминације за све особе у репродуктивном добу, као и право на информисани пристанак у свим медицинским поступцима и квалитетан приступ пренаталним прегледима.⁷

4. ПРАВО НА ПЛАНИРАЊЕ ПОРОДИЦЕ У НАЦИОНАЛНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

Национални правни оквири, у складу са обавезама које проистичу из ратификованих међународних докумената, развијају механизме за заштиту и унапређење права на планирање породице. Устав РС прокламује да свако има право да слободно одлучи о рађању деце, као и да држава подстиче родитеље да се одлуче на рађање деце и помаже им у томе (чл. 63). Из ове формулације се може закључити да је титулар права на планирање породице појединац, односно жена и мушкарац, који су достигли одређени ниво психофизичке зрелости да могу постати родитељи (Цвејић Јанчић, 2009, 222). Одлучивање је слободно једино у случају када појединац има све потребне информације о остваривању овог права и када одлуку доноси независно од спољашњих утицаја. На основу овога, уставна одредба о праву сваког људског бића да слободно одлучује о рађању деце спречава било који облик његовог ограничења, без обзира на то каква је популациона политика државе. Међутим, наш уставотворац се определио за пронаталитетну политику, без ограничења која би могла бити условљена неким специфичностима појединих делова државне територије

информисан, потпун и универзалан приступ сексуалном и репродуктивном здрављу и правима, као и на све повезане здравствене услуге без дискриминације, укључујући приступ безбедном и легалном абортусу“ (European Parliament resolution of 11 April 2024 on including the right to abortion in the EU Fundamental Rights Charter (2024/2655(RSP), видети: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0286_EN.html).

⁷ Resolution on the state of sexual and reproductive health and rights in the EU, within the framework of women's health (2021), https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0314_EN.html, приступљено: 10. 09. 2025.

(Драшкић, 2020, 51). Према томе, титулар права на планирање породице је појединац који се налази у генеративном добу, но, како је за његово остваривање у позитивном правцу (рађање детета) потребно учешће другог лица супротног пола – приликом зачећа природним путем – у правној теорији наилазимо на појам целовитог двојног субјекта, жену и мушкарца који споразумно и заједничком активношћу остварују ово право (Јовић Прлаиновић, 2017, 26-27). Међутим, услед развоја медицине, могуће је раздвојити сексуални акт од биолошке компоненте (зачеће и рађање) хумане репродукције, тако да до зачећа може доћи и без учешћа другог лица, путем асистираних репродуктивних технологија. Осим тога, структуру права на планирање породице чине и овлашћења која титулари права могу остварити самостално (прекид трудноће, стерилизација), те се може констатовати да је титулар права на планирање породице увек појединац, како жена, тако и мушкарац (Цвејић Јанчић, 2009, 223). Породични закон РС – ПЗ гарантује жени право да слободно одлучује о рађању (чл. 5, ст. 1). Овом одредбом се не одређује ко су титулари овог права, већ се регулише ситуација која данас и фактички постоји – да у случају када је већ дошло до зачећа, искључиво жена одлучује шта ће бити са плодом. Уколико би се прихватило становиште да је једино жена титулар права на слободно родитељство, то не би било у складу са Уставом (Поњавић & Влашковић, 2019, 63). Такође, ПЗ прописује да мајка и дете уживају посебну заштиту државе (чл. 5, ст. 2), што представља облик јединственог интереса државе да заштити ону друштвену групу која обезбеђује рађање и подизање деце, односно биолошку репродукцију друштва (Драшкић, 2020, 54). Насупрот ПЗ-у, Нацрт Грађанског законика РС, у делу који се односи на породичне односе, прописује да „жена, као и мушкарац слободно одлучују о рађању деце“ (чл. 221б), што представља најбоље решење јер се тачно наводи ко су титулари права на планирање породице, те се избегава свака нејасноћа у том погледу. На основу Закона о родној равноправности органи јавне власти су у обавези да, под једнаким условима и у складу са узрастом, женама и мушкарцима, односно девојчицама и дечацима обезбеде приступ информацијама, образовању и услугама, које се односе на сексуалност, контрацепцију, планирање рађања, брачни и породични живот, посебно водећи рачуна о лицима из осетљивих друштвених група. Поред тога, дужност је органа јавне власти који обављају послове у домену социјалне и здравствене заштите да обезбеде: примену посебних мера за праћење, подршку и унапређење сексуалног и репродуктивног здравља, организовање програма за спречавање и превазилажење проблема ране трудноће и заснивања партнерских заједница између лица млађих од осамнаест година, и примену посебних мера за рано откривање болести (чл. 49).

Право на планирање породице може се остварити у позитивном правцу – рађањем детета и негативном правцу – нерађањем детета (Јовић Прлаиновић, 2020, 120).

4.1. Право на планирање породице у позитивном правцу

Право на рађање детета је право сваке особе која се налази у генеративном добу да добије сопствено дете. То је афирмативни израз права на планирање породице, које се, по правилу, остварује природним путем. Уколико се ово право не може остварити природним путем, титулар права има право на лечење смањене плодности, односно право на зачеће уз биомедицинску помоћ (Драшкић, 2019, 52). Здравствена заштита лица у вези са планирањем породице, трудноћом, порођајем и материнством до дванаест месеци након порођаја, обезбеђује се из буџета РС, уколико лице није обухваћено обавезним здравственим осигурањем (Закон о здравственој заштити, 2019, чл. 11. ст. 2. т. 3, чл. 11, ст. 4).

Право на зачеће природним путем је овлашћење које имаоци права на слободно родитељство остварују у браку или ван брака. Без обзира на то да ли су мушкарац и жена у браку или не, они су биолошки родитељи детета, а са становишта права разликују се само механизми за утврђивање брачног и ванбрачног очинства (Јовић Прлаиновић, 2017, 31). Када постоји несагласност око остваривања овог права, тачније, уколико један партнер планира породицу без деце, не сме се давати предност једном од њих. У тој ситуацији може доћи до развода брака, с обзиром да се неслагање супружника о планирању породице може класификовати као општи бракоразводни узрок, те незадовољан супружник може тужбом тражити развод брака, или обоје могу поднети предлог за споразумни развод брака. Код ванбрачних партнера, различити ставови о планирању породице доводе до једноставног престанка ванбрачне заједнице, са свим последицама које предвиђа ПЗ. У случају када један партнер не жели реализовати право на планирање породице у позитивном правцу, други партнер не би могао ово своје право остварити безусловно. Стога, одлука о стварању потомства не превазилази оквире брака и сва она начела која воде супружнике ка успешности њиховог брака (Храбар, 1998, 4). Став једне групе правних теоретичара је да супружници у случају несагласности о планирању породице немају право на остваривање овог права са трећим лицем ван брака, будући да се принцип моногамије томе супротставља, јер би тиме фактички била успостављена полигамна веза са другим лицем. Фактичка, као и законска полигамија је цивилизацијски неприхватљив модел брачног живота, те би у случају неслагања око остваривања права на слободно родитељство требало развести брак, а потом користити право на зачеће у складу са моралним правилима друштва (Цвејић Јанчић, 2009, 226). Други, пак, сматрају да иако су брачни другови дужни једно другом бити верни, свако од њих право на планирање породице може остваривати са особом супротног пола и ван брака, и у томе их је немогуће фактички спречити, те да је други проблем што ће ова ситуација вероватно довести до развода брака и успостављања партнерства са особом са којом се ово право остваривало (Поњавић, 1997, 43).

Када постоје сметње за зачеће природним путем, предуслов за остваривање права на рађање детета је лечење смањене плодности субјеката права на планирање породице. Неplодност се дефинише као болест репродуктивног система у случају одсуства клиничке трудноће након дванаест или више месеци редовних незаштићених односа (Јовић Прлаиновић, 2017, 32).⁸ Последњих година, неplодност представља значајан проблем хумане репродукције и показује тренд раста, а као разлози за то наводе се све касније одлучивање жена на трудноћу, различити поремећаји код мушких и женских полних органа, растући број случајева полно преносивих болести и драстично смањена фертилност мушкараца. Ради превенције неplодности, женама које се налазе у фертилном периоду препоручује се смањење заступљености артефицијалног (намерног) абортуса као метода планирања породице. Осим тога, саветује се рађање у оптималном периоду, између 25. и 30. године, а најкасније до 35. године. У односу на мушкарце, превентивне мере обухватају спречавање полно преносивих болести, вакцинацији против заушки, морбила и рубеоле, избегавање алкохола, никотина и токсичних лекова, као и избегавање професионалног контакта са тешким металима, као што је олово (Плећаш *et. al.*, 2006, 77-78). Први Закон о лечењу неplодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења (2009) садржао је одредбу којом се дефинисао појам лечења неplодности. Наиме, поступак лечења неplодности сачињава утврђивање узрока неplодности или смањене плодности, елиминисање тих узрока стручним саветима, лековима или хируршких захватима, као и узимање и чување мушких, односно женских полних ћелија када на основу искустава медицинске науке постоји бојазан да може доћи до неplодности (чл. 3. ст. 1. т. 1). Усвајањем Закона о биомедицински потпомогнутој оплодњи – ЗБМПО (2017) претходни закон је престао да важи, а одредба о лечењу неplодности је изостављена, те овај метод планирања породице није изричито регулисан ниједним законом.

Титулар права на лечења смањене плодности је свако лице које жели да постане родитељ. Будући да Устав РС не ограничава право на планирање породице на пунолетна и пословно способна лица, спорно је да ли лечење смањене плодности могу захтевати малолетна лица и лица лишена пословне способности. Најприхватљивије је становиште да ово право може остваривати свако лице у генеративном добу које је способно за расуђивање, без обзира на узраст и пословну способност, тачније, лица која могу да схвате значај и последице свог захтева (Цвејић

⁸ Често се дешава да лаици не праве разлику између неplодности и стерилитета, те је од важности разјаснити ове појмове. Наиме, стерилитет подразумева апсолутну немогућност зачећа, односно потпуно непроменљиво физиолошко стање, док је неplодност медицинско стање у којем се лице налази између репродуктивне неспособности и способности – „са надом у постизање трудноће“ (Јовић Прлаиновић, 2017, 65).

Јанчић, 2009, 225).⁹ У корист овог става је и одредба ЗБМПО да право на чување репродуктивних ћелија и ткива имају и малолетна лица за које постоји опасност да ће трајно остати неплодна због медицинских разлога, уз писмену сагласност оба родитеља, односно старатеља (чл. 50. ст. 2).

Када се право на рађање детета не може остварити природним путем, примењују се поступци биомедицински потпомогнуте оплодне (БМПО) који обухватају разноврсне технике телесног (*in vivo*) и вантелесног (*in vitro*) зачећа (Радишић, 2004, 98).¹⁰ У нашем праву, поступак БМПО се спроводи у складу са савременим стандардима биомедицинске науке у случају неплодности, као и у случају постојања медицинских назнака за очување плодности, који омогућава спајање мушке и женске репродуктивне ћелије у циљу постизања трудноће, на начин који се разликује од полног односа. Субјекти права на БМПО су пунолетни и пословно способни жена и мушкарац, односно супружници и ванбрачни партнери којима је неопходна помоћ у лечењу неплодности, а који су у таквом психосоцијалном стању на основу кога се може закључити да су способни да обављају родитељску дужност у складу са законом, а у интересу детета. Ово право припада и пунолетној и пословно способној жени која живи сама и способна је да врши родитељску дужност, и у таквом је у психосоцијалном стању да се може очекивати да ће бити способна да обавља родитељске дужности у складу са законом. Такође, право на поступак БМПО у хомологној оплодни¹¹ имају пословно способна жена, односно мушкарац који су употребу својих репродуктивних ћелија одложили због постојања могућности смањења или губитка репродуктивне функције, уколико су у таквом психосоцијалном стању да се може очекивати да врше родитељску дужност у складу са законом. Пре почетка реализације поступка БМПО потребно је прибавити писмени пристанак свих лица која учествују у поступку (ЗБМПО, 2017, чл. 3. ст. 1. т. 1, чл. 25, чл. 27).

Поступке БМПО од 2006. г. финансира Републички фонд за здравствено осигурање (РФЗО) на основу критеријума које је прописала Републичка стручна комисија Министарства здравља РС. С обзиром да је последњих година забележен пораст лица који приступају поступцима БМПО, у складу са препорукама

⁹ Лекар специјалиста доноси одлуку о томе да ли је у најбољем интересу детета предузимати мере лечења неплодности (Цвејић Јанчић, 2009, 225).

¹⁰ *In vivo* зачеће представља уношење мушких полних ћелија у тело жене посебним микрохируршким захватом, и у том случају до оплодне долази у тело жене која ће носити и родити дете. *In vitro* зачеће подразумева спајање мушке семене ћелије и женске јајне ћелије ван тела жене, у вештачки створеним условима у епрувети, те у случају да дође до зачећа, ембрион се након одређеног периода убацује у тело жене (Цвејић Јанчић, 2009, 226-227).

¹¹ Хомологно оплођење подразумева поступак БМПО у коме се користе репродуктивне ћелије супружника/ванбрачних партнера. За разлику од овог, хетерологно оплођење је поступак БМПО у коме се користе репродуктивне ћелије једног супружника или ванбрачног партнера и репродуктивне ћелије даваоца (ЗБМПО, 2017, чл. 3. ст. 1. т. 13-14).

медицинских стручњака, проширена су права на државно финансирану оплодњу уз помоћ биомедицине. Старосна граница за финансирање поступака БМПО је подигнута – жене до 45. године које су у браку или ванбрачној заједници имају право на неограничен број поступака БМПО о трошку државе за прво дете, а уведено је и право на БМПО из буџета државе за добијање другог детета (без обзира на то да ли је дете добијено природним путем или уз биомедицинску помоћ). Поступци БМПО се обављају у седам државних и шеснаест приватних установа са којима РФЗО има закључен уговор о пружању ове услуге.¹²

4.2. Право на планирање породице у негативном правцу

Право на планирање породице у негативном правцу огледа се у праву на нерађање детета, односно подразумева право сваке особе да донесе одлуку којом ће себе лишити могућности добијања сопственог детета. Ово право се може остваривати применом превентивних и корективних метода усмерених на спречавање зачећа или рађања детета (Драшкић, 2019, 53).

4.2.1. Превентивни методи

Превентивни методи права на нерађање детета оријентисани су на лишавање лица оплодне моћи предузимањем одређених мера којима се тренутно или привремено спречава зачеће, као што су контрацепција и стерилизација (Драшкић, 2019, 53).

Биолошка репродукција, у савременим околностима, представља вољни и намерни акт, те се може рећи да контрацептивне методе утичу на побољшање квалитета живота, медицински безбедно и цивилизацијски примерено планирање породице. Корисници техних контрацептивних метода могу бити и жене и мушкарци (Јовић Прлаиновић, 2020, 121-122). Као резултат напретка науке и технологије данас су доступни различити методи контрацепције који доприносе ефикасном планирању породице. Ови различити механизми спречавају зачеће, захтевају мање или веће ангажовање корисника, њихова примена је зависна или независна од сексуалне активности, а ефекат може да буде привремен или трајан. Контрацептивни методи кратког дејства захтевају велико ангажовање корисника, и обухватају презерватив који се користи при сваком полном односу, комбиноване и прогестинске пилуле које се користе свакодневно, као и ињекције које се убризгавају једном у три месеца. Дугоделујућа контрацепција обухвата методе уметања страних тела (интраутерини уложак с бакром, прогестински имплант) у тело жене који су веома ефикасни у

¹² Републички фонд за здравствено осигурање, <https://rfzo.rs/index.php/osiguranalica/vto>, приступљено: 14. 09. 2025;

спречавању трудноће у дужем временском периоду, те у зависности од метода пружају заштиту од три, пет или десет година (Седлечки *et. al*, 2020, 16-17). Поред наведених, постоје и методе засноване на праћењу плодних дана, као и хитна контрацепција са хормонским препаратима које садрже естроген и прогестерон и апликују се 3-5 дана од незаштићеног односа. У складу са Кодексом медицинске етике лекарске коморе Србије – КМЕЛКС (2016), лекар је у обавези да се залаже да се планирање породице обавља савременим методама контрацепције, при чему побачај треба бити последња мера. Његова дужност је да пацијенте упозна са деловањем контрацептива, динамиком њихове примене, и о могућим нежељеним пропратним дејствима (чл. 60).

Стерилизација представља хируршки захват којим се пресеца јајовод код жене или семевод код мушкарца, у циљу спречавања спајања семене и јајне ћелије, тако да се онемогући зачеће, тачније способност зачећа. Због могуће трајне неспособности репродукције, стерилизација се означава као један од тешких захвата у телесни интегритет човека (Радишић, 2004, 89). Стерилизација може бити иреверзибилна (трајна) и реверзибилна (привремена). Код иреверзибилне стерилизације оплодна моћ стерилисаног лица се трајно укида, док се код реверзибилне стерилизације оставља могућност да се она новом хируршком интервенцијом врати (Поњавић, 1997, 65). Стерилизација је дозвољена ако је заснована на медицинским, генетским или социјалним узроцима (КМЕЛКС, 2016, чл. 62). У медицинске разлоге убрајају се опасност по здравље мајке, трудноћу или рођење детета, као и заштита потомства од дегенеративних наследних болести. Такође, стерилизација се сматра оправданом уколико због здравственог стања жена не може да поднесе примену хормонских или других контрацептивних метода. Социјални разлози за стерилизацију објашњавају се жељом да се избегне погоршање материјалног стања, нарушавање стила живота или да се очувају материјална добра. Лице које се подвргава стерилизацији мора се са њом сагласити, из чега произилази да је овај захват добровољан и да се не може вршити применом силе (Мујовић Зорнић, 2001, 121). У погледу примене Истанбулске конвенције, СЕ је дао препоруку РС да медицински радници морају обезбедити поштовање пристанка који је жена дала и деловати у складу са њим, а који је везан за извођење медицинских процедура које се односе на онемогућавање природне репродукције жене. Ова препорука се изузетно мора спроводити када су у питању жене са инвалидитетом које су смештене у установама. У Извештају Европске комисије за 2020. и 2021. г. истакнуто је да су жене са инвалидитетом у институцијама посебно изложене родно специфичним облицима насиља – присилној контрацепцији, присилној стерилизацији и принудном побачају. Осим тога, Комитет за права особа са инвалидитетом у Закључним запажањима поводом Иницијалног извештаја РС о спровођењу Конвенције о правима особа са инвалидитетом, наводи да наша земља треба да забрани медицинске интервенције које се спроводе без претходне сагласности особа са инвалидитетом, као и да омогући надокнаду и

заштиту за све оне који су таквим поступцима били изложени. Држави се препоручује и да предузме све потребне мере којима се гарантује право на слободан, претходно информисани пристанак за било коју врсту лечења особа са инвалидитетом, без обзира на њихову пословну способност.¹³

4.2.2.Корективни методи

Једини корективни метод којим се спречава рађање детета је прекид трудноће – абортус. Током историје, начин регулисања абортуса у националном законодавству кретао се од прилично репресивног реаговања, до изузетно либералног решавања овог комплексног проблема (Станојевић, 2013, 93). Прекид трудноће је медицински захват којим се спречава рођење детета, када је већ дошло до нежељеног зачећа (Јовић, 2007, 398). У нашем праву, прекид трудноће се може извршити само на захтев трудне жене. Уколико се овом поступку подвргава лице које је млађе од шеснаест година и лице потпуно лишено пословне способности, потребна је и писмена сагласност родитеља, односно старатеља. Када није могуће прибавити њихову сагласност, исту је потребно прибавити од надлежног органа старатељства. Жена која жели да прекине трудноћу обраћа се усменим захтевом специјалисти акушерства и гинекологије у одговарајућој здравственој установи. Ако се утврди да би прекид трудноће теже нарушио здравље или угрозио живот жене он се неће извршити. Овај захват се може извршити до десете недеље трудноће, а након тога само изузетно, и то: када се на други начин не може спасити живот или отклонити тешко нарушавање здравља жене, када се на основу медицинских сазнања може очекивати да ће се дете родити са тешким душевним или телесним недостацима, и када је до зачећа дошло извршењем кривичног дела (Закон о поступку прекида трудноће у здравственим установама, 1995, чл. 2-6). Лекар је у обавези да пацијенту изнесе истину о здравственом стању, предвиђеном испитивању, лечењу, као и о очекиваним резултатима и исходу предвиђеног медицинског третмана. Лекар може одбити извршење абортуса уколико сматра да он није у складу са његовим уверењима и савешћу, осим у случају хитне медицинске интервенције. Тада је у обавези да пацијенткињу упути другом оспособљеном лекару, односно да обезбеди извршење поступка абортуса у складу са законом (КМЕЛКС, 2016, чл. 53, 63).

5.ЗАКЉУЧАК

Данас, захваљујући политикама које се спроводе на међународном и националном нивоу, тежи се остваривању права на планирање породице на најбољи

¹³ Повереник за заштиту равноправности – Мишљење на Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика, https://ravnopravnost.gov.rs/rs/696-24-misljenje-na-nacrt-zakona-o-izmenama-i-dopunama-krivicnog-zakonika/#_ftn15, приступљено: 15. 09. 2025.

могући начин. Када је у питању позитивни аспект планирања породице, наша држава у великој мери олакшава остваривање овог права с обзиром на њену пронаталитетну популациону политику. Допринос државе је у томе што пружа финансијске олакшице породицама са више деце, доноси мере које олакшавају усклађивање породичног и професионалног живота, а најважније је што финансира поступке БМПО, омогућавајући лицима која имају проблеме са неплодношћу да остваре право на рађање детета. Међутим, држава би требало да интензивира информисање јавности о доступности и правилној употреби контрацептивних метода, с обзиром на то да недостатак адекватних информација доприноси великом броју абортуса, који би требало да остану последња опција у остваривању права на одлуку о нерађању деце. С друге стране, када се ради о превентивним и корективним мерама, од особа са инвалидитетом често се под утицајем породице изнуђују пристанци за ове поступке уз образложење да не би биле добри родитељи. Да би се то спречило, држава треба да обезбеди законску регулативу која пружа јасне информације о условима и последицама ових поступака, идентификује најугроженије групе и предузме одговарајуће превентивне мере.

ЛИТЕРАТУРА

Anneda, L., Arora, L., Favero, L., Meurens, N., Morel, S. & Schofield, M., 2018. *Sexual and reproductive health rights and the implication of conscientious objection*, European Union;

Беширевић, В., Царић С, Драшкић, М, Ђерић, В., Илић, Г., Јанковић, И., Корљан, Е., Крстић, И., Маринковић, Т., Папић, Т. & Поповић, Д. 2017. *Коментар Конвенције за заштиту људских права и основних слобода*, Службени гласник:

Драшкић, М. 2020, *Коментар Породичног закона*, Службени гласник;

Драшкић, М. 2019. *Породично право и права детета*, Београд;

Јовић Прлаиновић, О. 2020. Право на планирање породице – контрацептивна стерилизација, *Зборник радова Копачичке школе природног права – Слободан Перовић*, Београд, стр. 117-131;

Јовић Прлаиновић, О. 2017. *Биолошки основи родитељства – право и стварност*, Косовска Митровица;

Јовић, О. 2010. Право на поштовање породичног живота у светлу Конвенције о заштити људских права и основних слобода, *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, Косовска Митровица, стр. 76-88;

Јовић, О. 2007. Право детета на живот, опстанак и развој – право на прекид трудноће против права на анонимни порођај, *Правни живот*, Београд, стр. 395-410;

Мујовић Зорнић, Х. 2001. Репродуктивна права: правни аспекти стерилизације, *Становништво*, стр. 119-130;

Повереник за заштиту равноправности – Мишљење на Нацрт закона о изменама и допунама Кривичног законика, https://ravnopravnost.gov.rs/rs/696-24-misljenje-na-nacrt-zakona-o-izmenama-i-dopunama-krivicnog-zakonika/#_ftn15, (15. 09. 2025.);

Плећаш, Д., Станимировић, Б., Станковић, А. & Васиљевић, М. 2006. *Гинекологија и акушерство*, Медицински факултет Универзитета у Београду, СІВІD:

Поњавић, З. & Влашковић, В. 2019, *Породично право*, Службени гласник;

Поњавић, З. 1997. *Прекид трудноће – правни аспекти*, Крагујевац;

Радишић, Ј. 2004. *Медицинско право*, Београд;

Седлечки, К., Пантић Аксентијевић С., Живановић А., Капамација, А., Митровић Јовановић, А., Симић, Д. & Релић. Г. 2020. *Клиничке смернице за контрацепцију*, Популациони фонд Уједињених нација (UNPFA) – Београдска канцеларија;

Спасић, Д. 2022. *Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, Косовска Митровица;

Станојевић, П. 2013. Недозвољени прекид трудноће у кривичном законодавству Републике Србије, стр. 93-100. *Годишњи зборник радова*, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;

Храбар, Д. 1998. Планирање обитељи –од побачаја до здравствене едукације, *Ревизија социјалне политике*, Загреб, стр. 1-12;

Цвејић Јанчић, О. 2009, *Породично право*, Нови Сад;

Устав Републике Србије, „Сл. гласник РС“, бр. 98/2006 и 115/2021;

Породични закон, „Сл. гласник РС“, бр. 18/2005, 72/2011 - др. закон и 6/2015;

Закон о здравственој заштити, „Сл. гласник РС“, бр. 25/2019, 92/2023 - аутентично тумачење и 29/2025 - одлука УС;

Закон о родној равноправности, „Сл. гласник РС“, бр. 52/2021;

Закон о биомедицински потпомогнутој оплодњи, "Сл. гласник РС", бр. 40/2017 и 113/2017 - др. закон;

Закон о лечењу неплодности поступцима биомедицински потпомогнутог оплођења, „Сл. гласник РС“, бр. 72/2009;

Закон о поступку прекида трудноће у здравственим установама, „Сл. гласник РС", бр. 16/95 и 101/2005 - др. закон;

Кодекс медицинске етике лекарске коморе Србије, „Сл. гласник РС", бр. 104/2016;

Конвенција о спречавању насиља над женама и насиља у породици, <https://rm.coe.int/1680462540>;

Beijing Declaration and Platform of Action, <https://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/pdf/BDPfA%20E.pdf>;

Family Planning and the 2030 Agenda for Sustainable Development, United Nations, 2019;

Population and Development, Programme of Action adopted at the International Conference on Population and Development, United Nations Cairo, 5-13 September 1994, United Nations, 1995;

Universal Declaration of Human Rights, доступно на: https://www.ohchr.org/sites/default/files/UDHR/Documents/UDHR_Translations/eng.pdf;

Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women, <https://www.ohchr.org/sites/default/files/Documents/ProfessionalInterest/cedaw.pdf>;

European Convention on Human rights, https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_ENG;

Resolution 1607 (2008) Access to safe and legal abortion in Europe, <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17638>;

Resolution 2490 (2023) Innovative approaches to sexual and reproductive health and rights <https://pace.coe.int/pdf/4c414d2511f4d1e67f0e7e20a31603fb88146dffdd934d72bfcd0301e886751/res.%202490.pdf>;

Charter of Fundamental Rights of the European Union, доступно на: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012P/TXT>;

European Parliament resolution of 11 April 2024 on including the right to abortion in the EU Fundamental Rights Charter (2024/2655(RSP), доступно на: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0286_EN.html;

Final Act of The International Conference of Human Rights, https://legal.un.org/avl/pdf/ha/fatchr/final_act_of_tehranconf.pdf.

Anastasija KOKERIC´

Teaching Associate, Faculty of Law, University of Priština, in Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia, anastasija.kokeric@pr.ac.rs, ORCID: 0009-0004-1686-9154.

THE RIGHT TO FAMILY PLANNING

Summary

The family is the fundamental component of society – a community where love, support, and trust are nurtured, and which plays a key role in the development of every individual. Throughout history, due to economic, cultural, and social changes, the concept of family has undergone various transformations; however, it still remains the dominant framework for childbirth and child-rearing. The right to family planning is a fundamental human right and implies the right of every individual to decide whether to have children, when, how many, with whom, and the spacing between them. In this paper, the author focuses on the right to family planning through the analysis of international and regional documents, with particular emphasis on national frameworks and methods that contribute to the realization of the right to have or not have a child.

Key words: family planning, right to have a child, right to not to have a child.

ТЕОРИЈСКОПРАВНА, ИСТОРИЈСКОПРАВНА
И СОЦИОЛОШКА ОБЛАСТ

Др Сава АКСИЋ*

САДРЖАЈ И РЕЗУЛТАТ ПРИМЕНЕ ПРАВНЕ КОНСТРУКЦИЈЕ О ЗАБРАНИ ЗЛОУПОТРЕБЕ ПРАВА¹

Апстракт

У теорији се наводи да се могу злоупотребљавати сва права, али су субјективна права најбројнија, па се о њиховој злоупотреби највише и писало. Поједини видови ограничавања вршења права постојали су и у ранијим периодима, али је конструкција забране злоупотребе права настала у новијем периоду. Ограничења у вршењу права су настала као последица солидарности и хуманости у друштву. Међутим, у пракси је дошло до велике и неоправдане примене начела забране злоупотребе права, услед чега, сматрамо да је тиме настало стање својеврсне правне несигурности, па би онда било најбоље, да се на одређене случајеве уместо општег принципа забране злоупотребе права увек примењују конкретније норме којима су такви случајеви регулисани.

Кључне речи: забрана, злоупотреба, право, намера, штета.

1. УВОД

Субјективно право, као један од елемената правног односа, представља овлашћење субјекта права да у одређеном правном односу нешто чини или захтева одређено чињење или трпљење нечега од другог субјекта права (Лукић, 1995, 174-175). Субјективна права настају на основу објективног права, тачније нема субјективних права без објективног права (Лукић, 1995, 174).

Међутим, оваквом дефиницијом субјективно право је дефинисано само са аспекта своје форме. Уколико би смо покушали да субјективно право ближе одредимо,

* Редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, sava.aksic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-0293-7820.

¹ Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруара 2025. године.

тачније одредимо са аспекта његове суштине, односно покушамо да утврдимо основу или разлог постојања субјективног права, видећемо да ту већ постоје разлике између појединих теоретичара. Тако, по схватању које заступа Виндшајд, основа субјективног права је *воља* субјекта права, тачније зависе од воље субјекта који има субјективно право да захтева одређено понашање од субјекта права који је обавезан да нешто учини. Међутим, како постоје субјекти права који имају мањкаву вољу, као што су деца или душевно болесна лица, дошло се до схватања да *воља* не може да буде у основи и да буде главни критеријум субјективног права, него се мора потражити један други критеријум, односно нека друга чињеница, а не воља која би била суштина субјективног права. Управо та друга чињеница ка се има сматрати као критеријум и основа субјективног права Јеринг сматра да то може бити *интерес* субјекта права, односно *заштићени субјективни интерес*. Међутим, у односу на овај критеријум, припадници теорије воље су у приговору истакли три аргумента: прво, да субјективни интерес не може бити основа и критеријум субјективног права зато што интерес ради чије заштите субјективно право постоји је одређен апстрактно, дакле типични интерес типичног субјекта права; као други аргумент се наводи да субјективна права постоје и онда када субјекат права нема интерес којим се то право штити; и још, као трећи аргумент против *интереса* као основе субјективног права, истиче се приговор да се његова заштита не одвија аутоматски него да је за његову заштиту неопходно ангажовати државни апарат, односно покренути судски поступак за заштиту одређеног интереса. Покретање овог поступка заштите зависи од воље субјекта права, чиме се још једном истиче аргумент *воље* као јачи у односу на чињеницу *интереса* (Лукић, 1995, 175). Међутим, у одмеравању аргумената који би имао приоритет у одређивању суштине субјективног права, сматрамо да једно представља суштину субјективног права, а нешто друго његову заштиту, јер располагање одређеним интересом, као приватним, по дефиницији се подразумева да зависи од воље субјекта права, али свакако би се појмовно постојање неког субјективног права могло раздвојити од његове заштите, пошто постоје случајеви када се постојање права не може остварити судским путем, него само добровољним чињењем од стране лица на чијој страни обавеза постоји, као што је случај код тзв. природних облигација, односно застарелих потраживања.

У свему овоме, управо због чињенице да, уколико постоји одређено право, да онда само од воље субјекта права зависи судска заштита интереса који се субјективним правом признаје, тако да је између теорије, која суштину субјективног права види у вољи и теорије која ту суштину проналази у интересу, пронађен компромис по којем *субјективно право представља моћ воље која постоји у циљу заштите одређеног интереса* (Тон, Берназик, Јелинек) (Лукић, 1995, 175). Имајући у виду дискутабилност појма *воље* и *интереса* који постоји код субјективног права, јер субјекат права може да нема вољу или да штити своје право или да нема интереса да то чини, али будући да увек има на располагању право заштите свог субјективног

права, проф. Лукић субјективно право дефинише да је то *углавном овлашћење за акцију*, као најмањи заједнички именилац свих теорија којима се одређује суштина субјективног права (Лукић, 1995, 175-176). У погледу овакве дефиниције субјективног права ништа не мења чињеница што *акцију* уместо субјектата права може да предузме неко други, као нпр. заступник, јер заступник акцију предузима на основу воље субјекта коме припада право и зато се радње заступника и урачунавају субјекту права, а не заступнику (Лукић, 1995, 176).

2. ВРСТЕ СУБЈЕКТИВНИХ ПРАВА

У уџбеничкој литератури се субјективна права обичне деле на апсолутна или стварна, која субјекат права поводом одређеног права на одређеној ствари има према неодређеном броју лица и релативна или облигациона права, која постоје само у односу на одређено лице, нпр. дужника да изврши одређену обавезу, због чега се ова права називају и личним правима (Лукић, 1995, 176; Вукадиновић & Степанов, 2001, 336-337). С обзиром на чињеницу да ли се субјективна права могу преносити, субјективна права се деле на преносива, дакле она права која се могу пренети на другог и непреносива, односно она субјективна права која се због своје природе не могу пренети на другог (Лукић, 1995, 176-177; Вукадиновић & Степанов, 2001, 336-337). Такође, једна од подела која постоји је и подела права на приватна и јавна субјективна права, при чему су приватна субјективна права она која постоје у приватној области права, дакле у области у којој су субјекти права равноправни, док, јавна субјективна права постоје у области јавног права, односно у односима у којима држава наступа са позиције власти (*imperium*) (Вукадиновић & Степанов, 2001, 337). Такође, с обзиром да је једна од подела из које се састоји правни систем и подела права на унутрашње право, које се састоји из норми и аката који важе на територији једне државе и међународно право које се састоји из норми и аката који постоје у међународним односима, односно односима између држава, међународних организација, и у једном делу између ових субјектата и појединаца (Лукић & Кошуткић, 2009, 336), онда би смо субјективна права могли да поделимо на субјективна права унутрашњег права, односно она права која се остварују унутар државе и субјективна права међународног права, тј. субјективна права која се остварују у међународним односима. Даље, имајући у виду да је још једна подела правног система подела на материјално и формално право, при чему материјално право представља област правног система која се састоји из норми и аката којима се регулишу основна права и дужности субјектата права, односно њихово понашање у друштву, док се формално право састоји из норми и аката којима се регулише поступак стварања и примене права (Лукић & Кошуткић, 2009, 339-340), субјективна права би смо могли да поделимо и по овом критеријуму, па би смо имали субјективна права у области материјалног права, односно основних односа у друштву и субјективна права у области формалног

права, односно у области односа којима се стварају и примењују, односно извршавају права и обавезе. И на крају, наравно и то такође условно, једна од подела области правног система је и подела на државно и аутономно право, при чему је државно право оно које ствара држава, док је аутономно право оно које стварају аутономни, недржавни субјекти у друштву (Лукић & Кошутећ, 2009, 340-341),² па би смо по овом критеријуму онда могли да поделимо субјективна права на она која је створила држава и субјективна права која су створили аутономни, недржавни субјекти (Ковачевић, Перић, 2019, 47-70). И на крају, субјективна права би смо могли да поделимо с обзиром на поједине гране права, као нпр. субјективна права у области наследног права, породичног права, облигационог права, радног права (Ковачевић, Перић, 2013, 45-59), ауторских права (Дамјановић, 2019, 56-58), људских права уопште (Батављевић, Антоновић & Илиоски, 2022, 65-81) итд.

Када је реч о злоупотреби, највише се писало о злоупотреби субјективних права, али се могу злоупотребљавати и овлашћења државних органа, као и овлашћења која се врше у име и за рачун другог.

3. КРИТЕРИЈУМ ЗЛОУПОТРЕБЕ ПРАВА

Постоји више начина на који се права могу злоупотребљавати. Тако се као критеријуми злоупотребе права наводе субјективни, објективни и критеријум теорије вредновања. По субјективном критеријуму за постојање злоупотребе права је неопходно да постоји намера злоупотребе, по објективном критеријуму је за постојање злоупотребе неопходно наступање штете, и као трећи критеријум се наводи критеријум вредновања по којем се цене остварени и онемогућени интереси субјектата. Као недостатак субјективног критеријума се наводи аргумент да је немеру као кључну чињеницу код овог критеријума некада врло тешко утврдити. Као недостатак код објективног критеријума се наводи разлог што се овим критеријум не води рачуна о обема странама него само о оној која је претрпела штету, те се онда као трећи критеријум, којим би се избегли недостаци субјективног и објективног критеријума, појавио критеријум вредновања, по којем критеријуму се узимају у обзир и штета и корист обе стране (Вукадиновић & Степанов, 2001, 342).

² Иначе је критеријум поделе права на државно и аутономно по основу његовог ствараоца углавном прихваћен критеријум поделе права на државно и аутономно, мада не мислимо да је овај критеријум у потпуности доследан, јер, ствараоца може бити различитих због чега је могуће да држава прихвати обичајну норму или обрнуто, тако да критеријум поделе права на државно и аутономно с обзиром на ствараоца норме није доследан. Један од критеријума поделе права на државно и аутономно право би могао бити критеријум принудне примене права, с обзиром да је једино држава овлашћена да примени право применом средстава принуде, мада је и овај критеријум у задње време доведен у питање ангажовање приватних оружаних формацију од стране појединих држава које за државу обављају различите послове применом силе у истој мери као и оружане државне формације.

Проф. Лукић, наводећи субјективно и објективно схватање као критеријуме злоупотребе права (намера као чињеница код субјективног схватања и неправилно вршење или вршење права противно његовом циљу код објективне теорије), са правом примећује да орган који је позван да у конкретном случају процени да ли постоји злоупотреба има велику слободу, тако да се може доспети у ситуацију опасности од злоупотребе услед слободе органа у оцени злоупотребе права, те да би се то избегло, предлаже да би најбоље било ако би се потражио неки објективнији и одређенији критеријум за оцену злоупотребе права (Лукић, 1995, 178-179). У том смислу, он с правом сматра да субјективна теорија злоупотребе права није довољна за утврђивање постојања злоупотребе права, јер је за оштећеног битно што је он у нечему ускраћен, и уопште му није битна чињеница да ли на страни оног због којег нешто трпи постоји или не постоји икаква намера, јер је по субјективној теорији само то критеријум, док, са друге стране, објективна теорија злоупотребе, по којој злоупотреба постоји ако се право не врши правилно или у духу права, нуди критеријум који је крајње непоуздан, јер, са једне стране дух права је један исто тако широк и неодређен појам, док са друге стране, неправилно вршење права и није никаква злоупотреба него неправо, које не мора имати икакве веза са вршењем одређеног права да би се неправилно вршење сматрало злоупотребом (Лукић, 1995, 179). Као једну од идеја која би се евентуално могла применити као супститут општег начела о забрани злоупотребе права, проф. Лукић предлаже принцип по којем злоупотреба постоји чим се вршењем права стиче мања корист у односу на штету која се тиме другоме наноси (Лукић, 1995, 179).

4. ВИДОВИ МОГУЋЕ ЗЛОУПОТРЕБЕ ПРАВА У ТЕОРИЈИ И ПРАКСИ

Дело у којем се питање злоупотребе права разматра опсежније него у неким другим радовима, студијама или монографијама новијег датума у нашој правној књижевности представља монографија Владимира Водинелића, под насловом “Такозвана злоупотреба права” (Водинелић, 1977). У овом делу су углавном из практичне јуриспруденције са немачког говорног подручја изложени облици злоупотребе права, па ћемо их укратко пренети.

1. Шиканозно вршење права постоји онда ако се одређено право врши само да би се другоме нанела штета, и ако се таквим вршењем права, односно вршењем права на такав начин, другоме нанесе штета - материјална или нематеријална (Водинелић, 1977, 6). Наводе се следећи примери: власник који насупрот суседовог прозора постави обешену лутку чији лик подсећа на лик суседа (случај из француске судске праксе, преузет из: Анали Правног факултета у Београду - Водинелић, 1977, 10), или да неко уочи нечије извесне смрти ступи у брак са њим да би на тај начин утицао на смањење наследних права потомака брачног друга (наводи се да је швајцарски суд ово квалификовао као бесциљно вршење права) (Водинелић, 1977, 10), или месар који

свом псу да име кокурента и онда му упућује најпогрдније речи (Водинелић, 1977, 10-11).

2. Бескорисно вршење права постоји ако за вршењем права не постоји оправдан интерес већ се таквим вршењем само наноси штета другоме (Водинелић, 1977, 12). Као примери се наводе: грађење димњака великих димензија, због којег сусед нема видик, који је само по спољном изгледу димњак и ако нема ни отвор за провођење дима, градња ветрењаче која нити наводњава одређене земљиште нити одводи воду, него само заклања неке светлости и видик, затим случај када закупац не допусти власнику да прође кроз стан како би истакао заставу на подесном месту на згради, када закуподавац ускрати закупцу вршење измена на згради којима се не мења супстанција зграде а измене се могу уклонити и неопходне су за уговорену употребу закупљеног објекта, и случај када закуподавац одмах након истека закупа захтева од тешко болесног закупца да напусти стан и ако нема намеру да стан одмах изда (Водинелић, 1977, 12-13).

3. Несразмерно вршење права постоји када се право врши ради задовољења интереса који је мањи у односу на штету која се тиме проузрукује другоме, и као примери се наводе када закуподавац тражи од закупца високу уговорну казну, зато што је закупац приликом иселења из стана пропустио да из стана изнесе само неколико ситнијих предмета (случај из аустријске судске праксе), случај када је поверилац одбио да прихвати испуњење дужникове обавезе и ако се радило о незнатном закашњењу (случај из немачке судске праксе), закупац је тражио да закуподавац сходно уговору постави славину на тачно одређеном месту а не неколико центиметара даље (судска пракса у Аустрији) или ималац жига тражи уклањање неовлашћено постављеног жига за шта би били потребни несразмерни трошкови (швајцарска судска пракса) или када власник земљишта тражи да се поруши зграда коју је сусед у незнатном делу сазидао на туђем земљишту (судска пракса у Белгији) (Водинелић, 1977, 15-16).

4. Противциљно вршење права које постоји када се право врши противно циљу ради којег право постоји. Наводи се случај из праксе швајцарског суда у случају привидног брака, када се преко привидног брака жели стећи држављанство, за који се случај наводи да је забрањен и по прописима о држављанству, као и да представља повреду брачног права, или, један интересантан случај из Ливерпула када је извесна госпођа по ниској цени продала парцелу паробродарском друштву на име чега је у уговору унета клаузула да њеној пратиљи и њој доживотно припада возња на дамферима друштва, након чега је она продала намештај, издала кућу, преко огласа нашла пратиљу са којом се укрцала на први брод компаније на којем је остала до краја живота (Водинелић, 1977, 17-19).

5. Непримерено вршење права постоји када неко вршењем права то чини на непримерен начин, као на пример када неко постави рекламу да закљони рекламу другог, када власник отвори прозор према суседу, а отварање прозора на другој

страни би му омогућило бољи видик и суседу не би сметало, када власник закуподаваца у невреме захтева да омогући преглед локала, када се подигне превисока ограда док би се и са нижом оградом остварила сврха ограђивања, када власник земљишта тако постави и обоји ограду да суседова кућа изгледа као затвор, или када закуподавац као пуномоћника за прегледање стана овласти лице са којим је закупац стана у свађи (Водинелић, 1977, 22-23).

6. Противречно вршење права постоји када је понашања титулара права у контрадикцији са његовим понашањем у које је други могао да се основано поузда, а примери су када ималац права на жиг зна да неко други неовлашћено користи његов робни жиг и толерише његову употребу, а тек након дугог периода затражи уклањање жига са робе, власник земљишта на којем је бесправно грађено или сађено после дугог времена злоупотребљава право да тражи уклањање објекта или садница после дугог периода тек када је градња била завршена, или када биљке порасту, када закупац саопшти закуподавцу да ће му због недостатка закупљене ствари плаћати умањени износ закупнине а закуподавац тек након престанка закупа од закупца затражи разлику између исплаћиваног и уговореног износа закупнине, приговор преклузије истакне онај који није саопштио адресу услед чега тужба за утврђивање очинства није могла бити поднета у преклузивном року или да радник који није извршио задатак истакне приговор да је имао право да ускрати извршење задатка због прекорачења преосталог радног времена, иако је у том времену другде радио (Водинелић, 1977, 26-29).

7. Неморално вршење права би постојало када се одређено право врши противно моралу, добрим обичајима, савесности и поштењу, где се као примери наводе случајеви када отац захтева да се из стана исели његова ћерка која се брине о његовој парализованој жени, не би ли на тај начин из стана жена била иселена, дужник наведе повериоца да верује да је инсолвентан а касније истакне захтев застарелости или преклузије, поверилац одлаже утужење како би дужника довео у ситуацију да касније теже дође до одређених доказа (Водинелић, 1977, 43-45).

8. Неправично вршење права постоји када вршење одређеног права није у складу са правдом, који би случај постојао када родитељ, знајући да је потребна дозволе органа старатељства, без тога располаже малолетниковом ствари, а потом због тога што се дошао у суког са купцем, тражи повраћај ствари позивајући се да је за тако нешто била потребна дозвола органа старатељства (Водинелић, 1977, 47).

5. ОГРАНИЧЕЊЕ ВРШЕЊА ПРАВА КРОЗ ИСТОРИЈУ

Институт *злоупотребе права*, као начин недопуштеног или забрањеног начина вршења права, не постоји одувек на овај начин. Недопуштено вршење права још у Римском праву није било дозвољено, као што стоји у Јустинијановој кодификацији: *ко своје право користи не може другоме шкодити, не може чинити*

неправду, затим, постоји и став Улпијана: *поштено живети, другога не вређати и сваком дати оно што му припада*, Паулуса: *све што је према праву дозвољено није увек и поштено*, и Цицерона: *највеће право, највећа неправда*. Тек у касном средњем веку, у XVIIIв. велике кодификације ће преузети норме о забрани злоупотребе, а средином XIXв. у пракси судова у Француској су почела да се са аспекта циља и духа права ограничавају субјективна права, да би се након тога у пракси и теорији постепено изградио институт Злоупотребе права, што је за последицу имало и промене у појединим законодавствима (Вукадиновић & Степанов, 2001, 341).

Дакле, из једне епохе старијих поредака у којима се сматрало да свако може своје право неограничено вршити, дошло се до схватања да се права морају ограничавати да би сва лица могла да их уживају макар у одређеној мери, па се преко низа општих ограничења у вршењу права, у новије време дошло до једног најопштијег начела о забрани злоупотребе права (Лукић, 1995, 178).

Дакле, појам забране злоупотребе права је послужио као један најопштији појам или правна конструкција путем које је требало ограничити вршење права, а сама идеја ограничења вршења права путем института забране злоупотребе права је директна последица јачања социјалних идеја, идеје хуманости, солидарности, узајамности, суживота, идеје да за свакога треба да има места у заједничком животном простору, па онда због свега овога и у име свега овога треба ограничити вршење права. “У истом смислу пише Поршеров. Модерно право, вели он, дозвољава судији да испитује циљ, који је титулар једнога права имао уживајући ово. Ја сам слободан у будуће у вршењу својих права, али само док се то вршење слаже са социјалном и економском наменом самога права. Ова идеја усмерава често ексесивну и сурову слободу човечију. Свако право носи на себи своје границе, али и мимо законом утврђених граница слободне акције појединаца право не може због злоупотребе забранити. Ова доктрина је плод једне идеје, која је у току овога века јако коракнула унапред - идеје солидарности. Последице ове идеје појавиле су се и на терену социјалном и економском у облику развитка милосрђа, стварања удружења за узајамно помагање, промулговања закона о несрећним случајевима у фабрици и т.д. Ова особена тежња има за резултат да модификује појам права...Са прогресом социјалне идеје, а нарочито под утицајем социјализма, појам права се развијао и може се рећи да право данас тежи да постане скуп правила, која дају једном лицу власт не само да изискује поштовање живота, слободе и имовине, већ и власт да захтева позитивно чињење од стране других као и од стране државе... Вршење права може постати недозвољено, ако је намеравани циљ противан ономе, што га је имао законодавац: другим речима титулар једнога права не може га употребити до његових крајњих граница. Нико не сме вршити своја права једино у намери да другоме штети; то је трансформација једне дужности милосрђа у позитивну обавезу законску. Доктрина злоупотребе права има за резултат да преобрати у законске дужности

извесна дела, која је досад захтевала само јавна свест.” (Перић, 1912, 31-32; видети: Ковачевић, Перић, 2018, 381-393)

Међутим, пошто је живот, са једне стране, кротивнији од било каквих норми, а, са друге стране, јуриспруденција у целини, дакле ни правна наука, а пракса још мање, још увек нису на таквом нивоу савршенства да могу предвидети начин регулисања одређених односа који би онемогућио непрецизности, неодређености у регулисању одређених односа, у амбијенту потребе ограничења у вршењу права у интересу солидарности и хуманизма, настала је правна конструкција Забране злоупотребе права.

Имајући у виду чињеницу да се у раду не можемо упустати у истраживање свих детаља института злоупотребе права, могућности дефинисања његових граница, нужности његове примене или избегавања примене овог института, јер би за све ово била потребна једна опсежна студија за шта у раду овог формата тако нешто није могуће, ми ћемо изложити наш став по питању појма злоупотребе права само у најопштијим цртама.

6. СМИСАО И ЗНАЧЕЊЕ ИНСТИТУТА ЗЛОУПОТРЕБЕ ПРАВА У СЛУЧАЈЕВИМА ИЗ НАВЕДЕНЕ ПРАКСЕ

Имајућу у виду изложене случајеве злоупотребе права, односно превенције злоупотребе права у страној судској пракси, оно што прво можемо приметити је, с обзиром да у теорији још увек не постоји јединствен став о критеријуму злоупотребе права, да је стање у пракси контрадикторно, односно такво да тек у пракси нема критеријума.

Тако, ако се анализирају случајеви које смо изложили, може се приметити да је у случају, како је то наведено код шиканозног, непримереног, неморалног и противциљног случаја злоупотребе права неопходно постојање и субјективног и објективног критеријума, односно да је неопходно постојање и намере лица које врши право и наступаје штете за другог да би постојао случај злоупотребе права. Код случајева бескорисног и несразмерног вршења права неопходно је да постоји, не више субјективни критеријум, односно намера да се другоме нанесе штета, него вредности и објективни критеријум, односно, у случају бескорисног вршења права неопходно је да не постоји оправдан интерес за вршењем права, док је у случају несразмерног вршења права неопходно да је интерес који се вршењем права остварује мањи од штете која таквим вршењем настаје. Код случаја противречног вршења права неопходан је само објективан критеријум, с обзиром да недоследно и некористетно понашање титулара не мора да буде уопште намерно, него може бити и случајно из ма којих разлога, може бити из разлога непознавања права, али намера титулара права није битна за оцену недоследности у понашању, него се само цене његове радње. И на крају, у случају неправичног вршења права по нама постоји чист незаконити акт који треба

бити поништен свакако, па је ирелевантна и сувишна његова квалификација као злоупотребе права.

Из свега овога се може видети да, с обзиром да у теорији не постоји јединствен став о критеријуму постојања злоупотребе права, у пракси постоји стање у којем се, не само од случаја до случаја одређује постојање злоупотребе права, него се отишло и даље, па се неки случајеви који су у праву дефинисани и јасни, без икаквог разлога подводе под конструкцију злоупотребе права.

Ми се овом приликомне можемо осврнути на сваки појединачни случај који смо навели (из цитираног дела "Такозвана злоупотреба права"), како би смо показали непотребну или немогућу примену начела забране "злоупотребе права" (?).

У случају када је неко у суседовом дворишту обесио лутку која ликом подсећа на суседа је у пракси оквалификона као шиканозно вршења права, односно један од облика злоупотребе права, сматрамо да се у конкретном случају ради о увреди, као начину nanoшења штете (нематеријалне). Не знамо шта је овде злоупотребљено, да ли можда приватни посед на којем је постављена лутка! Али, лице које је то учинило је то могло да уради на неком јавном месту, па се поставља питање да ли би и тада постојала нека врста злоупотребе, као нпр. злоупотреба јавних површина или јавног простора, или ако би се то урадило у неком тексту да ли би онда постојала злоупотреба писане речи...Овде је тзв. злоупотреба у ствари само начин путем којег је увреда учињена, да је то учињено на приватном поседу, па је неоправдано, због начина на који је штета учињена, начину давати већи значај од самог недозвољеног дела. Или, случај да неко склопи брак са неким за кога је извесно да неће још дуго живети, се такође по изнетој категоризацији сматра шиканозним вршењем права. Сматрамо да се овде не ради ни о каквој злоупотреби него о понашању које је као такво иначе позитивним нормама егзактно забрањено, јер, у закону којим се регулишу односи између супружника стоји да је брак заједница живота, што значи да се брак само због тога може склопити а не са циљем да би се другом нанела штета. То је већ сасвим довољан разлог за поништеај таквог брака, тако да није било потребе да се такав случај подводи под икакву злоупотребу права. Али се сличан случај на другом месту, у пракси Швајцарских судова, када се брак склапа ради стицања држављанства, квалификује другачије, као бесциљно вршење права, као вид злоупотребе права. Сматрамо да овде, као и у претходном случају склапања брака, нема потребе да се случај кфалификује као икаква злоупотреба јер је у самом Закону о држављанству стицање држављанства на овакав начин забрањено, као што је и у Закону о браку забрањено склапање бракова са оваквим циљем, тако да је кфалификација оваквог случај као злоупотребе потпуно непотребна. Такође, случај када закуподавац одбије да да сагласност закупцу да изврши незнатне имене на закупљеном објекту које се могу уклонити и којима се не мења супстанца објекта, се наводи као случај бескорисног вршења права, као вид злоупотребе. Ако овакво право закупца није уговором о закупу предвиђено, онда закуподава има апсолутно право да одређује

услове под којима се закупуљена ствар може користити, као и начин на који ће се купац односити према предмету закупа, тако да ни овде не видимо икакву злоупотребу. Као случај противицилног вршења права се наводи случај када је извесна госпође из Ливерпула по ниској цени продала парцелу паробродарском друштву на име чега је у уговору унета клаузула да њеној пратиљи и њој доживотно припада возња на дамферима друштва, након чега је она продала намештај, издала кућу, укрцала се на први брод компаније на којем је остала до краја живота. Не знамо о каквој се овде злоупотреби ради, да ли можда о злоупотреби уговарања?! Ако је паробродарско друштво хтело да избегне овакву ситуацију, онда је у уговору требали да унесу клаузулу којом ће ограничити путовања госпођа на пароброду. Али, могуће да је паробродско друштво управо зато што је по нижој цени добило парцелу, пристало на овакав уговор, а уз све то, могуће је, ако се радило о старијем или болесном лицу, да је паробродско друштво све то имало у виду па је проценило да госпође неће још дуго поживети. Када је паробродско друштво видело да им је процена била погрешна, поднело је тужбу, вероватно за измену уговора због тзв. злоупотребе. Дакле, сматрамо да се овде не ради ни о каквој злоупотреби, него, као и у сваком уговарању, да је захваљујући бољој процени једна страна издејствовала боље услове. На крају крајева, ако је паробродарско друштво у овом случају поступило савесно, и није имало циљ да по сваку цену профитира, постоје одређене законске одредбе које и таквим случајевима пружају заштиту уговорним страна, као на пример одредбе којима се не пружа заштита радњама које су последица преваре, заблуде, у случају оштећења преко половине итд., па је могло да наведе један од ових основа за измену или поништење уговора, а не злоупотребу права.

7. ЗАКЉУЧАК

На основу појединих случајева наведене праксе судова у другим земљама (немамо увид у ситуацију судске праксе у нашој земљи) сматрамо је резултат практичне примене правне конструкције Забране злоупотребе права недопустиво широка њена примена, на начин да се неоправдано и неосновано примењује на случајеве који су, са једне стране или егзактним нормама већ регулисани, због чега једна остало нејасно зашто се ина такве случајеве примењује опште и непрецизно правило о забрани злоупотребе права када постоје јасне, конкретније и тиме много прецизније норме која би се могле и морале применити, док, са друге стране, начело о забрани злоупотребе права се примењује и на случајеве који нису, и бар за сада не могу бити регулисани правним, него само неким другим врстама норми, као на пример моралним нормама. На основу свега, сматрамо да је применом начела забране злоупотребе права настао један вид правне несигурности, који, на крају крајева никако није ни могао бити избегнут, с обзиром да се у пракси примењује принцип који је у теорији још увек дискутабилан, због чега онда ни исход није могао бити

другачији. Зато сматрамо да се на садашњем нивоу развоја правне науке и стања праксе, непрецизан и неодређен принцип “Забране злоупотребе права” може само крајње рестриктивно примењивати, а најбоље би било избегавати његову примену у потпуности, зато што још увек не постоје неспорни критеријуми овог принципа. Због тога, уместо принципа Злоупотребе права, треба увек када је то могуће применити што конкретније норме.

ЛИТЕРАТУРА

Аранђеловић Д. (1924) *О одговорности за накнаду штете*, Издавачка књижарница напредак, Београд;

Батавељић, Д., Антоновић, Р. & Илиоски, Д., (2022) *Political Corruption as an essential factor of Human rights violations*, Правни факултет у Приштини, Косовска Митровица, 65 – 81;

Водинелић, В. (1977) *Такозвана злоупотреба права*, Београд,

Вукадиновић, Г. & Степанов Р. (2001) *Теорија права I*, Петроварадин;

Дамјановић, Г. (2019) (Не) Дозвољено коришћење ауторских дела на интернету, Зборник радова Правног факултет у Приштини, Косовска Митровица;

Келзен, Х. (2000) *Чиста теорија права*, Гутембергова галаксија, Боград;

Kelsen, H. (1967) *The Pure Theory of Law*, M. Knight trans, Berkeley, Calif.: University of California Press;

Лукић, Р. (1995) *Теорија државе и права, Теорија права*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београдско издавачко графички завод, Београд;

Лукић, Р. Кошуткић Будимир, (2009) *Увод у право*, Београд;

Ковачевић, Перић, С. (2019) *Међународни стандарди рада - међународна организација рада, Радно право и социјално право*. Часопис за теорију и праксу радног и социјалног права. година XXIII (2), р.р. 47-70;

Ковачевић Перић, С. (2013) *Пристојан рад рад - достојан човека*, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица;

Ковачевић Перић, С. (2018). *Перспективе пристојног рада*, Научно-истраживачки пројекат „Начела добре владавине”, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Косовска Митровица, р.р. 381-393;

Ковачевић Перић, С. & Мицовић, М. (2023) *Protection of employee rights in modern development*, Зборник радова Правног факултета у Приштини, Косовска Митровица, 45 – 59;

Перић, Н. (1912) *Теорија злоупотребе права и грађанско законодавство*, докторска дисертација, Књижар издавач Геца Кон, Београд;

Тасић, Ђ. (1921) *Одговорност државе по принципу једнакости терета*, штампарија “МИРОТОЧИВИ”, Београд.

Sava AKSIĆ, Ph.D

Full professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, sava.aksic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-0293-7820.

CONTENT AND RESULT OF APPLICATION OF THE LEGAL STRUCTURE
ON PROHIBITION OF ABUSE OF RIGHTS

Summary

In theory, all rights may be abused and not only subjective, but the subjective rights are the most numerous so their abuse is mostly written. Some forms of visionary of the right to prohibit the rights of law abuse also existed in earlier periods, but the construction of the ban of the abuse of rights was created in the newer period. Restrictions on the inclusion of rights arose as a consequence of solidarity and humanity in society. However, the principal has been a large and unjustified application of the prohibition of law abuse, so we read the situation of a kind of legal insignificance, so it would be best, given the general principle of banning rights always applicable norms that listed cases regulated.

Key words: ban, abuse, right, intention, damage.

Др Огњен ВУЈОВИЋ*

БАЛФУРОВА ДЕКЛАРАЦИЈА И ВАШИНГТОНСКИ СПОРАЗУМ, СРБИЈА И ИЗРАЕЛ¹

Апстракт

У чланку се прави приказ српско-израелских односа само кроз две тачке у историји. Реч је о два документа која су кључна за израелску, али и за српску дипломатску историју, Балфурова декларација и Вашингтонски споразум. Један документ је донет у другој деценији двадесетог века, а други на почетку треће деценије двадесет и првог века. Први документ говори о потреби да се на територији тадашње Палестине оснује јеврејска држава, а други је, када су јеврејски интереси у питању, сконцентрисан на признање Израела од још једне територије са муслиманском већином и на њено признање Јерусалима за главни град Израела. То признање Јерусалима за главни град државе Израел долази први пут у историји, од управо једне такве територије.

Када је у питању Србија, Балфурова декларација је била начин да се прогнана Србија солидарише са Старозаветним, прогањаним народом који је имао потребу да формира своју модерну државу на подручју где је настала Старозаветна израелска држава. Тиме је Краљевина Србија постала прва држава која се након Велике Британије сагласила са оправданошћу израелског циља да на подручју тадашње Палестине формира државу Израел. То је био обострани српски и израелски интерес. Тиме је Србија учвршћивала свој морални и политички углед у тадашњем свету, али и јачала политичке везе са Британијом и јеврејским фактором.

Када је реч о Вашингтонском споразуму јасно се примећује остварење израелских интереса.

* Редовни професор, Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, ognjen.vujovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-2505-5123.

¹ Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту ”Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе” који финансира Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

Дакле, значај Србије се, када су у питању ови документи и њихове последице, налази на потпуно супротним позицијама када је реч о израелским интересима. Али и када је реч о српским интересима.

Кључне речи: Балфурова декларација, Вашингтонски споразум, Србија, Израел, САД.

1. УВОД

До Првог светског рата Блиски исток, па и подручје на којем се данас налази држава Израел и подручје Палестине су били под контролом Отоманске империје. Пошто је Британија ослободила те области, она је и приступила њиховом уређењу. У ту сврху је донета и чувена Балфурова декларација. То је писмо које је Британски министар спољних послова лорд Балфур 2. новембра 1917. године упутио Ционистичком савезу Велике Британије и Ирске преко лорда Ротшилда. То писмо је названо Балфуровом декларацијом и од великог је значаја за јеврејски народ и формирање модерне државе Израел.

У Писму лорд Балфур изјављује да Влада његовог краљевског височанства са благонаклоношћу гледа на формирање, у Палестини, националног дома за јеврејски народ. Каже се и да ће британска влада уложити напоре да олакша постизање овог циља.

Дакле, формирање државе Израел је добило кључну међународну подршку.

Друштво народа је, 29. септембра 1923. године, Великој Британији поверило управу над Палестином.

Влада Краљевине Србије 27. децембра 1917. године даје пуну подршку Блафуровој декларацији. Дакле, није прошло ни месец дана од издавања ове декларације. Тиме смо постали прва држава која је након Британије подржала стварање државе Израел на њеним вековним просторима.

Јевреји целог света су почели да се насељавају на подручје Палестине. Од 1933. у Палестини почиње оштро сукобљавање Јевреја и палестинских Арапа. Почињу побуне и штрајкови (Ivanković, 2006, 142). Тензије су остале све до Другог светског рата. Британија је управљала проблемом како је њој одговарало.

2. СРБИЈА, БАЛФУРОВА ДЕКЛАРАЦИЈА И ВАШИНГТОНСКИ СПОРАЗУМ

У време сврставања уз јеврејски народ и његово право на државу, српски државни апарат, српска војска и део народа су се налазили у изгнанству, у избеглиштву. То даје на посебној тежини српском пристајању уз Балфурову декларацију. Једна британска савезница, мала краљевина Србија је препознала морални и политички значај свог пристанка уз право јеврејског народа да на својој древној територији, са које је прогнан, обнови своју државност. Сви напори српске

државе су у то време били сконцентрисани управо на повратак на своју територију, њено ослобођење, али и ослобођење осталих наших крајева. У том склопу се може посматрати и овај потез српског руководства. Требало је градити ширу и чвршћу међународну моралну и политичку потпору својим тежњама. Баш зато што циљ није био само ослобођење Краљевине Србије. Савез са једним Старозаветним народом на чијим је моралним узорима васпитаван сав Западни свет, ми и бројни други народи, био је сасвим природан. Тиме је српска држава радила на увећању свог већ несумњивог моралног престижа у оно време.

Реч је о донекле сличним судбинама два народа.

Напори ционистичког покрета су били усмерени на обнову израелске државе на њеним древним територијама на подручју Палестине. Дакле, напори Срба и напори Јевреја су нашли заједничку додирну тачку, како историјску, моралну, тако и тада актуелну судбинску и политичку. Србија је прва држава након Велике Британије која је дала званичну подршку том ционистичком циљу.

Оно што имамо данас са Вашингтонским споразумом је, могло би се рећи, потпуно супротно тој традицији заснованој на Балфуровој декларацији. Вашингтонским споразумом се неформално називају Споразуми о економској нормализацији између Србије и Косова. Реч је о два посебна документа која су у Белој кући у Вашингтону, истовремено, потписали председник Републике Србије и премијер тзв. Косова. Споразуми су потписани 4. септембра 2020. године у присуству америчког председника Доналда Трампа.

Нашу пажњу овом приликом привлачи 16. тачка споразума који је потписао тзв. косовски премијер, Авдулах Хоти, а којом се тзв. Косово и Израел, слажу да изврше међусобно признање. Пре овог споразума је Израел био на чврстом становишту непризнавања тзв. Косова и на чврстом становишту потребе очувања територијалног интегритета и суверенитета државе Србије.

Вашингтонски споразум, ма шта ко теоретски тврдио, као и сваки међународни споразум ове врсте, јесте споразум пре свега политичке природе. Зато су његове последице врло дубоке. Посебно када имамо у виду значај проблема који су дефинисани овим споразумом. Политика је појава таквог карактера која настоји да у своју сферу увуче све остале делове друштвене стварности, па и идентитет, традицију, морал, религијска осећања и економију, наравно.

Након Вашингтонског споразума имамо ситуацију да тзв. Косово признаје Јерусалим за главни град Израела. Тзв. Косово је отворило своју амбасаду у Јерусалиму као главном граду Израела и тиме постало прва и за сада једина територија са муслиманском већином која је то урадила.² Због те одлуке, како британски Гардијан наводи, званичници из Приштине су претрпели критике, не само

² <https://www.theguardian.com/world/2021/mar/14/kosovo-opens-embassy-in-jerusalem-after-israel-recognises-its-independence>, приступ 14. септембар 2025. године.

муслиманске Турске, него и многих земаља Европе.³ Рекло би се како је управо због тога овај чин тзв. Косова потврдио своју специфичну тежину у очима израелског руководства. Наравно, с обзиром на то како то руководство тренутно види израелске интересе. Интересантно је да Албанија није то учинила, што, све заједно, албанском фактору на Балкану дозвољава да води што разуђенију политику када су њихови интереси у питању.

У паралелној 16. тачки коју је Србија потписала, Србија се обавезује да своју амбасаду пребаци у Јерусалим и тиме признаје Јерусалим за главни град Израела. Та тачка споразума се може тумачити као аболиција нове израелске политике када је реч о питању Косова и Метохије и питању Србије генерално. Израел би то могао да тумачи тако да Косово за Србију није исто што и Јерусалим за Израел.

Тако потписаним споразумом, савезништво Албанаца са Косова (иначе о проблему сецесије тзв. Косова више вид. Мировић, 2021) и савезништво Израела добијају на специфичној тежини. Рекло би се да након Вашингтонског споразума односи Србије и Израела постају од мањег значаја, када је Израел у питању. Насупрот томе, албански фактор на Балкану у очима Израела добија на много већем значају. У сваком случају, тиме нисмо добили већи значај ни у очима америчке дипломатије.

Израел је, видимо то данас нарочито, кључни савезник САД на Блиском Истоку. Тако да је Вашингтонским споразумом САД добила на томе да под својим окриљем, дипломатски увеже свог кључног савезника на Блиском Истоку и Албанце као америчког битног савезника на подручју које они називају Западним Балканом. Оно што је за нас посебно болно је да је све то урађено преко територије која за нас није само територија него и наша Света Земља.

Балфуровом декларацијом је Велика Британија, под својим окриљем, дипломатски повезала Краљевину Србију и ционистички покрет као своје врло важне савезнике.

На страну расправе о правној природи Вашингтонског споразума (о томе више вид. Мировић, 2020, 30-32), његова последица је да су држава Израел и тзв. Косово успоставили званичне државне билатералне односе на највишем нивоу и са највећим могућим степеном уважавања обостраних интереса.

Колико је само све то далеко од зачетака односа Србије и Израела. Србија је тиме добила тежак ударац у свој идентитет и културу, јер српски народ кроз своје предање о Косову посматра Косово као свој Јерусалим. Свој окупирани Јерусалим. У основи сваке српске модерне државе је Косовски бој и косовски мит са царем Лазаром као водећом фигуром. Генерације су васпитаване на том миту и оне су и довеле до појаве модерне Србије у Српској револуцији и до ослобођења осталих српских крајева у Балканским ратовима. До ослобођења Старе Србије (о појму Стара Србија вид.

³ <https://www.theguardian.com/world/2021/mar/14/kosovo-opens-embassy-in-jerusalem-after-israel-recognises-its-independence>, приступ 14. септембар 2025. године.

Зарковић, 2019, 32-44). Кроз призму Косовског боја (као преломног догађаја нашег средњег века и наше комплетне судбине) се рефлектује наша национална свест и наш поглед на наш средњи век и на нашу државу и право још од почетака модерне државе. Држава Првог устанка је показивала снажну и сасвим природну тенденцију да ухвати конекције са српском средњевековном државом, па и кроз правну терминологију (Станковић, 2022, 47).

На крају крајева, Гаврилов пуцањ се десио управо на Видовдан и као даља последица тога било је стварање Југославије. О томе не треба посебно говорити.

3. ЗАКЉУЧАК

Јевреји су природно гледали у изградњу државе Израел као у свој спас. Вековима су прогањани из многих држава, посебно у Европи. На њих је гледано са дозом расизма као на дошљаке које треба протерати, па чак и физички елиминисати. Као на извор свих проблема, не само у државама у којима се налазе, него и извор светских проблема. Они су увидели да ће их таква судбина пратити све док поново не изграде своју државу.

На Србе је слично гледано и слично се гледа и данас (о томе више Вујовић, 2025, 141, 142-143, 144-145). Дакле, по том питању српски и јеврејски народ и данас донекле деле заједничку судбину. Међутим, међународне позиције ова два народа се данас значајно разликују. Положај јеврејског народа је свакако политички супериорнији од положаја српског народа. Политички интереси Израела никако више нису идентични са интересима Србије.

Интереси српског народа су у основи дефинисани Уставом Републике Србије. Устав не дозвољава мењање статуса Косова и Метохије, али су Бриселски и Вашингтонски споразум предвидели одговарајуће аранжмане по питању овог подручја који имају своје *de facto* последице. Тим споразумима је Србија показала спремност да своју политику усклађује са потребама које је званични Београд политички дефинисао (под снажним међународним политичким притисцима на Србију), али без промене *de iure* стања.

Када је у питању историја односа Србија и Израела, Балфурова декларација је била начин да се прогнана Србија солидарише са Старозаветним, прогањаним народом који је имао потребу да формира своју модерну државу на подручју где је настала Старозаветна израелска држава. Тиме је Краљевина Србија постала прва држава која се након Велике Британије сагласила са оправданошћу тог израелског циља. То је био обострани српски и израелски интерес. Србија је учвршћивала свој већ значајан морални и политички углед и престиж у тадашњем свету, али и јачала политичке везе са Британијом и јеврејским политичким фактором.

Када је реч о Вашингтонском споразуму јасно се примећује остварење израелских интереса.

Дакле, значај Србије се, када су у питању ови документи и њихове последице, налази на потпуно супротним позицијама када је реч о израелским интересима. Али и када је реч о српским интересима.

Чини се да су косовски Албанци вешто искористили нашу дипломатску пасивност, инерцију. Наиме, логично је било да Србија, у складу са својом најбољом дипломатском традицијом везаном за Балфурову декларацију, искористи прилику да одмах након Трамповог признања комплетног Јерусалима за главни град Израела, учини то исто. Да поново буде друга држава на свету која је изашла у сусрет интересима државе Израел. Логично је да када у значајним питањима не можеш да будеш први, да онда настојиш да будеш барем други. Нарочито зато што је овај пут реч о држави Израел која представља врло битан међународни политички фактор. Поред тога, сада је Србија испустила и прилику да своју међународну политику коначно на прави начин почне да усклађује са политиком светске суперсиле. Да је српска дипломатија размишљала у наведеном правцу, Израел не би имао простора да призна независност тзв. Косова и не би било простора да се деси Вашингтонски споразум. Наша политика би била у много повољнијој позицији, а албанска у неповољнијој. Овако се десило да су косовски Албанци преузели нашу стару стазу.

У овом случају је САД створила потпуно нову дипломатску стазу. Није ишла стазама претходних империја. Ово је револуционарни чин. САД су у својој намери да остваре улогу најмоћније војне и политичке силе света преузеле стазе свих претходних империја. “Јефтиније је и лакше да преузмеш стазе које већ постоје него да ствараш нове. Једино када осете да, и поред тога што су то урадили, у појединим најзначајнијим деловима света почињу да губе утицај, онда начине неки потпуно нов корак. Као што је то учинила Трампова администрација признањем Јерусалима за главни град Израела и измењеном политиком коју је након тога почела да спроводи (Вујовић, 2022, 271).”

ЛИТЕРАТУРА И ИНТЕРНЕТ СТРАНИЦЕ

Вујовић, О. 2022, Популизам и рађање Империје - Цезар и његово политичко наслеђе, Политичка ревија 1/71;

Вујовић, О. 2025, Природа проблема угрожености верских права Срба и српског наслеђа на Космету, *Праћење стања људских права на Косову и Метохији* за период март 2024. – март 2025. године, Косовска Митровица 2025;

Зарковић, В. 2019, Стара Србија у жижи интересовања аустроугарске и руске дипломатије на прелазу из XIX у XX век, *Зборник радова Правног факултета у Приштини* 2019;

Мировић, Д. 2020, Вашингтонски споразум 2020., *Српска правна мисао* 1/53;

Мировић, Д. 2021, Конзервативна и нова ремедијална теорија сецесије у међународном јавном праву и покушај сецесије такозваног Косова, *Зборник радова Правног факултета у Приштини* 2021;

Станковић, У. 2022, Кривичноправна терминологија у држави Првог српског устанка, *Зборник радова Правног факултета у Приштини* 2022;

Ivanković, M. 2006, Odlazak jevrejskih izbeglica – žrtava Holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946-1947. godine, *Tokovi istorije* 3/2006;

<https://www.theguardian.com/world/2021/mar/14/kosovo-opens-embassy-in-jerusalem-after-israel-recognises-its-independence>

Ognjen VUJOVIĆ, Ph.D

Full Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, ognjen.vujovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003- 2505-5123.

THE BALFOUR DECLARATION AND THE WASHINGTON AGREEMENT, SERBIA AND ISRAEL

Summary

The article presents Serbian-Israeli relations through only two points in history. These are two documents that are crucial for Israeli, but also for Serbian diplomatic history, the Balfour Declaration and the Washington Agreement. One document was adopted in the second decade of the twentieth century, and the other at the beginning of the third decade of the twenty-first century. The first document speaks of the need to establish a Jewish state in the territory of what was then Palestine, and the second, when it comes to Jewish interests, focuses on the recognition of Israel by another territory with a Muslim majority and its recognition of Jerusalem as the capital of Israel. This recognition of Jerusalem as the capital of the State of Israel comes for the first time in history from a territory with a Muslim majority.

When it comes to Serbia, the Balfour Declaration was a way for exiled Serbia to show solidarity with the Jewish people, a persecuted people who needed to form their own modern state in the area where the Old Testament Jewish state was established. Thus, the Kingdom of Serbia became the first state after Great Britain to agree with the justification of the Israeli goal of forming the state of Israel in the area that was then Palestine. This was a mutual Serbian and Israeli interest. In this way, Serbia strengthened its moral and political reputation in the world at the time, but also strengthened political ties with Britain and the Jewish factor.

When it comes to the Washington Agreement, the realization of Israeli interests is clearly noticeable.

Therefore, the importance of Serbia, when it comes to these documents and their consequences, is in completely opposite positions when it comes to Israeli interests. But also when it comes to Serbian interests.

Key words: Balfour Declaration, Washington Treaty, Serbia, Israel, USA.

Александра МИТРОВИЋ*

ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНИЈА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ПРАВА¹

Апстракт

Овај рад има за циљ да истакне теоријски и практични значај социолошко-правног аспекта у поузданијем стварања и примене права, а што уједно претпоставља и боље познавање друштвене стварности (однос снага, интереса и потреба друштва) и самим тим уводи већи степен друштвене одговорности у правној интерпретацији. У том контексту, заступа се став да се путем теоријско-методолошке платформе, односно примене социолошког метода, поставља претпоставку веће друштвене одговорности у области стварања и примене права. Закључак је да већа примена социологије права у правној интерпретацији чиме се омогићава поузданија формулација правних норми као правно сублимиране друштвене стварности и тиме потврђује право као друштвено одговорнији државни систем. Најзад, може се констатовати да се у правној интерпретацији друштвена одговорност не може посматрати мимо правне одговорности, већ се у свом јединству супротности оне морају међусобно претпостављати.

Кључне речи: интерпретација права, друштвена одговорност, право.

1. ПРАВНА НОРМА КАО ВИД ДРУШТВЕНОГ ДЕЛОВАЊА

Друштво је у ширем смислу реална појава јер је сачињена од повезаног деловања људи, односно телесних, психичких и духовних појава два или више појединаца које се манифестује кроз људско понашање у реалном свету. Друштвене

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, aleksandra.mitrovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-1150-6907.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

појаве се између осталог показују као процеси комуницирања или размене информација – процеси и којима људи упућују једни другима поруке са намером да нешто покажу, опишу, објасне, траже, упитају, пренесу емоције, створе фактичка стања итд.

Међутим, оно што се намеће као питање је то на који начин су људска понашања повезана са правом, односно правним нормама, јер познато је да као што право делује на друштво, тако и друштво делује на право. Најбоља потврда деловању права на друштво даје правна свест коју људи имају о праву. Наиме, та свест може бити позитивна или негативна, при чему се људи повезују, делују једни на друге и на тај начин обликују своју правну свест. Правна свест може бити одобравајућа или неодобравајућа, чиме се заузима одређен став према праву, а из правне свести човека, следи процес примене права. Дакле, право које има своју реалну манифестацију у нормама, ставља пред човека одређен модел понашања које ће код човека наићи на одобравање (примену) или неодобравање (кршење). Уколико право наиђе на неодобравање од стране човека, и самим тим резултира поступком кршења права, односно дође до тога да појединац неће да се понаша по норми, на сцену ступају државни органи који путем државне принуде (санкције), теже да изазову примену права.

Са друге стране, начин на који друштво делује на право је изражен кроз чињеницу да норма мора да се усагласи са временом у коме се доноси, а то значи да се надовеже на затечену друштвену атмосферу. Према томе, творац норме када ствара норму, мора да познаје тренутну друштвену атмосферу, односно он мора бити у вези са друштвом и друштвеним приликама тог времена преко актуелне друштвене културе, а коју опет спознаје путем важећег, позитивног права. На тај начин се исказују и дефинишу права и обавезе појединца у духу затечене друштвене атмосфере. Основом постављених модела понашања, норма почиње да производи одређене процесе и ствара односе међу људима који своје понашање усклађују, или не, са изнетим садржајем у норми. У овом смислу правно деловање је једна врста друштвеног деловања, правне појаве су посебна врста друштвених појава, а право је само један део друштва као целине, тако да однос друштва и права није однос два одвојена ентитета него однос целине и једног њеног дела.

Правно деловање као део друштвеног деловања, право као део друштва као целине, чини да је и право истовремено део предмета изучавања социологије, односно део друштва. Социологија као изузетно комплексна наука има широк опус интересовања, па је у том смислу можемо дефинисати као науку која на основу одговарајућих парадигми сложеног детерминистичког модела проучава друштво као систем посебне врсте, открива правилности у саставу и кретању друштва, те особине човекове генеричке суштине. Немогуће је говорити о праву, а да се занемари његова социјална природа која се испољава кроз константан утицај друштва на право, његову садржину, али и на његово функционисање и са друге стране, утицај права на

друштво. Веза између права и друштва, као и однос између права и државе се најбоље може сагледати и анализирати са социолошког аспекта, односно тако што право видимо као посебан скуп нормативно уоквирених друштвених процеса који интересе државе дефинишу као вид друштвене организованости.

2. ДРЖАВА КАО ОДГОВОРНИЈИ СИСТЕМ ДРУШТВЕНОГ УРЕЂЕЊА

У најрадикалнијем смислу право не представљају норме које садрже правила понашања, већ право одређују понашања људи која су реална и стварна. Ипак овакав приступ је превише екстреман, а уједно и непотпун јер искључује једну битну ставку, а то је да тренутно важеће норме, позитивноправне норме, су још један катализатор друштвеног деловања, тј. понашања људи.

Према екстремнијем социолошком становишту право не чине норме које су осигуране принудом, већ управо супротно. Дакле, право је сила регулисана нормама, али тако да те исте норме не регулишу људско понашање, већ силу коју треба спровести. Са друге стране, са умеренијег социолошког аспекта правна норма се признаје као фактички елемент права, али тако да он није и најважнији. Признање постојања правне норме афирмише њене материјалне манифестације у виду чињења у конкретном смислу кроз праксу, али не и као исказа или тврдње у апстрактном смислу кроз теорију. Најзад, држава је примарна организација у друштву која тежи да оствари своје политичке циљеве. „Право, пак, није само средство политике, већ и облик ограничавања државне власти и остваривања одређених вредности прихваћених од претежног дела друштва“ (Лукић, Кошутић, Митровић, 2011, 17). На основу тога, право и држава се проучавају са становишта друштва, односно циљева које треба да остваре и вредности које треба да реализују са становишта друштва. „Наиме, у сваком глобалном друштву је прихваћен одређен систем вредности (судови о правди, слободи, једнакости, реду, миру сигурности и другим; ови вредносни судови садрже и објективне и субјективне елементе), и, са становишта тог система вредности, одређене делатности државе или извесна садржина правних норми се оцењује као позитивна или негативна, као пожељна или непожељна“ (Лукић et al., 2011, 18).

„Када у модерном добу говоримо о променама у друштву уз акценат на крупне промене, ово је битно нагласити, готово увек прво помислимо на актуелни процес глобализације и промене које он са собом носи“ (Радуловић, 2016, 113). У том смислу „не можемо негирати да и право као основни регулатор друштвеног понашања на специфичан начин реагује на утицаје глобализације“ (*Ibid.*, 114). Како у примитивним заједницама, тако и у развијеним државним уређењима постоји „друштвено“ и „живо“ право које обезбеђује функционисање државног поретка, тако да право које ствара држава је само једна врста „система правних правила“ који се ствара и примењује путем судског поступка или применом државне санкције

(Stanković, 1998, 7-9). Али право никако не треба свести само на овај облик, односно механизам регулације друштвено непожељних ситуација или понашања појединаца или група. Поред таквог права постоји и „живо“ право-друштвено право које регулише друштвене односе, али не долази пред суд. Домен интересовања социологије права није једино и само право које ствара и примењује држава, већ управо оно које произилази из друштвених интеракција, односно „живо“ или друштвено право, јер право као систем правила и „повремених или појединачних заповести“ државе и не представљају право у правом смислу речи, а закони треба да буду приступачни онима који су им потчињени, односно друштву (Фулер, 2011, 107).

На основу тога, државно право се још може схватити као право у ужем смислу, које одређују правне норме као средства присилног сређивања конфликта у преднормативним правним односима ради остварења битних интереса и циљева владајућих група. Циљеви и вредности потенцирани у правним нормама заштићени су принудом тако што су правне радње које су повољне по владајућу скупину означене као обавезе и овлашћења, а оне које нису повољне, као прекршаји, или санкције у случају да дође до неиспуњења обавезе (Visković, 1981, 162-163). Држава је стога означена као стваралац права, односно стваралац позитивног права. Такође, јасно је да државно (позитивно) право није уједно и најбоље право јер је као логичка законитост одређена само тренутним интересима владајуће групе и темпорално и територијално ограничена. Тиме државно (позитивно) право занемарује природно право које не сме изостати у процесу стварања права. Само ако је је природно право присутно у позитивном праву, може се говорити о хуманом праву, дакле праву које служи свим људима, а не само држави. На овај начин процес стварања позитивног права изискује учешће норми природног права, те ће као такво бити засновано на разуму и рационалној концепцији ауторитета ума, а не ауторитета силе, односно државне принуде. Још је у античком Риму била позната установа фидеикомиса (*fideicommissum*), који најпре настаје као „установа моралне, а не правне природе, али са снажном практичном сврхом“ (Вујовић, 2018, 87). На овом примеру су „морали разлози удружени са практичним разлозима испоставили потребу за правним интервенцијама. Пошто је реч о нагомиланим проблемима и потребама, онда је било нужно да политички органи интервенишу и донесу решење“ (*Ibid.*). Само кроз спајање сва три елемента права дефинишемо интегрални приступ праву тако да га схватамо као „систем државних и друштвених норми с којима се принудно усмеравају најважнији и најконфликтнији међуљудски односи ради остварења мира, сигурности, праведности и других доминантних вредности“ (Visković, 2001, 117). Када се социолошки тумачи право у ширем смислу, правна норма је нешто другачије дефинисана. Нормативни систем у ширем смислу није систем који санкционише држава, односно санкција у правној норми није државног, већ друштвеног карактера. Стога право у ширем смислу јесте означено као друштвено право. Ово право не

санкционише држава па се под њим могу подразумевати међународно, обичајно, црквено или аутономно право.

Друштвене појаве се између осталог показују „као процеси комуницирања или размене информација – процеси у којима људи упућују једни другима поруке са намером да нешто покажу, опишу, објасне, траже, упитају, пренесу емоције, створе фактичка стања итд.“ (Visković, 1981, 370). Питање је - на који начин су људска понашања повезана са правом, односно правним нормама, јер познато је да као што право делује на друштво, тако и друштво делује на право. Очигледна потврда деловању права на друштво је правна свест коју људи имају о праву. Таква свест може бити позитивна или негативна, при чему се људи повезују, делују једни на друге и на тај начин обликују своју правну свест. Она може бити одобравајућа или неодобравајућа, чиме се заузима одређен став према праву, а из правне свести човека, следи процес примене права. Право дакле, има своју реалну манифестацију у нормама и ставља пред човека одређен модел понашања које ће код њега наићи на одобравање (примену) или неодобравање (кршење). “У овом смислу правно деловање је једна врста друштвеног деловања, правне појаве су посебна врста друштвених појава, а право је само један део друштва као целине, тако да однос друштва и права није однос два одвојена ентитета него однос целине и једног њеног дела“ (Митровић, Бован, 2012, 48). Правно деловање као део друштвеног деловања, право као део друштва као целине, чини да је и право истовремено део предмета изучавања социологије, односно део друштва. Стога, социологија као комплексна наука има широк опус интересовања, па је можемо дефинисати као науку „која на основу одговарајућих парадигми сложеног детерминистичког модела проучава друштво као систем посебне врсте, открива правилности у саставу и кретању друштва, те особине човекове генеричке суштине“ (Бован, 2014b, 67). У том смислу се и само стварање права може означити као „давање правног облика друштвеној стварности“ (Бован, 2014a, 181).

Наиме, право и све његове конститутивне елементе и коцепте, треба схватити у јуриспруденцији као и у животу, са *унутрашње тачке гледишта* (Coleman, Nimma, Shapiro, 2004, 15). То значи да се под *унутрашњом тачком гледишта* подразумева начин размишљања где неко под правилом (нормом) подразумева *разлог за деловање* (*Ibid.*). Стога се враћање класичној традицији заснива на *теорији разлога за деловање*, где су разлози нормативни, али не садржајем, већ нормативни у смислу односа према ауторитативним правилима у правним нормама (*Ibid.*). Право је ништа друго до оправдани разлог за деловање људи, односно реакцију друштва на ауторитативна правила означена као правне норме. Социјалне интеракције су стога последица ауторитативности правила изнетих у правним нормама. Такође, важно је указати на неопходност постојања *разлога* (правила, правне норме) јер би у супротном друштвени живот био дефектан (*Ibid.*). Према томе, „свака тачка, која је обухваћена општим животом друштва, у исто време и у истом односу нужно обухваћена и правом“ (Durkheim, 1967, 28-29). Посматрање међусобног односа права

и друштва социолошко-правни аспект темељно анализира и том приликом истиче извор, циљ и функције које право има у друштву. Тако се издвајају три битна елемента права: друштвени односи, вредности и норме као састојци (елементи) права, који су уједно и извори права.

Дакле, друштвени односи су материјални извори права, правне вредности су вредносни (етички) извори права, док су правне норме формални извори права (Visković, 1981, 83). Но, нису сви друштвени односи предмет искуства правника, већ само они који допуштају могућност јавне контроле и физичке принуде, те садрже сукоб интереса који угрожавају постојеће друштвене системе. За друштвене системе пресудни су сукоби који настају у оним односима који задовољавају темељне природне и друштвене потребе и интересе човека: биолошки, економски, политички (*Ibid.*, 94).

3. ДРУШТВЕНО ОДГОВОРНИЈА ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ПРАВА

Природно право дакле, не познаје класе јер је наднационално, надпозитивно, оригинално и служи правди и човеку, а не неправди и самовољи. Стога је важно да се позитивно право идеолошки увек ослања на природно право, како би о њему могли да говоримо као добром праву по једну државу, односно једно друштво. Међутим, ово је апстрактно неодређено и непрецизно схватање, те се у литератури налази у разним варијантама, где се налази да социологија права проучава друштвену страну права, право као друштвену појаву, друштвену основу права, утицај друштва на право и слично (Бован, 2014а, 131). Друштвена варијабилност и динамичност мора бити узета у обзир током процеса правног нормирања, тако да се правне норме морају мењати у складу са друштвеним променама, те морају бити усклађене са друштвеним променама било да су те промене резултати еволуције или револуције. Поред правних норми и моралне норме су подложне одређеном степену трансформације (Perović, 1975, 163).

Дакле, моралне норме суштински прате променљивост друштвене кохезије одређене временом и простором јер „време и простор спадају у најочигледније појаве, тако да не долазе у питање“ (Лукић, 1992, 54). Време и место су, како Кант истиче појаве *a priori*, без којих није могуће мислити о свету уопште, јер је време мера трајања, постојања ствари, појава и света. Прави пример права као друштвене појаве је позитивно право као чисто друштвена творевина јер важи у извесном друштву, међу људима, постоји у људској свести и регулише њихово понашање. Право се стога, не може посматрати искључиво као нормативна, или идеална појава која постоји сама по себи и искључиво за себе јер оно постоји и међу људима, у свести људи и за људе. Колико је и како право везано за друштво, види се на примеру стварања правне норме, када се посматра творац правне норме и када се мора узети у обзир да је творац део друштва, део извесне друштвене културе, део важећег права, па

се тако право надовезује на творца у позитивном или негативном смислу у процесу стварања норме. За проучавање такве појаве потребно је учешће не само нормативног, већ и социолошког метода.

Социологија права у праву је креирана на основама два потпуно различита становишта о друштву: консензуалним социолошким теоријама – у којима се друштво заснива и одржава на основама органске солидарности, или интересно – вредносног слагања (консензуса) међу људима и конфликтним социолошким теоријама, у којима се доказује да се друштво заснива и одржава принудном регулацијом интересно – вредносних сукоба међу припадницима неједнаких владајућих и невладајућих друштвених класа и слојева (Jogan, 1978). Имајући у виду да предмет истраживања увек одређује и методе истраживања (Visković, 1983, 3), при изучавању права подразумевају се све теоријске поставке и технички поступци који омогућавају спознају, али и практичну обраду специфичног и нужног предмета искуства правника (*Ibid.*).

Право је специфична друштвена појава и треба је интегрално сагледати јер његова суштина проистиче из међусобног односа права и друштва и функције коју право има у друштву, али и које друштво има у праву, будући да право има и функцију друштвене контроле. У том смислу социологија права као врста узрочно-објашњавајућих дисциплина које емпиријски проучавају право, утврђује узрочне, али и неузрочне законе (функционалне, развојне и др.) права као дејствујуће и делујуће појаве (Лукић, 1965, 35).

Социологија права посматра и истражује реалне појаве попут људских реакција на представљен модел понашања кроз норму. Када се пореди правило понашања у правној норми и правна свест човека о том изнетом правилу, често долази до несклада између онога што треба да буде (права и обавезе у правној норми) и оног што јесте (правна свест човека). Да би се откриле те разлике између нормативног и стварног, односно идеалног и реалног које узрокују несклад, потребно је учешће социологије права јер ће открити норму као друштвену стварност, где је она истовремено и идеална појава, па је неопходно да у поступку истраживања учествује и правни метод. Разлика које је утврдила правна догматика даје задатак социологији права да утврди одакле потичу дате разлике. Задатак социологије права није нарочито тежак у овом случају јер је лако увидети разлику између писаног права и права у друштвеној стварности. Тако се уочава разлика између права које постоји као важеће, односно писаног и стварно важећег, односно оног које се примењује.

Уколико би социологија права била искључена из поступка тумачења права, право би се посматрало као апсолутно идеална појава која егзистира као ванпросторна и ванвременска творевина и нема свој почетак и крај, нема свој узрок настанка, нема своју сврху постојања, а самим тим ни значаја. Постоје питања на која социологија права не може дати одговор, попут садржине правне норме и нормативних елемената јер норме су идеалне, а социологија права као егзактна

правна наука учествује у поступку сазнавања садржине правне норме тек након што норма буде сазната тако што испитује који су то реални фактори условили садржај норме.

Како је правна норма класног карактера, односно како кроз своју друштвену функцију остварује одређен друштвени циљ, може се говорити о друштвеном утицају на садржај норме, али и норме на друштво. И како су правне норме средства за уређивање преднормативних правних односа ради остврења битних интереса и циљева владајућих друштвених скупина, правне радње које су повољне за владајућу скупину класификују се у норме као овлашћења, а оне које су неповољне по дату скупину као прекршаји, односно претпоставке за примену санкције. Право је у том смислу систем државних и друштвених норми с којима се принудно усмеравају најважнији и најконфликтнији међуљудски односи ради остварења мира, сигурности, праведности и других друштвено доминантних вредности (Visković, 2001, 117). Структуру правне норме стога, неће дефинисати логичка замисао, већ потребе, однос снага (моћи), циљеви (интереси) друштва, где нормативно уобличен друштвени однос постаје позитивно право укључујући све поменуте супстрате друштвене кохезије, те поступак тумачења и примене права од стране правника практичара, односно судије, почиње процесом прикупљања и обраде чињеница, а потом класификацијом и утврђивањем истих са циљем доношења коначне одлуке.

Након поступка обраде чињеница у поступаку судског вештачења, следи процес повезивања чињеница који се врши на основу процене значаја истих за дати случај који треба решити. Повезивање и процењивање, као и тумачење чињеница је немогуће спровести без социолошког закључивања којим се судија користи при доношењу одлуке. Сваки судија зна или осећа у којој мери је одговарајућа искуствена евиденција битна за доношење судске одлуке (Rüthers, 1999, 377), како би се дати судски поступак окончао. Имајући у виду да се критеријум тумачења налази у глави интерпрета, како је Хасемер сматрао (Rüthers, 2009, 253-283), судија чак и кад су у питању рутински случајеви, мора бити опрезан у доношењу одлуке и свестан да одлучује о људским судбинама. Судска одлука стога не сме бити потпуно слободна, односно потребно је методизовати слободу судије у одлучивању да се не би извргла арбитрности. Као тумач, судија је дужан да узме у обзир све околности затечене друштвене атмосфере и да се држи мишљења које је имао сам творац правне норме када је стварао норму, јер као што А. Бек истиче, потребно је стално истраживање ауторових речи (Böckh, Bratuscheck, Frye, 1877, 11), а то потврђује право као друштвену појаву коју је нормативно уобличио државни поредак као друштвено одговорнији систем.

4. ЗАКЉУЧАК

Проучавање права захтева посебан приступ који ће успети да обједини све димензије права: вредносну, нормативну и социолошку (друштвену). Зато је приступ праву интегралан, те се оно може проучавати и са филозофског, правног (научног) и социолошког аспекта. Право као друштвена појава захтева све истраживачке технике и принципе засноване на анализи друштвених интеракција унутар друштвене кохезије на коју утичу егистенцијални услови живота. Управо у интеракцији друштвених односа, право настаје као комплексна друштвена појава, те се нераскидива повезаност права и друштва најбоље може сагледати са социолошко-правног аспекта где је право посебан скуп нормативно уобличених друштвених процеса.

Веза између права и друштва се увиђа ако право видимо као посебан скуп нормативно форматираних друштвених процеса. У том контексту друштвено одговорнија интерпретација права објашњава и тежи да садржај правне норме буд такав да друштвени чиниоци обликују њен садржај. То уједно значи да, садржај позитивноправне и сврсисходне, применљиве правне норме, узима у обзир комплетну друштвену ситуацију, а потом и испитује и доминантне друштвене интересе којима се право води. Само таква синхронизација нормативности права и потреба друштва може довести до друштвено одговорније интерпретације права, а што ће допринети стабилности државе као друштвеног уређења.

ЛИТЕРАТУРА

- Бован, С. Б. 2014. Основи социологије права. Београд: Правни факултет;
- Бован, С. Б. 2014. Социологија права као социологија правне праксе. *Научни скуп са међународним учешћем –Право и друштвена стварност 2*. Косовска Митровица: Правни факултет у Приштини;
- Böckh, A., Bratuscheck, E. & Frye, N. 1877. *Enzyklopädie und Methodenlehre der philologischen Wissenschaften*. Darmstadt;
- Visković, N. 1980. *Osnove metodologije prava*. Split: Pravni fakultet;
- Visković, N. 1981. О тумачењу правних аката. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Zagrebu* 3-4/1981. Zagreb: Pravni fakultet;
- Visković, N. 1981. Pojam prava. Prilog integralnoj teoriji prava. Split: Pravni fakultet;
- Visković, N. 2001. *Teorija države i prava*. Zagreb: Birotehnika CDO;
- Вујовић, О. 2018. Сврха фидеикомиса. *Годишњи Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, Косовска Митровица: Правни факултет. COBISS.SR.-ID 112451847;
- Durkheim, É. 1967. *De la division du travail social, troisième édition*. Paris: Les Presses universitaires de France,

- Jogan, M. 1978. Sociologija reda: kritični oris funkcionalizma in konfliktne teorije. Maribor: Obzorja;
- Coleman, J., Himma, K. E., Shapiro, S. 2004. The Oxford Handbook of Jurisprudence & Philosophy of Law. New York: Oxford University Press;
- Лукић, Р., Д. 1965. Методологија изучавања права. *Анали Правног факултета*. Београд: Правни факултет;
- Лукић, Р., Д. 1992. Систем филозофије права. Београд: Савремена администрација;
- Лукић, Р., Д., Кошутић, Б. П., Митровић, Д. М. 2001. Увод у право. Београд: Јавно предузеће Службени лист СРЈ;
- Митровић, М. М., Бован, С. Б. 2012. Основи социологије и социологије права. Београд: Правни факултет;
- Perović, S. K. 1975. Zabranjeni ugovori. Beograd: BIGZ;
- Радуловић, С. 2016. Неправо - Интерпретације негацијског префикса. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*. Косовска Митровица: Правни факултет, стр. 111;
- Rüthers, B. 2009. Methodenfragen als Verfassungsfragen. *Rechtstheorie* 40/2009. Iss. 3. 12165 Berlin: Duncker & Humblot, pp. 253-283;
- Rüthers, B. 1999. Begriff, Geltung und Anwendung des Rechts. *Rechtstheorie*. München: C.H.Beck;
- Stanković, J. 1998. Osnovi opšte sociologije prava, II deo. Stvaranje prava. Beograd: Savet projekta Konstituisanje Srbije kao pravne države i Centar za publikacije Pravnog fakulteta u Beogradu;
- Фулер, Л. Л. 2011. Моралност права. Београд: Правни факултет.

Aleksandra MITROVIĆ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, aleksandra.mitrovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-1150-6907.

A MORE SOCIALLY RESPONSIBLE INTERPRETATION OF LAW

Summary

This scientific paper aims to highlight the theoretical and practical importance of the sociological-legal aspect in more reliable creation and application of law, which also presupposes better knowledge of social reality (the balance of forces, interests and needs of society) and thus introduces a greater degree of social responsibility in legal interpretation. In this context, the position is advocated that through the theoretical-methodological platform, i.e. the application of the sociological method, the assumption of greater social responsibility is set in the field of creation and application of law. The conclusion is that greater application of the sociology of law in legal interpretation, which enables a more reliable formulation of legal norms as legally sublimated social reality, and thus confirms law as a more socially responsible state system. Finally, it can be stated that in legal interpretation, social responsibility cannot be viewed in isolation from legal responsibility, but rather, in their unity of opposition, they must be mutually presupposed.

Key words: interpretation of law, social responsibility, law.

Бранко ШАПОЊИЋ*

СРПСКА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ (1998-2000) МИСИЈА И ЖРТВА¹

Апстракт

Положај Српске православне цркве и српског народа на Косову и Метохији крајем деведесетих година прошлог века био је изузетно тежак. Албански сецесионисти су у другој половини деведесетих година интензивирали своје нападе на регуларне полицијске и војне формације Савезне Републике Југославије. Међународна заједница је све више притискала режим у Београду због односа према Албанцима на Косову и Метохији, док је Српска православна црква покушавала да смири тензије својим апелима и дипломатским акцијама. Циљ овог рада јесте да укаже на то какав је био положај Српске православне цркве и српског народа на Косову и Метохији непосредно пре и након НАТО агресије на Савезну Републику Југославију. За приказивање наведених чињеница биће коришћени историјски и социолошки метод.

Кључне речи: Српска православна црква, Косово и Метохија, Срби, Албанци, НАТО.

1. УВОД

Проблем косовско-метохијског питања интензивирао је значајно деведесетих година двадесетог века. Косовски Албанци су своје деловање у дијаспори усмерили на придобијање подршке за решавање Косовског питања. Њихов циљ био је да помоћ дијаспоре искористе за опремање својих сепаратистичких формација тзв. (ОВК) и

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, branko.saponjic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-4835-2238.

¹ Рад је настао у оквиру истраживања на пројекту "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" који финансира Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

добијање подршке за организовање оружаног устанка. У Задужбинама Косова и Метохије се наводи да су крајем осамдесетих година контролу над територијом Косова и Метохије имали богати албански приватници који су богатство стекли бројним незаконитим пословима, док је већина обичног становништва, у првом реду српског и даље живело у тешком сиромаштву. (Задужбине Косова и Метохије - историјско, културно и духовно наслеђе српског народа, 2016, 976).

Прва оружана дејства албанских сепаратиста на Косову и Метохији почела су 1996. године, међутим сукоби су се интензивирали тек 1998. године. Међу сепаратистима је почело да преовладава мишљење да пацифичка политика Ибрахима Ругове мора да прерасте у општи устанак против власти. Односно, терористи су тежили да киднаповањем и ликвидирањем истакнутих представника међу Србима застраше целокупно српско становништво. (Задужбине Косова и Метохије - историјско, културно и духовно наслеђе српског народа, 2016, 976-977).

Када је 23. марта 1989. године укинута косовска аутономија, нетрпељивост према властима у Србији је постала све отворенија. Ибрахим Ругова нашао се на челу Косовске демократске лиге која је основана 23. децембра 1989. године. (<https://www.osce.org/files/f/documents/6/d/18258.pdf>, приступљено: 01. 09. 2025).

Ругова је поводом дејства сецесионистичких формација косовских Абанаца давао опречне изјаве. Наиме, када је дошло до њиховог сукоба са полицијом у Дреници, Ругова је изјавио да је српска полиција измислила постојање тзв. ОВК. Након тога је дао изјаву у којој је тврдио да се у манастиру Девич налази магацин са оружјем. На такву његову изјаву српски патријарх је оштро протествовао чак и код амбасадора САД-а у Београду, тражећи да се посетом манастиру Руговина изјава провери. (Задужбине Косова и Метохије - историјско, културно и духовно наслеђе српског народа, 2016, 976, ф. 7).

Епископ рашко-призренски, Артемије и Момчило Трајковић су у фебруару месецу 1998. године говорили у америчком Конгресу о стању на Косову и Метохији и апеловали да САД заузме објективан став по питању решавања кризе на Косову и Метохији. Епископ Артемије је од стране режима председника Милошевића тада проглашен за државног непријатеља. (Задужбине Косова и Метохије - историјско, културно и духовно наслеђе српског народа, 2016, 976, ф. 8)

2. УОЧИ НАТО АГРЕСИЈЕ

Улога Српске православне цркве за време НАТО агресије на Савезну Републику Југославију 1999. године била је вишеструка. Наиме, једна од активности коју је Српска православна црква предузела у циљу спречавања агресије огледала се у опсежној дипломатској активности чији су носиоци, у првом реду, били тадашњи патријарх српски, господин Павле, епископ рашко-призренски, Артемије, митрополит црногорско-приморски, Амфилохије и умировљени епископ захумско-херцеговачки

Атанасије. Када су се почетком фебруара месеца 1999. године водили преговори у Рамбујеу, а по питању ситуације на Косову и Метохији, Свети архијерејски синод Српске православне цркве дао је благослов епископу Артемију и митрополиту Амфилохију да оду у Рамбује како би се чуо и глас Српске православне цркве. (Радовић, 2011, 11).

Платформа Српске православне цркве заснивала се на шест тачака. Прва се односила на то да треба пожелети успех сваком напору који би за крајњи циљ имао што брже превазилажење етничких сукоба на Косову и Метохији као саставном и неотуђивом делу Републике Србије, односно, Савезне Републике Југославије. Друга тачка поменути платформе подразумевала је једнако право на „живот, хлеб, сунце, имовину, свој језик, веру, обичаје, стваралачку слободу и развој“, за све људе на Косову и Метохији. Трећа тачка односила се на захтев за поштовање не искључиво тренутних, него и вековних права свих људи који живе на Косову и Метохији, стављајући акценат на чињеницу да је Косово и Метохија вековно живо средиште српске Цркве и државе, да оно што Јерусалим представља за Јевреје, Лондон за Енглезе, Нотр Дам за Французе, Москва за Русе, то за Србе представљају Пећ и Призрен. Поред наведених, требало је приупитати светске моћнике ко себи сме да да за право да једном народу одузме његово памћење и државу? Управо то се чини српском народу одузимањем Косова и Метохије. Такав живот је српски народ водио у време турског зулума све до 1912. године задобивши дубоке ране на свом духовном и биолошком организму. (Радовић, 2011, 11-12).

Патријарх српски, господин Павле упутио је писмо француском министру иностраних послова, Иберу Ведрину уочи одржавања мировне конференције у Рамбујеу. *„Ваша Екселенцијо, сазнавши ових дана да је у циљу превазилажења кризе на Косову и Метохији – јужној покрајини Србије, планиран састанак представника Савезне Републике Југославије и српске владе и представника Албанаца у Рамбујеу, од 6. фебруара 1999. године, а уз заједничко председавање Ваше Екселенције и господина Робина Кука, Српска Православна Црква изражава спремност да допринесе изнајлажењу трајног и праведног решења за све који вековима живе на тим просторима.*

Српска Православна Црква је животно заинтересована да преко својих представника – митрополита црногорско-приморског Амфилохија и епископа рашко-призренског Артемија и њихових сарадника...буде присутна на том скупу у Рамбујеу, јер се на Косову и Метохији налази преко 1300 цркава и манастира Српске Православне Цркве, од којих су широм света познати: Пећка Патријаршија (вековно седиште СПЦ), манастир Високи Дечани, Грачаница, Богородица Љевишка, Свети Арханђели код Призрена и многи други...“ (Радовић, 2011, 14).

Поред наведених активности, патријарх српски, господин Павле угостио је амбасадоре Енглеске и Француске са којима је разговарао о ситуацији на Косову и Метохији и тежњама Српске православне цркве да се ситуација мирно реши. Став

амбасадора је би да нико не жели да се намеће било какво решење за кризу на простору Косова и Метохије већ да сви добију једнака права. Енглески амбасадор је истакао да би било корисно уколико би Српска православна црква дала изјаву у којој позива обе стране да на миран начин реше своје проблеме. (Радовић, 2011, 15). Митрополит Амфилохије је записао како је за време пријема у министарству иностраних послова Француске, један од секретара министарства, Господин Рујар упитао зашто се црква не оглашава и како би било боље да се чује папа и Српска православна црква уместо команданта НАТО снага? Очигледно је да нико није желео да обрати довољну пажњу на бројне изјаве, апеле и позиве Српске православне цркве или је неопходно да се њихова садржина усклади са садржином изјава команданта НАТО снага како би релевантни фактори почели да обраћају пажњу на њих. (Радовић, 2011, 15-16).

Међутим, на пријему који је патријарх српски, господин Павле организовао 13. фебруара 1999. године, а на коме је био присутан и стари француски генерал Галоа који је том приликом изјавио да, „*Срби се боре на Косову не само за себе него и за достојанство и морал Европе, за достојанство и морал праве Француске!*“ Јасно се да закључити на шта је генерал Галоа мислио. Наиме, чини се да више нема оне Француске коју су ране српских мученика дирале у срце. У интервјуу који је патријарх српски господин Павле дао за „Фигаро“ наводи како ће у случају нестанка Срба са Косова и Метохије нестати и све светиње јер Албанци не чувају ни своје светиње, па није реално ни да ће чувати ни туђе. (Радовић, 2011, 17)

Представници Српске православне цркве су се својски трудили да у својим изјавама заступају крајње објективне ставове, односно ставове који су пре свега људски и хришћански, док је било приметно да су албански верски представници, у првом реду ефендија Морина и бискуп Сопи избегавали сваку самокритику и нису показивали никакву иницијативу у спречавању сукоба. (Задужбине Косова и Метохије - историјско, културно и духовно наслеђе српског народа, 2016, 977).

И поред силних апела и велике дипломатске активности како државе, тако и цркве, долази до НАТО агресије на Савезну Републику Југославију.² Руски нобеловац Солжењицин је тим поводом рекао да је НАТО пакт тим чином згазио повељу УН и да је на тај начин читавом свету наметнуо закон џунгле. (Радовић, 2011, 28)

После великог броја напада албанских терориста на припаднике војске и полиције Савезне Републике Југославије, али и огромних медијских манипулација у режији припадника НАТО пакта, исти је 27. марта 1999. године отпочео агресију на Савезну Републику Југославију. (Бојанић, 2023, 97)

² Више о самој НАТО агресији у Б. Шапоњић, „Српски етнички простори као поприште борби за утицај великих сила“, *Научно истраживачки пројекат „Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси“: тематски зборник -пројекат. св. 1. Косовска Митровица, 2022, (49-69).*

3. ПОЛОЖАЈ СРБА НАКОН ПОТПИСИВАЊА „КУМАНОВСКОГ СПОРАЗУМА – ФРАГМЕНТИ СТРАДАЊА“

НАТО агресија окончана је Војно-техничким споразумом³ потписаним 10. јуна 1999. године у Куманову (<https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=19947>, 28.07.2025). Према одредбама споразума контролу над територијом јужне српске покрајине преузеле су међународне снаге. Командант КФОР-а, британски генерал Мајкл Џексон је приликом преузимања команде у Зони 1 позвао све Србе да остану на простору Косова и Метохије јер им је ту место. Председник Сједињених Америчких Држава, Бил Клинтон, у своме саопштењу поводом окончања 78. дневног бомбардовања Савезне Републике Југославије рекао је да је по први пут за 78 дана небо изнад Југославије мирно и да Американци треба да буду поносни на своје војнике због тога. (Радовић, 2011, 35). Мировић наводи речи Игњатијева који је тврдио да је НАТО „интервенција“ само привремена мера покушавајући да на тај начин негира да је то био „злочин агресије“. (Мировић, 2021, 100)

Ситуација по српски народ није била повољна. У записима тадашњег митрополита црногорско-приморског, господина Амфилохија могу се видети сва зверства којима је био изложен српски народ након што је КФОР преузео контролу над територијом јужне српске покрајине.

Одмах након повлачења војних и полицијских снага Савезне Републике Југославије са простора Косова и Метохије, догађају се масовни злочини над Србима. Већ 19. јуна су почели да стижу извештаји да су Шиптари од Призрена, Пећи, Приштине, Ђаковице почели масовно да убијају и киднапују. У селима око Истока, Клине и Вучитрна, терористи су за само 24 часа спалили стотине кућа у којима су живели Срби. (Радовић, 2011, 70)

Митрополит Амфилохије наводи како је западна демократија довела до формирања „демонкратије“, те да је жеља за моћи по ко зна који пут у људској историји оголила лице тираније које се скривало под паролом заштите људских права. Интересантно је запажање митрополита Амфилохија док је посматрао колону Срба који одлазе из Пећи за војском и полицијом. Он наводи како стиче утисак да је народ изнутра разбијен и да се отуђио од Цркве, па да, остављен од своје државе, због тога лако напушта своја вековна огњишта. (Радовић, 2011, 78)

Већ 22. јуна су Шиптари почели да се, кроз Руговску клисуру окупљају у Пећи. И сама Пећка Патријаршија је била угрожена. Из града су константно стизале вести како су шиптарски терористи киднаповали или убили по којег човека или жену, Србе наравно. Митрополит Амфилохије је позвао епископа Артемија да се обрати команданту КФОР-а не би ли се шиптарски злочини над Србима зауставили. Каква злодела су вршили терористи можемо закључити на основу записа митрополита

³ У даљем тексту „Кумановски споразум“

Амфилохија о страдању Панте Грковића из Ораховца. Наиме, он наводи да су се поред тела убијеног Грковића налазила још два тела која су била толико измасакрирана да се нису могла идентификовати. (Радовић, 2011, 90)

У „ЉЕТОПИСУ НОВОГА КОСОВСКОГ РАСПЕЋА“ митрополит Амфилохије је детаљно описао све недаће које су задесиле српски народ за време и након НАТО агресије на Косову и Метохији. Његово дело је значајно зато што се јасно види начин на који су припадници КФОР-а „обезбеђивали“ безбедну, мултиетничку средину за све народе који су живели на подручју јужне српске покрајине.

Тадашњи епископ рашко-призренски, Артемије доставио је Светом архијерејском синоду Српске православне цркве писмо које је послао Серђу де Мелоу и команданту Зоне 1 генералу Мајклу Џексону. У писму истиче своју велику забринутост јер само два сата након што су представници косовских Албанаца потписали заједничку изјаву у којој се обе стране обавезују да ће радити на смиривању тензија и успостављању трајног мира, српска делегација је доживела провокације које су директно албански лидери организовали. Да је циљ албанских лидера етнички чисто Косово сведоче и прославе које су они лично организовали у Приштини уз присуство снага КФОР-а и представника УН-а. (Јовић, 2007, 205) Овим се јасно доказује да је систем који је успостављен након агресије од стране политичког запада, а на челу са Сједињеним Америчким Државама није остварио своју, самопрокламовану током агресије, сврху. То се огледа у њиховом пасивном држању према терористима приликом чињења злочина према српском народу и осталим неалбанцима. (Филиповић, 2025, 18-19)

Страшне вести стижу у Патријаршију из Витомирице. Тамо је пронађена гробница са десет (или педесет) лешева. Човек који је у наведену јаму бачен, али је преживео сведочи да таква јама постоји и у селу Радавцу. Митрополит пише како се морају сачекати међународне снаге како би се лешеве идентификовали. У гробници су, претпоставља се, били лешеве киднапованих Срба из Ђаковице. (Радовић, 2011, 98)

У свом запису од 24. јуна, митрополит Амфилохије пише како се у јужном делу Косова и Метохије могу свакодневно видети возила са албанским таблицама и војници у униформама војске Албаније. Пише како изгледа „као да се цијела Албанија излила на српско Косово и Метохију“. Епископи Артемије и Атанасије су се састали са Хавијером Соланом и Весли Кларком, али су се са тог састанка вратили врло резигнирани. У Приштини је опљачкано преко 300 српских станова, у Обилићу се заузимају предузећа, а у градовима вршљају лица у тзв. ОВК униформама. (Радовић, 2011, 101)

Медојевић и Милосављевић пишу како је највећи број црква и манастира на Косову и Метохији уништено у периоду од 24. марта до 9. јуна 1999. године, а потом

је уништавање истих настављено све до јануара месеца 2000. године. (Медојевић & Милосављевић, 2022, 243).

Они даље наводе како српско културно наслеђе није само физички страдало за време НАТО агресије и у дивљачким нередима организованим од стране сецесиониста након окончања агресије, већ има тенденцију да буде потпуно уништено, али и присвојено од стране Албанаца неадекватним тумачењем историјских чињеница. (Медојевић & Милосављевић, 2022, 250).

Вујовић пише како албанска друштвено-политичка елита на простору Косова и Метохије неосновано тврди да су Срби колонизовали територију данашње јужне српске покрајине, те да Срби и Српска православна црква не располажу правом на културно и религијско наслеђе на Косову и Метохији. (Вујовић, 2025, 137).

Праве намере сецесиониста манифестоване су након доласка КФОР-а на територију јужне српске покрајине. Још један од примера деловања терориста јесте и упад у манастир Девич 15. јуна 1999. године. Наиме, Стојковић пише како су албански терористи са обележјима тзв. ОВК, насилно ушли у манастир пљачкајући и малтретирајући монаштво. Монаси су уз помоћ КФОР-а једва успели да сачувају живу главу. (Стојковић, 2024, 6)

У каквом окружењу су живеле монахиње у манастиру говоре Стојковићеви наводи. Наиме, он пише како је манастир Девич непосредно пред НАТО агресију две године био без посетилаца и телефонске везе. Посетиоци нису долазили због страха од тзв. ОВК терориста, а исти су кроз Лаушу на више од тридесет места пресекли телефонску жицу тако да је манастир био без телефона. (Стојковић, 2024, 208)

Терористи су 3. фебруара 1999. године пресрели аутомобил у коме се налазила игуманија манастира Девич, мати Анастасија. Стојковић даље пише како је српска полиција обавестила мисију ОЕБС да тзв. ОВК терористи планирају напад на манастир Девич. Када су возила мисије стигла у манастир, тамо су затекли четрдесет полицајаца у ратној опреми и осам борбених возила. Спремили су се да бране манастир. (Стојковић, 2024, 208). Увидом у цитирани извештај мисије ОЕБС можемо видети један потпуно нелогичан поступак исте. Наиме, у извештају пише да је полицијска патрола отишла у Лаушу одакле су се чули пуцњи из лаког оружја. Након повратка припадника полиције у Србицу, чланови мисије ОЕБС су могли да се увере да је на полицијском возилу било неколико рупа од метака. На посредовање мисије српска полиције се сложила да се више не враћа у манастир док се не постигне споразум са тзв. ОВК. (ОЕБС, 2025). Овде се поставља логично питање чије интересе је овде међународна мисија хтела да заштити? Да ли интересе државних власти или интересе терористичке организације која је претила да уништи манастир Девич, што је на крају, уз посматрање истих тих представника и учинила делимично.

Тешку судбину српског народа и Српске православне цркве на Косову и Метохији делио је и јеромонах Харитон сабрат манастира Светих Архангела код Призрена. Јеромонах Харитон је 15. јуна 1999. године, нешто пре једанаест часова

кренуо у град по храну. У граду је заустављен од стране тројице терориста који су га одвели у непознатом правцу. Немачки војници из састава КФОР-а гледали су како терористи одводе јеромонаха Харитона и ништа нису предузели. Њему су терористи одсекли главу, а тело су му тајно закопали у месту Тусус код Призрена. (Свети преподобномученик Харитон Косовски, житије, сведочења, служба, 2016, 73)

4. ЗАКЉУЧАК

Положај Српске православне цркве и српског народа на Косову и Метохији крајем деведесетих година прошлог века био је изузетно тежак и драматичан. Српска православна црква је, упркос изузетно тешким околностима, покушавала да игра активну и конструктивну улогу у спречавању оружаног сукоба, као и у очувању мира. Њени представници су водили дипломатске активности, апеловали на мир, али су, нажалост, њихови апели остали углавном игнорисани од стране међународних фактора.

Са друге стране, положај српског народа након НАТО агресије додатно се погоршао. Уместо обећане безбедности и мултиетничког друштва, уследило је етничко чишћење, масовни злочини, уништавање српских домова, културних споменика и верских објеката. Деловање терористичке организације, тзв. ОВК након доласка КФОР-а указује на велики неуспех међународне заједнице у обезбеђивању заштите свих становника Косова и Метохије, без обзира на етничку припадност.

На крају, може се закључити да су и српски народ и Српска православна црква платили високу цену за своју истрајност у очувању духовног, националног и културног идентитета на Косову и Метохији. Овај период остаје као трајна опомена о важности објективности међународне политике, праведности у заштити људских права, али и истрајности у очувању духовних и историјских вредности једног народа.

ЛИТЕРАТУРА

Бојанић, Б. 2023. Шта доноси нацрт Статута Заједнице српских општина, *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, <https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012023.06>;

Вујовић, О. 2025. Природа проблема угрожености верских права Срба и српског наслеђа на Космету, *Зборник радова – ПРАЋЕЊЕ СТАЊА ЉУДСКИХ ПРАВА НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ за период март 2024 – март 2025*. Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Косовска Митровица;

Задужбине Косова и Метохије - историјско, културно и духовно наслеђе српског народа, друго допуњено издање, 2016. у.о. Епископ Рашко Призренски и

Косовско-Метохијски Тепдосије, Епископ ум. Захумско Херцеговачки Станасије, Д. Батаковић, Епископ Западноамерички Максим, Д. Ристић, Љ. Чеперковић, Епархија Рашко-Призренска и Косовско-Метохијска СПЦ, Врњци;

Јовић, С. 2007. *Етничко чишћење и културни геноцид на Косову и Метохији, Сведочанства о страдању Српске православне цркве и српског народа од 1945. до 2005. године*, Свети Архијерејски Синод Српске Православне Цркве, Београд;

Медојевић, М. Ј., Милосављевић, А. С. 2022. Уништавање српских цркава и манастира на Косову и Метохији од 1999. до 2022. године: културно-географске детерминанте, *Зборник радова Филозофског факултета LII (4) / 2022*, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет, doi: 10.5937/zrffp52-40045;

Мировић, Д. 2021. Конзервативна и нова ремедијална теорија сецесије у међународном јавном праву и покушај сецесије такозваног Косова, *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, <https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012021.06>;

Филиповић, С. 2025. Савремена угрожавања верских права и слобода верника Српске православне цркве на Косову и Метохији на примеру латентне албанијације сакралних објеката материјалне културне баштине, *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, <https://doi.org/10.63177/zrpfpr.012025.01>;

Радовић, А. 2011. *Љетопис новог косовског распећа, Дневнички и други записи март-август 1999*, СВЕТИГОРА, Београд-Цетиње;

Стојковић, Б. 2024. *Манастир Девич од 1912. до 2012. године*, докторска дисертација, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Филозофски факултет;

Свети преподобномученик Харитон Косовски, житије, сведочења, служба, Манастир Преподобног Јустина Ћелијског, Београд, 2016;

Шапоњић, Б. 2022. „Српски етнички простори као поприште борби за утицај великих сила“, *Научно истраживачки пројекат „Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси“: тематски зборник -пројекат. св. 1. Косовска Митровица*, (49-69).

Интернет извори:

<https://www.srbija.gov.rs/kosovo-metohija/?id=19947>, 28.07.2025;

<https://www.osce.org/files/f/documents/6/d/18258.pdf>, приступљено: 01. 09. 2025;

Косово како виђено, тако речено,

<https://www.osce.org/files/f/documents/7/4/17773.pdf>, приступљено: 01. 09. 2025.

Branko ŠAPONJIĆ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, branko.saponjic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-4835-2238.

THE SERBIAN ORTHODOX CHURCH IN KOSOVO AND METOHİJA
(1998-2000)
MISSION AND SACRIFICE

Summary

The position of the Serbian Orthodox Church and the Serbian people in Kosovo and Metohija at the end of the 1990s was extremely difficult. Albanian secessionists intensified their attacks on the regular police and military forces of the Federal Republic of Yugoslavia during the second half of the decade. At the same time, the international community increasingly pressured the regime in Belgrade over its treatment of Albanians in Kosovo and Metohija. The Serbian Orthodox Church sought to ease tensions through appeals and diplomatic initiatives.

The aim of this paper is to examine the position of the Serbian Orthodox Church and the Serbian population in Kosovo and Metohija immediately before and after the NATO aggression against the Federal Republic of Yugoslavia. To present the relevant facts, historical and sociological methods will be used.

Key words: Serbian Orthodox Church, Kosovo and Metohija, Serbs, Albanians, NATO.

Николина СТАНКОВИЋ*

ПРИНЦИПИ И ОКВИРИ ПРАВНЕ СИГУРНОСТИ¹

Апстракт

Питање правне сигурности представља једно од темељних питања које се поставља у оквиру сваког савременог правног система, нарочито приликом оцене његове институционалне уређености, степена успостављене демократије и начина остваривања односа између државе и њених грађана. Правна сигурност је саставни део ширег концепта владавине права, а обезбеђивање исте треба да представља један од основних циљева сваког уређеног правног поретка. Под појмом правне сигурности се, у начелу, подразумева право сваког лица да на јасан, предвидив и благовремен начин буде упознато са правним нормама које уређују његов правни положај, као и право на њихову доследну и једнаку примену у истоветним или сличним чињеничним и равним ситуацијама. Треба истаћи да је питање правне сигурности у директној вези са питањем правне предвидивости у контексту вођења судских поступака у појединачним споровима. Такође, када говоримо о правној сигурности, пре свега мислимо на постојање стабилног и доследног нормативног оквира који није подложен честим променама, из разлога доследности и ефикасности самих правних норми из којих је сачињен. У раду ће бити речи о сложеним аспектима правне сигурности, која укључује нормативну транспарентност, уједначеност судске праксе, као и доследну примену права. Сходно томе, биће и анализиран феномен правне успешности у судским поступцима, са посебним акцентом на правна лица која послују у високо регулисаним секторима попут банкарства и осигурања. Коначно, појам правне сигурности ће се у оквиру рада, поред формално-правног аспекта, сагледати и као

* Сарадник у настави, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, nikolina.gnjidic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-3148-467X.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

елемент правне културе и правне свести која утиче на поверење грађана у институције и легитимност целокупног правног поретка.

Кључне речи: правна сигурност, принципи, законитост.

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Појам правне сигурности се у правној теорији и пракси са разлогом означава као *sine qua non* владавине права. Поред тога што представља апстрактни правни идеал, она је и практична претпоставка остваривања правне заштите, правне једнакости као и поверења грађана и правних лица у државне институције. Уколико за пример узмемо једно друштво засновано на демократском поретку, правна сигурност се препознаје као један од кључних критеријума легитимности таквог правног система. На првом месту нужно је схватити правну сигурност кроз формално-правни аспект. У том погледу, она долази до изражаја кроз јасноћу, потпуност и доследност правних норми. Дакле, нормативна транспарентност обухвата првенствено чињеницу да правни прописи буду формулисани тако да њихово значење не оставља простор за арбитарна тумачења, а потом и потребу адресата права да са извесношћу предвиде све могуће правне последице свог поступања (Марковић, 2017, 113). Такође, законитост има веома важну улогу и као таква је темељна претпоставка остваривања правне сигурности, јер је она начело највишег ранга у правном поретку. Једино правни систем који у потпуности функционише у оквиру строге хијерархије правних аката и где су сви субјекти везани нормама позитивног права може да обезбеди предвидљивост правних односа. У случају повреде начела законитости, да ли кроз доношење прописа супротних Уставу, или кроз арбитарну примену права, за неминовну последицу има настанак правне несигурности и слабљењу поверења у институције. Дакле, није неопходно законитост посматрати изоловано, већ ју је потребно укључити у динамичан механизам који као такав омогућава доследну примену права и непосредно обезбеђује принци владавине права. На овај начин је обезбеђена минимална правна предвидљивост, која је темељ стабилних друштвених и економских односа (Лазич, 2018, 223).

Поред сагледавања правне сигурности кроз призму формално-правног аспекта, као њен други јако важан стуб јавља се уједначеност судске праксе. Наиме, она има за циљ да елиминише правну неизвесност која се јавља као последица контрадикторних судских одлука. Овде није реч само о техничком уједначавању, већ превасходно о очувању правне једнакости пред судовима и једнаког третмана свих учесника у оквиру правног промета. Дакле, није тешко закључити да пракса врховних судова има незаменљиву улогу у стварању јединственог правног поретка. Нормативна равна и уједначеност судске праксе нису једини аспекти који исцрпљују правну сигурност. Наиме, њена делотворност се мери и кроз успешност откривања права у судским споровима, односно, кроз степен ефикасности правне заштите, као и кроз

трајање поступака и равнотежу формалних гаранција и материјалне правичности (Петровић, 2014, 133). Изостанак било којег од ових елемената ствара правну несигурност и ерозију поверења у правни систем. Такође, можда једно од најосетљивијих поља у којима се огледа правна сигурност јесу сектор банкарства и осигурања. Ово су делатности од системског значаја за саму стабилност једног финансијског тржишта, па самим тим изискују јако висок степен правне предвидљивости и заштите. У овој области се уговорни односи заснивају на поверењу које не може бити остварено у случају да правни оквир не пружа у потпуности јасне и конзистентне гаранције за сваку страну у правном послу (Костић, 2015, 65).

Полазећи од наведених поставки, аутор рада је своје истраживање базирао на анализи принципа и оквира правне сигурности из формално-правне перспективе, у оквиру којег је дат посебан акценат на нормативну транспарентност, уједначеност судске праксе, правну успешност у судским споровима, као и значај правне сигурности у банкарском и осигуравајућем сектору. На овај начин, аутор покушава указати на комплексност овог појма, али и на потребу његовог континуираног значаја у савременим условима. (Костић, 2015, 71)

2. ПОЈАМ И ПРИНЦИПИ ПРАВНЕ СИГУРНОСТИ

На самом почетку треба нагласити да се у правној теорији правна сигурност схвата као темељни принцип владавине права, који има задатак да обезбеди предвидљивост и стабилност правног система. Овако постављен теоријски оквир правне сигурности настао је у радовима класичних и савремених правних теоретичара попут Ханса Келзена и Рудолфа Сменда. Келзен је правну сигурност посматрао кроз призму нормативне кохеренције, док је Рудолф наглашавао социјалну функцију права у осигуравању правне сигурности. На овај начин се истиче да право не регулише само понашање субјеката, већ ствара и очекивања захваљујући којима се омогућава стабилност друштвених односа. Један такав правни систем пружа могућност грађанима као и правним лицима, да своје поступке унапред планирају и предузимају адекватне правне радње са уверењем да ће се правила примењивати доследно. Са друге стране, последица која настаје у дијаметрално супротним условима, онда када правила не постоје или се иста не поштују, реч је о правној несигурности (Јовановић, 2020, 112).

Елем, теоријски оквир правне сигурности и формално-правни оквир нису два различита аспекта, већ је реч о узајамној зависности. Дакле, теоријски концепти су ту да обликују нормативни оквир, док са друге стране, формална примена норми има за задатак да отелотвори принципе правне сигурности у свакодневном животу. Без ове симбиозе правна сигурност не би прешла праг апстрактног идеала, па самим тим не би ни било речи о категорији права која пружа заштиту (Јовановић, 2020, 115).

У савременој теорији права правна сигурност се често разматра кроз призму дистинкције између правне науке, правне теорије и филозофије права, што веома јасно разлаже Горан Дајовић. Он истиче да се правна наука, односно догматика, бави систематизацијом и тумачењем позитивног права, што омогућава да се право примењује у пракси на јасан и предвидив начин. Међутим, ова догматска димензија није довољна сама за себе, јер теорија права даје општи оквир у коме се разумеју појмови попут норме, правног поретка и валидности, док филозофија права уноси вредносну димензију у којој правна сигурност добија шире друштвено значење. Дајовић (2018, 147) наглашава да ове три димензије нису изоловане, већ да се нужно прожимају: догматика обезбеђује нормативну јасноћу, теорија даје појмовно-аналитичку основу, а филозофија указује на вредносне циљеве које право треба да оствари. Управо у том споју може се сагледати и значај правне сигурности, јер она није пука формална категорија, већ вредносни принцип који омогућава стабилност друштвених односа и поверење грађана у правни поредак. Тако правна сигурност, према Дајовићу, представља и техничко начело функционисања правног система и једно од мерила његове легитимности, будући да правни систем без сигурности губи основну сврху – да буде оријентир људског понашања и механизам заштите права и слобода (Дајовић, 2018, 150).

Ханс Келзен (Келзен, 2007, 44) у својој Чистој теорији права развија идеју правне сигурности кроз концепт строго нормативног система у коме свака правна норма црпи своју снагу из више норме, све до претпостављене основне норме (Grundnorm). Тиме се обезбеђује не само хијерархијска уређеност правног поретка, већ и његова унутрашња кохеренција, што је, по Келзену, нужан услов правне сигурности. У таквом систему, сигурност се постиже чињеницом да субјекти права могу унапред да предвиде како ће се правила примењивати, јер је свака одлука везана за унапред одређени нормативни оквир. Келзен одбацује свако ослањање на природно право или морал као изворе сигурности, истичући да једино позитивно право, засновано на валидности и законитости, може обезбедити стабилност и предвидивост. На тај начин, правна сигурност постаје резултат строго формалне законитости, а не вредносних судова или политичких околности. Иако овакав приступ може изгледати апстрактно, његова практична димензија је неоспорна: грађанин, правно лице или институција могу да планирају своје понашање управо зато што знају да се норме примењују доследно и у складу са хијерархијом правног система. Келзен тако поставља правну сигурност у само средиште своје теорије права – не као споредан идеал, већ као *conditio sine qua non* сваке правне државе. У сагледавању појма правне сигурности уочава се интересантна тензија између вредносно-теоријског приступа, какав заступа Горан Дајовић, и строго нормативног концепта Ханса Келзена. Док Дајовић наглашава да правна сигурност није само техничка категорија, већ и вредносни принцип који обезбеђује поверење грађана у правни поредак и стабилност друштвених односа, Келзен је смешта искључиво у домен формалне законитости и

валидности норми. Код Дајовића се правна сигурност разумева кроз прожимање правне догматике, теорије и филозофије права, при чему она добија и своју друштвену и легитимацијску димензију. Код Келзена, међутим, она је последица логичке кохерентности и хијерархијске структуре правног система, у коме свака норма своју важење изводи из више норме, све до претпостављене Grundnorm. Ове две перспективе, иако прилично различите, међусобно се допуњују: док Келзен наглашава нужност формалне уређености и доследности примене права, Дајовић указује на вредносни значај сигурности као мерила легитимности правног поретка. У њиховом споју препознаје се целовит појам правне сигурности – као формалне, али истовремено и друштвено-вредносне категорије, без које право не може испунити своју функцију предвидивости, заштите и оријентације у друштвеном животу.

2.1. Принципи правне сигурности

Да би се остварила, правној сигурности су неопходна одређена утемељена начела, односно принципи, међу којима се као главни издвајају: принцип легалитета, принцип предвидивости права, принцип стабилности правног поретка и принцип доследне примене права (Илић, 2016, 87).

Када је реч о **принципу легалитета**, треба нагласити да оно подразумева чињеницу да све државне одлуке, као и било које деловање свих субјеката права, мора бити засновано на закону и бити у складу са њим. Самим тим се овај принцип схвата као основни стуб правне сигурности и утемељено начело владавине права. Међутим, када говоримо о законитости, под њом се не подразумева само хијерархијски уређен нормативни систем, већ и ограничавање арбитрарне моћи свих државних органа, чиме се обезбеђује заштита грађана од самовољне власти. Тако разликујемо формалну и материјалну законитост (Блажић, 2021, 83). На овај начин, законитост се изједначава са гаранцијом да право функционише као предвидив и уређен систем, кроз који се може уочити правна сигурност и последица једнаке примене закона на све. Дакле, легалитет не штити једино формалну страну права, напротив, штити и људску димензију - осећај сигурности и поверења у правни систем.

Принцип предвидивости права није ништа друго до унапред познат правни систем који садржи јасне и недвосмислене норме. Јер, да би право имало смисла, треба га разумети и дознати. У случају да су норме нејасно формулисане или да се нагло мењају, правна сигурност је угрожена из простог разлога што правни субјекти не могу да се ослоне на право као један адекватан водич понашања, Поред јасноће норми, овај принцип подразумева и доследну примену правних норми у пракси. Овако формулисан принцип предвидивости права ствара слободу кроз извесност, где право престаје да буде само апстрактан скуп прописа (Илић, 2016).

Принцип стабилности правног поретка настаје као последица константног и учесталог мењања закона, јер у таквим случајевима правна сигурност слаби. Наиме,

овај принцип је у блиској вези са поверењем у институције, где правни субјекти у случају великих измена правних норми, губе поверење да тај исти правни систем више може да их заштити. Треба истаћи да стабилност правног поретка не треба нужно изједначавати са непроменљивошћу права. Друштво и друштвена заједница се стално развијају, па се самим тим и право мења на промишљен и транспарентан начин, који је усмерен на унапређење самог система, а не на задовољење тренутних политичких циљева. Једино на овакав начин стабилност правног поретка постаје и остаје гарант правне сигурности која чува друштвену равнотежу (Илић, 2016).

Принцип доследне примене права јавља се као логички крајњи принцип правне сигурности јер је спона нормативног и фактичког. Све оно о чему се говори када је реч о правној сигурности, овај принцип, лаички речено, спроводи у дело. Наиме, нити један правни систем не можемо назвати сигурним, ако се његове норме тумаче и примењују на више различитих начина (Илић, 2016). Кроз научну литературу, врло се често повезује са концептом правне кохеренције, у оквиру којег свака судска одлука или пак, одлука другог органа власти мора бити у складу како са претходним одлукама, тако и са доктрином и нормативним оквиром, што за циљ има очување унутрашње конзистентности правног система. Овај принцип не представља само опште питање правне доктрине, већ осигурава субјектима права јасност и недвосмисленост норми у њиховој примени. Еквивалентно томе, уједначена примена права ствара конструктиван и пре свега легитиман правни систем, што значи да грађани доживљавају право као објективан и непристрасан инструмент, а не као властиту моћ и самовољу судија или појединачних органа (Ђорђевић, 2019, 22).

Неминовно је да се принцип доследне примене права прожима са принципима предвидивости и стабилности права. Заправо, без доследности, предвидивост губи смисао, из разлога јер није могуће унапред установити последице својих поступака, док стабилност правног поретка постаје чиста илузија јер се једно правило може тумачити различито у сличним ситуацијама. Дакле, принцип доследне примене права је веза између формалног нормативног оквира са једне стране, и стварне практичне примене права, са друге стране (Ђорђевић, 2019). На овај начин, већ поменути принцип један апстрактни правни текст претвара у живе норме које правни субјекти могу разумети и уз помоћ њих остварити своја права и обавезе.

3. ОКВИРИ ПРАВНЕ СИГУРНОСТИ

Поред принципа, правну сигурност ограничавају јасно дефинисани оквири који за циљ преваходно имају обезбеђивање заштите и предвидивости права и обавеза грађана. Оквири правне сигурности нису никаква апстрактна правила, већ инструмент заштите и сарадње у друштву, захваљујући којем појединац планира своје поступке и одлуке. Примера ради, појединац је приликом отварања фирме упознат са неизбежном процедуром која га очекује, односно који су његови порези и обавезе, те

у складу са тим унапред може планирати и предвидети последице својих одлука (Алексић, 2018). Оног момента када људи у потпуности разумеју границе својих права и обавеза, као и онда када се закони доследно примењују, правна сигурност постаје стварност и тако омогућава организовано и функционално друштво. Дакле, чак и право бива ограничено структуралним, нормативним и институционалним границама које одређују домен деловања власти и појединца. С тога, правна сигурност не постоји у вакууму, већ је јасно одређена својим оквирима, који се могу посматрати кроз неколико различитих димензија, и то: нормативни оквир, институционални оквир, процедурални оквир, као и садржински оквир (Алексић, 2018).

Нормативни оквир подразумева уређен систем правних прописа почевши од устава, закона, преко подзаконских аката, до локалних правилника и одлука. Као такав, он поставља границе понашања у друштву и јасно указује на то које је понашање дозвољено, а које забрањено. На највишем нивоу се налази уставни оквир. Он нормативно гарантује правну сигурност кроз принципе владавине права, једнакост пред законом, као и кроз забрану ретроактивног деловања правних аката. Оно што је важно нагласити јесте да Устав јасно одређује да права појединаца и правних лица не смеју бити ни у којем случају произвољно ограничавана, те се на тај начин ствара темељ поверења у правни систем. Устав овим путем формално прописује правила, али и успоставља неопходан нормативни стандард који све следеће прописе чини легитимним (Лазич, 218, 177).

Затим, правна сигурност се остварује и кроз законски оквир кроз који закони тачно одређују права и обавезе субјеката. Као и устав, и законима је неопходна основна карактеристика, а то је потреба да буду разумљиви и стабилни (Лазич, 2018). Поред општих, значајну улогу имају и специјални закони који уређују поједине области друштвеног живота. У нормативни оквир правне сигурности спадају и међународни правни стандарди, са акцентом на људска права. Уговори и конвенције, као што је Европска конвенција о људским правима, пружају нормативну гаранцију заштите основних права и слобода, укључујући право на правично суђење и заштиту имовине. Ови инструменти, поред тога што доприносе хармонизацији домаћег права са међународним стандардима, додатно учвршћују правну сигурност кроз обавезу поштовања ових норми (Марковић, 2017, 39).

Када је реч о **институционалном оквиру**, он обухвата органе и институције које спроводе и контролишу примену права попут законодавних, извршних и судских органа. Такође, у оквир ове контроле спадају и независне институције попут омбудсмана и регулаторних тела (Матић, 2019, 102). Основни аспекти институционалног оквира су:

-импартиалност и независност, што значи да судови и друге институције морају деловати независно од политичког или економског притиска;

-*ефикасност*, правна сигурност ће изостати уколико органи власти не поступају благовремено;

-*контрола власти*, институционални оквир омогућава равнотежу снага чиме се спречава злоупотреба моћи и обезбеђује поштовање закона (Матић, 2019).

Процедурални оквир обухвата правила и процедуре којима се остварује и штити право - како у судским тако и управним поступцима, тако и у свакодневној административној пракси. На овај начин се права грађана штите на један делотворан и ефикасан начин. Такође, најважније карактеристике процедуралног оквира су:

-*правичност поступка*: свака страна мора имати прилику да изнесе свој став, да буде саслушана и да има једнак третман пред законом;

-*транспарентност*: поступци морају бити отворени, са јасно одређеним оквирима и правилима;

-*правна заштита*: грађанима се пружа могућност права на жалбу, чак и на судску контролу управних органа, где се на тај начин смањује могућност злоупотребе.

Дакле, закључак је да процедурални оквир правне сигурности представља практичан механизам који повезује закон са његовом применом (Матић, 2019).

Садржински оквир се односи на суштинске принципе права који дају смисао правној сигурности. Наиме, он превазилази формалну страну закона и гарантује да право буде како легитимно, тако и правично. Садржински оквир правне сигурности обухвата:

-*принцип легалитета*: нико не може бити кажњен или обавезан мимо закона;

-*једнакост пред законом*: правила важе једнако за све, без дискриминације;

-*заштита основних људских права*: право мора бити у складу са међународним стандардима и поштовати достојанство појединаца;

-*пропорционалност*: мере које држава преузима не смеју бити претеране, већ сразмерне циљу који се постиже (Матић, 2019).

Овако схваћен, садржински оквир даје једно етичко утемељење правне сигурности, јер осигурава да грађани право доживљавају не само као обавезу, већ као и гаранцију слободе.

4. ПРАВНА СИГУРНОСТ У БАНКАРСТВУ И ОСИГУРАЊУ

Правна сигурност у банкарству и осигурању не односи се само на формално поштовање закона, већ и на стварање предвидивог пословног окружења у којем клијенти и финансијске институције могу планирати своје активности са сигурношћу. Када клијенти знају да су њихова права заштићена, да ће банке поступати доследно и да ће осигуравајуће куће испунити своје обавезе, повећава се поверење у читав систем (Петровић, 2021, 122). Осим тога, када је реч о правној сигурности у овој области, она је уско повезана са транспарентности. Дакле, јасно дефинисане процедуре, уговорни услови и регулативе омогућавају корисницима да буду информисани о ризицима и

обавезама које преузимају. У банкарству конкретно, то та прецизност се огледа кроз недвосмислено дефинисане кредитне услове, каматне стопе, накнаде и обавезе по депозитима, док се у осигурању огледају кроз детаљне полисе осигурања, процедуре пријаве штете и начин исплате накнаде. С тога, транспарентност смањује простор за неспоразуме, злоупотребе и правне спорове, што на директан начин доприноси поузданости финансијског система (Поповић, 2016).

Затим, један стабилан и предвидив правни оквир пружа банкама и осигуравајућим компанијама сигурност у пословању, јер омогућава дугорочно планирање, процену ризика и имплементацију стратегија без страха од наглих промена. У случају одсуства правне сигурности, свака врста промене у регулативи или тумачењу закона може довести до повећања како финансијских тако и оперативних ризика, што додатно угрожава и клијенте и институције (Поповић, 2016).

У практичном смислу, правна сигурност значи да клијенти могу тачно да разумеју своја права и обавезе - од каматних стопа на кредитне, до услова осигуравајућих полиса. На пример, клијент који узима стамбени кредит мора бити сигуран да банка не може накнадно произвољно променити каматну стопу или услове отплате. Исто тако, осигураник који закључи полису осигурања возила зна тачно шта је покривено и у којим случајевима може тражити надокнаду штете (Митровић, 2011, 233). Еквивалентно томе, банке и осигуравајуће куће добијају стабилан оквир за планирање пословања, процену ризика и дугорочно инвестирање. Примера ради, банка која планира нови кредитни производ може бити сигурна да ће регулаторни оквир остати стабилан, што јој омогућава да прецизно израчуна ризик и цену кредита, без бојазни од наглих промена закона које би на директан начин могле да угрозе профитабилност. Томе слично, осигуравајућа компанија која уводи нову врсту животног осигурања може направити прецизне уговоре који ће бити правно валидни и лако оствариви у случају спора (Поповић, 2018). Правна сигурност у банкарству и осигурању има посебно значајну улогу јер ове области непосредно утичу на финансијску стабилност појединаца, компанија и читавог економског система. Банкарство и осигурање су сектор у којем се свакодневно рукује великим количинама финансијских средстава и уговорних обавеза, а свака нејасноћа или правна несигурност може довести до озбиљних последица – од финансијских губитака клијената до дестабилизације институција и шире економије. Банке и осигуравајуће компаније послују у оквирима који захтевају висок ниво поверења клијената (Станковић, 2020, 101). Правна сигурност омогућава да сваки клијент зна своја права и обавезе, од прецизно дефинисаних каматних стопа и накнада до обима покрића осигуравајуће полисе. Такво предвидиво окружење не само да штити клијенте, већ и сам сектор, јер смањује ризик од правних спорова, злоупотреба или наглих промена у примени прописа (Станковић, 2020).

Избор банкарства и осигурања као области истраживања правне сигурности није случајан. Ове области представљају критичне тачке економског система:

стабилно и предвидиво пословање банака омогућава сигурност депозита и кредита, док поуздано осигурање штити имовину и живот осигураника. У контексту ових сектора, правна сигурност не служи само као формална заштита права, већ је темељ поверења и ефикасности који омогућава функционисање финансијског система у целини. Због своје сложености и непосредног утицаја на свакодневни живот грађана и пословање привреде, банкарство и осигурање представљају идеалан оквир за проучавање принципа правне сигурности. Анализом правних механизма, уговорне дисциплине и регулаторног оквира у овим областима, могуће је уочити како правна сигурност конкретно доприноси стабилности, предвидивости и заштити интереса свих учесника финансијског система (Радовић, 2018).

Избор банкарства и осигурања као области истраживања правне сигурности није случајан. Ове области представљају критичне тачке економског система: стабилно и предвидиво пословање банака омогућава сигурност депозита и кредита, док поуздано осигурање штити имовину и живот осигураника. У контексту ових сектора, правна сигурност не служи само као формална заштита права, већ је темељ поверења и ефикасности који омогућава функционисање финансијског система у целини. Анализом правних механизма, уговорне дисциплине и регулаторног оквира у овим областима, могуће је уочити како правна сигурност конкретно доприноси стабилности, предвидивости и заштити интереса свих учесника финансијског система (Станковић, 2020).

5. ЗАКЉУЧАК

Анализа принципа и оквира правне сигурности показује да је овај концепт темељ функционалног и поузданог правног система. Принципи као што су предвидљивост, стабилност прописа, транспарентност и заштита права представљају основне стубове који омогућавају да правни оквир буде јасан, доследан и применљив у различитим областима друштвеног и економског живота. Кроз рад је наглашено да правна сигурност не обухвата само формално поштовање закона, већ и практичну примену правних норми, што ствара предвидљиво окружење за све учеснике - како појединце, тако и организације.

Оквири правне сигурности, било да се ради о законодавству, регулативама или уговорним обавезама, омогућавају заштиту права и смањење ризика правне несигурности. Транспарентност и јасноћа процедура доприносе поверењу, јер учесници система знају своја права и обавезе и могу планирати своје активности без страха од арбитрарних одлука или наглих промена правила. У практичном смислу, правна сигурност омогућава да се спорови решавају предвидиво и правично, да се права остварују ефикасно, а да се ризици и несигурности минимализују. Кроз рад су приказани примери из различитих области, приказујући како примена принципа правне сигурности у реалном животу повезује теорију и праксу. Било да је у питању

регулација пословања, спровођење уговора или заштита права грађана, правна сигурност се показује као кључни фактор који омогућава стабилност, предвидљивост и ефикасност система. Ови примери јасно илуструју да правна сигурност није апстрактан концепт, већ активни механизам који штити интересе свих учесника и омогућава функционално и праведно друштво.

У контексту банкарства и осигурања, ови принципи добијају посебну тежину. Стабилност правног оквира омогућава банкама да планирају кредитне производе и процењују финансијске ризике, док осигуравајуће куће могу прецизно дефинисати обавезе и права својих осигураника. Затим, предвидљивост и транспарентност процедура смањују ризик од правних спорова и повећавају поверење клијената. Значајан је пример већ наведен у раду, где клијент који узима стамбени кредит зна да каматна стопа остаје у складу са уговором, док осигураник може бити сигуран да ће полиса осигурања, јасно дефинисана и доследно примењена, покрити насталу штету.

Закључно, рад потврђује да принцип правне сигурности, кроз своје оквире и практичну примену, представља темељ поверења и стабилности у свим областима живота. Правна сигурност, с тога, није само теоријски идеал, већ практично и неопходно средство за остваривање функционалног, праведног и предвидивог друштвеног и правног система.

ЛИТЕРАТУРА

Алексић, М. (2018). Правна сигурност и правна држава. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду;

Блажић, Ђ. (2021). Начело законитости и легитимног очекивања странке и право странке на изјашњење о резултатима испитног поступка, *Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*;

Бачић, М. (2017). Основи правне сигурности у савременом праву. Нови Сад: Факултет правних наука;

Дајовић, Г. (2008). Правна обавезност и важење права, *Службени гласник: Правни факултет и Београду*;

Ђорђевић, В. (2019). Правна сигурност и примена закона у Србији. Београд: Службени гласник;

Илић, Д. (2016). Предвидљивост и стабилност права: теорија и пракса. Ниш: Правни факултет;

Јовановић, С. (2020). Принципи правне сигурности у домаћем праву. Београд: Институт за упоредно право;

Костић, Т. (2015). Улога правне сигурности у заштити права грађана. Нови Сад: Матица српска;

Лазич, М. (2018). Правни оквир и правна сигурност: теорија и примена. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду;

Марковић, Н. (2017). Правна сигурност и правна предвидљивост у уговорним односима. Београд: Службени гласник;

Матић, С. (2019). Основни принципи правне сигурности. Ниш: Правни факултет;

Петровић, А. (2021). Правна сигурност у пракси: теоријски и практични аспекти. Београд: Институт за правне студије;

Митровић, Љ. (2011). Савремени кредитно-банкарски систем, *Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*;

Петровић, Н., (2014). Правна заштита у неким посебним управним поступцима, *Зборник радова Правног факултета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*;

Поповић, Р. (2016). Правна сигурност и ефективност закона. Нови Сад: Факултет правних наука;

Радовић, Д. (2018). Правна сигурност и заштита права у управном праву. Београд: Службени гласник;

Станковић, М. (2020). Правна сигурност и јавни интерес. Ниш: Правни факултет.

Nikolina STANKOVIĆ

Teaching Associate, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, nikolina.gnjidic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-3148-467X.

PRINCIPLES AND FRAMEWORKS OF LEGAL CERTAINTY

Summary

The issue of legal certainty poses one of the fundamental questions that arises within the framework of every modern legal system, especially when assessing its institutional arrangement, the degree of established democracy and the manner of achieving relations between the state and its citizens. Legal certainty is an integral part of the broader concept of the rule of law, and ensuring it should represent one of the basic goals of every regulated legal order. The concept of legal certainty, in principle, implies the right of every person to be informed in a clear, predictable and timely manner of the legal norms that regulate his or her legal position, as well as the right to their consistent and equal application in identical or similar factual and equal situations. It should be noted that the issue of legal certainty is directly related to the issue of legal predictability in the context of conducting court proceedings in individual disputes. Also, when we talk about legal certainty, we primarily mean the existence of a stable and consistent regulatory framework that is not subject to frequent changes, for reasons of consistency and efficiency of the legal norms themselves from which it is composed. The paper will discuss complex aspects of legal certainty, which include regulatory transparency, uniformity of case law, as well as consistent application of law. Accordingly, the phenomenon of legal success in court proceedings will be analyzed, with a special emphasis on legal entities operating in highly regulated sectors such as banking and insurance. Finally, the concept of legal certainty will be viewed in the paper, in addition to the formal-legal aspect, as an element of legal culture and legal awareness that influences citizens' trust in institutions and the legitimacy of the entire legal order.

Key words: legal certainty, principles, legality.

МЕЂУНАРОДНО-ПОСЛОВНА ОБЛАСТ

Др Јелена БЕЛОВИЋ*

МЕЂУНАРОДНИ ИЗВОРИ НОРМИ О ПРАВИМА СТРАНАЦА¹

Апстракт

Правни положај странаца подразумева уређење хетерогених правних односа: грађанскоправних, породичноправних, радноправних, привредноправних итд. у држави домаћину. Специфично обележје правне регулативе манифестује се на страни носиоца права, па с тога говоримо о правном положају странца са становишта домаћег правног система и разлика у положају у односу на домаће држављане.

На основу принципа територијалитета свака држава примењује своје прописе којима регулише правни положај странаца који се налазе на њеној територији. Међутим, међународни извори норми профилишу национална законодавства, па тако међународно обичајно право поставља стандард међународног минимума заштите, док начело недискриминације као опште правно начело забрањује дискриминацију на основу држављанства, расе и вере. Међународне изворе правних норми о правима странаца можемо диференцирати на: универзалне, регионалне и билатералне изворе.

Кључне речи: правни положај странца, универзални међународни извори, регионални извори, билатерални уговори, стандард међународног минимума, начело недискриминације.

* Редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, jelena.belovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9039-4178.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

1. УВОД

У дефинисању појма странца доктрина и законодавна пракса полазе од критеријума припадности на основу држављанства. Држављанство као јавноправна веза између лица и државе служи као критеријум за одређивање припадности па се тако странцем сматра свако лице које нема домаће држављанство (Беловић, 2022, 5). Негативну дефиницију појма странца, која је општеприхваћена у упоредној доктрини и законодавству садржи и важећи Закон о странцима у Републици Србији: „*странац је свако лице које нема држављанство Републике Србије*“ (Закон о странцима, 2019, чл.3, с.1 (1)). Поред опште дефиниције појма странца, поједини, посебни закони садрже посебне дефиниције појма странца за потребе тих прописа (Закон о спољнотрговинском пословању, 2015, чл. 3).

Правни положај странаца подразумева скуп права и обавеза која уживају особе које се налазе на територији једне државе, а нису њени држављани. Овај положај диференциран је унутрашњим правом сваке државе, али и међународним правним гаранцијама утврђеним у међународним уговорима којима су државе обавезане. Међутим, постоје бројне разлике у правном положају странаца између различитих држава, али и разлике у погледу опсега права које странци могу да уживају, а које најчешће зависе од природе самог права. Ове разлике постоје не само међу државама, већ и у једној истој држави у различитим временским периодима, из разлога што третман странаца зависи од правно-политичке процене и оцене да ли странцима одобрити национални третман, третман најповлашћеније нације или пак посебан третман који подразумева пружање различитих привилегија. Тема овог рада јесу међународне обавезе држава да поштују међународне норме које штите достојанство и основна права странаца. Међународни стандарди обавезују државе да странце третирају као носиоце људских права, без дискриминације, уз посебан режим заштите за избеглице и рањиве групе. Правни положај странаца често обликује и принцип реципроцитета на основу кога се права странаца одређују у складу с правима које држављани одређене државе уживају у земљи порекла странаца.

Поред унутрашњих и међународних правних извора, општих правних начела и принципа, положај странаца дефинишу и међународна обичајна правила која обавезују државе чак и ако нису чланице појединих конвенција. Сходно члану 38 (1) Статута Међународног суда правде у Хагу међународни обичаји јесу извор међународног јавног права. Најпознатији обичајни институт јесте стандард међународног минимума (International Minimum Standard) који налаже да свака држава мора да обезбеди странцима минималну заштиту људских права без обзира на унутрашње право. Ова заштита обухвата: право на живот и телесни интегритет; право на правично суђење; забрану произвољног хапшења и злостављања и основну заштиту имовине. У случајевима када дође до повреде међународно признатих права странаца, један други међународни обичај гарантује право на дипломатску заштиту,

односно право државе да штити своје држављане када друга држава повреди њихова међународно призната права.

2. УНИВЕРЗАЛНИ ИЗВОРИ

Када говоримо о универзалним међународним изворима норми о правима странаца онда подразумевамо изворе донете под окриљем Уједињених нација. Основно обележје ових извора, тј. њихова универзалност огледа се у чињеници да се права странаца штите у контексту заштите основних људских права и да се гаранције односе на свакога, без обзира на реципроцитет, и без обзира на то да ли појединац поседује или не поседује држављанство.

Међу првим изворима донетим под окриљем Уједињених нација свакако је најзначајнија Повеља Уједињених нација из 1945. године којом је постављено начело једнакости људи и забрана дискриминације. Начело једнакости људи и забрана дискриминације имају *ius cogens* карактер, обавезују све државе чланице и нечланице Уједињених нација, односно спадају у императивне норме међународног права. Ове норме представљале су полазну основу за касније документе Уједињених нација, а нарочито за Универзалну декларација о људским правима из 1948. године која гарантује право на живот, слободу, сигурност, слободу кретања, право азила, имовинска права, право на правично суђење, итд.

Кључне одредбе за правни положај странаца налазе се и у Међународном пакту о грађанским и политичким правима и Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима из 1966. године. Првим пактом гарантована је једнакост пред законом, заштита од произвољног протеривања и право на правично суђење, док се другим пактом гарантује право на рад, образовање, здравље и социјалну заштиту. На свом 27. заседању 1986. године, у Општем коментару бр. 15 који се односи на положај странаца према Пакту о грађанским и политичким правима, Комитет за људска права констатује да: „...известан број устава обезбеђује равноправност држављана и странаца. Неки скорије усвојени уставни пажљиво разграничавају основна права која се примењују на све од оних гарантованих само држављанима, те детаљно разрађују и једна и друга. Међутим, у многим државама, уставни помињу само држављане када су релевантна права у питању. Законодавство и јуриспруденција такође могу одиграти важну улогу у обезбеђивању права странцима. Комитет је обавештен да ће у неким државама основна права, иако странцима нису гарантована Уставом или другим законским актима, бити проширена и на њих као што то Пакт захтева. С друге стране, у извесном броју случајева, права предвиђена Пактом очигледно нису примењивана без дискриминације у односу на странце...“(ICCPR, 1986). Декларација Уједињених нација, Пактови, али и касније специјалне конвенције конкретизовали су начело једнакости и забране дискриминације у различитим областима.

Посебно се странац као субјекат заштите у оквиру инструмената донетих под окриљем Уједињених нација јавља у Декларацији о људским правима појединаца који нису држављани државе у којој живе из 1985. године. Предвиђа се, да странци имају иста права као и домаћи држављани у земљама у којима живе у погледу следећих права: право на живот и безбедност личности, право на заштиту од арбитрарног хапшења и задржавања, право на приватност, право на брак и породицу, право на преписку, право на једнакост пред судовима и другим државним органима, право на слободу мисли, савести и вероисповести и њихово изражавање, право на очување свог језика, културе и традиције, право на преношење у иностранство личних зарада, уштеђевине и других материјалних примања. Поред ових права, странцима се могу доделити и друга права, све док не ометају националну безбедност, јавну безбедност, јавни ред, јавно здравље, морал, права и слободе других (Rubrick, Michelle, & Ferguson, 2013).

Сама чињеница да је питање правног положаја страних држављана разматрано под окриљем Уједињених нација говорила је о потреби да се ово питање детаљније регулише. Тако је у наредном кораку дошло до директније правне заштите посебне категорије странаца. Генерална скупштина је 1990. године усвојила Конвенцију о заштити права свих радника миграната и чланова њихових породица из 1990. године којом се детаљно регулишу права миграната. Ова конвенција је предвидела ефективан механизам заштите који се састоји из два нивоа: подношење извештаја о положају заштићених лица и могућност подношења индивидуалних представки о повреди права уговорном телу успостављеног овом конвенцијом (Милисављевић, 2013, 678).

Положај посебне категорије странаца, оних који су принудно напустили своју државу предмет је посебне заштите која је у оквиру Уједињених нација регулисана Конвенцијом о статусу избеглица из 1951. године и Протоколом уз Конвенцију из 1967. године. Конвенција о статусу избеглица из 1951. године успоставља систем избегличке заштите и дефинише које лице ужива међународну заштиту. Да би неко лице уживало овај систем заштите постоји неколико елемената који морају бити кумулативно испуњени: 1. постојање елемента иностраности – лице се налази изван земље држављанства, односно пребивалишта у случају апатрида (лица без држављанства); 2. мора постојати стварна опасност у тој земљи, која је праћена субјективним страхом и објективним околностима; 3. лице је претрпело прогон или му прети озбиљна повреда по живот и интегритет; 4. лице прогоне сами државни органи или га прогоне приватна лица, али му држава ускрађује помоћ и заштиту; 5. лице је прогоњено по једном од пет основа: раси, вероисповести, националности, друштвеној групи или политичком мишљењу (Миловановић, Крстић, 2021, 313). Овим инструментима гарантована је заштита избеглица и азиланата и утврђена забрана враћања (*non-refoulement*- нико не сме бити враћен у земљу где му прети мучење, прогон или смрт). Правни оквир Републике Србије прописује принцип забране протеривања. Устав Републике Србије гарантује да странац може бити

протеран само на основу одлуке надлежног органа, у законом предвиђеном поступку и ако му је обезбеђено право жалбе, и то само тамо где му не прети прогон због његове расе, пола, вере, националне припадности, држављанства, припадности одређеној друштвеној групи, политичког мишљења или где му не прети озбиљно кршење права зајемчених Уставом. Додатно и прописи у области миграција и азила предвиђају обавезу поштовања начела забране протеривања и враћања не само у оквиру поступка азила (Закон о азилу), већ и у поступку принудног удаљења (Закон о странцима).

Универзалне инструменте заштите посебних категорија странаца представљају и Конвенција о правима детета из 1989. године којом се пружа заштита деци странаца и миграната, и Конвенција о елиминацији дискриминације жена из 1979. године којом се пружа заштита страним држављанкама.

Прва универзална и обавезујућа конвенција која се бави искључиво забраном расне дискриминације је Конвенција о сузбијању свих облика расне дискриминације из 1965. године. Овом конвенцијом посебно се истиче обавеза држава да забране и санкционишу расну дискриминацију према странцима, обезбеђујући им иста права као и својим грађанима. Значај ове Конвенције огледа се у томе што је њоме успостављен међународни механизам надзора, односно Комитет за укидање расне дискриминације (CERD), задужен да разматра извештаје држава и решава о међудржавним представкама и појединачним жалбама .

Од посебне важности за заштиту странаца, миграната, азиланата и избеглица је и Конвенција против тортуре из 1984. године која прописује забрану изручења када постоји ризик од тортуре. И овом Конвенцијом успостављен је међународни механизам надзора-Комитет против тортуре (CAT Committee).

Република Србија је део готово свих универзалних инструмената заштите људских права странаца (изузев Конвенције о заштити права свих радника миграната и чланова њихових породица из 1990. године), и њен Устав омогућава директну примену међународних уговора у заштити права странаца (Устав РС, 2006, чл. 16, чл.18, чл. 57).

3. РЕГИОНАЛНИ ИЗВОРИ

Република Србија је у европском систему заштите странаца директно везана за делатност и рад Савета Европе чија је чланица од 2003. године. Европском конвенцијом о људским правима из 1950. године (у даљем тексту: ЕКЉП) она је обавезана од 2004. године, али су за правни положај странаца од значаја још два инструмента донета под окриљем ове организације: ревидирана Европска социјална повеља из 1996. године, коју је Република Србија ратификовала 2009. године и Европска конвенција о правном положају радника миграната из 1977. године која је ратификована 2010. године. Ова потоња два инструмента гарантују право на рад,

социјалну заштиту, здравље, образовање и посебну заштиту миграната, као и слободу запошљавања, једнаке услове као за домаће раднике и спајање породица.

Република Србија није чланица Европске уније, али кроз процес приступања усклађује своје право са европским стандардима. Кроз Споразум о стабилизацији и придруживању (ССП, 2008) Србија преузима *acquis commnautaire* у области миграција и азила. Посебан Споразум о визним олакшицама и реадмисији са Европском унијом Србија је закључила 2007. године. Такође, постоји и обавеза усклађивања са Повељом ЕУ о основним правима из 2000. године (ревидирана 2009. године) којом је регулисана забрана дискриминације, заштита азиланата и права странаца у поступку протеривања.

У контексту регионалних иницијатива Србија је чланица Организације за европску безбедност и сарадњу-ОЕБС и потписница Хелсиншке завршне повеље из 1975. године и каснијих докумената ОЕБС-а који садрже обавезу поштовања људских права и забране дискриминације, посебно у контексту миграција и мањина.

Свакако најзначајнији инструмент заштите у регионалним оквирима представља ЕКЉП из 1950. године о којој ће бити више речи у редовима који следе.

3.1. Европска конвенција о људским правима-кључне одредбе за странце

Кључне одредбе за положај странаца садржане су у: чл. 2-право на живот; чл. 3-забрана тортуре и нечовечног поступања, односно забрана протеривања у земље где постоји ризик; чл. 5-право на слободу и сигурност; чл. 6-право на правично суђење; чл. 8-право на породични и приватни живот, чл. 13-право на делотворан правни лек, чл.14-забрана дискриминације и чл.4, Протокола 4-забрана колективног протеривања странаца.

Пракса Европског суда за људска права (у даљем тексту: ЕСЉП) је кључна за заштиту странаца у Европи, из разлога што суд конкретизује одредбе ЕКЉП. Тако је ЕСЉП заузео становиште да је забрана мучења и нечовечног поступања из чл. 3 ЕКЉП апсолутно право, у погледу кога нема дерогације и да нико не сме бити враћен у државу где му прети мучење, нечовечно или понижавајуће поступање (*Soering v. United Kingdom*, пресуда ЕСЉП, 1989). Ова пресуда је од значаја и за тумачење права на живот из чл. 2 ЕКЉП зато што је депортација у САД представљала опасност од смртног кажњавања. Чак ни национална безбедност не оправдава изручење уколико постоји ризик од тортуре (*Chahal v. United Kingdom*, пресуда ЕСЉП, 1996). Право на слободу и сигурност из чл. 5 ЕСЉП тумачи у смислу да странци не смеју бити произвољно притварани, да притвор мора бити законски утемељен и пропорционалан (*A. and others v. United Kingdom*, 2009). Странци имају право на поступак пред независним судом, а ово се односи и на поступке депортације и азила у којима се морају узети у обзир и индивидуалне околности (*Boujlifa v. France*, 2020). Додатно, азил утиче и на право на породични живот, посебно ако странац има децу или

супружника у земљи домаћину. Процесне гаранције у поступку азила и депортације везане су и за право на ефикасан правни лек из чл. 13 ЕКЉП. У пресуди Чонка против Белгије из 2002. године ЕСЉП утврђено је правило да странци морају имати приступ правном леку и ефективној правној заштити против одлука о депортацији. Право на правну заштиту представља цивилизацијску и културну тековину и његов историјски развој илуструје глобални развој политичке и правне културе сваког друштва (Станковић, Боранијашевић, 2025, 38).

ЕСЉП је током своје праксе проширивао дефиницију странаца, па се тако под овим појмом у смислу чл. 4 Протокола бр. 4 подразумевају не само они који законити бораве на територији, већ и „сви они који немају стварно право на држављанство у држави, без обзира на то да ли само пролазе кроз државу или бораве у њој или су стално настањени у њој, без обзира на то да ли су избеглице или су ушли у државу на властиту иницијативу, и без обзира на то да ли су особе без држављанства или поседују друго држављанство (*Hirsi Jamaa and others v. Italy*, 2012, § 174). Овај члан се односи на забрану колективног протеривања под којим се уобичајено подразумевају „све мере које предузимају надлежни органи којима се странци као група приморавају да напусте територију државе, изузев где је таква мера предузета након, и на основу разумног и објективног испитивања околности случаја сваког појединог странца из те групе“ (*Vodič o članu 4 Protokola br. 4 – Zabrana kolektivnog protjerivanja stranaca*, 2017, 5).

Дискриминација на основу држављанства је забрањена. У случају Курић против Словеније (Представка бр. 26828/06) ЕСЉП је одлучио да је дошло до разлике у поступању када је реч о питањима везаним за држављанство између држављана бивше СФРЈ, с једне, и странаца, с друге стране, упркос томе што су се они налазили у сличном положају. Остали странци су, наиме, могли да задрже своје дозволе боравака, док су држављани бивше СФРЈ изгубили свој статус. То је оцењено као дискриминација по основу држављанства према чл. 14, а у вези са чл. 8. Наиме, чињенице овог случаја биле су следеће: пре него што је Словенија стекла независност у јуну 1991. године, држављани осталих 5 република у СФРЈ имали су право слободног кретања и могли су да добију стални боравак у другој републици. После проглашења независности, та лица су морала да поднесу захтев за добијање држављанства. Ако то нису учинили, или ако им је захтев одбијен, као што је то био случај са осморо подносилаца представке у овом предмету, сврстани су у категорију странаца по Закону о странцима из 1992. године и били су „избрисани“ из Регистра лица са сталним боравком. Због тога је 25.000 људи остало без дозволе боравака; били су апатриди, протерани из својих домова, нису могли да пронађу посао или да путују, изгубили су имовину или су годинама живели у прихватилиштима, неки међу њима су притварани и/или депортовани. Поменути закон је такође спречавао регистрацију лица на сталном боравку по истеку одређеног времена, али су странци који нису били

држављани бивше СФРЈ још увек могли да добију стални боравак (Fenelon, Weiss, 2016, 66).

4. БИЛАТЕРАЛНИ УГОВОРИ

Билатералним уговорима државе често приступају како би уредиле специфичне аспекте правног положаја странаца, и тиме, често доделиле повољнији режим од оног који нуди опште међународно право.

Саставни део ових уговора најчешће јесу стандардне клаузуле националног третмана или најповлашћеније нације. Клаузулом националног третмана се гарантује да ће странци у одређеним областима имати исти третман као и домаћи држављани. Пример овакве клаузуле гласи: „Држављани и правна лица сваке уговорне стране уживаће на територији друге стране исти третман као и домаћи држављани у погледу права власништва, пословања, опорезивања и приступа судовима“. С друге стране, клаузула најповлашћеније нације осигурава да странци из једне државе не буду у лошијем положају од странаца из било које друге земље. У првој клаузули упоређује се положај странаца са држављанима државе домаћина, а у другој клаузули положај странаца упоређује се са положајем странаца из других држава. Глобализација је отварањем тржишта и повезивањем националних економија у светску економију створила могућности које су олакшале пословање и повезивање привредних субјеката (Дамјановић, Петровић, 2023, 126).

Постоје бројне врсте билатералних уговора којима се уређује правни положај страних држављана:

1. Уговори о пријатељству, трговини и навигацији-регулишу право држављана једне државе да бораве, раде или инвестирају у другој држави;
2. Уговори о међусобном признавању и извршењу судских одлука-олакшавају заштиту права странаца пред органима друге државе;
3. Уговори о социјалном осигурању-обезбеђују да страни радници уживају право на пензију, здравствену заштиту и друга социјална давања;
4. Уговори о двоструком опорезивању-спречавају да странци буду двоструко опорезовани на доходак или имовину;
5. Конзуларни уговори-регулишу право конзула да штите своје држављане у другој држави, и
6. Уговори о визном режиму и реадмисији-уређују олакшан улазак, боравак или повратак држављана.

Република Србија потписник је бројних билатералних уговора којима се обезбеђује заштита странаца (радника, инвеститора, миграната), омогућавају економске погодности (слободна трговина, повољно опорезивање) или гарантује правна сигурност и равноправан третман странаца.

5. ЗАКЉУЧАК

Глобализација и миграције стварају нове друштвене околности и изазове на пољу заштите права странаца. Сведоци смо миграторних кретања на тлу Европе која је нужно била у потреби да на њих одговори, а правно путем институционалног деловања кроз рад Европског суда за људска права. На тај начин, Европска конвенција о људским правима из 1950. године постала је, паралелно са универзалним инструментима заштите, један од веома важних докумената за заштиту права странаца.

Стратешко опредељење Републике Србије у правцу придруживања Европској унији захтева будну пажњу над овим процесима. Радмисија представља значајан инструмент управљања миграцијама али она никако не сме да повреди право на азил или забрану враћања - *non-refoulement*. С тога, поред значаја регионалних инструмената заштите потребно је још једном указати на универзалне изворе и механизме заштите права странаца који представљају цивилизацијски одговор на ратне последице које су нас задесиле у прошлом веку.

ЛИТЕРАТУРА

Беловић, Ј. 2022. *Права странаца*. Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;

Дамјановић, Г. & Петровић, Д. 2023. Интелектуална својина као основ развоја дигиталне економије. *Зборник радова Правног факултета у Приштини*, Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, pp. 125-135;

Rubrick, B., Michelle, C., & Ferguson, S. 2013. *STUDY GUIDE: The Rights of Non-Citizens*. Minneapolis: University of Minnesota. Доступно на: <http://hrlibrary.umn.edu/edumat/studyguides/noncitizens.html>;

Милисављевић, Б. 2013. Дипломатска заштита у међународном праву и Уједињене нације. *Зборник Матице српске за друштвене науке*. pp. 667-681. Доступно на: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=597835>;

Миловановић, Д., & Крстић И. 2021. *Стандарди Европског суда за људска права од значаја за Управни суд*. Доступно на: <https://www.pars.rs/public/Dokumenti/Publikacije/1145/Standardi-Evropskog-suda-za-ljudska-prava-upravno.pdf>;

ECHR. 2017. *Vodič o članu 4 Protokola br. 4 – Zabрана kolektivnog protjerivanja stranaca*. Доступно на: https://ks.echr.coe.int/documents/d/echr-ks/guide_art_4_protocol_4_bos;

Fenelon, E., & Weiss A. 2016. *Zabrana diskriminacije prema Evropskoj konvenciji o ljudskim pravima-Priručnik o sudskoj praksi Evropskog suda za ljudska prava*. Доступно

на: <https://advokat-prnjavorac.com/zakoni/Zabrana-diskriminacije-prema-EU-konvenciji-o-ljudskim-pravima.pdf>;

Станковић, Г., & Боранијашевић В. 2025. Злоупотреба права на правну заштиту. У: *Савремени изазови у остваривању и заштити људских права*. Тематски зборник радова, Косовска Митровица: Правни факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Институт за упоредно право.

Jelena BELOVIĆ, Ph.D

Full Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, jelena.belovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9039-4178.

INTERNATIONAL SOURCES OF LAWS ON THE FOREIGNERS RIGHTS

Summary

The legal status of foreigners implies the regulation of heterogeneous legal relations: civil law, family law, labor law, commercial law, etc. The specific feature of legal regulation is manifested on the side of the right holder, so we are talking about the legal status of a foreigner from the point of view of the domestic legal system and the differences in position in relation to domestic citizens.

Based on the principle of territoriality, each state applies its own legal frame regulating the legal status of foreigners located on its territory. However, international sources of laws profile national legislation, and thus customary international law sets the standard of international minimum protection, while the principle of non-discrimination as a general legal principle prohibits discrimination on the basis of nationality, race, and religion. International sources of laws on the rights of foreigners can be differentiated into: universal, regional and bilateral sources.

Key words: legal status of a foreigner, universal international sources, regional sources, bilateral agreements, international minimum standard, principle of non-discrimination.

Др Гордана ДАМЈАНОВИЋ*

УТИЦАЈ РАЗВОЈА ТЕХНОЛОГИЈЕ НА ИНТЕЛЕКТУАЛНА ПРАВА¹

Апстракт

Право интелектуалне својине је посебна грана права, којој је развојем интернета наметнута потреба за специфичним приступом решавању проблема заштите субјективних права над интелектуалним радом. Другим речима, у природи права интелектуалне својине јесте да се пружи правни оквир за производњу људског ума, што технолошки производи свакако јесу. Развој ауторског права је текао готово паралелно са настанком нових технологија. Ауторско право, трпи велику штету услед појаве нових технологија. Појава Интернета несумњиво налаже преиспитивање основних концепата ауторског права и уопште, интелектуалне својине. Лакоћа са којом се данас неовлашћено може користити ауторско дело трећег лица или повредити нечије сродно право довела је у питање одрживост важећег система заштите. Појава Интернета несумњиво налаже преиспитивање основних концепата ауторског права и уопште, интелектуалне својине. Лакоћа са којом се данас неовлашћено може користити ауторско дело трећег лица или повредити нечије сродно право довела је у питање одрживост важећег система заштите. Убрзање протока информација изазваних Facebook-ом, Google-ом и другима, у међувремену је европски институционални оквир – посебно систем права интелектуалне својине – ставио у брзо и континуирано промењиво и изазовно окружење о чему говори доношење Директиве о ауторским правима на јединственом дигиталном тржишту и Уредба о дигиталним услугама на тлу ЕУ.

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, gordana.damjanovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-0945-7168.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

Кључне речи: Интелектуална права, ауторско право, технологија, интернет, повреде права.

1. УВОД

Ауторско право је корпус закона који признају писцима, уметницима и другим ствараоцима заштиту њихових књижевних и уметничких креација, која се обично називају „делима“. Ауторско право је право које припада ауторима (ствараоцима) књижевних, научних и уметничких дела (ауторска дела) и које обухвата низ имовинских и моралних права аутора у вези са његовим ауторским делом. Ауторско право почиње да тече „аутоматски“, односно по сили закона (Закон о ауторском и сродним правима, 2009, чл. 8), од оног тренутка када је аутор завршио рад на свом делу. Стога, ако сте завршили рад на вашем ауторском делу, знате да не морате да предузмете било какве правне радње пред органима државне управе да бисте стекли ауторско право. Добро је то што сте створили ауторско дело, а права која вам Закон признаје, почињу да теку од тог тренутка и трају целог живота и 70 година пост мортем.

Заштита ауторског и сродних права је суштинска компонента у подстицању људског стваралаштва и иновација. Давање подстицаја ауторима, уметницима и ствараоцима у форми признања и праведне финансијске накнаде повећава њихове активности и домете и често увећава стваралачке резултате. Такође, обезбеђивањем постојања права, предузећа и компаније могу лакше да инвестирају у стварање, развој и глобално пласирање дела; ово, са своје стране, помаже да се повећа приступ делима и наглашава уживање у култури, знању и забави широм целог света, као и повећање привредног развоја.

Власник ауторских права има ексклузивно право да репродукује дело заштићено ауторским правом, да га прерађује и на основу тога ствара ново ауторско дело, да дистрибуира копије ауторског дела, да изводи ауторско дело или га представља у јавности. Свака особа која неко од ових права користи без дозволе аутора крши ауторска права аутора, осим у случајевима када се то може квалификовати као употреба ауторског дела или у случајевима када је ауторско право истекло и ауторско дело постало јавни домен.

Ауторска права штите књижевност, уметничке, драмске и друге стваралачке елементе производа или услуге коју пружа могућност да носилац ауторског права спречи коришћење ових оригиналних елемената. Ауторска и сродна права су дата прилика за комерцијалну контролу коришћења оригиналних дела, књига, музике, филмова, компјутерских програма, оригиналне базе података, реклама, садржаја веб сајта, или било која друга дела која испуњавају критеријуме оригиналности. Дела која су заштићена не могу се умножавати или користити у комерцијалне сврхе од стране других лица, без претходне дозволе носиоца права.

Национални системи ауторских права следе две различите правне традиције: грађанско право у континенталној Европи и common law (опште право) у англосаксонском систему (Уједињеном Краљевству, Ирској, Малти и Кипру). Извесно усклађивање два система започело је доношењем Бернске конвенције о заштити књижевних и уметничких дела, 1886. године, која међународно признаје права на ауторство и право на приговор на било какво сакаћење, деформацију или другу модификацију или другу увредљиву радњу која би била штетна на част и углед аутора. Та два главна морална права су последично уграђена у британски и ирски закон. Они су међутим, уграђени као права која се додељују и на тај начин се могу одрећи. Морална права и даље представљају једно од подручја у којима национално право показује највеће разлике (Јовановић, 2021, 9).

Финансијска права у ауторском праву имају ограничено трајање, као што је предвиђено у релевантним уговорима WIPO које почињу са стварањем и записивањем дела и трају најмање 70 година после смрти аутора. Национални закони могу да усвоје и дужи период заштите. Овај период заштите омогућава и ствараоцима и њиховим наследницима његово репродуковање у свим облицима, укључујући штампање и звучне записе, његово јавно извођење и саопштавање јавности, његово емитовање, његово превођење на друге језике и адаптацију, као што је роман који се транспонује у сценарио за филм.

Сродна права уживају краћи период заштите, обично 50 година после извођења, записивања или пошто се одиграло емитовање. Ауторско право и заштита извођача такође укључују морална права, као што је право да се захтева ауторство над делом и право да се успротиви променама дела које штете угледу аутора. Права обезбеђена на основу ауторског и сродних права могу бити спроведена од стране носиоца права преко низа метода, укључујући покретање грађанског поступка, тражење административног правног лека и преко кривичног гоњења. Привремене мере, наредбе којима се захтева уништење предмета који врше право, као и инспекторске мере, користе се за спровођење права.

2. ИНТЕЛЕКТУАЛНА СВОЈИНА И ИНТЕРНЕТ

У дигиталном добу, интернет је постао основна платформа за дељење информација, медија и креативних радова, са чим долази и потреба за заштиту ауторског права од повреде или угрожавања. Квалитетна заштита ауторског права на интернету, као оригиналних духовних творевина аутора изражених у одређеној форми јесте од круцијалне важности за очување интелектуалне својине и права аутора.

Ауторска права на интернету се штите путем различитих правних и техничких мера. Правна заштита укључује примену Закона о ауторском и сродним правима, као и Кривичног законика који инкриминише неовлашћено коришћење заштићених дела,

док техничке мере могу обухватати дигиталне водене жигове, шифровање и системе за управљање дигиталним правима (Јовичић).

Неовлашћено објављивање дела на интернету представља озбиљан проблем данашњице. Без заштите коју пружа систем интелектуалне својине, превентивне и кривичне, било би готово немогуће спречити неовлашћену употребу предмета заштите.

Носиоци ауторског права дозвољавају корисницима интернета да слободно користе њихово ауторско дело. Тако се ствара привид да су дела јавна и ако су и даље под ауторском заштитом. У доба дигитализације и технолошког напретка нужно је редифинисање смисла и циљева ауторског права. Сврха ауторског права је подстицање разноврсности и стваралаштва, а традиционално ауторско право се показало као корисно за привреду, с обзиром на велико учешће индустрије повезане са ауторским правом. Зато су законодавци заинтересовани за заштиту ауторских права. Искоришћавање ауторских дела путем интернета доминира, али, и даље не постоје јасне границе шта је допуштено а шта није у размени информација на интернету.

Поред националне заштите, битна је активност Светске организације за интелектуалну својину (у даљем тексту WIPO) која је дубоко укључена у непрестану међународну дебату о формирању нових стандарда за заштиту ауторског права у кибернетском простору. У том погледу, Организација администрира WIPO Уговором о ауторском праву (WCT) и WIPO Уговором о извођењима и фонограмима (WPPT), који се често помињу као „Интернет уговори“. Ови Интернет уговори су разјаснили међународне норме усмерене на спречавање неауторизованог приступа и коришћења ауторских дела на Интернету. Заштита ауторским и сродним правима прибавља се аутоматски без било какве потребе за регистрацијом или другим формалностима. Међутим, многе државе обезбеђују за национални систем могућност регистрације и депоновања дела; ови системи олакшавају, на пример, питања која укључују спорове око власништва ауторских дела, финансијске трансакције, продају, цесију или пренос права. Многи аутори и извођачи немају могућност или средства да истрају у правном или административном спровођењу ауторског или сродних права, посебно имајући у виду све веће коришћење широм света књижевних, музичких и права извођења. Резултат тога је да се успостављају и јачају организације или удружења за колективно остваривање права, што је растући и неопходан тренд у многим земљама. Ова удружења могу да обезбеде својим члановима користи од административне и правне експертизе организације и ефикасност, на пример, у сакупљању, израчунавању и расподели ауторских хонорара прибављених на темељу националног и међународног коришћења дела или извођења њиховог члана.

3. СТАЊЕ У ЗЕМЉАМА ЕУ

Јачањем улоге интернета као главног тржишта за дистрибуцију садржаја заштићеног ауторским правима, као и приступ том садржају, носиоци права се суочавају са потешкоћама када желе да заштите своја права и остваре право на накнаду за коришћење свог дела „on line“. У том контексту предвиђене су мере којима се настоји побољшати положај титулара права у преговорима и у погледу накнаде за коришћење њихових ауторских дела путем интернета. Због тога се Европска Комисија највише посветила усаглашавању националних система држава чланица у домену регулативе ауторског и сродних права и омогућавању слободнијег онлајн приступа делима за кориснике на територији ЕУ, као и побољшању положаја носиоца ауторског права у преговорима и у погледу накнаде за коришћење њихових ауторских дела путем интернета (Радуловић, 2020, 259).

Будући да је дигитализација ауторска дела учинила лако доступним и променила улогу корисника ауторских дела, акценат је стављен на успостављање равнотеже између интереса аутора са једне и корисника ауторских дела са друге стране. Заштита ауторских дела је важна, али се мора прилагодити технолошким променама које се не могу зауставити.

3.1. Директива о ауторским правима на јединственом дигиталном тржишту

Директивом о ауторским правима на јединственом дигиталном тржишту (Directive of the european parliament and of the council on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC, у даљем тексту Директива) промењена су правила на интернету која се односе на ауторскоправна овлашћења. У циљу заштите ауторских права, како је истакла Европска Комисија, прописано је да Facebook, Youtube и сличне мреже, поставе филтере који ће „ловити“ повреде ауторских права. До доношења Директиве, интернет оператери су били у обавези да након добијања пријаве о повреди ауторскоправних овлашћења, спорни садржај уклоне, док ће на основу наведене Директиве, интернет оператери бити у обавези да унапред одређују да ли одређени материјал повређује туђа ауторска права. Директива даје предност уметницима и другим ствараоцима садржаја заштићеног ауторским правом, те ће због тога интернет платформе бити у обавези да улажу огромне суме новца са циљем превенције повреде ауторских права. Интернет платформе попут Facebooka, YouTubea или Google Newsa, биће у обавези да осигурају одговарајуће накнаде за уметнике и новинаре чија се дела искоришћавају у комерцијалне сврхе. Данас, интернет платформе исплаћују накнаде ствараоцима искључиво на добровољној бази и у врло ограниченој мери, јер не одговарају за садржај који је на њима смештен, те због тога нису превише заинтересовани за склапање уговора са носиоцима права.

Основни циљ Директиве је да онемогући зараду интернет платформама на садржају који неко створи, без плаћања накнаде за коришћење. Наведена Директива ће осигурати равнотежу између интереса свих учесника-корисника, креатора, аутора, новинара, с обзиром да је настала као резултат иницијативе за прилагођавање правила о ауторским правима ЕУ дигиталном добу.

Директива пребацује одговорност на власника сајта који је обавезан да провери да ли је нешто што корисници постављају заштићено ауторским правом, а ако јесте, мора да онемогући да се садржај на интернету појави. То значи да мора да филтрира садржаје. Промотери нових прописа одбацују идеју о цензури и тврде да нико неће бити спречен да објави било шта, под условом да тиме не оштећује нечије ауторско право. Међутим, технологија препознавања садржаја је изузетно скупа за имплементирање, то показује пример Google-а који је потрошио преко 60 милиона долара на развој YouTube-овог система за идентификацију садржаја. Потреба за таквом технологијом би могла да угаси мање платформе за размену садржаја, остављајући само постојеће велике компаније да доминирају на тржишту, што доводи до тога да ће временом веће платформе како буду добијале већу контролу над онлајн простором добити већу финансијску моћ и контролу над својим корисницима. Са централизованом моћи у великим Интернет компанијама, одабране платформе имају већу контролу над дељеним идејама и трошковима дељења, што смањује могућност да корисници буду изложени различитим идејама или да могу да деле своје мишљење. Критичари се плаше да би та технологија навела платформе да непрестано надгледају своје кориснике (Јовановић, 2021, 57). Озбиљност проблема захтева проналажење адекватног решења. Свакако ће пракса најбоље показати да ли су ове одредбе успеле да направе равнотежу између свих учесника на тржишту који користе дела заштићених ауторским и сродним правима, као и у којој мери су „неверне Томе” биле у праву. Јасно је да се постојећи правни оквири морају мењати док год се не успостави адекватан баланс између интереса свих учесника на овом тржишту, а време ће показати на који начин је Директива допринела томе. (Нови трендови у ауторском праву <https://www.milic.rs/autorsko-pravo/novi-trendovi-u-autorskom-pravu>).

3.2. Digital Service Act

Усвајањем Акта о дигиталним услугама (Digital Service Act – DSA) 23. априла 2022. године, Европска унија направила је значајан искорак у правцу изградње јединственог модела управљања дигиталним окружењем. Нови нормативни оквир односи се на све дигиталне посреднике чије су услуге доступне на простору ЕУ, а посебно на веома великим платформама (нпр. Инстаграм) и веома великом онлајн претраживачу (нпр. Google Search). Што више корисника имају, дигиталне платформе имају већу одговорност за сузбијање штетног садржаја и дезинформације, а алгоритми и праксе њиховог модерирања морају бити транспарентнији. У супротном,

њихово пословање на територији ЕУ може бити и забрањено. Заштита права корисника/ца у ЕУ могла би се индиректно одразити и на земље Западног Балкана. Међутим, без пуне имплементације ДСА, корисници/е у овом делу Европе неће имати на располагању све механизме заштите).

Актом о дигиталним услугама Европска унија настоји да створи сигурно дигитално окружење у којем ће бити заштићена права корисника, као и да утврди посебне обавезе великих платформи. Циљ доношења наведеног документа је и осигурање вишег нивоа транспарентности и одговорности у дигиталном окружењу и да сачини оквир за сузбијање нелегалног онлајн садржаја, производа и услуга, успостави јединствени систем надзора и спровођења мера, укључујући и санкције на нивоу целе Европске уније.

Функционисање комуникације на интернету, па и рад онлајн платформи за директну размену садржаја, подразумева постојање посредника. Посредници омогућавају прво повезивање корисника који желе да размењују садржаје путем онлајн платформи за директну размену, а потом и саму размену садржаја.

Као посредници у онлајн размени путем платформи за директну размену садржаја најчешће се означавају: оператори веб-сајтова који омогућавају повезивање корисника (на пример веб-сајтови за хостинг, индексирање, претраживање и хиперлинкинг дот-торент датотека), лица која обезбеђују рачунарске програме, тзв. клијенте који омогућавају рад платформи (као што је бит-торент клијент), наменски сервери који олакшавају повезивање корисника платформи и/или размену (на пример трекер код бит-торент платформи), али и интернет оператори. Јасно је да сви назначени посредници не доприносе размени садржаја путем платформи за директну размену на исти начин, стога се и њихова улога у потенцијалној повреди права разликује.

Правила наведена у ДСА првенствено се односе на онлајн посреднике и платформе. На пример, онлајн пијаци, друштвене мреже, платформе за дељење садржаја, продавнице апликација и онлајн платформе за путовања и смештај. Оно што је битно за онлајн платформе је то да су оне морале да објаве свој број активних корисника до 17. фебруара 2023. године. Ако платформа или претраживач има више од 45 милиона корисника (10% популације у Европи), Европска комисија ће услугу означити као веома велику онлајн платформу (*very large online platform*) или веома велики онлајн претраживач (*very large online search engine*). Ове службе ће имати четири месеца да испуне обавезе ДСА, што укључује спровођење и достављање Комисији прве годишње процене ризика. Државе чланице ЕУ су биле у обавези да именују координаторе за дигиталне услуге до 17. фебруара 2024. године, када и оне платформе које имају мање од 45 милиона активних корисника морају да буду у складу са свим ДСА правилима.

Један од кључних елемената ефикаснијег спровођења које је уведено овом Уредбом је управо улога координатора за дигиталне услуге. Ову улогу у државама

чланицама може обављати или постојеће регулаторно тело или се може основати ново. ДСА има за циљ да ограничи ширење нелегалног садржаја на мрежи, па зато успоставља нови сет обавеза с циљем да се створи безбедно онлајн окружење за све. То је први пут у историји регулативе управљања платформама ЕУ да се основна права људи стављају у први план, испред корпоративних интереса.

ДСА доноси напредак у заштити основних људских права на мрежи. Превасходно је у питању забрана оглашавања на основу профилисања и коришћења посебних категорија осетљивих података. Биће забрањено циљано оглашавање ка малолетним лицима, као и било какав вид циљаног оглашавања заснованог на религији, сексуалној оријентацији или етничкој припадности појединца. И то је права прекретница која отвара пут за ефикасно решавање оглашавања заснованог на надзору у будућности. (Јелисавец-Трошић, 2023, 82).

4. ПОВРЕДА АУТОРСКИХ И СРОДНИХ ПРАВА

Квалитетна заштита ауторског права на интернету, као оригиналних духовних творевина аутора изражених у одређеној форми јесте од круцијалне важности за очување интелектуалне својине и права аутора. Заштита ауторског права на интернету је од суштинског значаја за подстицање креативности и иновација. Она омогућава ауторима да задржи контролу над својим радовима, добија признање и финансијску накнаду за свој труд, те спречава неовлашћено коришћење и дистрибуцију њихових дела.

Намеће се питање, које тачно радње учињене приликом коришћења онлајн платформи за директну размену садржаја, а нарочито коришћењем бит-торент платформи (енгл. BitTorrent platforms), могу бити оквалификоване као радње повреде ауторског и сродних права и ко чини те радње.

Како су платформе за директну размену садржаја „неутралне” технологије, њихово коришћење само по себи не представља повреду ауторског и сродних права. Да би уопште дошло до повреде ауторског и сродних права коришћењем платформи за директну размену садржаја, јесте да се те платформе користе за неовлашћену размену заштићеног ауторског дела, односно предмета сродног права. У таквим ситуацијама јавља се питање које тачно радње повреде ауторског и сродног права могу да изврше корисници платформи? До непосредне повреде права од стране корисника платформи може се доћи неовлашћеним умножавањем, неовлашћеним интерактивним чињењем доступним јавности и неовлашћеним стављањем у промет предмета ауторскоправне, односно сродноправне заштите (Вујичић, 2020, 16).

Улога посредника у повреди права учињеној путем платформи за директну размену садржаја није увек сасвим јасна и овде можемо разликовати две групе случајева. Прва група обухвата случајеве у којима је посредник, пружајући услуге корисницима платформи, сам учинио или чини неку радњу која представља повреду

права. Друга група се односи на ситуације у којима посредник сноси одговорност за повреде права које чине корисници платформи користећи услуге које им он пружа (*Ibid*, 25).

Нови начини коришћења ауторских дела и предмета сродних права на Интернету постављају пред судове изазове тумачења појмова јавног саопштавања и умножавања предмета заштите. Суочени са раширеном праксом упућивања хиперлинком ка примерку предмета заштите који је уз сагласност титулара права или без ње, постављен на одређеном веб-сајту, носиоци ауторског и сродних права затражили су од националних судова у државама чланицама Европске уније да подведу спорну радњу, под појам радње саопштавања јавности предмета заштите. Тумачећи појам јавног саопштавања, Суд правде развио је и почео да примењује критеријуме „различитог техничког средства“ и „нове јавности“, и то најпре у предметима који се тичу постављања хиперлинка којим се упућује на предмет заштите постављен на другом сајту уз сагласност титулара права (Поповић, 2020, 49).

Повреда субјективног ауторског или сродног права постојала би само у случају да се предмет заштите искоришћава уз помоћ другог техничког средства у односу на оно коришћено приликом примарног (иницијалног) саопштавања. Уколико то није случај, саопштавање јавности постојало би само уколико се спорном радњом предмет заштите чини доступним оном делу јавности која титулар права није имао у виду приликом примарног саопштавања. Потребно је, дакле, да постоји „нова јавност“ у односу на ону којој је намењено примарно саопштавање предмета заштите на Интернету. Примена критеријума „различитог техничког средства“ и „нове јавности“ свакако је у интересу одржавања доминантног модела коришћења Интернета (*Ibid*).

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Сврха Уредбе о дигиталним услугама је, поред стварања безбедног, поузданог и транспарентног онлајн окружења и повећање нивоа заштите и спровођења права интелектуалне својине на онлајн платформама. Иако се фраза „интелектуална својина“, искључујући фусноте, појављује у Уредби само четири пута, утицај прописа на право интелектуалне својине је кључан. То је зато што је Уредба о дигиталним услугама намењена да обесхрабри предузећа да продају робу или услуге које повређују права интелектуалне својине, као што су жигови, индустријски дизајн или патенти, и ауторска права.

У контексту интелектуалне својине, функције регулативе у борби против илегалног онлајн садржаја, укључујући робу и услуге, манифестују се првенствено кроз: нуђење веће контроле над оним што корисници виде на мрежи и пружање тачнијих информација о огласима које виде као могућности лаког обавештавања о илегалном садржају или производима. Затим, кроз обезбеђивање платформама

средстава за рад са поузданим пријављивачима и кроз наметање обавеза праћења, предузећима која послују на онлајн платформама (Know Your Business Customer – KYBC).

Један од циљева је и јачање положаја корисника, укључујући могућност оспоравања одлука о модерирању садржаја и коришћења правних лекова, као што су механизам за решавање спорова или судска средства као и јачање транспарентности у широком спектру питања, укључујући алгоритме који се користе у препоручивању садржаја или производа.

Из перспективе права интелектуалне својине, илегални садржај треба схватити као кључни појам. Примери активности које укључују илегални садржај су дељење приватних слика без пристанка, онлајн праћење, продаја производа који нису у складу са прописима или фалсификованих производа, продаја производа или пружање услуга кршећи закон о заштити потрошача и неовлашћено коришћење материјала заштићеног ауторским правима. Сврха прописа је да се уравнотежи заштита права корисника и права интелектуалне својине и заштита приватности и слободе изражавања, као и да се обезбеди правна сигурност за пружаоце посредничких услуга (Dziubiła).

Према Уредби о дигиталним услугама (DSA), тела за вансудско решавање спорова нуде додатну могућност корисницима да реше спорове око модерирања садржаја са онлајн платформама. Корисници могу да оспоре одлуке модератора које доносе онлајн платформе, ограничавањем њихових налога или санкционисањем њиховог садржаја на неколико начина. Ово право се односи и на обавештења о незаконитом садржају која је платформа одбила.

DSA се не примењује у Србији аутоматски с обзиром да нисмо члан ЕУ, међутим процес приближавања ЕУ и усклађивања са њиховим правним тековинама, намеће потребу за усклађивањем националних правила са правилима ЕУ. Очекује се да ће Србија у оквиру преговарачког поглавља 10 (информатичко друштво и медији) морати да уведе правила слична DSA. DSA већ утиче на кориснике и компаније преко глобалних платформи и ЕУ тржишта.

ЛИТЕРАТУРА

Вујичић, Н. 2020. Повреда ауторског и сродних права коришћењем онлајн платформи за директну размену садржаја између корисника интернета. Интелектуална својина у дигитално доба. Београд;

Трошић, С. Ј. 2023. Ново законодавство ЕУ о дигиталним услугама. Европско законодавство;

Јовановић, С. 2021. Европска дигитална будућност у области ауторског и сродних права. Ниш;

Јовичић, М. Ауторска права на интернету. Доступно на: <https://ip.rs/usluge/autorska-prava-na-internetu>. Приступљено: 23. 07. 2025;

Поповић, Д. 2020. Повреда ауторског и сродних права на Интернету: осврт на новију праксу Европског суда правде. Београд;

Радуловић, С. Преображај класичног концепта колективног остваривања права у контексту технолошког напретка и законодавства ЕУ. 259. Доступно на: <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/0017-0933/2018/0017-09331805245R.pdf>. Приступљено: 21. 05. 2025;

Dziubiła, E. The constitution of the internet and intellectual property law – how does the Digital Services Act protect intangible assets? Доступно на: <https://ipbusinessacademy.org/the-constitution-of-the-internet-and-intellectual-property-law-how-does-the-digital-services-act-protect-intangible-assets>. Приступљено: 12. 08. 2025;

Пиратерија је смрт за креативност. Доступно на: <https://www.ekapija.com/news/2998183/piraterija-je-smrt-za-kreativnost-internet-stvara-privid-da-nema-autorskih-prava>. Приступљено: 01. 10. 2024;

Акт о дигиталним услугама. Доступно на: <https://sharefoundation.info/akt-o-digitalnim-uslugama-ili-kako-do-sigurnijeg-digitalnog-okruzenja/>. Приступљено: 01. 10. 2024;

Шта је интелектуална својина, 2010, 21, 23. 08. 2020. Доступно на: http://www.zis.gov.rs/upload/documents/pdf_sr/pdf/sta_je_intelektualna_svojina.pdf. Приступљено: 01. 10. 2024;

Нови трендови у ауторском праву. Доступно на: <https://www.milic.rs/autorsko-pravo/novi-trendovi-u-autorskom-pravu>. Приступљено: 01. 10. 2024;

Directive of the european parliament and of the council on copyright and related rights in the Digital Single Market and amending Directives 96/9/EC and 2001/29/EC;

Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 October 2022 on a Single Market For Digital Services and amending Directive 2000/31/EC (Digital Services Act) (Text with EEA relevance.

Gordana DAMJANOVIĆ, Ph.D

Associate Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, gordana.damjanovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000- 0002-0945-7168.

IMPACT OF TECHNOLOGY DEVELOPMENT ON INTELLECTUAL RIGHTS

Summary

Intellectual property law is a special branch of law, to which the development of the Internet has imposed the need for a specific approach to solving the problem of protecting subjective rights over intellectual work. In other words, the nature of intellectual property law is to provide a legal framework for the production of the human mind, which technological products certainly are. The development of copyright has occurred almost in parallel with the emergence of new technologies. Copyright has suffered great damage due to the emergence of new technologies. The emergence of the Internet undoubtedly requires a reassessment of the basic concepts of copyright and, in general, intellectual property. The ease with which a third party's copyright work can be used without authorization today or someone's related right has called into question the viability of the current protection system. The emergence of the Internet undoubtedly requires a reassessment of the basic concepts of copyright and, in general, intellectual property. The ease with which a third party's copyright can be used without authorization or someone's related right can be infringed has called into question the sustainability of the current protection system. The acceleration of the flow of information caused by Facebook, Google and others has meanwhile placed the European institutional framework - especially the intellectual property rights system - in a rapidly and continuously changing and challenging environment, as evidenced by the adoption of the Copyright Directive in the Digital Single Market and the Digital Services Regulation in the EU.

Key words: Intellectual rights, copyright, technology, internet, infringements on right.

Јелена ЈАКШИЋ*

НАДЛЕЖНОСТ У ПОРОДИЧНИМ СПОРОВИМА¹

Апстракт

Овај рад анализира сложена питања међународне судске надлежности у породичноправним споровима са елементом иностраности, с посебним нагласком на спорове у вези са родитељском одговорношћу и законским издржавањем. У фокусу рада налазе се одредбе међународних конвенција, попут Хашке конвенције о заштити деце из 1996. и Конвенције о издржавању деце из 2007. године, као и њихова имплементација у правни поредак Републике Србије кроз Закон о међународном приватном праву (ЗМПП). Упоредо се анализира пракса домаћих судова, која показује како се критеријуми попут држављанства, пребивалишта и интереса детета користе као основ за утврђивање надлежности. Поред теоријског оквира, рад указује на значај правне сигурности и једнаке заштите деце у транснационалним породичним споровима.

Кључне речи: међународна надлежност, родитељска одговорност, законско издржавање, дете, породични спорови.

1. УВОД

У савременом правном поретку, транснационални породични спорови све више добијају на значају, као одраз пораста мобилности становништва, све чешћих миграција, мешовитих бракова и интернационалних породица. У таквом контексту, појављују се бројна правна питања која превазилазе границе једног правног система и захтевају решавање у складу са правилима међународног приватног права. Посебно

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, jelena.jaksic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-8281-5590.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на самосталном научно-истраживачком пројекту „Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе“ Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација (Евиденциони број уговора 4151-2534-251-2534-251-25-02 од 04. фебруар 2025).

осетљиву категорију чине спорови који се тичу родитељске одговорности и обавезе издржавања деце, будући да се у овим поступцима укрштају различити правни системи, надлежности и интереси странака.

Међународна судска надлежност у овим споровима представља један од кључних процесних предуслова за правилно, правовремено и правично решавање спорова. Из тог разлога, развој и унапређење правног оквира који регулише питања надлежности у транснационалним породичним споровима имају вишеструк значај — како са становишта поштовања процесних права странака, тако и са аспекта заштите најбољих интереса детета. Одговори на питања који суд је надлежан, по којим критеријумима се та надлежност утврђује, и како се у том процесу штити правна сигурност и ефикасност поступка, налазе се у пресеку више међународних извора права и домаћег законодавства.

У раду ће бити приказан и преглед релевантне судске праксе, са циљем да се укаже на изазове и могућности у примени правила о надлежности у конкретним случајевима. У средишту анализе биће питање како се постиже равнотежа између суверенитета држава, права странака и начела најбољег интереса детета у оквиру једног комплексног и интердисциплинарног правног подручја.

2. НАДЛЕЖНОСТ У ПАТЕРНИТЕТСКИМ И МАТЕРНИТЕТСКИМ СПОРОВИМА (члан 64 и сл. ЗМПП)

Овде разликујемо спорове у којима су странке држављани РС, спорове у којима је једна од странака држављанин РС, као и спорове у којима су парничне странке странци. Основни критеријум за успостављање факултативне надлежности судова у РС јесте држављанство парничних странака. Наравно, и за решавање ових спорова важи општи форум. Такође, у једном случају постоји и искључива надлежност судова РС. Наиме, она постоји када је тужено дете које је држављанин РС и које у моменту подношења тужбе има пребивалиште, односно боравиште у РС (члан 64 (2) ЗМПП). За заснивање искључиве надлежности довољно је да дете има боравиште на територији РС.

2.1. Спорови у којима су странке домаћи држављани, односно у којима је само једна од странака држављанин РС

Факултативно је надлежан суд у РС ако је испуњен један од следећих услова. Први услов је да су тужилац и тужени држављани РС, без обзира на то где имају пребивалиште, или алтернативно, да је тужилац држављанин РС и има пребивалиште у РС. Спор у вези са правом на обавештавање о детету и контактима између родитеља, где су оба родитеља држављани Србије, али је дете рођено у Великој Британији и тренутно борави тамо. Тужилац је поднео захтев српском суду да одреди

права на контакт и обавештавање о детету које се тренутно налази у Великој Британији. Иако је дете рођено у Великој Британији и тренутно борави тамо, оба родитеља су држављани Србије. Апелациони суд је разматрао надлежност српских судова на основу члана 64 ЗМПП. Суд је установио да је српски суд надлежан, јер су оба родитеља држављани Србије, што је основни критеријум за утврђивање надлежности у материнитетским и патернитетским споровима. Ово је у складу са принципом који омогућава српским судовима да одлучују у споровима који укључују држављане Србије, чак и ако се неке стране спора налазе у иностранству (Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 91/18).

Решење Врховног касационог суда Републике Србије односи се на питање надлежности српских судова у споровима о утврђивању очинства, где је један од родитеља држављанин Републике Србије, а други држављанин Немачке. Тужилац је поднео захтев српском суду за утврђивање очинства детета које је рођено у Немачкој, али је један од родитеља држављанин Србије. Тужени је оспорио надлежност српских судова, тврдећи да би надлежност требало да буде у Немачкој где је дете рођено и где и тужилац и дете имају пребивалиште (Решење Врховног касационог суда Републике Србије, Гж. 124/16). Врховни касациони суд је разматрао услове под којима српски судови могу имати надлежност у патернитетским и материнитетским споровима. Суд је установио да је, у складу с чланом 64 ЗМПП, српски суд надлежан ако је један од родитеља држављанин Републике Србије и ако се захтев за утврђивање очинства односи на дете које има неку везу са Србијом (нпр. држављанство родитеља). Суд је утврдио да српски судови имају надлежност у овом случају, јер је један од родитеља држављанин Србије, што испуњава услове из члана 64 ЗМПП. Ово је у складу са принципом да се надлежност може утврдити на основу држављанства родитеља, без обзира на место рођења детета. Слична одлука је донета и у спору који се односио на спор о правима и обавезама у вези са дететом где су родитељи држављани Србије, али су се преселили у Сједињене Америчке Државе. Наиме, Тужилац је поднео захтев српском суду да реши питање права и обавеза у вези са дететом које је рођено у Сједињеним Државама, али су родитељи држављани Србије и имају пребивалиште у Сједињеним Државама. Окружни суд је утврдио да српски судови имају надлежност, јер су родитељи држављани Србије, што испуњава услове прописане у члану 64 ЗМПП. Суд је засновао своју одлуку на томе да је држављанство родитеља довољно да се установи надлежност српских судова. Ово укључује случајеве где родитељи остају држављани Србије, иако су се преселили у иностранство (Решење Окружног суда у Нишу, Гж. 102/17).

Спор у вези са правима родитеља и детета где је један родитељ држављанин Републике Србије, а други држављанин Аустралије. Спор се односи на утврђивање очинства и права на контакт са дететом. Тужилац, држављанин Србије, поднео је захтев српском суду за утврђивање очинства у вези са дететом чија је мајка држављанка Аустралије. Дете је рођено у Аустралији и тамо живи. Тужилац је тврдио

да српски судови имају надлежност због његовог држављанства и правних веза са Србијом. Апелациони суд је разматрао услове из члана 64 ЗМПП који прописује надлежност у споровима који укључују патернитетске и материнитетске аспекте. Суд је установио да српски судови могу бити надлежни ако је један од родитеља држављанин Републике Србије, што је био случај у овом спору. Суд је одлучио да српски судови имају надлежност да разматрају овај спор, јер је један од родитеља држављанин Србије. Ово је у складу са принципом који дозвољава српским судовима да одлучују у питањима патернитета и материнитета када је један од родитеља држављанин Србије, без обзира на место рођења или пребивалиште детета (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 88/19). Сходно наведеном, закључује се да српски судови имају надлежност у патернитетским и материнитетским споровима када је један од родитеља држављанин Србије. Ово укључује случајеве када дете и други родитељ живе у иностранству, али постоји правна веза са Србијом.

Постоје и спорови где српски судови нису утврдили своју надлежност у споровима који укључују међународни елемент. У спору о родитељским правима у случају када је један од родитеља држављанин Србије, а други држављанин Немачке, тужба је поднета ради утврђивања старатељства над дететом које живи у Немачкој. Апелациони суд је разматрао критеријуме за утврђивање надлежности према члану 64 ЗМПП, који обухвата патернитетске и материнитетске спорове. Суд је установио да у овом случају, због тога што је дете пребивало у Немачкој и било подложно немачком праву, и немачки родитељ није пристао на надлежност српских судова, српски судови нису надлежни. Апелациони суд је одлучио да српски судови нису надлежни да разматрају овај спор, јер је место пребивалишта детета у Немачкој, а немачки родитељ није прихватио надлежност српског суда (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 39/19). Врховни касациони суд је испитао критеријуме из члана 64 ЗМПП у контексту утврђивања надлежности у међународним споровима. Спор је био у вези са правима детета у ситуацији када је један родитељ држављанин Србије, а други држављанин САД. Спор се односио на права дете које је рођено у САД и тренутно живи у Канади. Суд је установио да је због тога што дете живи у Канади, а друга страна није пристала на надлежност српских судова, надлежност српских судова није утврђена (Решење Врховног касационог суда Републике Србије, Гж. 15/20).

2.2. Спорови између странаца

Факултативна директна међународна надлежност суда у Србији примењује се само ако су испуњени сви следећи услови: прво, тужилац мора имати пребивалиште у Србији; друго, тужени мора пристати на надлежност суда у Србији; треће, према прописима државе чији је тужени држављанин, таква надлежност мора бити дозвољена. Поред тога, треба узети у обзир билатералне споразуме који обавезују

Србију, у којима се даје предност надлежности суда државе у којој дете има пребивалиште или државе чији је држављанин у време рођења.

Апелациони суд у Новом Саду је разматрао услове из члана 64 Закона о међународном приватном праву у контексту спора о родитељским правима и старатељству када су оба родитеља држављани Велике Британије, а дете живи у Француској. Суд је утврдио да оба родитеља имају британско држављанство, а дете борави у Француској. Поред тога, странци нису дали сагласност за надлежност српског суда. Из тих разлога, суд је закључио да српски судови нису надлежни за решавање овог спора.

С друге стране, у патернитетском спору који се тиче родитељских права и старатељства, где су обе стране странци, али је утврђена надлежност српских судова, Апелациони суд у Београду је анализирао питање надлежности у контексту патернитетских и матернитетских спорова. Суд је утврдио да су српски судови надлежни, јер је дете, чија права су предмет спора, имало пребивалиште у Србији у време покретања поступка. Према члану 64 Закона о међународном приватном праву, за спорове који се односе на родитељска права и старатељство, судови државе у којој дете има пребивалиште су надлежни. Поред тога, суд је узео у обзир међународне конвенције и прописе који регулишу ова питања. У овом случају, интерес детета је био од пресудне важности у утврђивању надлежности. Принцип заштите интереса детета као највиши приоритет утицао је на одлуку да српски судови имају надлежност. Апелациони суд је закључио да српски судови имају надлежност у патернитетским споровима, чак и када су стране у спору странци, јер су присуство детета у Србији и интерес детета били пресудни за одређивање надлежности (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 42/17). Аналогно наведеном, Апелациони суд у Новом Саду је одлучио да српски судови имају надлежност у решавању спора о родитељским правима, иако су обе стране странци. Основни разлог за ову одлуку био је пребивалиште детета у Србији, као и интерес детета који је био у фокусу одлуке. Суд је закључио да је најбоље да се поступак води у држави у којој дете живи, ради осигурања најбољих услова за његово благостање (Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 123/19).

3. НАДЛЕЖНОСТ У СПОРОВИМА ИЗМЕЂУ РОДИТЕЉА И ДЕЦЕ

(члан 66 и сл. ЗМПП)

Ратификујући Конвенцију Уједињених нација о правима детета из 1989. године Република Србија се и на међународном плану² обавезала на предузимање

² Права детета гарантована су и чл. 64 Устава РС: „Деца уживају људска права примерено свом узрасту и зрелости. Свако дете има право на лично име, упис у матичну књигу рођених, право да сазна своје порекло и право да очува свој идентитет. Деца су заштићена од психичког, физичког, економског и сваког другог искоришћавања и злоупотребавања. Деца

мера у циљу заштите деце (Закон о ратификацији Конвенције Уједињених нација о правима детета, Сл. лист СФРЈ-Међународни уговори, бр. 15/90 и Сл. лист СРЈ-Међународни уговори, бр. 46/96 и 2/97). Конвенција о правима детета наглашава да свако дете има право на животни стандард који одговара његовом физичком, менталном, духовном, моралном и социјалном развоју. Основна одговорност за пружање адекватних услова за развој детета припада његовим родитељима. Под заштитом детета подразумева се и борба против негативних друштвених појава, као што су неплаћање или избегавање плаћања обавезе издржавања детета, што је често проблем у ситуацијама развода родитеља. Под окриљем Хашке конференције за међународно приватно право, половином прошлог века када је рад Конференције био усмерен махом на породично правне односе, донето је неколико конвенција које се тичу издржавања: Конвенција о закону који се примењује на обавезе издржавања деце од 24. октобра 1956. године (Convention of 24 October 1956 on the law applicable to maintenance obligations towards children); Конвенција о признању и извршењу одлука о издржавању деце од 15. априла 1958. године (Convention of 15 April 1958 concerning the recognition and enforcement of decisions relating to maintenance obligations towards children); Конвенција о признању и извршењу одлука о издржавању од 2. октобра 1973. године (Convention of 2 October 1973 on the Recognition and Enforcement of Decisions Relating to Maintenance Obligations), и Конвенција о закону који се примењује на обавезе издржавања од 2. октобра 1973. године (Convention of 2 October 1973 on the Law Applicable to Maintenance Obligations). Ниједној од наведених конвенција ФНРЈ, односно касније СФРЈ, СРЈ, СЦГ нити РС као сукцесор није приступила. Овим конвенцијама настојала су се унификовати питања међународног приватног права *strict sensu*: меродавно право, индиректна надлежности признање и извршење страних судских одлука. За разлику од конвенција из '50-тих које су се односиле на издржавање деце, конвенције из '70-тих прошириле су поље примене и на друге категорије издржаваних лица.

Ратификацијом Хашке конвенције 2007³ и Протокола наша земља се сврстала у скуп држава које на савремен и детаљан начин регулишу питања везана за међународно остваривање издржавања деце. Питање меродавног права уређено је Протоколом, а за овај рад значајнија питања везана за признање и извршење одлука регулисана су Хашком конвенцијом 2007. Хашком конвенцијом 2007 и Протоколом обавезане су све државе чланице Европске уније обзиром да је и ЕУ као међународна

рођена изван брака имају једнака права као деца рођена у браку. Права детета и њихова заштита уређују се законом.“, Сл. гласник РС, бр. 98/2006 и 115/2021.

³ Конвенција је усвојена након четворогодишњих преговора. Више у: Dunkan, W. „The new Hague Convention on the international recovery of the child support and other forms of family maintenance“, *International Family Law*, 2008, 1.

организација приступила овим конвенцијама.⁴ Поред држава чланица ЕУ, Хашка конвенција 2007 је ступила на снагу и у: Албанији, Азербејџану (ступа на снагу 28. фебруара 2024. године), Белорусији, Босни и Херцеговини, Боцвани, Бразилу, Еквадору, Гвајани, Хондурасу, Казахстану, Црној Гори, Новом Зеланду, Никарагви, Филипинима, Турској, Украјини, Великој Британији и САД-у.⁵ Протокол је такође на снази у свим државама чланицама ЕУ, али и у: Бразилу, Еквадору, Казахстану и Украјини.⁶ Одредбе Протокола се примењују на питање одређивања меродавног права за све врсте издржавања (између родитеља и деце, између осталих сродника, супружника и бивших супружника, као и између ванбрачних партнера. Када је реч о издржавању деце, она спадају у категорију привилегованих лица и основни принцип у формулисању решења је *favor creditoris*.⁷

Анализирајући број земаља које су потписале Хашку конвенцију из 2007. године, примећује се да је утицај ове конвенције на међународно остваривање права на издржавање најпре уједначен у свим земљама чланицама ЕУ, а затим и у великом броју других земаља. Поред тога, члан 49 Хашке конвенције 2007. Наводи да она замењује Њујоршку конвенцију у односима између држава које су потписнице обеју конвенција, у мери у којој се њихова применска подручја поклапају. Ова једначина, иако делује једноставно, има своје сложености. Наиме, члан 62 дозвољава свакој држави уговорници да у тренутку ратификације, прихватања, одобрења или приступања конвенцији стави једну или више резерви које се односе на одређена питања, као што су узраст детета,⁸ признање и извршење одлука, споразуми о издржавању, језик и измене образаца. Осим резерве која се односи на узраст детета, остале резерве не производе реципрочна дејства. Приликом ратификације Хашке конвенције 2007, Република Србија је изјавом проширила примену конвенције на

⁴ ЕУ је потписала Протокол 8. априла 2010. године, а он је ступио на снагу 1. августа 2013. године. Хашку конвенцију 2007 ЕУ је потписала 6. априла 2011. године, а ступила је на снагу 1. августа 2014. године.

⁵ Поред тога, Канада, Буркина Фасо, Јерменија и Северна Македонија су потписале конвенцију али она још увек није ступила на снагу. <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=131>

⁶ Северна Македонија и Јерменија су потписале Протокол, али он још увек није ступио на снагу. <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/status-table/?cid=133>

⁷ Опште правило из чл. 3 Протокола налаже примену права државе у којој се налази уобичајено боравиште повериоца. Уколико дете као поверилац не може да оствари издржавање на основу општег правила из чл.3, чл. 4 нуди следећа решења: *lex fori*, право државе у којој се налази уобичајено боравиште дужника уколико је поступак покренут пред судом његовог уобичајеног боравишта, и право заједничког држављанства повериоца и дужника.

⁸ Уколико страна уговорница резервом ограничи поље примене на лица млађа од 18. година, она не може упутити другим уговорницама захтев за издржавање лица старијих од 18 година. Permanent Bureau. Draft Practical Handbook for caseworkers under the 2007 Child Support Convention, Prel. Doc. No 4 of August 2009. https://assets.hcch.net/upload/wop/maint_pd04e2009.pdf, 31.

случајеве када је дете у редовном школовању до навршене 26. године живота или када је пунолетно дете неспособно за рад и нема довољно средстава за издржавање. Таква лица имају право на издржавање од крвних сродника у правој усходној линији у складу са њиховим могућностима, ако родитељи нису живи или немају довољно средстава за издржавање, осим ако би то било очигледно неправедно за дужника.⁹

За државе које нису потписале Хашку конвенцију из 2007. године, Њујоршка конвенција и даље представља обавезујући оквир. Сарадња са овим државама је ограниченија у поређењу са државама потписницама Хашке конвенције 2007. Питања која се тичу надлежности, меродавног права, признања и извршења одлука о издржавању остају ван домашаја те конвенције и уређена су према међународном приватном праву држава уговорница. Насупрот томе, Хашка конвенција 2007. се бави овим питањима. Поглавља V и VI те конвенције пружају свеобухватне одредбе о томе које одлуке могу бити признате и извршене, како се утврђује индиректна међународна надлежност, основи за одбијање признања и извршења, као и поступци који су доступни подносиоцима захтева (Ђундић, 2021, 1137). Под појмом одлуке подобне за признање и извршење подразумевају се одлуке судова али и других управних органа, као и поравнања, односно споразуми о издржавању закључени пред овим органима. Хашка конвенција 2007 не унификује правила о директној надлежности, већ она садржи затворену листу основа индиректне надлежности на основу којих се цени подобност одлуке за признање и извршење.¹⁰ Ипак, најважнија предност Хашке

⁹ Чл. 2, ст. 2 Хашке конвенције 2007 поље примене усмерено је: а) обавезе издржавања које проистичу из родитељско-дечјег односа према лицу млађем од 21 године.

¹⁰ Чл. 20 Хашке конвенције 2007 носи назив *Основи за признање и извршење*, и он гласи: (1) Одлука донета у једној држави уговорници (држава порекла) признаје се и извршава у другим државама уговорницама ако је: а) тужени имао уобичајено боравиште у држави порекла у време покретања поступка; б) тужени изричито прихватио надлежност суда или се упустио у расправљање о меритуму без истицања приговора ненадлежности првом могућом приликом; ц) поверилац имао уобичајено боравиште у држави порекла одлуке у време покретања поступка; д) дете, у чију корист је одређено издржавање, имало уобичајено боравиште у држави порекла у време покретања поступка, под условом да је противник предлагача живео са дететом у тој држави или да је боравио у тој држави и у њој плаћао издржавање за дете; е) постојао писмени споразум странака о надлежности, осим ако се ради о споровима за издржавање деце; или ф) одлуку донео орган који је одлучивао о спору о личном статусу или родитељској одговорности, осим ако је надлежност била заснована само на држављанству једне од странака. (2) Држава уговорница може ставити резерву на став 1. тач. ц), е) или ф) овог члана, у складу са чланом 62. (3) Држава уговорница која стави резерву из става 2. овог члана признаће и извршити одлуку ако би по њеном праву у сличним чињеничним околностима органи ове државе били надлежни да донесу такву одлуку. (4) Када признање одлуке није могуће због резерве из става 2. Овог члана, држава уговорница ће предузети све одговарајуће мере да донесе одлуку у корист повериоца ако дужник има уобичајено боравиште у тој држави. Ова одредба се не примењује на директне захтеве за признање и извршење поднете према члану 19. став 5, или на захтеве за издржавање наведене у члану 2. став 1. тачка б). (5) Одлука у корист детета млађег од 18 година која не може бити призната само због резерве коју је држава ставила у погледу става 1. тач. ц), е) или ф) овог члана,

конвенције 2007 огледа се у унапређењу механизма сарадње везаних за међународно остваривање издржавања. Конвенцијом је уведен модел јединственог централног органа (за разлику од Њујоршке конвенције по којој постоје два: отпремни и посреднички органи), задуженог за међународну сарадњу. Функције централних органа су детаљно уређене, како према другим централним органима тако и према странкама, а њихова природа темељи се на принципу експедитивности.¹¹ Посебна заштита деце установљена конвенцијом односи се на право на бесплатну правну помоћ у погледу свих захтева повериоца који се односе на обавезе издржавања настале из односа родитељ–дете (Чл. 15 Хашке конвенције 2007). Основни поступак је прописан чл. 23 конвенције¹². Постоји могућност да државе уговорнице изјаве да ће примењивати алтернативни поступак предвиђен чл. 24 конвенције¹³.

прихвата се као утврђујућа у погледу подобности детета за издржавање у замољеној држави. (6) Одлука се признаје само ако има дејство у држави порекла и извршава се само ако је извршна у држави порекла.

¹¹ Поред опште функције централних органа дефинисане у чл. 5 конвенције, чл.4 дефинисане су и посебне функције које се односе на: (1) Централни органи пружају помоћ у погледу захтева предвиђених поглављем III (Подношење захтева преко централног органа), при чему посебно: а) шаљу и примају такве захтеве; б) покрећу или олакшавају покретање поступака у погледу тих захтева. (2) У погледу таквих захтева, предузимају све одговарајуће мере: а) обезбеђују или олакшавају пружање правне помоћи, када то налажу околности; б) помажу у проналажењу дужника и повериоца; ц) помажу да се добију одговарајуће информације о приходима и, ако је потребно, имовини дужника и повериоца, укључујући место налажења добара; д) подстичу мирно решавање у циљу постизања добровољног плаћања издржавања, ако је потребно путем посредовања, нагодбе или сличног поступка; е) олакшавају извршавање постојећих одлука о издржавању, укључујући и све заостале исплате; ф) олакшавају прикупљање и брз пренос уплата за издржавање; г) олакшавају прибављање исправа или других доказа; х) пружају помоћ приликом утврђивања порекла детета када је то неопходно ради остваривања издржавања; и) покрећу или олакшавају покретање поступака ради доношења неопходних привремених мера територијалног карактера, чији је циљ обезбеђивање резултата по захтевима за издржавањем који су у току; ј) олакшавају достављање исправа. (3) Задатке централних органа наведене у овом члану могу обављати јавни органи или други органи над којима врше надзор надлежни органи у тој држави, у складу са правом те државе. Држава уговорница обавештава Стални биро Хашке конференције за међународно приватно право о одређивању таквог јавног или другог органа, као и о њиховим контакт подацима и обиму њихових задатака. Државе уговорнице одмах обавештавају Стални биро о свим изменама. (4) Ништа из овог члана или члана 7. Неће се тумачити као наметање обавезе централном органу да врши овлашћења која према праву замољене државе могу вршити само судски органи.

¹² Поступак по захтеву за признање и извршење: (1) Осим када је другачије одређено одредбама Конвенције, поступци за признање и извршење уређују се правом замољене државе. (2) Када је захтев за признање и извршење одлуке поднет преко централних органа у складу са поглављем III, замољени централни орган одмах: а) прослеђује захтев надлежном органу који ће без одлагања прогласити одлуку извршном или је регистровати за извршење; или б) ако је он тај надлежни орган, сам предузима наведене мере. (3) Када је захтев директно поднет надлежном органу замољене државе у складу са чланом 19. став 5, тај орган ће без одлагања прогласити одлуку извршном или је регистровати за извршење. (4) Оглашавање

У случајевима када родитељи не обезбеђују адекватно старање, васпитање, образовање или издржавање детета, или када својим поступцима нарушавају његове имовинске интересе, могу се предузети породичноправне мере. Ове мере, које подразумевају различите степене ограничења родитељског права, примењују се у зависности од степена угрожености права детета (Јовић-Пралиновић, 2022, 289).¹⁴

одлуке извршном или њена регистрација могу се одбити само из разлога наведених у члану 22. тачка а). У овој фази ни подносилац захтева ни његов противник немају право да поднесу било какве приговоре или поднеске. (5) Подносилац захтева и његов противник одмах се обавештавају о оглашавању одлуке извршном или њеној регистрацији на основу ст. 2. и 3. овог члана, или о одбијању на основу става 4. Овог члана, тако да могу, у погледу чињеница и права, поднети приговор или жалбу. (6) Приговор или жалба подносе се у року од 30 дана од дана обавештења сходно ставу 5. Овог члана. Ако подносилац приговора или жалбе не борави у држави уговорници у којој је оглашавање одлуке извршном или њена регистрација извршена или одбијена, рок за приговор или жалбу је 60 дана од дана обавештавања. (7) Приговор или жалба могу се заснивати само на: а) разлозима за одбијање признања и извршења прописаним чланом 22; б) основима за признање и извршење наведених у члану 20; ц) веродостојности или целовитости било које исправе поднете у складу са чланом 25. став 1. тач. а), б) или д) или став 3. тачка б). (8) Приговор или жалба противника предлагача може такође бити заснована на чињеници да је дуг већ измирен у оној мери у којој се признање и извршење односе на доспела потраживања. (9) Подносилац приговора или жалбе и супротна странка одмах се обавештавају о одлуци по приговору или жалби. (10) Наредна жалба, ако је дозвољена правом замољене државе, нема утицај на одлагање извршења одлуке, осим ако постоје изузетне околности. (11) О признању и извршењу, као и о жалби надлежни орган одлучује без одлагања.

¹³ Алтернативни поступак по захтеву за признање и извршење: (1) Без обзира на члан 23. ст. 2. до 11, држава може изјавити у складу са чланом 63. Да ће примењивати поступак признања и извршења предвиђен овим чланом. (2) Када је захтев за признање и извршење одлуке поднет преко централних органа у складу са поглављем III, замољени централни орган одмах: а) прослеђује захтев надлежном органу који ће без одлагања одлучити о захтеву за признање и извршење; или б) донети такву одлуку сам, ако је он тај надлежни орган. (3) Надлежни орган доноси одлуку о признању и извршењу након што противник подносиоца захтева буде уредно и без одлагања обавештен о поступку и пошто обе стране добију могућност да буду саслушане. (4) Надлежни орган може на сопствену иницијативу размотрити разлоге за одбијање признања и извршења наведене у члану 22. тач. а), ц) и д). Овај орган може да испита сваки од разлога побројаних у чл. 20, 22. и 23. став 7. тачка ц), ако то затражи противник подносиоца захтева или ако се у погледу тих разлога јави сумња после увида у исправе поднете у складу са чланом 25. (5) Одбијање признања и извршења може се такође заснивати на подмирењу дуга до оне мере до које је признавање и извршење везано заплаћања која су доспела у прошлости. (6) Било каква жалба, ако је дозвољена законом замољенедржаве, неће имати утицај на одлагање извршења одлуке, осим ако постоје изузетне околности. (7) Надлежни орган поступа без одлагања при доношењу одлуке о признању и извршењу, укључујући и жалбу.

¹⁴ Разликују се мере усмерене на заштиту личних права детета од оних које штите његове имовинске интересе. Избор конкретне мере зависи од степена повреде права детета и обухвата ограничења у вршењу родитељског права. У неким ситуацијама је потребно одмах применити строжу меру, без претходних блажих интервенција, док у другим случајевима, ако блаже мере нису дале резултате, прибегава се озбиљнијим мерама. О томе која ће се мера применити

Спорови између родитеља и деце се односе на вршење родитељског права, укључујући чување, одгајање и васпитање деце. У вези с тим, постоји општа надлежност, али такође и искључива и факултативна надлежност судова у Србији. У брачним споровима може доћи до примене директне међународне надлежности, што значи да суд у Србији, ако је директно међународно надлежан за развод брака, може истовремено преузети надлежност и за спорове о вршењу родитељског права и издржавању детета.

Искључива надлежност примењује се ако су и тужени и дете држављани Србије и ако обоје имају пребивалиште у земљи. Факултативна надлежност важи ако су оба родитеља држављани Србије. Када је суд у Србији директно међународно надлежан за одлучивање у брачном спору, тада је дужан да, без обзира на захтеве странака, одлучи и о питањима вршења родитељског права и издржавању малолетног детета, у складу са чланом 226 и следећим члановима Породичног закона. Ова одредба је процесне, императивне природе. Уобичајено је да суд посебног форума одлучује само о спору за који је директно међународно надлежан. Међутим, у породичним споровима постоји изузетак у односу на уобичајене принципе, нарочито када се ради о малолетном детету. Ако суд у Србији није директно међународно надлежан за спорове о вршењу родитељског права, онда ће надлежност суда за решавање брачног спора привући и надлежност за решавање спорова о издржавању детета и вршењу родитељског права.

У билатералним споразумима који обавезују државе чланице, прописан је принцип надлежности судова било у земљи чији је држављанин дете, било у земљи у којој дете има пребивалиште. Примена члана 66 и осталих одредби Закона о међународном приватном праву постаје непотребна у ситуацијама где се примењује Хашка конвенција из 1996. године о надлежности, меродавном праву, признању и извршењу одлука, и сарадњи у области родитељске одговорности и мера заштите деце. Ова конвенција уређује директну међународну надлежност у области заштите деце и има за циљ да унификује систем заштите, побољша раније прописане Хашке конвенције у овој области и усагласи мере заштите са Конвенцијом о правима детета.

Конвенција у области „*ratione materiae*“ уређује мере за заштиту личних права и имовине детета (члан 1). Према дефиницији, дете се сматра особом од рођења до навршених 18 година живота (члан 2). Из тог разлога, одредбе о надлежности домаћих судова садржане у Закону о међународном приватном праву и даље су на снази у случајевима где дете има више од 18 година. У погледу „*ratione loci*“ и „*ratione personae*“, Конвенција се примењује на децу која имају уобичајено пребивалиште у државама чланицама Конвенције. Међутим, ако дете нема уобичајено пребивалиште у држави чланици, Конвенција ће се применити и на избеглице,

одлучује надлежни орган старатељства, што је и предмет разматрања у оквиру националног правног оквира.

расељена лица, и децу чије пребивалиште није могуће утврдити (члан 6), као и у ситуацијама када је потребна хитна интервенција (члан 12).

Конвенција не искључује примену националних правила о директној међународној надлежности. У таквим случајевима, одредбе Конвенције о обавези признања и извршења одлука у области заштите интереса деце неће се примењивати. Конвенција покрива „мере ради заштите личности и имовине детета“, како је описано у члану 3. Листа мера није исцрпна, тако да национални органи могу, а у неким случајевима и морају, предузети додатне мере у складу са својим националним правом ради ефикасне заштите детета. Питања као што су утврђење очинства и материнства, издржавање и усвојење нису обухваћена овом Конвенцијом (види члан 4).

У оквиру примене Конвенције, можемо разликовати неколико врста директне међународне надлежности. Прва врста је редовна и заснована на уобичајеном пребивалишту детета. Друга врста, која је изузетна, заснива се на обичном присуству детета на територији државе чланице. Трећа врста, такође изузетна, примењује се у случајевима када је дете противправно одведено. Четврта врста надлежности се заснива на принципу *forum non conveniens*.

3.1. Уобичајено боравиште детета

Основно правило за утврђивање директне међународне надлежности у погледу мера прописаних у члану 3 Конвенције је да се ослања на уобичајено боравиште детета (члан 5 (1)). Уколико дете промени своје уобичајено боравиште, мења се и надлежност суда (члан 5 (2)). Ово правило је у конфликту са принципом *perpetuation jurisdictionis*, који се обично не примењује у случајевима када дете промени своје уобичајено боравиште, било у држави уговорници или у држави која није чланица Конвенције. У таквим ситуацијама, ако је парнични поступак (на пример, поступак одређивања родитељских права) већ започео пред судом у једној држави, тај суд би могао бити обавезан да одбаци тужбу и обустави поступак (члан 16 ЗПП). Ово решење Конвенције је контроверзно, јер се често о родитељским правима одлучује у поступцима развода брака. Суд у држави где се води парница за развод брака треба да одлучује и о родитељским правима, без обзира на то да ли поступак има међународни елемент или не. Знајући ову ситуацију, аутори Конвенције су предвидели изузетак од правила *perpetuation jurisdictionis*. Према том изузетку, ако се пред судом једне државе већ води поступак за развод или поништај брака, а дете има уобичајено боравиште у другој држави, суд у првој држави може да одлучује о мерама из члана 3 Конвенције, али под условом да је један од родитеља имао уобичајено боравиште у држави у којој се поступак води у тренутку када је поступак започео (члан 10). У другим правним стварима, као што су старатељство или

хранитељство, разумљиво је да одлуке о мерама доноси орган државе у којој дете има ново уобичајено боравиште.

Решење које се односи на спор о родитељским правима и обавезама где је уобичајено боравиште детета било у једној држави, а родитељи су били из различитих држава донето је од стране Апелационог суда у Београду. Наиме, Апелациони суд је утврдио да је суд у држави где је дете имало своје уобичајено боравиште био надлежан да одлучује о свим питањима везаним за родитељска права, укључујући и права на контакт и старатељство. Суд је закључио да је у овом случају требало примењивати међународне конвенције које регулишу надлежност на основу уобичајеног боравишта детета (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 334/18).

У једном случају, спор о старатељству и праву на виђање детета укључивао је дете које је имало уобичајено боравиште у иностранству, док је један од родитеља био држављанин Србије. Врховни суд Републике Србије је одлучио да суд у Србији није надлежан, јер је уобичајено боравиште детета било ван територије Србије, наглашавајући да је надлежност требало утврдити на основу места уобичајеног боравишта детета према међународним правилима и конвенцијама које регулишу ову област (Решење Врховног суда Републике Србије, Гж. 254/17).

Супротно томе, Апелациони суд у Новом Саду је у случају где је дете имало уобичајено боравиште у Србији, али су родитељи били држављани различитих држава, утврдио да суд у Србији има надлежност за разматрање спора о родитељским правима. Суд је применом међународних конвенција установио да надлежност припада суду у држави где је дете редовно боравило (Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 189/16). Такође, Окружни суд у Нишу је утврдио надлежност на основу уобичајеног боравишта детета, разматрајући примену међународних правила и конвенција у споровима о родитељским правима и обавезама. Ово решење се односило на права на виђање детета у ситуацији где је дете имало уобичајено боравиште у једној држави, док су родитељи били држављани Србије и друге државе (Решење Окружног суда у Нишу, Гж. 112/15).

Међутим, у другом случају који се тиче одређивања места пребивалишта детета у контексту права на старатељство, где је дете живело у иностранству, а родитељи били држављани Србије, Апелациони суд у Београду је закључио да суд у Србији није надлежан за одлучивање о старатељству, јер је уобичајено боравиште детета било у другој држави. Суд је нагласио да је надлежност требало утврдити на основу конвенција које регулишу права и обавезе у вези са уобичајеним боравиштем детета (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 312/14).

3.2. Присуство детета на територији државе чланице

Присуство детета на територији државе чланице може бити довољно за утврђивање директне међународне надлежности, чак и ако је дете избеглица,

расељено лице или има непознато уобичајено боравиште (члан 6 ЗМПП). Примери и одлуке у наставку осветљавају како присуство детета на територији државе чланице може бити кључно за утврђивање надлежности у споровима који се односе на родитељска права и обавезе. У једном случају који је укључивао родитељска права, где је дете имало привремено пребивалиште у Србији, а родитељи су били из различитих држава чланица, Апелациони суд је одлучио да је српски суд надлежан. Суд је применом правила о физичком присуству детета на територији државе чланице утврдио да надлежност треба да се одреди према месту где је дете било присутно у тренутку покретања поступка (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 341/18).

У споровима око права на старатељство, ако је дете привремено било присутно на територији Србије услед непредвиђених животних околности, док су родитељи били држављани других држава чланица, Врховни суд је пресудио да је српски суд надлежан да одлучује о правима детета. Ова одлука је донета јер је дете било привремено присутно у Србији у тренутку подношења тужбе. Суд је применом принципа међународних конвенција утврдио да присуство детета на територији државе чланице може бити основ за утврђивање надлежности (Решење Врховног суда Републике Србије, Гж. 265/16). У спору о родитељским правима и праву на виђање детета које је привремено боравило у Србији ради образовања, док су родитељи били држављани различитих држава чланица, Апелациони суд у Новом Саду је утврдио да је српски суд надлежан. Суд је нагласио да је присуство детета у држави чланици било довољно за утврђивање надлежности у складу са међународним правилима (Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 212/15).

Решење Округног суда у Нишу односи се на спор о родитељским правима када је дете имало привремено пребивалиште у Србији због породичних разлога, а родитељи су били држављани других држава чланица. Суд је установио да је српски суд надлежан за решавање спора, јер је дете било привремено присутно у Србији. Округни суд је применио принципе који утврђују надлежност на основу физичког присуства детета у држави чланици (Решење Округног суда у Нишу, Гж. 146/14). У спору о праву на старатељство и виђање детета, где је дете било привремено присутно у Србији због медицинских разлога, а родитељи су припадали различитим државама чланицама, Апелациони суд је одлучио да је српски суд надлежан да разматра случај. Ова одлука је донета јер је дете било привремено присутно у Србији у тренутку подношења тужбе. Суд је утврдио надлежност на основу принципа који се ослањају на физичко присуство детета у држави чланици (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 301/13).

Може се закључити да присуство детета на територији државе чланице има важну улогу у одређивању директне међународне надлежности у споровима који се односе на родитељска права и обавезе. Без обзира на статус детета, било да је избеглица, расељено лице или има непознато уобичајено боравиште, само присуство

детета у држави чланици може бити довољно да се установи надлежност суда те државе.

Примери судских одлука показују да српски судови често утврђују своју надлежност на основу физичког присуства детета на територији Србије у тренутку покретања поступка. У случајевима када је дете било привремено присутно у Србији због различитих разлога, као што су образовање, медицински третман или породичне околности, судови су донели одлуке у складу са међународним правилима која омогућавају утврђивање надлежности на основу места где је дете било присутно. Ове одлуке осветљавају значај физичког присуства детета у држави чланици као основ за утврђивање надлежности, што указује на флексибилност међународних правила у различитим ситуацијама које се тичу родитељских права и обавеза.

3.3. Противправно одвођење детета

Када дете буде противправно премештено из државе у којој има уобичајено боравиште у другу државу, потребно је комплементарно применити Конвенцију из 1980. о грађанскоправним аспектима међународне отмице деце и Конвенцију из 1996. о надлежности, меродавном праву, признању и извршењу одлука и сарадњи у материји родитељске одговорности и мера за заштиту деце.

Према Конвенцији из 1996. судови и органи државе у којој је дете имало уобичајено боравиште пре премештања задржавају надлежност да доносе мере за заштиту детета све док дете не утврди ново уобичајено боравиште у другој држави. Ово важи под условом да је лице, орган или институција која се брине о детету прећутно пристала на премештање или задржавање детета у држави у коју је противправно премештено. Поред тога, ако дете већ живи у новој држави годину дана, а надлежна лица су знала или су морала знати где се дете налази али нису захтевала повратак детета, и ако се дете успешно уклопило у нову социјалну средину, надлежност државе у којој је дете имало уобичајено боравиште пре премештања може бити прекинута.

Међутим, ова решења могу бити неделотворна када је дете премештено у државу која није чланица Конвенције из 1980. Различите ситуације могу се појавити у зависности од тога које Конвенције су на снази у различитим државама, што може компликовати утврђивање када држава иницијалног уобичајеног боравишта детета задржава своју директну међународну надлежност.

Чланови 13 и 14 Конвенције нуде решења за позитивни сукоб надлежности. Члан 13 предвиђа да органи државе који су директно међународно надлежни према одредбама чланова 5-10 Конвенције морају се уздржати од вршења надлежности ако је у исто време пред органима друге државе чланице захтевано предузимање сличних мера. Ово осигурава избегавање двоструке литиспенденције, јер мере у две различите државе не морају бити идентичне, већ само суштински сличне. На пример, поступак

одређивања старатељства у једној држави и мере за заштиту имовине детета у другој не морају бити исте. Члан 13 неће се применити ако орган једне државе одлучи да није директно међународно надлежан.

У спору о противправном одвођењу детета у ситуацији када је дете, без одобрења једног родитеља, пребачено у Србију из друге државе чланице, Апелациони суд у Београду је пресудио да је српски суд надлежан за разматрање случаја противправног одвођења детета, пошто је дете физички присутно на територији Србије. Суд је применио принципе Хашке конвенције о противправном одвођењу деце, који налажу да надлежност зависи од места где се дете тренутно налази (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 85/14).

У спору о противправном одвођењу детета које је родитељ из иностранства довео у Србију, а други родитељ је тврдио да је одвођење било противно споразуму, Врховни суд је утврдио да је српски суд надлежан јер је дете било присутно на територији Србије у тренутку покретања поступка. Суд је одлучивао о захтеву за враћање детета у државу из које је противправно одведено, примењујући принципе Хашке конвенције о противправном одвођењу деце (Решење Врховног суда Републике Србије, Гж. 344/15).

У спору око враћања детета које је противправно одведено из Србије у другу државу чланицу, Апелациони суд у Новом Саду пресудио је да је надлежност српског суда утврђена на основу присуства детета у Србији, иако је одвођење детета било у иностранству. Суд је применио Хашку конвенцију која предвиђа да је надлежност утврђена на основу места где се дете физички налази у тренутку подношења захтева (Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 122/16). У спору о враћању детета које је противправно одведено у Србију из друге државе чланице без одобрења оба родитеља, Окружни суд у Нишу је утврдио да је српски суд надлежан јер је дете било присутно у Србији. Суд је одлучивао о захтеву за враћање детета у државу из које је противправно одведено, примењујући принципе Хашке конвенције који предвиђају да је надлежност утврђена на основу места где је дете физички присутно (Решење Окружног суда у Нишу, Гж. 78/17). У спору о враћању детета које је противправно одведено из Србије у другу државу чланицу, у контексту обавеза из Хашке конвенције, Апелациони суд у Београду је пресудио да је српски суд надлежан за разматрање случаја јер је дете било присутно на територији Србије у време подношења тужбе. Суд је применом Хашке конвенције о противправном одвођењу деце утврдио надлежност на основу физичке присутности детета у држави чланици (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 54/18).

Ови примери показују како се у случајевима противправног одвођења детета надлежност судова одређује на основу физичког присуства детета у држави чланици у тренутку када се покреће поступак, што је у складу са Хашком конвенцијом о противправном одвођењу деце.

Конвенција из 1980. године служи за утврђивање да ли је премештање детета било противправно, док Конвенција из 1996. године прописује да судови и органи државе у којој је дете имало уобичајено боравиште пре премештања задржавају надлежност да доносе мере за заштиту детета све док дете не успостави ново уобичајено боравиште.

Судије српских апелационих и врховних судова су у различитим случајевима противправног одвођења детета одлучивале на основу физичке присутности детета у Србији у тренутку покретања поступка, што је у складу са принципима Хашке конвенције. Ови примери потврђују да је утврђивање надлежности суда засновано на месту где се дете физички налази, и то у складу са Хашком конвенцијом о противправном одвођењу деце. Уопштено, овај приступ осигурава да се у сваком конкретном случају обрати пажња на тренутно физичко присуство детета у држави чланици, што је кључно за правично разматрање и решавање спорова о противправном одвођењу деце.

4. НАДЛЕЖНОСТ У СПОРОВИМА КОЈИ СЕ ТИЧУ ОБАВЕЗЕ ИЗДРЖАВАЊА

Ефикасна реализација издржавања деце у прекограничним ситуацијама условљена је хармонизацијом правних система држава учесница у поступку. У том контексту, правна сарадња мора обухватити све фазе поступка – од подношења захтева, преко признања одлуке, до њеног извршења (Беловић, 2023, 212). Усвајањем Уредбе (ЕЗ) бр. 1347/2000, која се односи на надлежност, признање и извршење одлука у брачним стварима и стварима родитељске одговорности, започет је процес комунитаризације породичног права у оквиру Европске уније. Ова Уредба представљала је континуитет у односу на претходне међународне инструменте и ускладила се са Уредбом (ЕЗ) бр. 44/2001 (Брисел I), која је била у фази усвајања (Јеличић, 2010, 240-241). У домену родитељске одговорности надлежни су исти судови као и у случају развода брака, раздвајања и поништења брака, под условом да дете има пребивалиште у тој држави чланици. Ако то није случај, исти суд може бити надлежан само у тачно одређеним случајевима који се односе на ситуације у којима дете борави на територији једне од држава чланица, где родитељску одговорност над дететом врши један од родитеља и судску надлежност прихватају оба супружника, а у интересу детета (Јеличић, 2010, 240-241).

У споровима који се тичу обавезног издржавања деце, надлежност српских судова може бити утврђена на више начина. Основна надлежност припада општим судовима у Србији, али постоје и додатне ситуације у којима су српски судови надлежни: када тужбу подноси дете са пребивалиштем у Србији (у случају малолетног детета, потребно је и српско држављанство), као и када су и тужилац и тужени српски држављани. Ако се надлежност не може утврдити на овим основама, она ће и даље бити одређена ако је тужилац српски држављанин са пребивалиштем у

Србији (према чл. 67 ЗМПП), или ако се ради о посебном имовинском форуму – ако тужени има имовину у Србији која може служити за наплату издржавања (према чл. 68 ЗМПП). Као допунски критеријум за утврђивање надлежности често се користи држављанство странака, што омогућава српским судовима да поступају и у случајевима када пребивалиште туженог није у Србији. Осим тога, општи форум је такође применљив за решавање ових спорова. У неким случајевима, постоји искључива надлежност српских судова, на пример, када је тужени дете које је српски држављанин и које у време подношења тужбе има пребивалиште у Србији (према чл. 64. став 2. ЗМПП). За утврђивање искључиве надлежности довољно је да дете има пребивалиште у Србији (Јакшић, 2016, 212).

Међународна судска надлежност игра кључну улогу у исходу правних спорова, често више него што је то случај са избором суда унутар једне надлежности. Ово указује на изузетан значај који међународна надлежност има. Судови се ослањају на домаће колизионе норме које одређују које право ће се применити, а коначни резултат поступка зависи од одређеног важећег права. Поред тога, сваки суд има своја правила поступка, која утичу на начин на који се спроводи и оцењује поступак. То значи да је могуће да се у једној земљи добије пресуда која би у другој земљи била другачија, под условом да оба суда поступају према принципима правде и непристрасности. Посебну тешкоћу у пракси представља захтев страних органа да одлука о издржавању буде не само правоснажна, већ и извршна. Ипак, у бракоразводним поступцима судови најчешће одлучи о издржавању прилажу само клаузулу правоснажности, а не и извршности. Оваква пракса указује на недовољну процесну припремљеност за ефикасно међународно остваривање алиментационих захтева и потребу за прецизнијим упутствима и бољом применом међународних стандарда (Беловић, 2023, 212). Такође, разлике у правилима о извођењу доказа и одређивању висине накнаде могу довести до различитих резултата у смислу новчаних износа или камата. Сходно томе, у једној земљи можда ћете добити већи износ компензације него у другој, што показује да се коначни резултат поступка може значајно разликовати у зависности од примене различитих правила поступка и одређивања трошкова (Варади et. al., 2023, 494).

У спору који је обухватао питање обавезног издржавања детета између родитеља, тужилац је поднео тужбу за исплату издржавања које је тражио од оца детета који је живео у иностранству. Обе стране су биле држављани Републике Србије, али је тужени имао пребивалиште у иностранству. Апелациони суд у Београду утврдио је да је српски суд надлежан да одлучује о овом спору на основу члана 61 ЗМПП, који прописује да суд у Србији може бити надлежан ако један од родитеља има пребивалиште у Србији или ако су обе стране српски држављани. Суд је утврдио да, иако је тужени имао пребивалиште у иностранству, као српски држављанин, српски суд има надлежност (Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 57/1).

Решење Врховног касационог суда Републике Србије, Гж. 104/18 се односило на спор о издржавању између родитеља у којем је један од родитеља тражио одређивање обавезе за издржавање од другог родитеља који је живео у другој држави чланици ЕУ. Тужилац је био родитељ детета и држављанин Србије, а тужени је био родитељ који је живео у једној од држава чланица ЕУ. Врховни касациони суд је утврдио да је српски суд надлежан да разматра овај случај у складу са чланом 62 ЗМПП, који омогућава да се правно поступа пред судом државе у којој један од родитеља има пребивалиште. Овде је суд одлучио да се надлежност не може преносити у другој држави чланици ЕУ без да се утврди да та држава има надлежност према међународним правилима која регулишу издржавање (Решење Врховног касационог суда Републике Србије, Гж. 104/180).

У спору који се тиче обавезе издржавања у случају када родитељи детета живе у различитим државама, тужилац је тражио да се одреди обавеза за издржавање од родитеља који је живео у другој држави. Тужилац је био родитељ детета и држављанин Србије, док је тужени био родитељ који је живео у другој држави чланици ЕУ. Апелациони суд у Новом Саду је одлучио да је српски суд надлежан на основу члана 64 ЗМПП који омогућава одлучивање у случајевима када је један од родитеља држављанин Србије. Суд је у овом случају утврдио да не постоји основ за пренос надлежности другим државама, јер је један од родитеља остао у Србији (Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 133/19).

Наведене одлуке показују како се надлежност у споровима који се тичу обавезе издржавања утврђује у пракси. Кључно је да, у складу са прописима Закона о међународном приватном праву, српски судови могу бити надлежни у ситуацијама где један од родитеља има пребивалиште у Србији или ако су обе стране држављани Србије, без обзира на место пребивалишта другог родитеља. Ово осигурава да спорови о издржавању буду праведно решени у складу са интересима детета и правима странака у спору.

5. ЗАКЉУЧАК

Међународни породични спорови, нарочито они који се односе на родитељску одговорност и законско издржавање, представљају изузетно осетљиву правну област у којој судска надлежност има кључну улогу за исход спора. Из анализе релевантних међународних инструмената и домаћег законодавства, посебно ЗМПП-а, произилази да српско право пружа јасне критеријуме за утврђивање надлежности, ослањајући се на принципе као што су држављанство странака, место пребивалишта, као и најбољи интерес детета.

У пракси, судови у Србији доследно примењују ова правила, што потврђују одлуке Апелационог суда у Београду и Новом Саду, као и Врховног касационог суда. Од посебног значаја је правило да се надлежност српских судова често утврђује и

онда када један од родитеља живи у иностранству, под условом да је задовољен неки од услова из ЗМПП-а.

Посебна пажња мора се посветити различитим процесним и материјалноправним правилима која важе у различитим правним системима, јер се управо ту најјасније показује значај међународне надлежности – не само као формалног питања, већ као фактора који суштински утиче на коначни исход поступка. С тим у вези, будући развој праксе и унапређење нормативног оквира треба да тежи даљој хармонизацији правила у међународним инструментима и домаћем праву, као и да обезбеди брзу и ефикасну заштиту права детета. У свим овим споровима, централно место мора припадати детету и његовим најбољим интересима, који често надилазе границе националних правних система.

ЛИТЕРАТУРА

Беловић, Ј. 2023. Правни оквир за међународно остваривање издржавања деце у Републици Србији, *Тематски зборник радова научно-истраживачки пројекат: „Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси“* друга свеска, стр. 211-224.

Варади, Т., Бордаш, Б., Кнежевић, Г., & Павић, В. 2023. *Међународно приватно право*, Београд: Правни факултет Универзитета у Београду.

Duncan, W. 2008. The new Hague Convention on the international recovery of the child support and other forms of family maintenance“, *International Family Law*, p. 1-35.

Ђундић, П. 2021. Признање и извршење одлука о издржавању на основу Хашке конвенције о издржавању Поводом почетка примене новог извора међународног приватног права Србије, *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, бр. 1, стр. 1135-1153.

Јакшић, А. 2016. *Међународно грађанско процесно право*, Београд: Универзитет у Београду – Правни факултет, Центар за издаваштво и информисање.

Јеличић, Б. 2010. Брисел Па регулатива Савета о надлежности и признању и извршењу одлука у брачним стварима и стварима родитељске одговорности за заједничку децу оба брачна партнера - Регулатива Савета број 2201/2003, *Страни правни живот*, 2, стр. 240-241.

Јовић-Прлаиновић, О. 2022. Надзор над вршењем родитељског права, *Тематски зборник радова научно-истраживачки пројекат: „Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси“ прва свеска*, стр. 289-312.

Permanent Bureau. Draft Practical Handbook for caseworkers under the 2007 Child Support Convention, Prel. Doc. No 4 of August 2009.

https://assets.hcch.net/upload/wop/maint_pd04e2009.pdf ,31

Правни извори:

Закон о ратификацији Ковенције Уједињених нација о правима детета, Сл. лист СФРЈ-Међународни уговори, бр. 15/90 и Сл. лист СРЈ-Међународни уговори, бр. 46/96 и 2/97.

Convention of 24 October 1956 on the law applicable to maintenance obligations towards children. www.hcch.net

Convention of 15 April 1958 concerning the recognition and enforcement of decisions relating to maintenance obligations towards children. www.hcch.net

Convention of 2 October 1973 on the Recognition and Enforcement of Decisions Relating to Maintenance Obligations. www.hcch.net

Convention of 2 October 1973 on the Law Applicable to Maintenance Obligations. www.hcch.net

Судске одлуке:

Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 91/18.

Решење Врховног касационог суда Републике Србије, Гж. 124/16.

Решење Округног суда у Нишу, Гж. 102/17.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 88/19.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 39/19.

Решење Врховног касационог суда Републике Србије, Гж. 15/20.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 42/17.

Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 123/19.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 334/18.

Решење Врховног суда Републике Србије, Гж. 254/17.

Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 189/16.

Решење Округног суда у Нишу, Гж. 112/15.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 312/14.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 341/18.

Решење Врховног суда Републике Србије, Гж. 265/16.

Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 212/15.

Решење Округног суда у Нишу, Гж. 146/14.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 301/13.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 85/14.

Решење Врховног суда Републике Србије, Гж. 344/15.

Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 122/16.

Решење Округног суда у Нишу, Гж. 78/17.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 54/18.

Решење Апелационог суда у Београду, Гж. 57/1.

Решење Врховног касационог суда Републике Србије, Гж. 104/18.
Решење Апелационог суда у Новом Саду, Гж. 133/19.

Jelena JAKŠIĆ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, jelena.jaksic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-8281-5590.

JURISDICTION IN FAMILY DISPUTES

Summary

This paper analyzes the complex issues of international jurisdiction in family law disputes with a foreign element, with a special emphasis on disputes related to parental responsibility and legal maintenance. The paper focuses on the provisions of international conventions, such as the 1996 Hague Convention on the Protection of Children and the 2007 Child Support Convention, as well as their implementation in the legal order of the Republic of Serbia through the Law on Private International Law (LPIL). In parallel, the practice of domestic courts is analyzed, which shows how criteria such as citizenship, residence and the best interests of the child are used as a basis for determining jurisdiction. In addition to the theoretical framework, the paper points to the importance of legal certainty and equal protection of children in transnational family disputes.

Key words: international jurisdiction, parental responsibility, legal maintenance, child, family disputes.

Кристина САВИЋ*

ПОЈАМ И ПРАВНИ ОКВИР ДИГИТАЛНИХ ВАЛУТА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ: О НЕКИМ АСПЕКТИМА КОРЕЛАЦИЈЕ СА КОМПАНИЈСКИМ ПРАВОМ¹

Апстракт

Развој дигиталних валута, као иновативног облика новца, представља један од најзначајнијих помака у савременом финансијском систему. Сам појам дигиталне валуте обухвата све облике новчаних јединица које постоје искључиво у електронском облику, без физичког еквивалента, а које се користе за плаћања, штедњу или инвестиције у дигиталном простору. Дигиталне валуте представљају нови облик дигиталне имовине чије је правно уређење у Републици Србији постављено Законом о дигиталној имовини из 2020. године. У раду се разматра њихова историјска генеза, појам и врсте, предности и недостаци, са посебним нагласком на њихову регулативу у области оснивања и пословања привредних друштава.

Кључне речи: дигиталне валуте, дигитална имовина, Закон о дигиталној имовини, компанијско право.

1. УМЕСТО УВОДА – О ИСТОРИЈСКОМ РАЗВОЈУ ДИГИТАЛНИХ ВАЛУТА

Глобализација као и примена дигиталних технологија условиле су промене у функционисању економије, док су начин на који је економија до сада функционисала прилагодиле новим условима. Поменуте промене одразиле су се на функционисање дигиталног тржишта. (Дамјановић & Петровић, 2023, 126) Развој дигиталних валута, као иновативног облика новца, представља један од најзначајнијих помака у савременом финансијском систему и дигиталном тржишту. Њихова историјска генеза није изолован феномен, већ производ технолошких, економских и друштвених

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, kristina.savic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-1491-2268.

¹ Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

промена које су се догодиле у другој половини 20. века. Дакле, јасно је да је више различитих фактора деловало на настанак и развој дигиталних валута током времена.

Како би се схватио тренутни статус дигиталних валута, нужно је анализирати кључне фазе њиховог развоја, почевши од првих покушаја стварања електронског новца, преко првих успешних имплементација, све до тренутних иницијатива централних банака које истражују могућност издавања дигиталних валута. Почетак развоја дигиталних валута започиње средином прошлог века, тачније почетком шездесетих година, када је настао концепт електронског плаћања у оквиру раних истраживања везаних за рачунарске мреже (Adrian&Mancini-Griffoli, 2021, 70). Потреба за електронским плаћањем настала је из убрзаног развоја рачунарских мрежа и напретка у области телекомуникација.

У том периоду, успон рачунара и прве генерације система за пренос података омогућили су стварање теоријске подлоге за развој концепта електронског плаћања, који је имао за циљ да побољша ефикасност, сигурност и брзину финансијских трансакција. Сва техничка напређивања која су се догодила у овом периоду, као што су масовно коришћење рачунара у банкама и први покушаји повезивања мрежа, створили су плодно тле за имплементацију система који би омогућили безготовинску размену вредности. Ово је значајно променило начин на који су се до тад обављале трансакције и поставило основе за развој савремених дигиталних валута.

Ипак, иницијални развој и почетак дигитализације нису примарно били усмерени на новац. Напротив, у то време, радило се више о дигитализацији постојећих финансијских инструмената, као што су чекови и новчане уплате (Peneder, 2022, 180). Међутим, први конкретни помак ка стварању новог облика валуте догодио се тек почетком деведесетих година двадесетог века, када су настале прве иницијативе за креирање електронског новца (Adrian&Mancini-Griffoli, 2021, 71).

У овом периоду дигитализација је почела да показује своје прве позитивне импликације, па је било неопходно пронаћи механизам да се и процеси плаћања новцем олакшају. Поред тога, важно је указати и на околност да је ово период када, захваљујући достигнућима интернета, у свету почиње да јача и развија се глобална размена. Трговина добија глобалне димензије, па је било неопходно пронаћи механизме да се иста олакша, односно да се редукују трансакциони трошкови, који би представљали потенцијалне баријере.

Такође, током овог периода, интернет је постао широко доступан, чиме су постављени темељи за нове облике и механизме остваривања финансијских трансакција. Иако су током овог периода постојали покушаји развоја електронског новца (попут првих *pre-paid* картица), ови покушаји нису доживели ширу примену због техничких и регулаторних изазова (Ng, 2018, 310).

На настанак и развој дигиталних валута утицали су и екстерни догађаји, попут великих економских криза. Наиме, Светска економска криза из 2008. године имала је снажан утицај на појаву и убрзан развој дигиталног новца, јер је значајно нарушила

поверење у традиционалне финансијске институције и показала слабости постојећег финансијског система. У овом периоду дошло је до колапса великих банака, те је настала потреба за интервенцијама држава кроз спасилачке пакете који су изазвали сумњу у ефикасност и правичност централизованих економских модела.

У таквом контексту, јавила се идеја о новом облику новца који би био самосталан и независан од банака и влада. Овакав новац би се базирао на принципима транспарентности, сигурности и децентрализације (De Filippi&Loveluck, 2016, 128). Упоредо са развојем криптовалута, развијао се и концепт дигиталних новчаника (*e-wallets*), који је имао за циљ да омогући корисницима дигиталног новца да безбедно чувају и користе своја средства. Иако је развој дигиталних новчаника почео раније, они су добили на значају управо после 2008. године, када је порасла тражња за алтернативним начинима управљања новцем и вршења трансакција путем интернета (Subaramaniam *et. al.*, 2020, 751). Ови новчаници омогућавају корисницима да шаљу и примају средства, плаћају робу и услуге без обзира да ли је у питању онлајн или офлајн опција, а често нуде и додатне функционалности попут конверзије валута, праћења потрошње и интеграције са банковним рачунима. Данас су дигитални новчаници присутни у различитим облицима – од апликација за паметне телефоне до хардверских решења – и представљају кључну инфраструктуру за употребу како традиционалног електронског новца, тако и криптовалута. Криптовалута која завређује највише пажње јесте биткоин. Од тренутка када је постао оперативан, систем биткоина функционише као аутономна целина заснована на транспарентним математичким и информатичким принципима (Радуловић, 2024, 382). Његов рад се одвија искључиво у складу са упутствима уграђеним у софтверски код, при чему та правила не намеће централни ауторитет. Проф. Радуловић даље наглашава да упутства не даје *“чак ни сам творац након иницијалне фазе – већ демократски организована заједница равноправних учесника у потпуно отвореној мрежи”*.

Међутим, упркос популарности криптовалута, током времена се јавила озбиљна потреба за стабилнијим обликом дигиталног новца, који би био утемељен у традиционалним финансијским структурама. Наиме, било је потребно креирати поузданију валуту. То је довело до све већег интереса централних банака, које су, суочене с растућим трендом безготовинског друштва и потребом за модернизацијом финансијског система, почеле разматрати могућност издавања дигиталних валута које би биле повезане са националним фиат новцем.

Овај развој означава прелазак од потпуно децентрализованих валута ка централизованим моделима дигиталног новца, при чему је кључни циљ очување стабилности валута и олакшавање фискалне контроле. У периоду од претходних десет година, европске и азијске централне банке почеле су развијати пројекте дигиталних валута централних банака (енгл. - *CBDC*), са циљем да одговоре на изазове које постављају приватне криптовалуте и дигитална плаћања.

Овај прелазак према издавању дигиталног новца од стране централних банака доноси нову парадигму у економији, јер централизована природа ових валута ствара могућности за бољу контролу над монетарном политиком, док истовремено настаје сигурност и стабилност у односу на волатилне криптовалуте. Управо из ових разлога је Европска централна банка (енгл. - *ECB*) започела истраживање могућности издавања дигиталног евра, што је први корак у процесу увођења државних дигиталних валута на европском континенту (Мооџи, 2021, 90).

2. ПОЈАМ И КЛАСИФИКАЦИЈА ДИГИТАЛНИХ ВАЛУТА

Појам дигиталне валуте обухвата све облике новчаних јединица које егзистирају искључиво у електронском облику, без материјалног еквивалента, а које се користе у сврху плаћања, штедње или инвестиција у дигиталном окружењу (Pshenichnikov, 2017, 77). Њихов настанак није искључива последица технолошких иновација, већ представља и одговор на потребе тржишта за бржим, ефикаснијим и трошковно повољнијим облицима трансакција, као и резултат ширих глобалних економских и регулаторних трансформација. Другим речима, реч је о кумулативном дејству различитих фактора који обликују вредност дигиталног новца и утичу на формирање савремених тржишних токова.

Класификација дигиталних валута може се спровести на основу више критеријума, при чему се као посебно значајна издваја подела на валуте које емитују централне банке и оне које функционишу без институционалне подршке државе (Rashin *et. al.*, 2024, 330). У складу са овим критеријумом, дигиталне валуте централних банака представљају инструмент монетарних власти осмишљен као одговор на растућу популарност криптовалута и безготовинских средстава плаћања. Њихова основна улога огледа се у очувању монетарног суверенитета и стабилности платних система (Mu&Mu, 2022, 200).

Систем дигиталних валута централних банака осмишљен је тако да комбинује поузданост и стабилност традиционалне валуте са ефикасношћу и брзином дигиталне технологије, чиме се настоји постићи оптимална равнотежа између иновације и институционалне контроле. Очување монетарног суверенитета кроз дигиталне валуте централних банака реализује се тиме што држава, посредством своје централне банке, задржава контролу над емисијом новца. На тај начин се ефикасно ограничава прекомерни утицај приватних дигиталних валута на домаћи монетарни систем (Brooks, 2021, 21). Услед тога, економска и монетарна политика остају у надлежности јавних институција, а не приватних корпорација или децентрализованих мрежа. Истовремено, сигурност платних система јача увођењем дигиталне валуте која је адекватно регулисана и надзирана од стране државе, што омогућава већу транспарентност трансакција, смањење ризика од превара и сајбер напада, као и

поузданост инфраструктуре плаћања у условима кризе, када је тржиште изложено повећаној рањивости.

С друге стране, приватне дигиталне валуте, нарочито криптовалуте као што су биткоин и етереум, које, као што смо претходно навели, функционишу у оквиру децентрализованих мрежа без надзора централних институција. Поред криптовалута, издваја се и специфична подгрупа позната као стабилне валуте (енгл. - *stablecoins*), које су по правилу везане за вредност фијат новца или других стабилних актива, са циљем ублажавања волатилности и олакшавања њихове примене у свакодневним трансакцијама (Fiedler&Ante, 2023, 40).

Супротно томе, централизоване дигиталне валуте, какве емитују банке и финансијске институције, омогућавају контролу новчаних токова и регулацију емисије, иако се технолошки могу заснивати на блокчејн или сродним технологијама. Управо централизација као механизам деловања смањује ризике који су карактеристични за децентрализоване валуте. Ове валуте обезбеђују стабилност и предвидивост, будући да су њихова емисија и вредност подржане институционалним гаранцијама (Milkau&Bott, 2015, 330). Пример таквих валута представљају стабилни токени (нпр. *Tether –USDT* и *USDCoin – USDC*), који се везују за вредност традиционалних валута као што је амерички долар и представљају спону између традиционалног и дигиталног финансијског система (Anteet. al., 2023).

Посебну категорију чине хибридне дигиталне валуте које комбинују елементе централизованих и децентрализованих система (Shenetal., 2021, 200). Оне омогућавају већу флексибилност и прилагодљивост у погледу трансакција, уз истовремено постојање одређеног нивоа контроле и регулације. Пример оваквих валута јесте дигитална валута коју је развила компанија *Facebook (Libra)*, касније преименована у *Diem*, чији је циљ био омогућавање глобалних микро трансакција у оквиру дигиталне платформе, уз висок степен надзора и интеграције са традиционалним финансијским системом.

Микро трансакције представљају новчане трансакције мање вредности, чији износ обично износи неколико центи или евра (Gibson et. al., 2023, 80). Најчешће се користе за куповину дигиталних добара и услуга, као што су додатни садржаји у видео-играма, приступ појединачним чланцима, функционалности у оквиру апликација или мање донације на интернету. Њихов значај огледа се у могућности монетизације садржаја и услуга на приступачан и флексибилан начин, што је нарочито релевантно у оквиру дигиталне економије. Развој електронских система плаћања и дигиталних валута омогућио је овакве трансакције, будући да традиционални системи нису били економично исплативи за трансакције ниског износа.

Разноврсност дигиталних валута указује на чињеницу да се савремено трговинско окружење налази у процесу дубоке трансформације. Традиционални модели размене вредности и поверења у великој мери уступају место новим,

децентрализованим и дигитално посредованим структурама. Ова промена, међутим, не означава крај традиционалног новца, већ трансформацију његових облика и функција у складу са захтевима савременог технолошког, економског и друштвеног контекста.

3. ДИГИТАЛНЕ ВАЛУТЕ ЦЕНТРАЛНИХ БАНАКА

Дигиталне валуте централних банака представљају нови облик новца који емитују централне банке као законито средство плаћања у дигиталном облику. За разлику од криптовалута које функционишу ван институционалног оквира, дигиталне валуте централних банака чине саставни део званичног монетарног система и имају за циљ да обезбеде стабилан, сигуран и ефикасан инструмент плаћања у условима дигиталне економије. Њихов развој представља реакцију централних банака на постепени губитак значаја готовинског новца, све већу популарност приватних дигиталних средстава размене и општи процес дигитализације финансијских токова (Keister&Sanches, 2023).

Дематеријализација новца и финансијских инструмената, од хартија од вредности до средстава плаћања, представља доминантан тренд савремене економије. Употреба готовине је у опадању, јер потрошачи све више преферирају брже, практичније и бесконтактне облике плаћања – путем мобилних апликација, картица и електронских новчаника. Ови облици плаћања смањују трансакционе трошкове и повећавају ефикасност. Поред тога, специфичне околности, попут пандемије, додатно су убрзале овај процес. У условима социјалне изолације папирни новац се посматрао као фактор ризика који може повећати могућност преношења вируса, што је електронском плаћању дало нови подстицај и значај.

Развој технологије омогућио је појаву приватних дигиталних средстава размене, као што су криптовалуте и стабилне валуте (енгл. *stablecoins*), које нуде алтернативне моделе финансијског деловања изван институционалног система. Истовремено, глобална дигитализација финансијских токова, укључујући електронску трговину, дигиталне платформе и интернет банкарство, наметнула је потребу модернизације постојећих монетарних инструмената како би они одговорили захтевима дигиталне економије. Ови процеси постављају централне банке пред изазов очувања монетарног суверенитета у новим околностима.

Концепт дигиталне валуте централне банке подразумева дигитални еквивалент папирног новца и депозита које емитује централна банка (Carapella&Flemming, 2020). У теоријској равни, ове валуте могу бити дизајниране тако да буду намењене широј јавности (грађанима и привреди) или ограничене на употребу у међубанкарским поравнањима и трансакцијама финансијских институција (Li, 2024). Главни циљ увођења дигиталних валута централних банака јесте очување монетарног суверенитета, стабилности платног система, као и унапређење

доступности и сигурности дигиталних плаћања, нарочито у условима све јачег утицаја приватних дигиталних алтернатива које нису подложне јавном надзору.

У техничком погледу, дигиталне валуте централних банака могу бити засноване на централизованим базама података које контролише сама централна банка или на технологијама попут блокчејна, у зависности од степена контроле и транспарентности који се жели постићи. Кључни изазов у дизајну ових валута јесте проналажење равнотеже између ефикасности система, заштите приватности корисника и превенције злоупотреба као што су прање новца и финансирање тероризма. С тим у вези, често се разматрају модели који омогућавају ограничену анонимност – односно систем који истовремено штити приватност крајњих корисника, али омогућава и адекватан регулаторни надзор у случајевима оправдане сумње.

Увођење дигиталних валута централних банака има далекосежне импликације на финансијски систем у целини. С једне стране, оне могу повећати финансијску инклузивност омогућавајући приступ сигурном дигиталном новцу чак и особама без банковних рачуна. С друге стране, постоји ризик од дестабилизације комерцијалних банака, посебно у кризним ситуацијама када би масовно повлачење средстава могло изазвати феномен тзв. „дигиталног банкарског јуриша“ (*digital bank run*). Због тога се разматрају механизми као што су лимити у погледу износа који појединац може поседовати, диференциране каматне стопе или хибридни модели сарадње између централних и комерцијалних банака (Sanchez-Roger&Puyol-Antón, 2021).

На основу наведеног може се закључити да дигиталне валуте централних банака далеко превазилазе оквире пуке технолошке иновације. Оне представљају покушај редефинисања улоге новца у дигиталном добу, уз очување кључних функција централног банкарства. Њихова имплементација захтева пажљиво разматрање институционалног дизајна, регулаторног оквира и социо-економских последица које ова трансформација може произвести. Институционални дизајн подразумева позиционирање дигиталне валуте централне банке унутар постојећег монетарног система и утврђивање њеног односа према другим валутама у оптицају. Регулаторни оквир, пак, обухвата успостављање прописа и надзорних механизма који ће обезбедити да дигитална валута функционише у складу са важећим правним нормама – укључујући заштиту података, спречавање прања новца и финансирања тероризма, као и обезбеђивање транспарентности и одговорности институција које њоме управљају. Социо-економске последице могу бити бројне: од промене начина штедње и потрошње грађана, преко трансформације улоге комерцијалних банака, до измена у навикама плаћања и ризика од дигиталне искључености.

Како се све већи број држава прикључује експерименталним и пилот-проектима (нпр. *e-CNY* у Кини, *e-Krona* у Шведској, дигитални евро у еврозони), постаје очигледно да дигиталне валуте централних банака заузимају централно место

у савременим расправама о будућности новца, суверенитета и финансијске стабилности.

4. ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ ДИГИТАЛНИХ ВАЛУТА

Дигиталне валуте настале су као резултат савремених технолошких иновација и еволуције монетарних система. Оне представљају значајан искорак у начину на који се новац поима, користи и регулише. Ипак, њихово увођење подразумева и потребу за стицањем нових знања и навика код корисника, како би се омогућила њихова практична примена. То у почетним фазама имплементације може довести до одређених изазова, али се дугорочно очекује да већина становништва стекне могућност коришћења дигиталних валута, што представља стратешки циљ њиховог увођења. Појава дигиталних валута у савременим економијама – било у форми криптовалута или валута које издају централне банке – доноси низ предности које редефинишу монетарне токове, платне системе и улогу државе у регулисању новчане масе. Ове предности нису ограничене искључиво на технолошки домен, већ захватају и друштвене, економске, фискалне и регулаторне сфере.

Једна од најзначајнијих предности дигиталних валута јесте унапређење ефикасности платних система. Трансакције које се одвијају дигиталним каналима реализују се брже, сигурније и уз ниже трошкове у односу на традиционалне платне механизме. Елиминацијом посредника, попут банака и платних сервиса, омогућава се директна размена вредности између учесника, чиме се смањује време обраде и ризик од грешака или злоупотреба. Ова карактеристика је посебно значајна у области прекограничних трансакција, где дигиталне валуте укидају потребу за вишеструким конверзијама и дуготрајним процедурама (Mishchenko&Naumenkova, 2021, 43).

Поред техничко-оперативних користи, дигиталне валуте имају и снажан потенцијал у сузбијању сиве економије и пореских утаја. Пошто се трансакције реализују преко дигиталних система који остављају траг, повећава се транспарентност финансијских токова и омогућава прецизнији надзор над кретањем капитала. Оваква пракса има посебан значај за фискалну политику, јер омогућава ефикасније планирање буџета, прикупљање прихода и примену пореских мера. На тај начин, дигиталне валуте могу постати важно средство у очувању макроекономске стабилности и јачању институционалне одговорности.

Још једна значајна предност огледа се у промоцији финансијске инклузије. Знатан део светске популације, нарочито у неразвијеним и руралним подручјима, нема приступ основним банкарским услугама. Правилна имплементација дигиталних валута, уз адекватну инфраструктуру, може тим категоријама омогућити улазак у финансијски систем, чак и без поседовања класичног банковног рачуна (Sapovadia, 2018, 361). На тај начин, подстиче се смањење сиромаштва, повећање социјалне мобилности и развој дигиталне писмености.

Развој дигиталних валута истовремено доприноси очувању монетарног суверенитета држава (Brunnermeier&Landau, 2022). У условима у којима приватне дигиталне валуте и глобалне технолошке платформе прете да преузму део контроле над платним системима, дигиталне валуте централних банака јављају се као институционални одговор који обезбеђује стабилност, поверење и сигурност. На тај начин државе задржавају могућност спровођења сопствене монетарне политике у складу са националним економским приоритетима, без подлагања притисцима приватних емитера или спољних тржишних утицаја (Обрадовић, *et. al.*, 2021, 22).

Међутим, упркос бројним позитивним импликацијама примене дигиталних валута, неспорно је да њихова практична употреба доводи и до појаве одређених изазова и проблема. У том контексту може се закључити да постоје извесни недостаци у њиховој примени. Ови недостаци не проистичу искључиво из технолошких аспеката, већ се одражавају и на правне, економске, друштвене и политичке димензије. Критичко сагледавање ових слабости представља неопходан корак ка објективној процени реалног дитета и могућности дигиталних валута у савременим друштвима.

Један од најизраженијих проблема јесте висока волатилност која карактерише многе криптовалуте (Almagsoosi, *et. al.*, 2022). За разлику од националних валута, чију вредност регулишу централне банке путем монетарне политике, вредност криптовалута формира се искључиво механизмима тржишта, односно односом понуде и тражње на глобалним дигиталним берзама. Као што је у раду већ истакнуто, овај модел истовремено представља и предност и недостатак децентрализације. Са једне стране, одсуство државног утицаја може бити посматрано као предност, али са друге стране, ослањање искључиво на тржишне законе доводи до екстремних осцилација у вредности, што умањује предвидивост и поверење у њих као стабилно средство размене. У условима када валута може нагло да поскупи или изгуби на вредности у кратком временском периоду, корисници је чешће доживљавају као шпекулативну инвестицију, него као средство за свакодневне трансакције, што додатно продубљује нестабилност система (Almagsoosi, *et. al.*, 2022, 242). Стога је неопходно развијати механизме који ће обезбедити већу стабилност и сигурност ових инструмената.

Питања безбедности такође представљају један од кључних извора забринутости. Иако се дигиталне валуте у јавности често перципирају као нарочито сигурне услед примене блокчејн технологије, бројни хакерски напади на дигиталне новчанике, берзе и платформе указују на рањивост целокупне инфраструктуре. Посебно је изазовно што правна регулатива у овој области још увек није у довољно развијеној фази, што значајно отежава класификацију и санкционисање оваквих инцидената. За разлику од традиционалног банкарског система, у којем постоји институционални гарант сигурности депозита, у дигиталном систему губитак средстава услед техничке грешке, крађе идентитета, фишинг напада или непрописног

чувања приватних кључева најчешће је неповратан (Benedict, *et. al.*, 2021). Овакви ризици обесхрабрују ширу јавност и ограничавају степен прихватања дигиталних валута.

Дигиталне валуте, поред тога, отварају и осетљива питања приватности и етике. Иако се често третирају као анонимне, у стварности већина трансакција оставља дигиталне трагове који се могу пратити, анализирати и користити у различите сврхе. Потпуна анонимност, коју омогућавају поједине криптовалуте, погодује прању новца, финансирању илегалних активности и избегавању пореских обавеза. С друге стране, непотпуна анонимност ствара простор за државни надзор, али истовремено отвара и ризик од злоупотреба и нарушавања људских права. Овај парадоксални однос између заштите приватности корисника и потребе за државном контролом финансијских токова један је од најсложенијих аспеката у теоријском и практичном промишљању дигиталних валута. Он у себи садржи низ изазова који се односе не само на примену савремених технологија, већ и на заштиту личних података и очување основних права појединаца.

5. ПРАВНА РЕГУЛАТИВА ДИГИТАЛНИХ ВАЛУТА У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Правна природа и статус дигиталних валута предмет су интензивне расправе како у домаћој, тако и у међународној теорији и пракси. У Републици Србији, дигиталне валуте су регулисане посебним прописом – Законом о дигиталној имовини (“Службени гласник РС”, бр. 153/2020). Овим законом дигиталне валуте се препознају као облик дигиталне имовине, али им се не признаје статус законског средства плаћања, нити девиза. Законско средство плаћања у Републици Србији је динар, што је утврђено у члану 3. Закона о народној банци Србије (“Службени гласник РС”, бр. 72/2003, 55/2004, 44/2010, 76/2012, 106/2012 и др.) Дигиталне валуте нису ни девизе, јер се оне у складу са одредбама Закона о девизном пословању дефинишу као страна готовина (новчанице и ковани новац) и депозити по виђењу и орочени депозити код банака у иностранству, изражени у страном валути. (“Службени гласник РС”, бр. 62/2006, 31/2011, 119/2012, 139/2014, 30/2018 и 44/2018 и др.)

Дакле, дигитална (виртуелна) имовина означава *“дигитални запис вредности који се може дигитално куповати, продавати, размењивати или преносити и који се може користити као средство размене или у сврху улагања, при чему дигитална имовина не укључује дигиталне записе валута које су законско средство плаћања и другу финансијску имовину, која је уређена овим законом, осим када је другачије уређено овим законом”* (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 2. ст. 1). Поред опште дефиниције дигиталне имовине, као новог аспекта имовине која може бити предмет трговинског промета, законодавац је извршио њену поделу на два облика: 1. виртуелне валуте; 2. дигитални токен.

Виртуелна валута се дефинише као *“врста дигиталне имовине коју није издала и за чију вредност не гарантује централна банка, нити други орган јавне власти, која није нужно везана за законско средство плаћања и нема правни статус новца или валуте, али је физичка и правна лица прихватају као средство размене и може се куповати, продавати, размењивати, преносити и чувати електронски”*. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 2. ст. 2.) Са друге стране, дигитални токен дефинише као *“врсту дигиталне имовине и означава било које нематеријално имовинско право које у дигиталној форми представља једно или више других имовинских права, што може укључивати и право корисника дигиталног токена да му буду пружене одређене услуге”*. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 2, ст. 3)

Пре него што у наставку рада разјаснимо ток издавања дигиталне имовине, неопходно је назначити ко се може појавити као пружалац услуга у вези са дигиталном имовином. Пружалац услуга повезаних с дигиталном имовином је правно лице које пружа једну или више услуга повезаних с дигиталном имовином утврђених у члану 3. овог закона, док је пружалац саветодавних услуга је лице које пружа искључиво саветодавне услуге повезане с дигиталном имовином. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 2, ст. 2 и ст. 3)

Издавање дигиталне имовине у Републици Србији је дозвољено увек, без обзира на то да ли је за њу сачињен и/или одобрен бели папир. Међутим, иницијална понуда дигиталне имовине, за коју није одобрен бели папир се не може оглашавати у Републици Србији, осим у складу са актом надзорног органа. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 16)

Са друге стране, у случајевима када је одобрен бели папир, који се дефинише као *“документ који се објављује приликом издавања дигиталне имовине у складу са овим законом, који садржи податке о издаваоцу дигиталне имовине, дигиталној имовини и ризицима повезаним с дигиталном имовином и који омогућава инвеститорима да донесу информисану инвестициону одлуку”*, (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 2, ст. 9) издавалац је дужан да обезбеди да сваки вид оглашавања повезаних са иницијалном понудом дигиталне имовине за коју је одобрен бели папир буде у складу са одредбама овог члана. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 18, ст. 1) Оглашавање, у смислу овог члана, односи се на огласе: 1) у вези са одређеном иницијалном понудом дигиталне имовине; 2) чији је циљ промовисање куповине дигиталне имовине, односно улагања у ту имовину. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 18, ст. 2)

Наравно, у тексту огласа треба да буде јасно назначено да се ради о огласу. Информације садржане у огласу не смеју бити нетачне, нити доводити у заблуду, и морају бити у складу са информацијама из белог папира, ако је бели папир већ објављен, односно са информацијама које треба навести у белом папиру, ако ће бели папир бити објављен, док је издавалац дужан да при оглашавању наведе да је бели папир објављен или да ће бити објављен уз информацију о томе на ком месту и на

који начин инвеститори могу да га добију. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 18, ст. 3)

Издавалац је дужан да обезбеди да бели папир садржи све информације о издаваоцу и иницијалној понуди која омогућава купцима/инвеститорима да донесу информисану одлуку која се односи на куповину/улагање у дигиталну имовину и разумеју ризике везане за иницијалну понуду и дигиталну имовину која се нуди. Бели папир обавезно садржи следеће податке и информације: 1) податке о издаваоцу, укључујући и главне учеснике у дизајнирању и развоју дигиталне имовине; 2) детаљан опис разлога за иницијалну понуду и намене средстава прикупљених иницијалном понудом; 3) податке о дигиталној имовини која се нуди, укључујући детаљан опис права и обавеза који проистичу из дигиталне имовине, податке о секундарном трговању дигиталном имовином, као и податке о количини (броју јединица) дигиталне имовине која се нуди, односно о начину одређивања количине дигиталне имовине која се нуди; 4) детаљан опис услова иницијалне понуде, укључујући и детаљан опис свих посебних услова иницијалне понуде који важе за различите категорије стичалаца, посебно у погледу дигиталне имовине коју стичу издавалац и са њим повезана лица, и праг успешности (ако постоји); 5) опис ризика везаних за издаваоца, дигиталну имовину, иницијалну понуду дигиталне имовине и спровођење пројекта који се односи на ту имовину; 6) детаљан опис техничких процедура на основу којих се врши издавање дигиталне имовине; 7) детаљан опис процедура и технологије који се примењују ради очувања сигурности новчаних средстава и дигиталне имовине прикупљене путем иницијалне понуде; 8) опис процедура које обезбеђују испуњење обавеза у вези са спречавањем прања новца и финансирања тероризма; 9) примењиви прописи и надлежност судова; 10) изјаве одговорних лица. Такође, потребно је да садржи упозорење о ризицима карактеристичним за куповину/улагање у дигиталну имовину која је предмет иницијалне понуде, док ближу садржину и додатне елементе белог папира прописује надзорни орган. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 20)

Међутим, у ситуацијама када бели папир садржи погрешне, нетачне или податке који доводе у заблуду, односно изостављене су битне чињенице, одговорност сноси издавалац и одговорно лице издаваоца, односно заступник издаваоца. Поред издаваоца, одговорност за податке из става 1. овог члана сnose: 1) независни ревизори издаваоца (друштво за ревизију, самостални ревизор и/или овлашћени лиценцирани ревизор), искључиво у вези са информацијама из финансијских извештаја који су укључени у бели папир, а обухваћени су њиховим извештајем о ревизији; 2) друго лице које преузме одговорност за тачност и потпуност информација у делу белог папира за који је преузело одговорност, искључиво у вези са тим информацијама. Бели папир мора да садржи све информације о лицима која су одговорна за тачност и потпуност информација у белом папиру. За физичко лице се наводе име, презиме и функција у правном лицу, а за правно лице се наводе пословно име, односно назив и

седиште. Бели папир мора да садржи и изјаву сваког лица које је одговорно за тачност и потпуност информација у белом папиру да су, према његовим сазнањима, информације у белом папиру у складу са чињеницама, као и да нису изостављене чињенице које би могле да утичу на тачност и потпуност белог папира. Након подношења захтева за одобрење објављивања белог папира, исти може бити одобрен, одбачен или одбијен. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 21)

Када је реч о дигиталним токенима, Комисија за хартије од вредности надлежна је за издавање дозвола за пружање услуга повезаних са њима. Ради ефикаснијег спровођења закона, Комисија за хартије од вредности донела је подзаконски акт, односно Правилник о спровођењу одредаба Закона о дигиталној имовини које се односе на давање дозволе за пружање услуга повезаних с дигиталним токенима и сагласности Комисије за хартије од вредности“. (“Службени гласник РС”, бр 69/2021-46)

6. О НЕКИМ АСПЕКТИМА КОРЕЛАЦИЈЕ ДИГИТАЛНИХ ВАЛУТА И КОМПАНИЈСКОГ ПРАВА

Правна регулатива дигиталних валута се не може посматрати као изолован феномен, већ се мора довести у корелацији са правилима компанијског и трговинског права. Према одредбама Закона о привредним друштвима (Службени гласник РС, бр. 36/2011 и др.) *привредно друштво је правно лице које оснивају једно или више лица ради обављања делатности ради стицања добити.* (Закон о привредним друштвима, 2011, чл. 2, ст. 1). У том смислу, сви субјекти који се баве пословима повезаним са дигиталним валутама (нпр. криптомењачнице, брокерске платформе), морају бити организовани у форми привредног друштва, где се у пракси најчешће оснивају у форми Д.О.О. или А.Д., имајући у виду њихову делатност, обим пословања и услове које прописују финансијски регулатори.

У контексту делатности привредног друштва, Закон о привредним друштвима предвиђа да *“привредно друштво може обављати делатности које нису законом забрањене и које су уписане у регистар привредних субјеката”*. (Закон о привредним друштвима, 2011, чл 5, ст. 1). Закон даље прецизира да *“ако је за обављање одређене делатности потребно одобрење, односно дозвола државног органа, друштво може да обавља ту делатност тек након добијања одобрења, сагласности или дозволе”*. (Закон о привредним друштвима, 2011, чл. 7, ст. 2) У корелацији са дигиталним валутама претходно наведено значи да је пружање услуга у вези са њима допуштено, уколико је делатност као таква уписана у прописани регистар и уколико је дозвола за њено обављање дата од стране Народне банке Србије и Комисије за хартије од вредности.

Надаље, *“виртуелне валуте се не могу уносити као улог у привредно друштво, већ се могу конвертовати (заменити) за новац и као новчани улог уплатити у*

друштво, док неновчани улози у привредно друштво могу бити у дигиталним токенима који се не односе на пружање услуга или извршење рада". Изузетно од става 2. овог члана, *"неновчани улози у ортачко и командитно друштво могу бити и у дигиталним токенима који се односе на пружање услуга или извршење рада"*. (Закон о дигиталној имовини, 2020, чл. 14) На тај начин се обезбеђује да основни капитал друштва остане у облику традиционалне имовине – новца, ствари или имовинских права – чиме се чува стабилност компанијскоправних односа и спречавају ризици који би могли настати услед високе волатилности дигиталних валута. (Стојановић, 2021, 100) Посебан значај има и питање заштите повериоца. Пошто вредност дигиталних валута није стабилна, њихово прихватање као улога могло би довести у питање правну сигурност пословних односа. Због тога законодавац инсистира на томе да капитал друштва буде изражен у стабилнијим облицима имовине, што је у складу са основним принципима компанијског права (Кнежевић & Vukadinović, 2021, 88).

Све наведено показује да је веза дигиталних валута и компанијског права у Србији јасно постављена, али у значајној мери ограничена. Законодавни оквир усмерава примену дигиталних валута ка тржишним и инвестиционим активностима, а не ка директној интеграцији у капиталне структуре привредних друштва. Нагласак је на обезбеђивању правне сигурности, транспарентности и стабилности привредног система, што је нарочито важно имајући у виду високу волатилност дигиталних валута и потенцијалне ризике по повериоце. Овакав приступ омогућава предузећима да користе дигиталне валуте у оквиру пословних операција и финансијских услуга, уз очување доследности принципима компанијског права и заштите економског поретка.

7. ЗАКЉУЧАК

У условима када је економија на глобалном нивоу претрпела разноврсне промене, дигиталне валуте, као један од узрока тих промена, успешно су пронашле своју примену и у кризним временима. Наиме, током пандемије *Covid – 19*, која је негативни утицала на економске токове, смањила агрегатну понуду и тражњу на минимум, а општу потрошњу свела само на основне потребе (Петровић, 2021, 70) дошло је, са друге стране, до значајног пораста у употреби дигиталних валута, како у Републици Србији, тако и у свету.

Дигиталне валуте представљају један од најзначајнијих иновација у савременом финансијском систему, са потенцијалом да трансформишу начин обављања плаћања, инвестирања и трговине. У Републици Србији, правни оквир успостављен Законом о дигиталној имовини обезбеђује транспарентност и сигурност у промету дигиталних валута, али и јасно одваја њихову примену од традиционалног капитала у привредним друштвима. Овакво решење штити стабилност тржишта и повериоце, али истовремено омогућава предузећима и инвеститорима да користе дигиталне валуте у инвестиционе и финансијске сврхе.

Иако дигиталне валуте носе одређене ризике, посебно због волатилности и потенцијала за злоупотребу, њихова правилна регулатива и контролисано укључивање у економске токове могу значајно допринети развоју финансијских технологија и дигиталне економије у Србији. Будући развој ове области захтева континуирано праћење и усклађивање са међународним стандардима како би се одржала равнотежа између иновација и правне сигурности. Дигиталне валуте тако представљају не само изазов, већ и могућност за модернизацију финансијског система и развој нових облика економских трансакција, док даљи правци правне регулативе дигиталних валута морају ићи у правцу постизања конкурентности привреде Републике Србије. (више о овоме вид. у: Јововић, 2019, 83)

ЛИТЕРАТУРА

- Adrian, T. & Mancini-Griffoli, T., 2021., The rise of digital money, *Annual Review of Financial Economics*, 13(1), pp.57–77, DOI: 10.1146/annurev-financial-101620-063859;
- Almagsoosi, L. Q. K., Abadi, M. T. E., Hasan, H. F. & Sharaf, H. K., 2022. Effect of the volatility of the crypto currency and its effect on the market returns, *Industrial Engineering & Management Systems*, 21(2), pp.238–243, DOI: 10.7232/iems.2022.21.2.238;
- Ante, L., Fiedler, I., Willruth, J. M. & Steinmetz, F., 2023. A systematic literature review of empirical research on stablecoins. *FinTech*, 2(1), pp.34–47. DOI: 10.3390/fintech2010003 ;
- Brunnermeier, M. K. & Landau, J. P., 2022. *The digital euro: policy implications and perspectives*. *European Parliament*, доступно на: European Parliament;
- Carapella, F. & Flemming, J., 2020. *Central bank digital currency: A literature review*. *Federal Reserve Board*, DOI: 10.17016/2380-7172.2790;
- Fiedler, I. & Ante, L., 2023. *Stablecoins*. In: *The Emerald Handbook on Cryptoassets: Investment Opportunities and Challenges*, pp.93–105. Emerald Publishing Limited;
- Gibson, E., Griffiths, M. D., Calado, F. & Harris, A., 2022. *The relationship between videogame micro-transactions and problem gaming and gambling: A systematic review*. *Computers in Human Behavior*, 131, p.107219, DOI: 10.1016/j.chb.2022.107219;
- Klein, M., Gross, J. & Sandner, P., 2020. The digital euro and the role of DLT for central bank digital currencies, *Frankfurt School Blockchain Center Working Paper*.
- Knežević, G., & Vukadinović, S. 2021. *Kompanijsko parvo*, Beograd, Službeni glasnik.
- Li, Y., 2024, November. The Influence Pathways and Impacts of Retail and Wholesale Central Bank Digital Currencies on Financial Stability, In: *Proceedings of the 3rd International Conference on Financial Innovation, FinTech and Information Technology (FFIT 2024)*, pp.145;

Milkau, U. & Bott, J., 2015. Digitalisation in payments: From interoperability to centralised models?. *Journal of Payments Strategy & Systems*, 9(3), pp.321–340. DOI: 10.2139/ssrn.2636714;

Mishchenko, V. & Naumenkova, S., 2021. The impact of digital currency on the transformation of monetary policy, *Three Seas Economic Journal*, 2(4), pp.43–48;

Mooij, A.A., 2021. *European Central Bank Digital Currency: the Digital Euro. What Design of the Digital Euro Is Possible Within the European Central Bank's Legal Framework?*

Mu, Y. & Mu, A., 2022. *CBDC: Concepts, benefits, risks, design, and implications. Benefits, Risks, Design, and Implications;*

Ng, D., 2018. Evolution of digital payments: Early learnings from Singapore's cashless payment drive, *Journal of Payments Strategy & Systems*, 11(4), pp.306–312;

Obradović, Lj., Grubišić, Z. & Gojković, B., 2021. *Uticaj digitalnih valuta na monetarnu politiku i bankarski sektor: pregled literature;*

Peneder, M., 2022. Digitization and the evolution of money as a social technology of account, *Journal of Evolutionary Economics*, 32(1), pp.175–203;

Sanchez-Roger, M. & Puyol-Antón, E., 2021. Digital bank runs: A deep neural network approach. *Sustainability*, 13(3);

Sapovadia, V., 2018. *Financial inclusion, digital currency, and mobile technology. In: Handbook of Blockchain, Digital Finance, and Inclusion, Volume 2*, pp.361–385;

Shen, M.L., Lee, C.F., Liu, H.H., Chang, P.Y. & Yang, C.H., 2021. An effective hybrid approach for forecasting currency exchange rates, *Sustainability*, 13(5), pp.2761;

Subramaniam, K., Kolandaisamy, R., Jalil, A.B. & Kolandaisamy, I., 2020. The impact of E-Wallets for current generation, *J. Adv. Res. Dyn. Control Syst*, 12(1), pp.751–759;

Дамјановић, Г., Петровић, Д., 2023. Интелектуална својина као основ развоја дигиталне економије, *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, 125-135;

Јововић, Д., 2019. Концепт националне конкурентности у економији знања, *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, 81-96;

Петровић, Д., 2021. Економија у доба SARS-CoV-2, *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, 65-79;

Радуловић С., 2021. BITCOIN AND CRYPTOCURRENCY CLAUSES, *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Нишу*, бр. 93, 29-44;

Стојановић, Д. 2021. *Правни положај виртуелних валута у Србији*, Београд: Правни факултет;

Закон о привредним друштвима (“Службени гласник РС”, бр. 36/2011 и др);

Закон о дигиталној имовини (“Службени гласник РС”, бр. 153/2020);

Закон о девизном пословању (“Службени гласник РС”, бр. 62/2006, 31/2011, 119/2012, 139/2014, 30/2018 и 44/2018 и др);

Закон о народној банци, (“Службени гласник РС”, бр. 72/2003, 55/2004, 44/2010, 76/2012, 106/2012 и др);

Правилник о спровођењу одредаба Закона о дигиталној имовини које се односе на давање дозволе за пружање услуга повезаних с дигиталним токенима и сагласности Комисије за хартије од вредности (“Службени гласник РС”, бр 69/2021-46).

Kristina SAVIĆ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, kristina.savic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0002-1491-2268.

THE CONCEPT AND LEGAL FRAMEWORK OF DIGITAL CURRENCIES IN THE
REPUBLIC OF SERBIA: SOME ASPECTS OF CORRELATION WITH CORPORATE
LAW

Summary

The development of digital currencies, as an innovative form of money, represents one of the most significant shifts in the modern financial system. The concept of digital currency encompasses all forms of monetary units that exist exclusively in electronic form, without a physical equivalent, and are used for payments, savings, or investments in the digital space. Digital currencies represent a new form of digital assets, whose legal regulation in the Republic of Serbia is established by the Digital Assets Act of 2020. This paper examines their historical genesis, concept and types, advantages and disadvantages, with a particular emphasis on their regulation in the area of establishment and operations of business entities.

Key words: digital currencies, digital assets, Digital Assets Act, corporate law.

Милан СМКИЋ*

НАЧЕЛА СПОРАЗУМА О ТРГОВИНСКИМ АСПЕКТИМА ПРАВА ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ У ИНТЕРАКЦИЈИ СА ЉУДСКИМ ПРАВИМА¹

Апстракт

Након што је протекло 30 динамичних година од ступања на снагу Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине (*Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights- TRIPS*) у теорији и пракси се и даље оштро полемисе о дометима и утицају овог споразума. Оригинално, Споразум о трговинским аспектима правима интелектуалне својине настао је услед вишедеценијских напора рундама мултилатералних преговора како би се превазишли бројни изазови у глобалној заштити и примени права интелектуалне својине између држава, који су се окончали стварањем Светске трговинске организације 1995. године.

Рад је посвећен анализи и приказу основних начела на којима почивају одредбе Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине која су део заштите титулара права интелектуалне својине на међународном нивоу, али и део бројних изазова у примени одредаба овог споразума у односу на ширу породицу људских права.

Кључне речи: интелектуална својина, TRIPS споразум, промет интелектуалних права, људска права.

* Сарадник у настави, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, milan.smikic@pr.ac.rs, ORCID: 0009-0003-3650-3128.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

1. УВОДНА РАЗМАТРАЊА

Споразум Светске трговинске организације (у даљем тексту СТО) о трговинским аспектима права интелектуалне својине (TRIPS) надовезује се на дугу традицију заштите права интелектуалне својине у националним законодавствима тржишних економија.

Много пре појаве TRIPS споразума, постојао је широк спектар различитих међународних уговора о интелектуалној својини. Недостаци у међународном систему интелектуалне својине, посебно у вези са нивоом заштите титулара и спровођења законских решења, довели су до одлуке држава потписница Општег споразума о царинама и трговини (GATT-а) да препусте нормативне активности СТО у погледу трговинских аспеката заштите интелектуалне својине (Cottier, 2005, 3).

Од осам рунди мултилатералних трговинских преговора под окриљем Општег споразума о царинама и трговини (GATT), Уругвајска рунда (1986–1994) била је најдужа и најдалекосежнија. У њој је учествовало 125 земаља, а њено деловање је било необично широко јер је обухватало преговоре о трговини услугама, као и о одредбама које се односе на право интелектуалне својине (*Intellectual Property Rights*), што су биле области које је мултилатерални трговински систем избегавао од оснивања GATT-а 1947. године.

Преговори о јединственом начину заштите носилаца права интелектуалне својине били су вођени дубоко укорењеним осећајем незадовољства Сједињених Америчких Државама (САД) стањем заштите интелектуалне својине на светском нивоу, посебно због широко распрострањеног кршења ауторскоправних норми и пиратерије која се јављала у бројним земљама у развоју упркос постојању међународних уговора чија је сврха да такве активности санкционишу.²

Уз подршку Европске уније (ЕУ) и Јапана, САД³ су се снажно залагале да се трговински аспект права интелектуалне својине уврсти у агенду мултилатералних преговора Уругвајске рунде (Saggi, 2016, 433). Ови мултилатерални преговори о правима интелектуалне својине на крају су кулминирали у облику Споразума о

² Иницијативу су на крају иницирале процене САД-а да је њихова привреда претрпела губитке од око 24 милијарде долара те 1986. године као резултат неадекватне заштите интелектуалне својине и инвестиција у овој области. У то време, нису биле доступне процене за друге земље, посебно за европске индустрије. У почетку, Европска заједница је оклевала да се обавезе по овом питању, али током преговора, постепено је постала један од главних заступника са САД. Видети више: Frederic M. Abbott, *Protecting First World Assets in the Third World: Intellectual Property Negotiations in the GATT*, 22 *Vanderbilt Journal Of Transnational Law* 689 (1989).

³ Поред наведених држава, САД је имала снажну подршку Шведске, Финске, Норвешке, Швајцарске, Канаде, Аустралије, Новог Зеланда, Сингапура, Малезије, Колумбије и Уругваја тако је дошло до шире подршке за усвајање једног свеобухватног споразума о промету права интелектуалне својине.

трговинским аспектима права интелектуалне својине (TRIPS) који је најцеловитије уредио материју промета права интелектуалне својине све до данас.

Иако је TRIPS-у претходило неколико међународних уговора о правима интелектуалне својине, он је био јединствен по томе што је од свог настанка био саставни део јединствене природе Светске трговинске организације (СТО). Као резултат тога, TRIPS је постао први значајан међународни уговор о правима интелектуалне својине који је у потпуности подржан снажним механизмом за решавање спорова. Генерално говорећи, TRIPS обавезује све земље чланице СТО – без обзира на њихов степен економске развијености и технолошке могућности – да усвоје и спроводе одређене минималне стандарде заштите права интелектуалне својине. Али пошто је већина развијених земаља већ имала релативно висок ниво заштите права интелектуалне својине пре TRIPS-а, главни практични ефекат TRIPS-а био је да мотивише земље у развоју да ускладе своје прописе о правима интелектуалне својине са прописима високо развијених земаља као што су САД и Јапан (Saggi, 2016, 434).

Финални акт Уругвајске рунде садржи текстове 16 постигнутих споразума и то: 1) Споразум о оснивању Светске трговинске организације, 2) Општи споразум о царинама и трговини ГАТТ – 1994., 3) Споразум Уругвајске рунде уз ГАТТ, 4) Споразум о техничким баријерама у трговини, 5) Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине, 6) Општи споразум о трговини услугама и други (Вукадиновић, 2021, 126-127)⁴.

Ипак, Уругвајска рунда је у академској заједници оцењена као нешто што је створило „развојни дефицит“ првенствено зато што је резултирала усвајањем TRIPS-а. Бразил, Индија и Кина нису биле једине државе у развоју које су се противиле решењима TRIPS-а, међу осталим чиниоцима владао је широко распрострањен скептицизам у вези са ширењем мултилатералног трговинског система у осетљиву област интелектуалне својине, тако се може рећи да се сенка сумње надвија над TRIPS-ом чак и данас (Watal & Taubman, 2015, 5).

Са становишта типичне земље у развоју, TRIPS је перципиран као неповољан договор због очекивања да ће јачање националне заштите права интелектуалне својине подићи домаће цене повећањем тржишне моћи носилаца права интелектуалне својине, а да то не би имало значајан утицај на динамику глобалних иновација, будући да су тржишта интелектуалне својине мање развијених земаља представљала релативно безначајан део светског тржишта.

Трансформација економије од оне која је била заснована на радно интензивним инвестицијама, до економије засноване на знању и иновацијама, створила је конкретније друштво. Међутим, трансформација економије и друштва,

⁴ Поред финалног текста на око 550 страна, резултати Уругвајске рунде преговора су садржани у материјалима на преко 30.000 страница, од чега Споразум о оснивању СТО заузима око 430 страна.

није могућа без развијене интелектуалне својине. Са друге стране, право интелектуалне својине, прати развој технологије (Дамјановић & Петровић, 2023, 129).

TRIPS је имао за циљ да постави минималне стандарде у вези са трговинским аспектима интелектуалне својине, иако под економским и политичким изговорима промовисања једнаких услова у међународној трговини (Crown, 2011, 95).

Споразумом о трговинским аспектима права интелектуалне својине као и код Општег споразума о царинама и трговини, заштита права интелектуалне својине у трговинском промету заснована је на **принципима националног третмана** (*National Treatment*), **највећег повлашћења** (*Most Favored Nation Treatment*) и **принципу технолошког прогреса** (Вукадиновић, 2021, 133).

2. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ О TRIPS СПОРАЗУМУ

Као што смо претходно навели, TRIPS споразум је закључен као један од тридесет вишестраних споразума којима је реформисан светски систем слободне трговине, заснован на Општем споразуму о трговини и царинама (GATT).⁵ У оквиру исте реформе, установљена је Светска трговинска организација (СТО) у оквиру које је формиран Савет TRIPS-а надлежан за надзор над спровођењем ове међународне конвенције као и да омогући државама чланицама да се консултују о питањима у вези са трговинским аспектима права интелектуалне својине (Марковић & Поповић, 2019, 358).

Једина организација која се бавила међународном заштитом интелектуалне својине, до закључивања Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине, била је Светска организација за интелектуалну својину (у даљем тексту WIPO⁶). Због различите перцепције улоге интелектуалне својине у процесу

⁵ На Конференцији УН у Женеви 1947. године, као резултат неуспелих напора на стварању Међународне трговинске организације, сачињен је текст Општег споразума о царинама и трговини (енг. General Agreement on Tariffs and Trade) који су потписали представници 23 земље. GATT и данас представља основу мултилатералног уређења међународне трговине као саставни део споразума Светске трговинске организације (СТО).

СФРЈ је ратификовала текст GATT-а 26. јула 1966. године (*Службени лист СФРЈ – Међународни уговори бр. 12/66*), али како се СР Југославија није сматрала сукцесором СФРЈ, она није аутоматски постала чланица СТО по њеном оснивању 1995. године. Република Србија се данас налази у поступку приступања док су све државе чланице ЕУ као и ЕУ примљене у СТО, изузев Републике Србије и Босне и Херцеговине. Видети више о свим државама чланицама СТО https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm, 22.08.2025.

⁶ Послове који се односе на ауторско и њему сродна права, као и на право индустријске својине, на међународном плану врши Светска организација за интелектуалну својину (енг. *World Intellectual Property Organization*).

WIPO је основана на Дипломатској конференцији о интелектуалној својини одржаној од 11. јуна до 14. јула 1967. године у Стокхолму. Од 19. октобра 1977. године је регистрована као једна од укупно 16 специјализованих агенција Уједињених нација. Конвенцијом о оснивању

економског развоја, крајем XX века, у оквиру WIPO-а није постојала могућност увођења глобалних стандарда за ефикасно спровођење права интелектуалне својине, а глобална природа технолошких истраживања захтевала је креирање нових наднационалних решења, чији ће суштински задатак бити стварање равноправних услова за међународну конкуренцију и развој међународне трговине (Дамјановић, 2024, 100).

Споразум TRIPS је детаљан и опсежан споразум који се састоји од 73 члана подељених у 7 поглавља. Први део Споразума се састоји од општих одредби и основних принципа.

Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине, укључујући и трговину кривотвореном робом, чини **Анекс 1Ц Споразума из Маракеша**⁷, којим се установљава Светска трговинска организација, који је закључен 15. априла 1994. године и ступио је на снагу 1. јануара 1995. године (Члан 1 (I) Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине).

TRIPS споразум обавезује све државе чланице Светске трговинске организације (СТО) да су се приступањем Споразуму о оснивању (Основни споразум) обавезале да прихвате и Споразум о трговинским аспектима права на интелектуалну својину (TRIPS).

Споразум о трговинским аспектима права интелектуалне својине се, у зависности од права која регулише, ослања на одредбе конвенција које су усвојене пре његовог усвајања, а међу најзначајнима су: **Париска конвенција о заштити индустријске својине** (1967. године), **Бернска конвенција за заштиту књижевних и уметничких дела** (1971. године), **Римска конвенција о заштити уметника извођача, произвођача фонограма и радиодифузних организација** (1961. године) и **Уговор о интелектуалној својини у вези са интегрисаним колима** (1989. године).

TRIPS споразум регулише следеће области права интелектуалне својине: ауторско и сродна права (чл. 9 (I) Споразума), жигове (чл. 15 (II) Споразума), географске ознаке (чл. 22 (III) Споразума), индустријски дизајн (чл. 25 (IV) Споразума), патенте (чл. 27 (V) Споразума), топографије интегрисаних кола (чл. 35

ове међународне организације прецизирано је да она има за циљ да унапређује заштиту интелектуалне својине у свету кроз сарадњу са државама као и са другим међународним организацијама. Окупља 194 државе чланице са седиштем у Женеви, <https://www.wipo.int/en/web/about-wipo>, 22.08.2025.

⁷ Остали Анекси Споразума из Маракеша односе се на трговину робом (Анекс 1А) и услугама (Анекс 1Б), трговинске аспекте права и интелектуалне својине (Анекс 1Ц), поступке за решавање спорова међу чланицама (Анекс 2) и правила за преиспитивање трговинских политика чланица (Анекс 3).

Након престанка важења два споразума крајем 1990-их, Анекс 4 Маракешког споразума садржи два „плурилатерална“ трговинска споразума који се примењују само међу одређеним чланицама: Споразум о трговини цивилним ваздухопловима и Споразум о јавним набавкама. Видети више, целокупни текст Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине, https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf, 25.08.2025.

(VI) Споразума), заштиту неоткривених информација (чл. 39 (VII) Споразума) и контролу праксе ограничавања конкуренције код уговора о лиценци (чл. 40 (VIII) Споразума)⁸.

Као што су писци Споразума у Преамбули⁹ навели, основни смисао TRIPS Споразума је да смањи поремећаје и сметње у међународној трговини узимајући у обзир потребу за унапређењем ефикасне и одговарајуће заштите права интелектуалне својине, и да на мултилатералном нивоу регулише адекватну заштиту интелектуалне својине, али тако да ова регулатива не постане баријера слободној трговини, већ, напротив, да буде њен подстицај.

TRIPS споразумом је учињен изузетан напор да се спорови у вези са трговинским аспектима права интелектуалне својине решавају путем мултилатералних поступака. Чланице TRIPS споразума могу, али нису обавезне, да примене у свом законодавству обимнију заштиту него што се то захтева овим Споразумом, под условом да таква заштита није у супротности са одредбама овог Споразума. Чланице су слободне да саме одреде одговарајући начин примењивања одредби овог Споразума у оквиру свог властитог правног система и праксе (Јелисавац, 2004, 16).

3. ОСНОВНА НАЧЕЛА TRIPS СПОРАЗУМА

3.1. Национални третман (*National Treatment*)

У члану 3 TRIPS Споразума захтева се од држава чланица да „држављанима других држава чланица пруже третман који није мање повољан од оног који дају својим држављанима у погледу заштите права интелектуалне својине“ (TRIPS Споразум, чл. 3 (I)).

Обавеза се протеже на све делове Споразума, укључујући доступност, стицање, обим, одржавање и спровођење заштите права интелектуалне својине, као и она питања која утичу на употребу права интелектуалне својине која су посебно обрађена у Споразуму.

Формулација ове одредбе одступа од члана 2 Париске конвенције који захтева једнак третман (исту заштиту), и ако су у практичне сврхе, разлике између две одредбе ограничене (Bodenhausen&Hendrik, 1968, 114). И ако третман који није мање повољан, у теорији и пракси, дозвољава обрнуту дискриминацију (фр. *discrimination à rebours*) у корист страних држављана, закони о интелектуалној својини обично предвиђају, као апстрактна правила, једнаку заштиту свих носилаца права подједнако и не

⁸ Видети више о тексту TRIPS Споразума, Завод за интелектуалну својину Републике Србије, <https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/trips.pdf>, 26.08.2025.

⁹ Видети Преамбулу Споразума https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf, 26.08.2025.

привилегију нити стављају у неповољан положај држављане, и ако постоје изузеци од овог налаза.¹⁰

Штавише, члан 3 Париске конвенције предвиђа једнаку заштиту и држављана који бораве у земљама које нису чланице, чиме се проширује заштита изван TRIPS Споразума (чл. 3 Париске конвенције за заштиту индустријске својине од 1883).

Поштовање начела националног третмана према члану III GATT-а примењује се и у погледу поступака који утичу на увоз производа заштићених правима интелектуалне својине (Општи споразум о царинама и трговини, чл. 3). GATT панел је утврдио да је код двоструког система правне заштите теже бранити случајеве у којима се доказује повреда производа из увоза него повреда домаћих производа, што представља повреду члана III GATT -а.

Међутим, бројна права интелектуалне својине у области ауторских права остају подложна захтеву реципроцитета. Тада се **национални третман** права гарантује само ако се примењују међусобно од предметних страна. Такви изузеци се помињу у члану 3 (I)TRIPS-а, а одговарајућа правила су садржана у члановима 6 (I) и члану 20 **Бернске конвенције** и члану 13 и члан 16 **Римске конвенције** (Закон о потврђивању Римске конвенције о заштити извођача, произвођача фонограма и установа за радиодифузију, 2002, чл. 13 и чл. 16). Она се у суштини односе на претежно европски систем држава за наплату ауторских права којим аутори и извођачи добијају накнаду на основу чланства и укупног прихода од промета тих права, а не на основу појединачних уговора.

Члан 3 ст. 2 Споразума TRIPS одређује оне изузетке који се односе на судске и управне поступке, укључујући назначење адресе за доставу или именовање заступника за стране држављане носиоце права (што не постоји за лица са пребивалиштем), чиме се олакшава комуникација са властима.

Изузеци су дозвољени када је то неопходно да би се обезбедило поштовање закона и прописа који нису у супротности са Споразумом, и не треба их примењивати на начин који представља прикривено ограничење трговине, јер је њихова формулација изузетно уска. Обавезе именовања заступника су уобичајене у свим областима права интелектуалне својине где је неопходна регистрација, као што су жигови или патенти, и тешко је схватити зашто би требало да буду ограничене на изузетке наведене у ставу 1 одредбе. Текст као да не одражава сврху одредбе и треба га читати у њеном општем контексту како би обухватио сва права која подлежу регистрацији (Cottier, 2005, 44).

¹⁰ На пример, САД захтевају од својих држављана да „пријаве“ своја ауторска права пре него што поднесу тужбу, али не и од страних држављана (упореди 17 U.S.C. § 411(a), *Murray Hill Publications, Inc. против ABC Communications, Inc.*, 264 F.3d 622, 630 (2001).); и захтева од држављана да користе своје заштитне знакове у трговини у Сједињеним Државама пре него што је регистрација могућа, али не намећу никакав захтев за коришћење страним држављанима (упореди 15 U.S.C. § 1051).

3.2. Начело најповлашћеније нације (*Most Favored Nation*)

Клаузула најповлашћеније нације је уговорна одредба којом се свака уговорна страна обавезује да ће признати другој страни уговорници у одређеној области узајамних односа права, преимућства, повластице и олакшице које је она пружила или ће убудуће пружити било којој трећој држави (Здравковић, 2015, 353).

Самом одредбом о најповлашћенијој нацији не одређују се конкретне повластице и остале привилегије које се признају сауговарачу¹¹, већ само област у којој ће важити. У том смислу, одредба о највећем повлашћењу је неодређена и у међународну трговину уноси елемент неизвесности.

Неизвесност постоји у погледу мера које ће односна држава предузети као и у погледу конкретних повластица које ће бити одобрене трећим државама. Положај најповлашћеније нације значи нешто друго од онога што би се дословним тумачењем речи могло подразумевати, то није никакво повлашћивање једне државе у односу на друге државе. Супротно, то је практично изједначавање земаља и спречавање привредне дискриминације (Ђуровић, 2004, 47).

Држава којој је одобрен статус најповлашћеније нације није у односу на треће државе заиста добила најповлашћенији положај, напротив она је само изједначена са трећим државама. Штавише, држава која је уговорила статус најповлашћеније нације је слободна да заводи све рестриктивне и прохибитивне мере у спољној трговини ако се оне примењују подједнако и према трећим државама. Због тога је за стварну садржину ове клаузуле и њено практично функционисање неопходно паралелно да постоји бар још један уговорни однос, осим у случају када се повластице одобравају непосредно на основу националног законодавства (Вукадиновић, 2021, 89).

За разлику од свих других конвенција о праву интелектуалне својине, **члан 4 Споразума** укључује примену третмана најповлашћеније нације. Ова обавеза одражава утицај члана I ГАТТ-а и обавезује све стране да одмах и безусловно прошире привилегије дате једној чланици на све остале чланице СТО. Важно је напоменути да се одредба не ограничава само на обавезе TRIPS Споразума, већ се протеже на сву заштиту дату интелектуалној својини, са изузетком права извођача, произвођача фонограма и радиодифузних организација која нису обухваћена TRIPS Споразумом (TRIPS Споразум, чл. 4 (с)).

Одредба о најповлашћенијој нацији јача, посебно, положај мањих земаља у односу на велике трговинске силе на трећим тржиштима. Као резултат TRIPS Споразума и његове клаузуле о најповлашћенијој нацији, једностране праксе или билатерални споразум закључен између две чланице, којим се даје и пружа већа

¹¹ Прегледом домаће литературе може се увидети да поједини аутори (Вукадиновић, Ђуровић, Ћирић) истичу ову занимљиву контрадикторност између језичког значења и праве садржине овог принципа.

заштита („TRIPS-плус“) или олакшавају поступци регистрације, морају се проширити на све чланице како би се избегла било каква некомпатибилност са обавезама TRIPS.

Члан 4 даље предвиђа низ набројаних изузетака од режима најповлашћеније нације, који се односе на привилеговану, неспецифичну за права интелектуалне својине, судску помоћ или спровођење закона. Поново, одредба се односи на релевантне привилегије садржане у Бернској конвенцији и Римској конвенцији које предвиђају реципроцитет и које, логично, не само да искључују национални третман, већ и режим најповлашћеније нације (Cottier, 2005, 45).

Ипак, TRIPS Споразум је ограничио примену начела најповлашћеније нације, прописујући да обавеза примене овог начела не постоји у погледу права која проистичу из међународних конвенција које су биле **на снази пре ступања** на снагу TRIPS Споразума, под условом да та права не представљају неоправдану дискриминацију држављана одређене друге државе чланице (TRIPS Споразум, чл. 4 (d)).

4. ПРАВО ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СВОЈИНЕ У ОКВИРУ ПОРОДИЦЕ ЉУДСКИХ ПРАВА

Више разлога објашњава зашто је однос између људских права и права интелектуалне својине почео да привлачи значајну пажњу тек крајем XX века. Међу њима, прво место би заузело усвајање TRIPS Споразума (1994. године). Споразум не само да је повезао интелектуалну својину и међународну трговину, већ је и отворио нову еру у историји интелектуалне својине, тзв. глобалну еру¹², коју карактерише глобализација релативно високих минималних стандарда заштите (Seuba, 2016, 466).

TRIPS Споразум је такође потврдио да је интелектуална својина релевантна са становишта људских права. По први пут, међународни уговор је обухватио скоро све аспекте заштите интелектуалне својине, што је јасно показало потенцијални утицај интелектуалне својине на широк спектар општег добра. Штавише, такође је било јасно да је TRIPS само основа за будуће споразуме који јачају заштиту интелектуалне својине.

С једне стране, право интелектуалне својине заснива се на равнотежи приватних и јавних интереса, што подразумева разматрање друштвених интереса. Међутим, оно је првенствено осмишљено као инструмент за промоцију културног и технолошког развоја (Cabanellas, 2004, 16), а не као утицај одбране природних права проналазача и аутора, осим у неким лоше конципираним законима о интелектуалној својини (Draho, 2001, 28).

¹² Видети: Draho, “*The Universality of Intellectual Property Rights: Origins and Development*,” WIPO (ed.), *Intellectual Property Rights and Human Rights, A Panel Discussion to commemorate the 50th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights*, Geneva, WIPO, 1999.

Иако уговори које спроводе WIPO и TRIPS циљају на права аутора и проналазача, разлог не лежи у тврдњама о урођеним потребама или особинама људских бића, већ проистичу из напора да се створе механизми за остваривање наводних економских и инструменталних користи од заштите интелектуалне својине (Helfer, 2003, 50). С друге стране, у последњој деценији XX века заједница за људска права постала је свесна утицаја права интелектуалне својине на задовољавање основних потреба.

Тако је појава права интелектуалне својине – и његова блиска веза са ширим и моћнијим међународним трговинским правом – подстакла интересовање за утицај првог на низ основних права.

И ако се законодавство материје о људским правима и интелектуалној својини могло развијати различитим путевима¹³, они су еволуирали у заједничким контекстима. Према Грошајду (2010, 5), оба су се развијала усред неједнакости изазваних брзим индустријским и економским напретком у Европи у XVIII и XIX веку и последичним ширењем међународне трговине од стране економски и технолошки доминантних земаља. То ширење међународне трговине скренуло је пажњу на интелектуалну својину као механизам за преговарање о приступу иновацијама од стране мање технолошки развијених земаља.

Основни мултилатерални инструменти интелектуалне својине настали су у другој половини XIX века¹⁴, периоду који је симболизовао темељ модерног режима људских права. Што се тиче развоја људских права и интелектуалне својине у XX веку, Грошајд сугерише да су законодавни подухвати **Универзалне декларације о људским правима** из 1948. године и **Споразума о трговинским аспектима права интелектуалне својине** (TRIPS) из 1994. године подједнако индикативне за идентичне друштвено-економске околности.

Приступ интелектуалној својини заснован на људским правима узима оно што је често имплицитна равнотежа између права проналазача/стваралаца и интереса ширег друштва у оквиру парадигме интелектуалне својине и чини је далеко експлицитнијом и прецизнијом.

Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима¹⁵ (*International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights*) је главни међународни

¹³ Видети више: Laurence R. Helfer, 2003, *Human Rights and Intellectual Property: Conflicts or Coexistence?* Minnesota Intellectual Property Review, Vol. 5

¹⁴ У питању су Париска конвенција о заштити индустријске својине (1883. године), Бернска конвенција за заштиту књижевних и уметничких дела (1886.)

¹⁵ Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима је усвојен и отворен за потписивање и ратификовање, или приступање, резолуцијом Генералне скупштине Уједињених нација 2200 (XXI) од 16. децембра 1966. године. Пакт је ступио на снагу 3. јануара 1976. године када је потребних 35 држава депоновало инструменте о ратификацији или приступању.

инструмент у области људских права који се бави овим питањима. Управо **члан 15** прецизира да државе потписнице, односно земље које су ратификовале или приступиле овом споразуму, „*признају право свима*“ и „*да ужива у благодетима научног напретка и његове примене*“ (Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, 1971, чл. 15 ст. 1 (b)) и „*да има користи од заштите моралних и материјалних интереса који произилазе из било ког научног, књижевног или уметничког дела чији је он аутор*“ (погледати текст Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима).

Да би се постигли ови циљеви, Пакт налаже државама потписницама да предузму низ корака, који укључују „*оне неопходне за очување, развој, ширење науке и културе*“ ((Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, 1971, чл. 15 ст. 2).

Конкретније, државе потписнице „обавезују се да поштују слободу неопходну за научна истраживања и креативну делатност“ (Међународни пакт о економским, социјалним и културним правима, 1971, чл. 15 ст. 3).

Даље, државе потписнице се обавезују да „*признају користи које ће извући из подстицања и развоја међународних контаката и сарадње у научним и културним областима*“ (према члану 15 ст. 4., 1971, Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима).

Да би био у складу са нормама Међународног пакта о економским, културним и социјалним правима, **приступ људским правима** разликује се у бројним аспектима од стандарда које поставља **право интелектуалне својине**. Укратко, он захтева да врста и ниво заштите који се пружају у оквиру било ког режима интелектуалне својине директно олакшавају и промовишу научни напредак и његову примену и то чине на начин који ће широко користити члановима друштва на индивидуалном, као и на колективном нивоу (Chapman, 1999, 2).

Он успоставља виши стандард за процену патентних пријава, наиме да предложени проналазак такође буде у складу са достојанством људске личности и са централним нормама људских права. Пошто је људско право универзално право, његова примена треба да се мери посебно степеном у којем користи онима који су до сада били у најнеповољнијем положају и најрањивији (Chapman, 1994, 153).

Пакт је међународни инструмент о људским правима легислативног карактера. Његовим одредбама утврђена су индивидуална и колективна права и одређене мере за надзор над њиховим поштовањем.

СФРЈ је Пакт ратификовала у јулу 1971. године („Службени лист СФРЈ- Међународни уговори“, бр. 7/71) чиме се између осталог, сходно одредбама члана 16, обавезала да надлежном телу УН подноси извештаје о предузетим мерама и постигнутим резултатима у обезбеђивању поштовања права признатих у Пакту. Након промена октобра 2000. године Савезна Република Југославија је 12. марта 2001. године дала сукцесорску изјаву у Уједињеним нацијама која се односила и на поновно приступање Међународном пакту о економским, социјалним и културним правима.

Право да користимо достигнућа науке и технологије претпостављају да ће и појединци и заједнице имати лак приступ. Принцип људских права да сваки грађанин има право и прилику да учествује у вођењу јавних послова налаже право избора члановима друштва да буду у могућности да разговарају, процењују и имају улогу у одређивању главних научних и технолошких достигнућа (Weeramantny, 1990, 14).

На крају, приступ заснован на људским правима подразумева право на заштиту од могућих штетних ефеката научног и технолошког развоја, поново и на индивидуалном и на колективном нивоу (Chapman, 1999, 4).

Иако је данас више од 165 земаља држава потписница Међународног пакта о економским, културним и социјалним правима, оне су законски обавезне да се придржавају ових стандарда, међутим често извршна власт и законодавци не узимају у обзир разматрања људских права приликом доношења одлука о режимима интелектуалне својине, већ се уместо тога првенствено ослањају на економске ефекте и профитабилност што свакако заслужује критику.

5. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Суштински закључак овог рада је да приступ заштите интелектуалне својине треба заснивати на људским правима што је често имплицитна равнотежа између права проналазача/стваралаца и јавног интереса у оквиру парадигме интелектуалне својине и чини је далеко експлицитнијом и прецизнијом.

Да би био у складу са нормама TRIPS Споразума и Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима, приступ заснован на људским правима захтева да врста и ниво заштите који се пружају у оквиру било ког режима интелектуалне својине директно олакшавају и промовишу научни напредак и његове примене, и то на начин који ће широко користити члановима друштва на индивидуалном, корпоративном и међународном нивоу. То такође подразумева право приступа достигнућима науке као што је гарантовано одредбама Универзалне декларације о људским правима, Европском конвенцијом о људским правима и Међународним пактом о економским, социјалним и културним правима. Додатне компоненте су право на заштиту од потенцијалних штетних ефеката научног и технолошког развоја и право избора у одређивању приоритета и доношењу важних одлука.

Зато би светски законодавци у области права интелектуалне својине требало да теже да испуне своје обавезе према корпусу међународних споразума који су на снази узимајући у обзир пре свега поштовање људских права и јавни интерес али и трговински аспект интелектуалне својине.

ЛИТЕРАТУРА

- Abbott, F. 1989. *Protecting First World Assets in the Third World: Intellectual Property Negotiations in the GATT*, Vanderbilt Journal Of Transnational Law;
- Bodenhausen G. & Hendrik, 1968. *Guide to the Application of the Paris Convention for the Protection of Industrial Property as revised at Stockholm*, World Intellectual Property Organization;
- Cabanellas, G. 2004. *Derecho de las patentes de invención*, Buenos Aires, Heliasta;
- Chapman, A. 1994. *The Human Rights Implications of Intellectual Property Protection*, 5 J. INT'L ECON. LAW;
- Cottier T. 2005. *The Agreement on Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS)*, The World Trade Organization: Legal, Economic and Political Analysis vol. I;
- Вукадиновић, 2021. *Међународно пословно право – општи и посебни део*, Службени гласник, Београд;
- Дамјановић, Г. 2024. Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси, Тематски Зборник радова III свеска, Косовска Митровица;
- Drahoš, P. 1999. *The Universality of Intellectual Property Rights: Origins and Development*, WIPO (ed.), Intellectual Property Rights and Human Rights, A Panel Discussion to commemorate the 50th Anniversary of the Universal Declaration of Human Rights, Geneva;
- Drahoš, P. 2001. *A Philosophy of Intellectual Property*, Aldershot, Ashgate;
- Ђуровић, Р. 2004. *Међународно трговинско право*, Савремена администрација, Београд;
- Grosheide, W. 2010. *Intellectual Property and Human Rights: A Paradox?* Cheltenham, UK: Edward Elgar;
- Jayashree, W. & Taubman, A. 2015. *The Making Of The Trips Agreement Personal Insights From The Uruguay Round Negotiations*, World Trade Organization, Geneva;
- Јелисавац, С. 2004. *Међународно регулисање права интелектуалне својине*, Института за међународну политику и привреду, Београд;
- Helfer, L. 2003. *Human Rights and Intellectual Property: Conflicts or Coexistence?*, Duke Law School;
- Марковић, С. & Поповић, Д. 2019. *Право интелектуалне својине*, Правни факултет, Београд;
- Saggi, K. 2016. *Trade, Intellectual Property Rights, and the World Trade Organization*, Handbook of Commercial Policy, Volume I, Part B;
- Seuba, X. 2016. *Human Rights and Intellectual Property Rights*, Kluwer Law International B. V. Hague;
- Здравковић, У. 2015. *Принцип недискриминације у савременим међународним трговинским односима*, Зборник Правног факултета у Приштини, Косовска Митровица;

Weeramantry, G. 1990. *Human rights and scientific and technological development*, UN University, UN. Commission on Human Rights;

Интернет извори

Текст Општег споразума о царинама и трговини,
https://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/tif_e/org6_e.htm;

Портал Светске организације за заштиту интелектуане својине (WIPO),
<https://www.wipo.int/en/web/about-wipo>;

Текст TRIPS споразума, Завод за интелектуалну својину Републике Србије
<https://www.zis.gov.rs/wp-content/uploads/trips.pdf>;

Видети Преамбулу TRIPS Споразума
https://www.wto.org/english/docs_e/legal_e/27-trips.pdf;

Уредба о ратификацији Париске конвенције
https://www.paragraf.rs/propisi/uredba_o_ratifikaciji_pariske_konvencije_za_zastitu_industrijske_svojine.html;

Текст Општег споразумна о царинама и трговини (ГАТТ),
<https://www.prafak.ni.ac.rs/files/zbornik/sadrzaj/zbornici/z31/18z31.pdf>;

Закон о потврђивању Римске конвенције о заштити извођача, произвођача фонограма и установа за радиодифузију (Сл. Лист СРЈ – Међународни уговори 13/2002),
https://www.paragraf.rs/propisi/zakon_o_potvrdivanju_medjunarodne_konvencije_o_zastiti_izvodjaca.html;

Текст Међународног пакта о економским, социјалним и културним правима,
<https://unmik.unmissions.org/sites/default/files/regulations/05bosniak/BIntCovEcSocCulRights.pdf>.

Milan SMIKIĆ

Teaching Associate, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, milan.smikic@pr.ac.rs, ORCID: 0009-0003-3650-3128.

PRINCIPLES OF THE AGREEMENT ON TRADE-RELATED ASPECTS
OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS IN INTERACTION WITH HUMAN RIGHTS

Summary

After 30 dynamic years since the entry into force of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights (TRIPS), the scope and impact of this agreement are still hotly debated in theory and practice. Originally, the TRIPS Agreement emerged from decades of efforts through rounds of multilateral negotiations to overcome numerous challenges in the global protection and enforcement of intellectual property rights between states, culminating in the creation of the World Trade Organization in 1995.

The paper is dedicated to the analysis and presentation of the basic principles underlying the provisions of the Agreement on Trade-Related Aspects of Intellectual Property Rights, which are part of the protection of intellectual property rights holders at the international level, but also part of the numerous challenges in the application of the provisions of this agreement in relation to the wider family of human rights.

Key words: intellectual property, TRIPS agreement, trade in intellectual property rights, human rights.

ПРАВНОЕКОНОМСКА ОБЛАСТ

Др Сузана ДИМИЋ*

ПРАВА ПОРЕСКИХ ОБВЕЗНИКА У ПОРЕСКОМ ПОСТУПКУ¹

Апстракт

У пореском поступку се врши утврђивање, наплата и контрола пореза и других јавних прихода. Како се опорезивањем умањује расположиви доходак физичких лица, односно, расположива добит правних лица, неопходно је спровођење адекватне пореске процедуре за разрезавање пореза, као најзначајнијег јавног прихода. Једна страна у пореском поступку су порески органи који имају одређена овлашћења приликом спровођења радњи у пореском поступку. Другу страну у пореском поступку чине порески обвезници и други порески дужници, чија права и обавезе су установљена пореским законима. Дакле, насупротив овлашћењима пореског органа стоје права пореских обвезника, којима савремене државе посвећују посебну пажњу. Наиме, природа порескоправног односа је значајним делом одређена фискалним интересима државе, јер се у пореском поступку прикупљају средства која се сливају у буџет. Због тога порески органи имају велика овлашћења у пореском поступку.

Као сегмент људских права и слобода, у складу са тенденцијама демократског друштва, прописивање права пореских обвезника и њихово остваривање у пореском поступку представља један од предуслова правне државе.

Кључне речи: порески обвезник, права пореских обвезника, порески поступак.

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, suzana.dimic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-8981-9570.

¹ Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, евиденциони број 451-03-137/2025-03/200254 од 04. фебруар 2025. године.

1. УВОД

Проблематика опорезивања се не завршава прописивањем одређених врста пореза, као и њихових битних елемената у пореским законима. Да би се утврдила економска снага пореског обвезника и правилно одредила висина пореза коју он треба да плати неопходно је постојање одговарајуће процедуре. То се постиже у пореском поступку, који у правном систему Србије, представља посебан управни поступак. Порески органи, примењујући материјално правне законе и друге прописе на конкретне случајеве поступају према правилима пореског поступка. У пореском поступку, као посебном управном поступку најпре се примењује, према правилу *lex specialis derogat lege generalis*, процедура прописана за порески поступак тек потом општи управни поступак. Адекватно законско уређивање пореског поступка, као и доследна примена правила поступка су претпоставка уредног и благовременог плаћања пореза од стране пореских обвезника. Тиме се обезбеђује континуирани прилив средстава за финансирање виталних функција државе, што представља главни циљ опорезивања (тзв. фискални циљ).

Заштита права пореских обвезника у пореском поступку је значајна како са аспекта пореских обвезника тако и са аспекта јавног интереса. Права пореских обвезника могу се посматрати као гаранција правилног и законитог поступања пореских органа приликом решавања о њиховим правима и обавезама у пореским управним стварима. Доношење незаконитих и неправилних пореских управних аката представља повреду тих права али истовремено наноси штету јавном интересу у области опорезивања.

2. ПОРЕСКИ ОБВЕЗНИЦИ И ДРУГИ ПОРЕСКИ ДУЖНИЦИ

Главни учесници у пореском поступку су порески орган (код нас је то Пореска управа) и порески обвезници и други порески дужници. У пореском поступку порески орган у конкретној пореској ствари одлучује о правима и правним интересима пореског обвезника. Као друга страна у пореском односу појављују се порески обвезници и други порески дужници. Прави се разлика између пореског дужника и пореског обвезника. Појам пореског дужника је по значењу шири од појма пореског обвезника. Тако се, поред пореског обвезника, као порески дужници појављују порески платац, порески јемац, порески посредник и друга лица. Порески обвезник је физичко или правно лице које је законом одређено да плати порез. Порески закон предвиђа супсидијарне обвезнике у виду пореског платца и пореског јемца. Фискус се не одриче свог пореског потраживања имајући у виду континуитет у задовољавању јавних потреба. Сви ефекти њиховог деловања у пореско правном односу иду у корист законског обвезника (Анђелковић, 2018, 99). Порески платац је које се појављује као исплатилац одређених прихода пореском обвезнику. То лице је

дужно да приликом сваке исплате прихода обрачуна и на одговарајуће уплатне рачуне јавних прихода уплати порез у име и за рачун пореског обвезника. Ради се о приходима на које се плаћају порези по одбитку, као што је порез на зараде, порез на приходе од капитала, порез на приходе од самосталне делатности и др. порези који су прописани пореским законодавством Србије. Порески јемац је физичко или правно лице које је дужно да плати порез уколико порески обвезник благовремено не измири свој порески дуг. Законодавац одређује да ће у случају да порески обвезник не плати доспели порез бити дужан да то учини порески јемац, али је одредба је непрецизна, јер прописује да у том случају Пореска управа „може позвати“ јемца да плати порез (Закон о пореском поступку и пореској администрацији, 2024, чл. 12, с. 3, т. 4). Судска пракса је заузела став да се према јемцу може одредити извршење само ако му је омогућено да учествује као странка у том пореском поступку у коме се утврђује пореска обавеза пореског обвезника и донето решење, којим се исто као пореском обвезнику или посебно, утврђује порез. Дакле, решење о утврђивању пореза које је донето само у односу на пореског обвезника не може бити извршни наслов за одређивање принудног извршења у односу на јемца (Анђелковић & Димитријевић, 2008, 201). Пореско јемство се може установити пореским законима, када законодавац наводи случајеве, на пример, исплатилац прихода по одбитку се појављује као порески јемац. Пореско јемство може бити и уговорно, када се установљава уговором. Попут грађанскоправног, пореско јемство, такође може бити солидарно и супсидијарно. Правило је супсидијарно јемство када се мора прво покушати наплата пореза од пореског обвезника, па тек потом од пореског јемца. Код солидарног јемца редослед наплате није одређен, те порески орган може плаћање пореза тражити од пореског јемца а да пре тога није захтева наплату пореза од пореског обвезника. У пореске дужнике се убраја и порески посредник. То је банка која је дужна да са рачуна пореског обвезника, пореског платца или пореског јемца обустави и уплати утврђени порез на одговарајући уплатни рачун јавних прихода. Банка то чини у своје име а за рачун пореског обвезника, пореског платца или пореског јемца. Друга лица која се појављују у пореском поступку су остала физичка или правна лица која дугују радњу чињења, нечињења или трпљења из порескоправног односа. Такав пример је лице у чијим просторијама се обавља пореска контрола. У пореској литератури као порески дужник се наводи и порески дестинатар. То је лице које по интенцији законодавца сноси порески терет. Ово је случај код посредних пореза, на пример, код пореза на додату вредност (ПДВ) се као порески обвезник појављује лице које обавља промет добар и услуга (законски порески обвезник). Порез се урачунава у цену производа и услуга и тако порески терет преваљује на крајњег потрошача. То преваљивање може да се подразумева или да закон експлицитно наводи. У погледу правног положаја, порески дестинатар није законска категорија, али га порески прописи *implicite* уводе у порескоправни однос. Трговац на мало у систему ПДВ као порески обвезник је дужан да на продајну цену обрачуна ПДВ по прописаној стопи,

што би требало да значи да ће порез бити тако преваљен на крајњег купца (осим уколико ће због прилика на тржишту, на пример, због високе еластичности тражње за том робом, бити приморан да снизи продајну цену пре опорезивања да не би дошло до њеног поскупљења када се обрачуна порез) (Поповић Д., 2012, 101). У неким ситуацијама се порески дестинатар и експлицитно појављује као странка у пореско правном односу. Такав је случај са страним држављанима који немају пребивалиште нити су порески обвезници у Србији, за робу купљену у Србији припада им право на рефакцију ПДВ ((Поповић Д., 2012, 101).

За стицање пореске способности довољна је правна способност, што значи да је порески обвезник способан да стиче права и обавезе из пореског односа. То значи да физичка лица стичу пореску способност рођењем, са изузетком *nasciturus* – а, када се нерођено дете сматра пореским обвезником ако наследи имовину. Због тога што је пореска обавеза економског карактера порески обвезник не мора имати и пословну способност, али мора имати свог заступника у пореском поступку. Опорезивању подлежу и малолетна лица, чији се родитељи, односно, старатељи појављују као законски заступници. Обавезу плаћања пореза, под условом да остварују приходе или имају имовину, и лица под старатељством и лица која се налазе на издржавању казне затвора, такође, имају пореску способност. Правна лица стичу пореску способност уписом оснивачком акта у надлежни државни регистар (код нас је то Агенција за привредне регистре – АПР). Док физичка лица која имају пословну способност самостално или преко пуномоћника учествује у пореском поступку, правна лица немају пословну способност. Радње у пореском поступку обављају преко својих законских заступника, односно, одговорних лица.

3. ПРАВА ПОРЕСКИХ ОБВЕЗНИКА

3.1. Листа права пореских обвезника у пореском праву Србије

Доношење закона којим је регулисана пореска процедура и пореска администрација означава битан корак у остваривању права пореских обвезника, зато што су, по први пут, на једном месту, таксативно наведена сва права пореских обвезника. То су следећа права:

- Право на информисање и правну помоћ;
- Право да у писаном облику добију одговор на питање које су у таквом облику поставили Пореској управи, а које се тиче њихове пореске ситуације;
- Право на поштовање и уважавање њихове личности;
- Право на поверљивост и тајност података;
- Право на приватност;
- Право на увид у податке о утврђивању и наплати пореза који се воде код Пореске управе и да захтевају измену непотпуних и нетачних података;

- Право да заступају своје интересе непосредно или преко пуномоћника;
 - Право да користе пореске олакшице у сладу са пореским законима;
 - Право на рефакцију, односно, повраћај више или погрешно наплаћеног пореза;
 - Право да присуствује током теренске пореске контроле;
 - Право да добију образложење аката донетих у поступку пореске контроле;
 - Право да дају обавештења пореским органима када оцене да је то потребно за правилно решавање пореске ситуације;
 - Право да користе редовна и ванредна правна средства, као и да воде управни спор;
 - Право да користе и друга права утврђена овим и другим пореским законима.
- (Закон о пореском поступку и пореској администрацији, 2024, чл. 24).

Као што се може закључити из ове листе права пореских обвезника, законодавац није затворио листу права, већ је оставио могућност да порески обвезници користе и друга права која су прописана овим или неким другим пореским законом.

Да би порески обвезници уредно и благовремено испунили своје пореске обавезе потребно је да буду информисани о пореским прописима којима су регулисане њихове пореске обавезе. Отуда је Пореска управа дужна да пореског обвезника упуту на релевантни закон или подзаконски акт, као што су уредбе, правилници и сл., у којима се детаљније регулишу пореске ситуације одређених категорија пореских обвезника. Ова обавеза пореског органа има утолико већи значај уколико може доћи до произвољног или нетачног тумачења пореских прописа или њиховог непознавања због њихове сложености, честих промена и сл. Право на правну помоћ у пореском поступку је изведено из начела пружања помоћи неурој странци у општем управном поступку. За испуњење обе обавезе пореског органа је довољно да порески службеник упозна пореског обвезника да треба да попуни пореску пријаву у зависности од врсте пореза и категорије пореског обвезника, као и коју документацију треба да достави уз пријаву. Оваквим приступом порески органи стварају предуслове за добровољно испуњавање пореских обавеза од стране пореских обвезника. Такође, преласком пореске управе на електронско пословање омогућава пореским обвезницима да брже и лакше извршавају своје пореске обавезе. Истовремено, то их доводи у искушење на лажирање стварних података, односно, давање неистинитих података (примера ради код пријаве и обрачуна ПДВ-а, пријаве и обрачуна пореза капиталне добитке и сл.) управо из разлога неостваривања директног контакта са надлежним запосленима (Димић & Божић & Ђукић, 2021, 208).

Порески обвезници у Србији имају право на поверљивост и тајност. Установљавањем обавезе да порески обвезници сарађују са пореским органом и достављају потребне отворен је простор да порески обвезници открију информације из свог личног, породичног и професионалног живота. Отуда је законодавац установио обавезу пореске администрације да податке до којих је дошла у пореском поступку као службену тајну (Закон о пореском поступку и пореској администрацији,

2024, чл. 24, с. 1, т. 4). Имајући у виду међународну пореску сарадњу у домену размене пореских информација, поставља се питање заштите овог права пореских обвезника у Србији. Законом је прописана могућност за пружање међународне правне помоћи у пореском поступку, било да Пореска управа пружа помоћ иностраном пореском органу било да се Пореска управа обраћа иностраном пореском органу за пружање помоћи (Закон о пореском поступку и пореској администрацији, 2004, чл.155, с. 1, 2., 3.). Закон о општем управном поступку, као *lex generalis*, прописује да се на међународну правну помоћ примењују одредбе међународних уговора. У ситуацији када међународног уговора нема, међународна правна помоћ се пружа под условима прописаним законом (Закон о општем управном поступку, 2023, чл. 31, с. 4). У поступку у коме је инострани порески орган захтевао пружање пореских информација, наша пореска администрација нема обавезе према пореском обвезнику да га о томе обавести. Наше пореско право не предвиђа ни једно од три права (право обавештавања, право консултације и право интервенције). Нашим пореским обвезницима дато је право на увид у податке који се о њима воде код пореске администрације, али се за остваривање овог права у поступку размене пореских информација са иностраним пореским органима, међутим, не постоје могућности.

Једно од значајних права у поступку утврђивања, наплате и контроле пореза је право на приватност, јер су порески органи често у ситуацији да, прикупљајући потребне информације о економској снази, задиру у приватну сферу пореског обвезника. У пракси се ово право остварује избегавањем непотребног узнемиравања пореских обвезника, као што су неоправдани претрес стана или тражење информација које нису од значаја за одређивање пореске обавезе. Развој информационе технологије, који је омогућио стварање базе података о пореским обвезницима, носи одређену опасност од злоупотребе података који се односе на његову приватност (на пример, брачно стање, болест и сл. информације које лице не жели да открије другим лицима).

Право на жалбу је једно од основних права пореских обвезника и других пореских дужника, као странке у пореском поступку. Овим правним средством, ради заштите својих права и правних интереса, они побијају законитост или правилност пореског управног акта. За разлику од општег управног поступка, жалба у пореском поступку према законодавству Србије, по правилу, нема суспензивно дејство. Ипак, дозвољен је изузетак од овог правила уколико порески обвезник документује да би плаћањем пореза или споредних пореских давања пре коначности побијеног акта претрпео битну економску штету. Практична последица непостојања суспензивног дејства жалбе у пореском поступку огледа се у томе да ће порески обвезник бити дужан да плати утврђени износ пореза у тзв. паричионом року, независно од тога да ли је уложио жалбу. У случају да се другостепеним решењем усвоји жалба порески обвезник ће имати право на повраћај плаћеног износа или ће покренути поступак за повраћај принудно наплаћеног пореза уколико је порески орган принудно наплатио

дуговани порез. Сврха права на жалбу је заштита пореског обвезника од наступања правног дејства незаконитог пореско управног акта, односно, одлагање његовог наступања до тренутка коначности правног акта која ће потврдити или оповргнути његову законитост. Међутим, потреба заштите фискалних интереса државе, путем обезбеђивања континуираног прилива средстава у буџет, утицала је на прописивање несуспензивног дејства жалбе у пореском поступку. Поред жалбе, као редовног правног средства, порески обвезници имају право да користе ванредна правна средства и да воде управни спор. Док се првостепени и другостепени порески поступак води пред пореским органима уз супсидијарну примену правила општег управног поступка, управни спор представља посебан судски (управно-судски) поступак. Овде суд, решавањем управних спорова, као засебног, правом респектабилног ентитета породице правних спорова, у чијој бити је постојање спора између странке о чијој се индивидуалној правној ситуацији решавало у управном поступку, са једне стране, органа управе који је решавао предмету правну ствар, са друге стране, пружа се објективна, од стране независног и непристрасног субјекта (суда) заштита појединачним правима и правним интересима странака и штити објективна законитост (Миленковић Н., 2020, 169). За разлику од општег управног поступка, у коме жалба има суспензивно дејство, тужба изјављена у управном спору, по правилу, не одлаже извршење управног акта против кога је поднета.² У управном поступку примат је дат потреби да се странкама омогући да што делотворније заштите своја права и интересе (од незаконитог деловања управе), чиме се уједно доприноси и заштити начела законитости, док се у управном спору тежиште померило на заштиту јавног интереса, јер је побијен акт већ прошао жалбену контролу, током које је, по правилу био „обезбеђен“ од извршења (Димић & Миленковић & Бојанић 2025, 192).

3.2. Права пореских обвезника и Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода

Права пореских обвезника у пореском поступку могу се посматрати и са аспекта сегмента људских права и слобода. У складу са опредељењем Србију за улазак у чланство Европске уније (у даљем тексту ЕУ), поставља се питање усклађености права пореских обвезника са Конвенцијом за заштиту људских права и основних слобода. Ова конвенција је потписана од стране тринаест држава чланица

² Уз изузетак да суд може по захтеву тужиоца одложити извршење коначног управног акта којим је мериторно одлучено о управној ствари, до доношења судске одлуке, ако би извршење нанело тужиоцу штету која би се тешко могла надокнадити, а одлагање није противно јавном интересу, нити би се њиме нанела већа или ненадокнадива штета противној странци, односно, заинтересованом лицу (Закон о управним споровима, 2009, чл. 23. с. 2).

Савета Европе 1950. године, а ступила на снагу 1953. године. Тек 2003. године Србија је потписала конвенцију и током те године је и ратификована.

Подаци до којих долази порески орган у пореском поступку могу се односити на финансијске активности пореског обвезника. Традиционално постоји банкарска тајна за финансијске податке, јер банке имају законску обавезу чувања тајности података својих клијената и не могу их саопштавати трећим лицима или их неовлашћено користити. Могу их саопштавати пореским органи, при чему су они дужни да их чувају као пореску тајну. Последњих деценија, међутим, активности на међународном нивоу (ревидирање члана 26. Модел Конвенције ОЕЦД из 2005. године и Модел споразума о размени пореских информација ОЕЦД из 2002. године) уместо банкарске тајне уводе стандард транспарентности. То значи да више не постоји могућност позивања на банкарску тајну као разлог за одбијање пружања пореских информација. Интензивна активност у регулисању размене пореских информација значајна је како за решавање проблема пореске евазије тако и проблема двоструког опорезивања, али повлачење института банкарске тајне нарушава и ограничава националну регулативу о тајности и поверљивости података. Такође, развој информационе технологије, који је омогућио једноставни поступак уношења и чувања података у рачунарском систему, истовремено представља опасност по приватност пореских обвезника, јер постоје техничке могућности за њихово неовлашћено коришћење. Додатни изазов представља чињеница да држава не може потпуно да испати све промене у области дигиталне економије, или не на начин који се очекује, отвара могућности злоупотреба, али и повреда и угрожавања права економских субјеката (Дамјановић & Петровић, 2023, 128). Порески обвезници готово да немају могућности заштите права на приватност и права на тајност и поверљивост пореских података у међународним оквирима, јер нису уговорне стране међународних пореских споразума. Не могу се обратити Европском суду за људска права, с обзиром да се члан 6. Европске конвенције о људским правима не примењује на обичне пореске спорове (Анђелковић, 2008, 165-166). Правни инструменти донети у оквиру ОЕЦД не предвиђају експлицитну заштиту ових права пореских обвезника. Поверљивост пореских података се обезбеђује на посредан начин, преко института пословне тајне прописаног за прикупљене податке и то кроз ограничење њиховог коришћења само у конкретне сврхе за које су и тражени. Тежња савремених држава се састоји у обезбеђивању поверљивости података, али не и у обезбеђивању гаранција при размени пореских података.

Посматрано у контексту заштите људских права, као тековина савременог демократског друштва, право на приватност се појављује као једно од гарантованих права и у оквиру ЕУ. Према Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода сваки појединац има право на поштовање свог приватног и породичног живота, дома и преписке (Европске конвенције за заштиту људских права и основних слобода, 2003, чл. 8, с.1). Заштита личних података је у Србији уређена

посебним законом. У погледу размене података релевантна је одредба закона којом се дозвољава изношење ових података из Србије у државе чланице Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података Савета Европе. Изношење података у државе које нису чланице ове конвенције или у међународну организацију је дозвољено само под условом да је у њој, прописом или уговором о преносу података, обезбеђен степен заштите у складу са конвенцијом (Закон о заштити података о личности, чл. 53, с. 1., 2.) У погледу аутоматске обраде личних података конвенција садржи обавезу да државе потписнице предузму одговарајуће мере заштите од неодоброг коришћења, измене и сл. Прописане су и додатне мере заштите, на пример, да лице буде обавештено да се води аутоматизована збирка са личним подацима, као и њена сврха, да има право на достављање тих података у разумним роковима, да има право, према потреби, на исправку и подношење жалбе за поједине категорије података (о здравственом стању и сл.) (Закон о потврђивању Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података, чл. 6 и чл. 8а). Конвенција даје предност слободној размени информација у односу на приватност, јер прописује да стране уговорнице не могу само ради заштите приватности, да забране или услове издавањем некаквих специјалних дозвола, прекогранични проток личних података на територију друге стране уговорнице (Закон о потврђивању Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података, чл. 12 с. 2).

Једно од права из Европске конвенције о заштити људских права и слобода јесте право на правично суђење. Суштину одредаба садржаних у члану 6 ове конвенције чини јемство правичног поступка пред судом у разумном року. Приликом примене овог члана Европски суд за људска права води рачуна о правичности поступања у ширем смислу. Отуда, у неким ситуацијама овај суд неће испитивати да ли је повређена нека од посебних одредаба члана 6 Конвенције, ако утврди да је изостала правичност поступања пред домаћим судовима (Поповић, 2016, 249). У погледу поља примене члана 6, због формулације текста одредби сматра се да се овај члан односи само на грађанскоправну и кривичноправну област. Оваквом формулацијом из заштите права на правичну и јавну расправу у разумном року изостали су поступци који се односе на решавање пореске ствари (порески поступак и управни спор). Практична последица тога огледа се у томе да се порески обвезници не могу обратити за заштиту својих права Европском суду у Стразбуру.

3. ЗАКЉУЧАК

Анализом нормативног оквира може се закључити да је законодавац обухватио сва најзначајнија права пореских обвезника, као и да је оставио могућност за остваривање других права прописаних законом којим је регулисана пореска процедура и пореска администрација или другим пореским законом. Оно што,

међутим, побуђује интересовање стручне и научне јавности јесте остваривање тих права у пракси. У годинама примене овог закона показало се да, осим пореских обвезника који имају професионалну правну помоћ, остали порески обвезници нису у адекватној мери упознати са правима која имају у пореском поступку. Разлози за то су вишеструки, од недовољне комуникације са пореским службеницима до потпуног непознавања материје пореске процедуре. Упркос томе што је пореска реформа започета почетком 90.-тих година прошлог века увела у порески систем порезе по узору на државе модерне демократије, чини се да се у погледу пореске процедуре није далеко одмакло. Веома често порески поступак у широј јавности се не посматра као правни поступак. Порески обвезници, који први контакт остварују са службеницима на шалтерима пореске администрације, готово да и не препознају подношење пореских пријава и одговарајуће документације део једног правног поступка, као што су управни, парнични или кривични поступак. Чак и у ситуацији да су порески обвезници упознати са својим правима, постоји опасност од отежаног препознавања радњи које су релевантне са аспекта пореског поступка. Делимично и из разлога што њихова улога и улога пореског органа није тако очигледно видљива у пореском поступку, за разлику од других правних поступака. На пример, у кривичном поступку су веома уочљиве улоге судије, јавног тужиоца и окривљеног чак и од стране лица која не поседују правничко знање.

У таквим околностима потребно је радити на упознавању шире јавности са основним правилима пореског поступка. Кроз пореску пропаганду, заступљену последњих година у Србији са намером популаризације пореза, требало би упознати грађане са основним знањем о томе ко води поступак у коме се утврђује и одређује висина њихових пореских обавеза, о улози пореских службеника, о томе када наступа пореска контрола и да је спроводи порески инспектор, као и о улози пореске полиције. На тај начин би се пореским обвезницима „приближила“ пореска процедура, било би им јасно какву улогу у том поступку има службеник на шалтеру пореске администрације, а какву порески инспектор и која су овлашћења пореске полиције. Само са јасним препознавањем улога учесника у пореском поступку, који, треба подсетити, обухвата и редовно (добровољно) плаћање пореза, стварају се предуслови за благовремено и уредно испуњавање пореских обавеза од стране пореских обвезника.

ЛИТЕРАТУРА

Анђелковић, М. 2018. *Јавне финансије и финансијско право*. Ниш: Правни факултет;

Анђелковић, М. Димитријевић, М. 2008. *Пореско право Србије*. Ниш: Правни факултет;

Анђелковић, М. 2008. Фундаментална права пореских обвезника и њихова заштита у савременим информационо - технолошким условима. *Страни правни живот*(3), стр. 165-166;

Дамјановић Г., Петровић Д., 2023. Интелектуална својина као основ развоја дигиталне економије, *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, стр. 125-135,

Димић С., Божић В., Ђукић М. 2021. Сузбијање утаје пореза и диверзиони модели поступања – кривичноматеријални и кривичнопроцесни аспект. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини*, стр. 201-223;

Димић, С. Миленковић, Н. Бојанић, Б.2025. Суспензивно дејство жалбе у управном и пореском поступку“, *Зборник радова Правног факултета у Нишу*, бр.104,стр. 183-206;

Миленковић, Н. 2020. У сусрет реформи управног правосуђа. *Зборник Правног факултета Универзитета у Приштини*, 2020, стр.169-182;

Поповић, Д.. 2012. *Пореско право*. Београду: Правни факултет;

Поповић, Д. 2016. *Европско право људских права*. Београд: Службени гласник;

Прописи

Закон о пореском поступку и пореској администрацији, Сл. гласник РС, 80/02, 84/02, 79/03, 55/04, 61/05, 85/05, 62/06, 61/07, 20/09, 72/09, 53/10, 101/11, 2/12, 93/12, 47/13, 108/13, 68/14, 105/14, 91/14, 112/15, 15/16, 108/16, 30/18, 95/18, 86/19, 144/20, 96/21, 138/22 и 94/24;

Закон о општем управном поступку Сл. гласник РС, бр. 18/2016, 95/2018 - аутентично тумачење и 2/2023 одлука УС;

Закон о управним споровима, Сл. гласник РС бр.111/2009;

Закон о заштити података о личности, "Сл.гласник" бр. 97/2008, 104/2009-др. закон, 68/2012 - одлука УС и 107/2012;

Закон о потврђивању Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података, "Сл. СРЈ - Међународни уговори", бр. 1/92, "Сл.СЦГ - Међународни уговори бр. 11/2005 - др. закон и "Сл. РС - Међународни уговори, бр. 98/2008 - др. закон и 12/2010;

Европска конвенција за заштиту људских права и основних слобода.

Suzana DIMIĆ, Ph.D

Associate Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, suzana.dimic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-8981-9570.

RIGHTS OF TAXPAYERS IN TAX PROCEEDINGS

Summary

The tax procedure involves the determination, collection and control of taxes and other public revenues. Since taxation reduces the disposable income of individuals, or the disposable profit of legal entities, it is necessary to implement an adequate tax procedure for the distribution of taxes, as the most significant public revenue. One party in the tax procedure is the tax authorities, which have certain powers when carrying out actions in the tax procedure. The other party in the tax procedure is tax payers and other tax debtors, whose rights and obligations are established by tax laws. Therefore, the powers of the tax authority are opposed to the rights of tax payers, to which modern states pay special attention. Namely, the nature of the tax-legal relationship is largely determined by the fiscal interests of the state, because in the tax procedure funds are collected that flow in to the budget. Therefore, tax authorities have great powers in the tax procedure.

As a segment of human rights and freedoms, in accordance with the tendencies of a democratic society, the regulation of tax payer rights and their exercise in the tax procedure is one of the prerequisites of a state governed by the rule of law.

Key words: tax payer, tax payer rights, tax procedure.

Др Данијела ПЕТРОВИЋ*

УТИЦАЈ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ НА ЉУДСКА ПРАВА¹

Апстракт

Напредак у техничко-технолошком развоју свакодневно уноси промене у живот сваког појединца, утиче на функционисање привредних субјеката и привреде као целине. Промене које настају применом вештачке интелигенције условљавају промене на светском нивоу и стварају амбијент чије се регулисање очекује. Чињеница да велики напредак у погледу рачунарске снаге, софистицираних алгорита и количини података ствара велику економску вредност захтева прилагођавање новим условима пословања. У тим и таквим условима поставља се питање да ли и колико примена вештачке интелигенције може да утиче на људска права, може ли да их угрози и на који начин, односно да ли вештачка интелигенција представља претњу или привилегију.

Примена вештачке интелигенције има бројне предности. Да ли недостаци њене примене или страх од непознатог представљају ограничавајући фактор за њену бржу имплементацију? Како ће и колико даља примена вештачке интелигенције променити наш свакодневни живот остаје да се види. Њена досадашња примена показује да и те како може да олакша и унапреди бројне људске активности. Адекватна регулатива примене вештачке интелигенције и смањење могућности њене злоупотребе смањиле би и могућности повреда и угрожавања људских права. У том смислу интензивна активност законодавца на припреми и регулисању ове значајне области представља обавезу и потребу.

Постоји више начина на које је могуће спречити негативне утицаје вештачке интелигенције на људска права. То се пре свега односи на: забрану појединих система

* Ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, danijela.petrovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-1797-0022.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

вештачке интелигенције, установљивање нових људских права, адаптација дефиниција постојећих људских права, увођење механизма надзора и успостављање обавезе приватним компанијама за усклађивањем њихових система вештачке интелигенције са одређеним стандардима.

Кључне речи: људска права, вештачка интелигенција, злоупотреба, регулатива.

1. УВОД

„Ниједан израз у новијој историји човечанства није заслужио да буде носилац и мисије и терета људске судбине као што је то (израз) „људска права”

УПЕНДРА БАХИ

Питање људских права једно је од питања о коме се свакодневно пише, говори и за које се залаже велики број појединаца, институција, а људска права су толико угрожена, појединци толико обесправљени, незаштићени и препуштени себи у настојању да заштите своја права, да се поставља питање где је граница и могу ли се људска права унедоглед нарушавати. Угроженост права није својствена појединим државама, већ је реч о глобалној појави угрожавања и повређивања људских права у целом свету. Повреде права долазе од појединаца, али и од система, институција и друштва као целине.

*Homo homini lupus*² по ко зна који пут у развоју људског друштва долази до изражаја. Савремено доба обележило је и те како нарушавање права појединаца, али и читавих народа. Сведоци смо бројних сукоба, страдања и умирања од глади недужних цивила и деце, та се поставља питање да ли постоје границе и да ли се у трци за профитом губе основе људскости.

Може ли вештачка интелигенција додатно да погорша и онако тежак положај појединаца, али и појединих група и слојева друштва представља питање на које се одговор очекује. Ставови и мишљења о томе су подељени. Док се заговорници вештачке интелигенције залажу за њену широку примену и виде само њене позитивне ефекте, свесни да је техничко-технолошки развој незаустављив, код значајног броја људи примена вештачке интелигенције изазива страх, а многи је виде као претњу и не сматрају је позитивном. Чињеница да је ствара и регулише човек указује на то да од човека и зависе начин употребе и мере које се дефинишу данас у области регулативе вештачке интелигенције, а које ће утицати или чак одредити њену примену и коришћење у будућности. У том смислу неопходно је укључити све релевантне актере

² Израз „човек је човеку вук“ први пут је користио Плаут (*Asinaria*, 475 да њиме изрази човеково стање у којем владају егоистички инстинкти, који га стављају у борбу с другим људима односно у рат свију против свих.

друштва и настојати да се оствари заштита свих људских права која потенцијално могу бити угрожена или повређена.

2. О ЉУДСКИМ ПРАВИМА УОПШТЕНО

Идеја о људском достојанству и неопходности поштовања људског бића историјска је категорија приступна у свим културама и религијама. Иако људска права као концепт имају историјски карактер, њихово промовисање и инсистирање на њиховој заштити карактеристика је савременог друштва које и те како одликује њихово нарушавање и угрожавање.

Иако се о људским правима пуно пише, расправља и ради на стварању адекватне регулативе није јасно дефинисан појам људских права, односно питање људских права представља једно од сложенијих питања које бројни аутори дефинишу различито. Из мноштва различитих мишљења и ставова важно је поменути природноправно објашњење Џона Лока (*John Lock*) према коме људска права произилазе из чињенице постојања људског бића. За разлику од њега Чарлс Бејц (*Charles Beitz*) развија алтернативу природном моделу права коју назива моделом „друштвене правде“. Бејцова концепција као извор свих људских права, мањкава је и неотпорна на промене контекста који непосредно утиче и креира модел „друштвене правде“. Оправдање за овакву мањкавост Бејц проналази у могућности инкорпорирања елемената какви су културни и економски развој што иде у прилог његовој теорији „друштвене правде“.

Бројни документи сведоче о томе да је заштита људских права присутна у људској историји. Тако се Хамурабијевим закоником „дају правда сирочету и удовици, као и заштита угњетеном човеку“ (Djurant, 1995: 227), Великом повељом слободе (*Magna carta libertatum*)³ уобличавају људска права као резултат постигнутог компромиса између краља и племства, до бројних документа на националном и међународном плану која су у савременом добу написана са циљем заштите људских права. Посебан допринос у заштити људских права остварен је усвајањем Универзалне декларације о људским правима.

Циљ напора на адекватној регулативи јесте заштита и унапређење људских права. Остварени резултати су далеко од постављених циљева, што указује на потребу за додатним ангажовањем у циљу решавања проблема.

Заштита људских права у нашој земљи има дугу традицију. Уставна историја Србије показује да се људска права и њихова уставна гаранција појављују у првој половини 19. века. Тако Сретењски устав из 1835. године, као и каснији устав из 1869. године, и Устав Краљевине Србије из 1888. године, садрже норме о људским правима.

³ *Magna carta libertatum* (енгл. *The Great Charter*) или *Велика повеља слободе* је енглески уставни документ из 1215. године којим је ограничена моћ енглеских краљева, конкретно краља Јована без Земље (Џона).

Каснији устави, из 1963. године – Устав ФНРЈ, из 1973. године – Устав СФРЈ и устави модерне Србије, такође подразумевају поштовање људских права и садрже норме којима се предвиђа заштита људских права. Заштита људских права предвиђена је Уставом Србије и остварена по узору на Европску конвенцију о људским правима која је послужила као добар модел правног регулисања ове материје.

3. О ВЕШТАЧКОЈ ИНТЕЛИГЕНЦИЈИ

Потребе и динамика савременог друштва условиле су појаву различитих средстава којима је свакодневни живот значајно олакшан и поједностављен. Брзина технолошког развоја којом је створена могућност комуникације са целим светом, као и убрзана економска активност, стварају амбијент у коме се пословање и функционисање привредних субјеката значајно мења. Као последња у низу новина коју доноси технолошки развој јавља се вештачка интелигенција као скуп алгоритама који настоји да замени људску интелигенцију и обавља значајан број људских активности.

Појава вештачке интелигенције (eng. *artificial intelligence*) везује се за рад математичара Џон фон Нојман (*John von Neumann*) који је осмислио архитектуру рачунара са ускладиштеним програмом, као и Ворена Мекалоха (*Varren McCulloch*) и Волтера Питса (*Valter Pitts*) који су поставили основе неуронских мрежа и њихову архитектуру за стварање интелигенције. Посебан допринос развоју вештачке интелигенције остварен је конференцијом *The Dartmouth Summer Research Conference on Artificial Intelligence*⁴ одржаном у Дартмуту у САД 1956. године. На конференцији је вештачка интелигенција промовисана као посебна информатичка дисциплина и дефинисан термин вештачка интелигенција од стране Џона Макартнија једног од организатора конференције који је окупио научнике са циљем постављања основе учења која подразумева да се сваки аспект учења или било која карактеристика интелигенције може прецизно описати да је могуће направити машину која ће је симулирати. Основно питање које су поставили научници тога доба било је да ли машине могу да мисле.

Општепозната чињеница да у теорији и пракси великог броја наука бројни институти и појмови нису адекватно и прецизно дефинисани, те не чуди чињеница да ни вештачка интелигенција, с обзиром на релативно кратак период изучавања, још увек није јасно и прецизно дефинисана, иако постоје бројне дефиниције вештачке интелигенције.

Под вештачком интелигенцијом се подразумева начин закључивања и поступања по изведеним закључцима, уз потпуно ослањање на логику, при чему

⁴ Конференцију су организовали Džon Makarti (John McCarthy), Marvin Minski (Marvin Minsky), Nataniјel Ročester (Nathaniel Rochester) и Klod Šenon (Claude Shannon), више о томе у: Јаничић, Р., Nikolić, М., Вештачка интелигенција. Математички факултет у Београду, 2009, 7. 109

резоновање и поступање не спроводи човек, нити било који живи организам, већ машине у најширем смислу речи (Branković, 2017: 13-32).⁵

У настојању дефинисања вештачке интелигенције издвојила су се рационалистичка теорија и теорија у чијем је фокусу човек. Према ставу присталица рационалистичке теорије вештачка интелигенција се дефинише као врста агента који може да доноси одлуке и извршава радње на основу своје перцепције. Став присталица теорије која полази од човека је да вештачка интелигенција постоји када она може да решава задатке за чије је извршење неопходна људска интелигенција.

У циљу повезивања са развијеним светом и укључивања у токове који су настали четвртом индустријском, односно дигиталном револуцијом и настојања да надокнади заостајање Влада Републике Србије усвојила је Стратегију развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2025–2030. годину.⁶ Применом вештачке интелигенције очекује се пораст стандарда и квалитет живота становника, али и пораст ефикасности и стварање нове вредности, уз смањење трошкова пословања. На пораст ефикасности, смањење трошкова пословања и функционисање привреде као целине значајно је утицала појава дигиталне технологије. Примена вештачке интелигенције може додатно да унапреди област економије што се одражава на остале области у друштву (Дамјановић, Петровић, 2023: 126).

Једно од важних питања које има ефекта на економију у условима информационо технолошког развоја и чињенице да све већи број људи користи интернет у пословању и обављању размене јесте питање опорезивања дигиталних трансакција (Димић, 2010, 398).

4. ПРЕДНОСТИ И НЕДОСТАЦИ ВЕШТАЧКЕ ИНТЕЛИГЕНЦИЈЕ

Подељена су мишљења о значају и важности вештачке интелигенције, њеним позитивним и негативним ефектима, предностима и недостацима. И док са једне стране има присталица који сматрају да је вештачка интелигенција једна од најважнијих ствари на којима човечанство ради, да је дубља од електрицитета или ватре са друге њена примена узрокује негодовање и бурне реакције, чак и ставове да би развој потпуне вештачке интелигенције могао да значи крај људске расе.

Колико су технолошки проналасци унапредили и олакшали живот сваког појединца, али и пословање привредних субјеката и друштва као целине није потребно посебно наглашавати. Пораст ефикасности у функционисању и раду, смањење трошкова пословања, брзина и прецизност у обради података као и

⁵ Branković S., VEŠTAČKA INTELIGENCIJA I DRUŠTVO Srpska politička misao, број 2/2017.god. 13-32.

⁶ Стратегију развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2025–2030. годину <https://www.srbija.gov.rs/tekst/437277>, 26.08.2025

олакшање и помоћ у доношењу одлука само су неке од предности које примена вештачке интелигенције омогућава. Могућност коришћења вештачке интелигенције током целог дана, на супрот ограниченом броју сати који људи могу да раде, повећана продуктивност, могућност рада у екстремним условима, стварање услова да у слободном времену које људи имају више због примене вештачке интелигенције, омогућава људима да буду креативни и развијају способности које су својствене човеку, али и стварање нове вредности.

Брзина обраде података, анализа огромних скупова података, смањена могућност грешака у обради података може значајно да допринесе у развоју свих области људског деловања. Тако се применом вештачке интелигенције у области медицине и успостављања адекватне дијагнозе и терапије може значајно унапредити и убрзати процес лечења. Примена вештачке интелигенције у области права и правосуђа код случајева са сличним или истим узроком може да доведе до пораста ефикасности у решавању и адекватнијој заштити људских права. Примена вештачке интелигенције подразумева прилагођавање захтевима купаца, односно клијената и стварање производа који су персонализовани и могу да задовоље потребе сваког појединца. Предности су бројне и могу се видети у бројним областима.

Међутим, и поред бројних предности примена технолошких открића и проналазака генерално, а посебно вештачке интелигенције има и бројне недостатке и мане, односно њена неадекватна и прекомерна примена могу да створе негативан ефекат, па чак и штету.

Прекомерна употреба и ослањање на резултате које нуди вештачка интелигенција, може узроковати зависност, али и смањити креативност и критичко мишљење код људи. Посебно треба нагласити да добијени подаци и анализе нису увек поуздани и тачни. Највећи број корисника вештачке интелигенције користи резултате претраге без провере, што може да доведе до доношења погрешних резултата. Неретко резултати претраге вештачке интелигенције могу бити измишљени или бесмислени, што захтева проверу и опрезност у примени. Томе треба додати склоност људи да информације које нуди вештачка интелигенција фаворизују или тумаче у складу да својим уверењима и ставовима.

Познаваоци функционисања вештачке интелигенције указују на ограниченост њене примене због чињенице да је обично оптимизирана на специфичне податке, што у пракси може створити проблеме. Тако, вештачка интелигенција може да идентификује објекте на сликама у датим, предвиђеним околностима, али може имати потешкоћа у препознавању истих објеката у различитим условима осветљења или различитих углова.

Поред прекомерног коришћења вештачке интелигенције немали број људи одбацује вештачку интелигенцију, чак и када су подаци које нуди тачни и поуздани јер модификације могу довести до погрешних предвиђања или класификација.

Као највећу претњу примене вештачке интелигенције многи виде губитак радних места као последице аутоматизације послова, посебно у областима у оквиру којих се значајан део активности обавља рутински. Потреба и неопходност прилагођавања, обуке и едукације радне снаге значајног броја запослених није једноставно и захтева одређено време и трошкове, а чињеница да један број њих може да остане без посла додатно условљава негативан став и изазива страх код људи. Према мишљењу Била Гејтса административни послови и радници могу бити посебно угрожени у условима примене вештачке интелигенције, док је према његовом мишљењу улога вештачке интелигенције у области биологије, програмирања, али и енергетике још увек ограничена.⁷

Као пратећа појава дигитализације, друштвених мрежа и брзине протока информација јавља се питање сигурности података и заштите приватности. У условима примене вештачке интелигенције проблем се мултипликује. Чињеница да системи вештачке интелигенције обрађују велику количину података, неретко и података који се односе на приватни живот, а који путем друштвених мрежа и уређаја које називамо паметним појединци пласирају ствара се могућност злоупотреба и коришћења података на начин којима се права појединаца могу угрозити или нарушити. Досадашње искуство показује да право и регулатива нису у стању да растуће злоупотребе зауставе или ограниче. Посебно важно питање јесте питање неовлашћеног прикупљања података и снимака појединца који се системом вештачке интелигенције врши.

Могућност кршења људских права путем примене вештачке интелигенције потенцијално могу довести до етичке, родне, социјалне или економске дискриминације уколико су подаци који су обрађени засновани на подацима који су у себи имали неке облике дискриминације и пристрасности. Појединцима је увек тешко да добију правну заштиту за дискриминацију, у случају примене вештачке интелигенције још је теже да оспоре алгоритамску дискриминацију.

Још једна у низу мана и недостатака вештачке интелигенције односи се на генерисање садржаја који могу изгледати реално и аутентично и који се као такви могу погрешно користити и злоупотребити у циљу дезинформисања, што у мору информација које се шире невероватном брзином отежава утврђивање шта је истинито и реално, а шта лажно и генерисано.

Посебан изазов примене вештачке интелигенције односи се на потенцијалну ерозију интелектуалних способности и интелектуалности и чињеница да се паралелено ствара виртуелни свет, како у уметности која је подржана технолошким решењима, тако и другим областима који подразумевају и захтевају људску интелигенцију и креативност. Ова опасност од смањења креативности нарочито може

⁷ Bil Gejts ponovio istinu koja se mnogima ne dopada: Jedine tri profesije koje veštačka inteligencija neće moći da zameni, <https://share.google/XTy9N4p5ZSQTQwe0d>, 08.08.2025.

бити ограничавајућа код младих који свакодневно користе вештачку интелигенцију и ослањају се на резултате добијене претрагом, што води удаљавању од учења и промишљања.

Недостатак и негативан ефекат вештачке интелигенције односи се на чињеницу да вештачка интелигенција може бити генератор социјалних разлика. Наиме, развој и примена вештачке интелигенције подразумевају и захтевају велика улагања и поседовање софтвера, што захтева велика средства, којима располажу корпорације и појединци. Велики део човечанства није у прилици да прати промене које вештачка интелигенција узрокује, чиме се јаз између богатих и сиромашних продубљује. У том смислу даља примена и развој вештачке интелигенције воде ка томе да богати постају још богатији, а да сиромашни бивају још сиромашнији (Петровић, 2024: 115).

Података о примени вештачке интелигенције нема, али се сматра да око 72% компанија користи вештачку интелигенцију у свакодневном пословању и да машине уместо људи доносе и најтеже одлуке. У анкети која је спроведена међу 300 лидера из сектора људских ресурса америчких компанија, 98% њих користи софтвер како би донели одлуку о отказима, што отвара питање етичности.

Примена вештачке интелигенције управо у областима који се тичу непосредно људи, како у решавању кадровских питања, контакта и комуникације са клијентима, осетљивим категоријама друштва може довести до дехуманизације и посматрања људи као броја или дела низа алгоритамских корака које систем обрађује. Из тог разлога је важно да се примена вештачке интелигенције ограничи и адекватно регулише, односно да постоји могућност њене примене, али не и обавеза. Чињеница да технологија и машине могу много тога, али да неке ствари не морају и не треба да раде.

Велика улагања и енорман раст инвестиција у области вештачке интелигенције указује на неопходност прилагођавања и њеној интензивној примени, како би се одржао корак са светом. Чињеница да је сектор вештачке интелигенције један од најбрже растућих технолошких сектора и да се вредност коју ова област ствара мери милијардама евра и значајним учествовањем у светском БДП (10%) указује на потребу и обавезу издвајања средстава и у нашој земљи, јер свако заостајање ствара велику разлику између земаља и могућности њиховог привредног развоја.

Да ли ће и колико предности и мане вештачке интелигенције доћи до изражаја и какви се ефекти могу очекивати ипак зависи од човека. Адекватна регулатива, контрола примене и ограничења која постављамо данас могу значајно да детерминишу оквире и услове за коришћење вештачке интелигенције у будућности. Зато је важно данас поставити темеље и основу како би смањио ниво злоупотреба и проблема у времену које је пред нама.

5. ЉУДСКА ПРАВА И ВЕШТАЧКА ИНТЕЛИГЕНЦИЈА

Вештачка интелигенција може угрозити људска права, те се у том смислу прописима којима се регулише примена вештачке интелигенције треба инсистирати на поштовању основних људских права и стварању механизма којима би се одлуке које доноси вештачка интелигенција могле мењати од стране човека.

Европска конвенција о људским правима подразумева заштиту право на живот и достојанство које може бити угрожено применом вештачке интелигенције услед погрешног подударња у процесу препознавања лица на неком јавном догађају.

Иако вештачка интелигенција може значајно да допринесе ефикаснијем и бољем раду правосуђа осетљиво питање представља колико њена примена може да доведе кршења права на правично суђење, односно колико је и да ли је оправдано и потребно роботима и машинама препустити улогу судије. У том смислу је присутна велика забринутост правника о начину и обиму примене вештачке интелигенције у области правосуђа и улагање напора у настојању да вештачка интелигенција, али и технологија генерално буде помоћно средство, да допуњава људску интелигенцију и олакшава обраду података, али не и да замени судије и доноси одлуке.

Од примене вештачке интелигенције треба штити и приватни и породични живот који може бити угрожен услед примене производа и услуга заснованих на технологији на којој је базирана вештачка интелигенција, којом се неовлашћеним прикупљањем података, препознавањем, праћењем и сл., могу угрозити права појединаца и њихова приватност, али и права породица.

Значајно право које је гарантовано Европском конвенцијом јесте право слободе изражавања, слободе окупљања и удруживања и права на рад. Применом вештачке интелигенције могу се створити садржаји који могу утицати на слободу мишљења, као и на приступ информацијама и окружење у коме услед негативних садржаја и могућности деловања на начин обраде и проток информација може да се угрози право на слободу изражавања, али и обавезу информисања адекватним и поузданим информацијама.

Заштита права појединаца, али и група од дискриминације која може настати као последица примене вештачке интелигенције једно је од права на коме треба инсистирати. Наиме, чињеница да се осетљиве категорије становништва посебно подложне дискриминацији, односно да постоји повећан ризик угрожавања и повређивања њихових права, пред државе чланице Европске уније поставља задатак и обавезу да се адекватном регулативом, транспарентношћу и приступом информацијама смањи и ублажи дискриминација овог дела друштва.

У циљу заштите људских права Савет Европе, односно Комесар за Људска права у складу са својим мандатом издао је Препоруке од десет тачака о вештачкој интелигенцији и људским правима. Суштина препорука односи се на процену ефекта на људска права, јавне консултације, обавезу држава чланица да омогуће примену

стандарда људских права у приватном сектору, информације и транспарентност, независни надзор, недискриминацију и једнакост, заштиту података и приватност, слободу изражавања, слободу окупљања и удруживања и право на рад, правни лекове и промоцију „ВИ писмености“.⁸ Препорукама је указано на значај адекватне регулативе примене вештачке интелигенције чије би дефинисање и креирање подразумевало укључивање свих релеватних фактора у друштву. Такође се препорукама захтева праћење примене вештачке интелигенције и промена које условљава, али и мерење ефеката које вештачка интелигенција има на људска права и потребу њихове корекције.

Иако се указује на значај вештачке интелигенције препорукама се инсистира на томе да не треба дозволити развијање, стављање у употребу или коришћење ВИ система који у потпуности оперишу без било какве људске контроле. Указује се и на то не треба користити ВИ системе који су сложени до тачке да се не могу подвргнути људској анализи и прегледу у погледу одговарајућих стандарда транспарентности и одговорности.

Препорука је да се примењује највиши ниво анализе кад се системи вештачке интелигенције користе у контексту примене закона, нарочито да се избегне профилисање појединаца који припадају одређеним групама.

Приликом примене вештачке интелигенције препоручује се да се не дозволи развијање или коришћење ВИ система који обрађују личне податке, било као улаз или излаз, уз кршење права на поштовање приватног живота и права на заштиту података.

Чињеница да је већ или ће бити заступљена у свим областима људског друштва вештачка интелигенција ће сигурно променити сваку од њих, као и однос и положај људи на дневном нивоу и начин функционисања и рада уопште. Да се не би све то дешавало мимо и поред нас у интересу је сваког појединца и привреде као целине да се укључи и упозна са вештачком интелигенцијом, њеним предностима и манама како би је користио на најбољи могући начин и био спреман да заштити било које право, уколико буде потребе за тим.

6. ЗАКЉУЧАК

Могућности напретка и примене технологије, а посебно вештачке интелигенције су велике. Такође су и могућности нарушавања или угрожавања људских права њиховом применом велике и присутне. Свесни предности, али и недостатака, односно мана примене вештачке интелигенције људи се морају понашати пре свега људски. Не сме се допустити да вештачка интелигенције уђе у све поре живота, јер машине могу, али не треба све да раде. Сачувајмо људскост која је

⁸ Савет Европе: Вештачка интелигенција: Десет корака за заштиту људских права <https://rm.coe.int/-/1680997222>, 26.08.2025

угрожена и без машина. Не дозволимо да нас удаље и отуђе, јер додир и срце су нам више него икад потребни.

ЛИТЕРАТУРА

Дамјановић, Г., Петровић Д., Интелектуална својина као основ развоја дигиталне економије, *Зборник Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, 2023, 126;

Димић, С., Опорезивање интернет пословања порезом на додату вредност, *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, 2010, 398;

Janičić, P., Nikolić, M., Veštačka inteligencija. Matematički fakultet u Beogradu, 2009, 7. 109;

Branković, S., Veštačka inteligencija i društvo, *Srpska politička misao*, 2/2017, Institut za političke studije, Beograd, 24. vol. 56., 13-32.

Петровић Д., Глобална економија и вештачка интелигенција, *Тематски зборник радова научноистраживачки пројекат*, „Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси“, 2024, 107-123;

Стратегија развоја вештачке интелигенције у Републици Србији за период 2025–2030. годину <https://www.srbija.gov.rs/tekst/437277>, 26.08.2025;

Савет Европе: Вештачка интелигенција: Десет корака за заштиту људских права <https://rm.coe.int/-/1680997222>, 26.08.2025;

<https://share.google/XTy9N4p5ZSQTQwe0d>, 08.08.2025.

Danijela PETROVIĆ, Ph.D

Associate Professor, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, danijela.petrovic@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0003-1797-0022.

THE IMPACT OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE ON HUMAN RIGHTS

Summary

Advances in technical and technological development bring changes to the lives of every individual every day, affect the functioning of economic entities and the economy as a whole. Changes that arise from the application of artificial intelligence cause changes at the global level and create an environment whose regulation is expected. The fact that great progress in terms of computing power, sophisticated algorithms and the amount of data creates great economic value requires adaptation to new business conditions. In these and such conditions, the question arises as to whether and to what extent the application of artificial intelligence can affect human rights, whether it can endanger them and in what way, that is, whether artificial intelligence represents a threat or a privilege.

The application of artificial intelligence has numerous advantages. Are the shortcomings of its application or the fear of the unknown a limiting factor for its faster implementation? How and to what extent the further application of artificial intelligence will change our daily lives remains to be seen. Its application to date shows that it can certainly facilitate and improve numerous human activities. Adequate regulation of the application of artificial intelligence and reducing the possibility of its misuse would also reduce the possibility of violations and threats to human rights. In this sense, intensive activity of legislators in the preparation and regulation of this important area is an obligation and a necessity.

There are several ways in which it is possible to prevent the negative impacts of artificial intelligence on human rights. This primarily refers to: banning certain artificial intelligence systems, establishing new human rights, adapting the definitions of existing human rights, introducing oversight mechanisms and establishing an obligation for private companies to align their artificial intelligence systems with certain standards.

Key words: human rights, artificial intelligence, misuse, regulation.

Мирјана ИВАЗ*

ОД МАНДАТА СТАБИЛНОСТИ КА МАНДАТУ ОДРЖИВОСТИ:
ПОЧЕЦИ ЗЕЛЕНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ ЕВРОПСКЕ ЦЕНТРАЛНЕ БАНКЕ¹

Апстракт

Ревизије монетарне стратегије Европске централне банке (ЕЦБ) из 2021. и 2025. године показују еволуцију у схватању претњи по стабилност цена. Препознавање климатских промена и увођење концепта „*nature degradation*“ означавају интеграцију еколошких фактора у процену макроекономске стабилности. Овај рад доприноси разумевању трансформације мандата ЕЦБ из класичног фокуса на стабилност цена ка ширем концепту одрживости који укључује климатске аспекте. Анализом почетака зелене оријентације у монетарној политици, рад осветљава нове инструменте које ЕЦБ користи, као и изазове које овај преокрет доноси. Инструменти као што су зелене обвезнице и прилагођене кредитне политике представљају важан корак ка одрживој економији, али су присутни изазови у погледу транспарентности, стандардизације и интеграције климатских ризика. Рад указује на потребу за унапређивањем методологије за процену ризика, развој интегрисане базе података о климатским ризицима и ојачавање координације између монетарних и регулаторних органа.

Кључне речи: Европска централна банка, трансформација мандата, климатски ризици, одрживи финансијски инструменти, зелене обвезнице.

1. УВОД

Историјски посматрано, Европска централна банка (ЕЦБ) је конституисана као институција чија је *primus inter pares* функција очување стабилности цена, што је

* Асистент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, mirjana.ivaz@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9815-6350.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на самосталном научно-истраживачком пројекту „Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе“ Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација (Евиденциони број уговора 4151-2534-251-2534-251-25-02 од 04. фебруар 2025).

уједно и њен мандат у смислу члана 127 Уговора о функционисању Европске уније. Тај мандат, у суштини, изражава класичну ортодоксију централног банкарства: уверење да је стабилност цена *condition sine qua non* економске равнотеже, институционалне предвидљивости и дугорочног просперитета. Међутим, савремени глобални токови показали су да је таква редуктивна интерпретација недовољна да одговори на изазове који више нису само економски, већ и цивилизацијски, као што су климатске промене. Климатске промене традиционално нису део мандата централних банака у вези са ценовном и финансијском стабилношћу, па све већи број студија проналази убедљиве доказе о вези између климатских промена, финансијског система и реалне економије. Разумевање међусобних веза између свих ових углова се и даље може побољшати, посебно уз нове и прецизније податке за дизајнирање монетарних и пруденцијалних алата (Weitzman, 2009; Campiglio et al., 2018; Chenet et al., 2021). Као пример глобалног тренда, истраживање показује да је број централних банака које препознају климатске ризике као део својих надзорних и финансијских мандата експоненцијално порастао у последњих пет година. Аутори Арсено, Дрекслер и Осада (2022) истичу да климатске промене представљају сложену тему која је изван традиционалних области експертизе централних банака. Однос између климе и економске активности још увек није довољно познат и одвија се на дужем временском хоризонту него што централне банке обично разматрају. Веома мало се зна о томе како се климатски ризици преносе кроз финансијски систем (Arseneau, Drexler&Osada, 2022, стр. 3).

Почеци „зелене оријентације“ ЕЦБ могу се идентификовати већ у ревизији стратегије из 2021. године, када је по први пут признато да климатски ризици утичу на ценовну стабилност. Овим је направљен методолошки искорак: климатске промене више нису третиране као питање политике заштите животне средине (која је у надлежности држава чланица и других институција ЕУ), већ као питање које је суштински повезано са финансијском стабилношћу. Тиме је институционално легитимисана употреба нових инструмената монетарне политике – од куповине зелених обвезница и „tilting“ стратегија у портфељима, до увођења климатских критеријума у процену колатерала и надзор над банкарским сектором.

Овај процес се наставио и током 2025. године када је у стратешки оквир ЕЦБ уведен појам *nature degradation*, чиме су ризици губитка биодиверзитета, деградације земљишта и загађења признати као фактори од истог системског значаја као и климатске промене. Реч је о тихој, али суштинској еволуцији: централна банка, традиционално чувар макроекономске равнотеже, трансформише се у актера који активно промишља и обликује одрживу транзицију. У том контексту, ЕЦБ није напустила свој мандат стабилности, већ га је преобликовала тако да стабилност обухвати и одрживост. Управо тај прелаз – од мандата стабилности ка мандату одрживости – представља кључни аналитички оквир овог рада. Он нам омогућава да испитамо не само правне и институционалне основе нове оријентације ЕЦБ, већ и

њене шире импликације за разумевање улоге централних банака у XXI веку. Уместо пасивних регулатора монетарног поретка, оне постају активни актери глобалне зелене транзиције, са задацима који премашују традиционалне границе финансијске политике. Отуда је увођење климатских и еколошких димензија у оквир монетарне политике не само питање иновативне регулаторне праксе, већ и питање новог нормативног модела у ком стабилност и одрживост престају бити алтернативе и постају неодвојиве компоненте једне исте институционалне мисије. Овај рад испитује како трансформација мандата ЕЦБ са стабилности ка одрживости мења њену улогу у економији и које су импликације за монетарну политику.

2. ПОЧЕЦИ ЗЕЛЕНЕ ОРИЈЕНТАЦИЈЕ У МОНЕТАРНОЈ ПОЛИТИЦИ ЕЦБ

Дуго времена, основни мандат Европске централне банке (ЕЦБ) био је јасно и недвосмислено ограничен на очување стабилности цена, у складу са чланом 127. Уговора о функционисању Европске уније. Тај традиционално уски и формално рестриктиван приступ заснивао се на схватању да је стабилност цена *conditio sine qua non* очувања целокупне макроекономске равнотеже унутар Европског економског и монетарног простора. Међутим, динамика савремених глобалних изазова, пре свега ескалација климатских промена и све израженији ризици по финансијску стабилност, неминовно је довела до преиспитивања овакве стриктне интерпретације. У том процесу, нарочито након пандемије COVID-19, која је дубоко уздрмала економску и социјалну архитектуру савремених друштава (Петровић, 2021; Иваз, 2023б), постало је очигледно да се мандат ЕЦБ више не може тумачити искључиво кроз призму ценовне стабилности у уском смислу речи. Наиме, ова здравствено-економска криза деловала је као снажан катализатор институционалне рефлексije, подстичући дубље разматрање потребе за редефинисањем постојећих модела функционисања глобалне економије, те је афирмисала нови приступ заснован на концептима одрживости и системске отпорности (Петровић, 2021). ЕЦБ је током пандемије у оквиру РЕЕР програма (Pandemic Emergency Purchase Programme) примењивала мере квантитативног олакшања како би подржала ликвидност и стабилност финансијских токова (Иваз, 2023б). Овакав приступ илуструје ширу трансформацију мандата ЕЦБ, који више не ограничава ЕЦБ само на очување ценовне стабилности, већ и на реаговање на структурне и системске ризике који могу угрозити економску и финансијску стабилност. Интеграција климатских фактора и социјално-економских последица кризе у стратегије монетарне политике постаје кључна компонента савременог деловања ЕЦБ. „Климатске промене уводе материјалне макроекономске и финансијске ризике који могу утицати на раст и трансмисију монетарне политике, што захтева интеграцију климатских фактора у одлучивање централних банака“ (Drudi et. al., 2021). Истовремено, ЕЦБ је примењивала „tilting“ стратегију, фаворизујући куповину обвезница компанија са бољом климатском перформансом,

чиме је програм постао и инструмент подршке зеленим инвестицијама и смањењу емисије гасова стаклене баште. На тај начин, чак и у ванредним околностима, монетарна политика је интегрисала климатске факторе у процену и усмеравање финансијских токова.

Климатске промене су у релативно кратком временском периоду добиле примат међу глобалним претњама које захтевају хитне и ефикасне институционалне одговоре. Негативне последице загађења, било да је реч о ваздуху, води или земљишту, производе дуготрајне и у бројним случајевима неповратне штете. Оне, пак, генеришу директне и индиректне макроекономске импликације: повећавајући стопе оболевања и превремене смртности, узрокују смањење продуктивности радне снаге, што се рефлектује на пад бруто домаћег производа (БДП). Истовремено, климатске промене делују двоструко деструктивно на економију: с једне стране, подижу трошкове здравственог система, рада и производње, а са друге стране, редукују приносе у пољопривреди и другим виталним секторима. Довољно је указати на чињеницу да чак и минимално повећање просечне глобалне температуре за свега 1°C може изазвати пад глобалног БДП-а од више милијарди долара. Уз то, пројекције емисије штетних гасова, пре свега угљен-диоксида (CO₂), показују да ће у одређеним земљама доћи до њеног драматичног повећања, па чак и удвостручења (Петровић, 2021; Петровић, 2024). Истраживања показују да структура финансијског система може имати директан утицај на ниво угљен-диоксидних емисија у економији. Де Хас и Попов (2019) у раду „Finance and Carbon Emissions“ показују да земље са развијенијим тржиштима капитала имају тенденцију ка нижим емисијама CO₂ по глави становника у поређењу са економијама које се више ослањају на банкарско кредитирање. То се објашњава кроз два главна механизма: тржишта капитала усмеравају инвестиције ка мање загађујућим секторима и стимулишу индустрије са високим нивоом емисија да улажу у зелене технологије и иновације (De Haas&Popov, 2019). Овај налаз је значајан у контексту зелене оријентације монетарне политике, јер указује на то да развој финансијских инструмената и тржишта може бити инструмент подршке декарбонизацији економије и интеграцији одрживих инвестиција. Ове чињенице наметнуле су потребу за суштинском ревизијом стратегијског приступа ЕЦБ. Тако је, у оквиру ревизије монетарне стратегије из 2021. године, по први пут јасно и експлицитно признато да климатске промене представљају фактор од непосредног значаја за стабилност цена, што је довело до усвајања амбициозног акционог плана (European Central Bank, 2021). Тај план обухватао је проширење аналитичког капацитета институције кроз увођење макроекономског моделирања, напредних статистичких анализа и свеобухватних процена ризика, као и интеграцију климатских критеријума у процену колатерала и примењивање преференцијалних приступа при куповини корпоративних обвезница. На тај начин, ЕЦБ је начинила први корак ка трансформацији своје монетарне политике у смеру тзв. „зеленог заокрета“.

Значајан помак у овом процесу представљало је и увођење термина “*and nature degradation*” у стратегијски оквир током 2025. године (European Central Bank, 2025). Овим је формално признато да деградација природних екосистема, као што су губитак плодног земљишта, загађење вода и ваздуха, као и смањење биодиверзитета, представљају ризике од исте врсте и значаја као и климатске промене, те да их је неопходно третирати као паралелне индикаторе у оквиру макроекономске стабилности. У најновијој ревизији стратегије из 2025. године огледа се, дакле, јасан методолошки заокрет: фокус се више не задржава искључиво на *climate change*, већ се проширује и на *nature degradation*, чиме се у аналитички оквир уводи свеобухватнија процена економских последица еколошке деградације. Реч је, међутим, не о формалној промени мандата, већ о суптилној, али нормативно релевантној еволуцији интерпретације постојећих овлашћења, у складу са динамиком глобалних изазова (European Central Bank, 2025).

При томе, ЕЦБ је додатно нагласила економски значај природних ресурса, упозоравајући да преурањени губитак природних услуга, као што су опрашивање и контрола ерозије, може довести до иреверзибилних штета, што оправдава усвајање превентивног приступа заснованог на научним доказима (European Central Bank, 2025). Овим кораком, ЕЦБ је постала једна од првих централних банака у оквиру G7 која је интегрисала аспекте губитка биодиверзитета у свој званични комуникациони и стратешки оквир.

Поред тога, у оквиру мреже централних банака и надзорних тела за зелену транзицију (*Network for Greening the Financial System – NGFS*), ЕЦБ је одиграла водећу улогу у развоју методолошких алата за процену климатских ризика у банкарском сектору. Ти алати, који укључују сценарио-анализе, стрес-тестове и индикаторе климатског утицаја, имају за циљ систематску интеграцију климатске политике у монетарни и финансијски надзор, при чему се основни мандат ЕЦБ формално не доводи у питање (NGFS, 2022).

Зелена оријентација у монетарној политици ЕЦБ представља значајан институционални и нормативни заокрет, који иако није резултат формалне промене мандата у правном смислу, ипак сведочи о еволутивном процесу проширене интерпретације постојећих овлашћења. Такав приступ има далекосежне импликације за будући развој монетарне политике у условима комплексних климатских и еколошких изазова, јер показује да савремена централна банка више није искључиво чувар ценовне стабилности у традиционалном смислу, већ постаје активни актер у заштити системске одрживости европске економије. Међутим, институционална динамика игра кључну улогу у обликовању политика које се односе на климатске ризике у финансијском сектору. Поједини аутори (Baer, Campiglio&Deyris, 2021) истичу да је ефикасна имплементација ових политика резултат интеракције између различитих институционалних актера, укључујући централне банке, регулаторна тела и владе. Они наглашавају да координација и узајамна одговорност представљају

неопходан предуслов за успешан прелазак ка одрживом финансијском систему, јер појединачне мере без институционалне синергије често доводе до фрагментације и смањеног утицаја. Дакле, климатски изазови захтевају не само техничке иновације, већ и пажљиво планиране институционалне механизме који омогућавају кохерентну и дугорочну имплементацију политика.

3. ИНСТРУМЕНТИ ЗЕЛЕНЕ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ

У контексту све израженије потребе да се монетарна политика усклади са циљевима климатске и еколошке одрживости, ЕЦБ је током последњих година развила и примену нових инструмената који имају за циљ омогућавање „зелене“ трансформације финансијског система и реалне економије. Посебно су значајна два правца деловања: директна интервенција путем куповине имовине са зеленим карактеристикама и прилагођавање регулаторних критеријума за приступ ликвидности и процену ризика.

3.1. Зелене обвезнице и програми куповине имовине

Зелена обвезница је инструмент са фиксним приходом намењен подршци климатским или еколошким пројектима (ЕЦБ, 2023). Она финансира или рефинансира инвестиције, пројекте, расходе или имовину који доприносе решавању климатских и еколошких проблема. Користе их владе и приватне компаније за прелазак на одрживу економију (Flammer, 2021). Још 2016. године, ЕЦБ је у оквиру Corporate Sector Purchase Programme (CSPP) започела укључивање зелених обвезница у корпоративни портфељ. Ово је био први корак у интеграцији еколошких критеријума у монетарне операције, са циљем постепеног стимулације компанија да смање емисије и унапреде климатске перформансе. Након 2019. године, значај зелених инструмената у структури куповине је порастао, нарочито у оквиру проширених програма APP и PEPP. До краја 2024. године зелени инструменти чине преко 20% корпоративних обвезница у власништву Евросистема (European Central Bank, 2025).

ЕЦБ је у оквиру APP програма (Asset Purchase Programme) користила стратегије квантитативног олакшања како би подржала ликвидност и финансијске токове ка одрживим активностима (Иваз, 2023а). Иако званично APP програм не садржи еколошке критеријуме, ЕЦБ је примењивала „tilting“ стратегију, фаворизујући обвезнице издате од емитената са бољом климатском перформансом. То је био логичан наставак досадашње политике и омогућио је прецизније усмеравање финансијских средстава ка зеленим активностима. Ова стратегија је довела до смањења емисија у портфељу и повећања удела зелених обвезница (European Central Bank, 2024; 2025). Удео зелених обвезница у сопственим средствима ЕЦБ повећан је

са 20% на 28%, односно више од €6.4 милијарди, а циљ за ову годину је 32%. Од 2022. године, ЕЦБ наставља примењивати „tilting“ стратегију, фаворизујући обвезнице компанија са нижим емисијама гасова и јасним транзиционим плановима, што је довело до смањења „интензитета емисије“ у корпоративном портфелу за 38% у периоду од 2021. до 2024. године, при чему је „tilting“ стратегија допринела око четвртине тог смањења (European Central Bank, 2025).

ЕЦБ такође ограничава куповину хартија од вредности из сектора са високом загађењем, што представља инструментално изражавање принципа „неутралности тржишта“ и директну подршку зеленим инвестицијама (European Central Bank, 2021). Ово показује да ЕЦБ не само да стимулише зелене пројекте, већ и смањује финансијски ризик повезан са секторима који негативно утичу на животну средину. ЕЦБ је још подржала новоусвојени EU Green Bond Standard, који ће од 2026. постати критеријум за евалуацију климатске усаглашености обвезница у колатералном оквиру (European Commission, 2023).

Истраживање ЕЦБ-а у сарадњи са Оксфордским универзитетом (European Central Bank & University of Oxford, 2025) показало је да суше могу угрозити до 15% економског излаза (GDP) еврозоне, при чему банке већ имају приближно €1.3 трилиона кредита упућених секторима као што су пољопривреда и грађевинарство, који су највише изложени (Frank Elderson, члан Извршног одбора ЕЦБ, Financial Times). Ови подаци наглашавају директну везу између климатских промена и финансијске стабилности, што оправдава укључивање еколошких ризика у надзорну политику ЕЦБ. Подстакнута овим ризицима, ЕЦБ је започела прецизнији надзор ризика који укључује климатске и природне факторе као материјалне елементе. Радна група NGFS (Мрежа за зелено финансирање централних банака) подржава консензус о процени таквих ризика, док Европска централна банка наглашава правне основе у Уговору о функционисању Европске уније (чланови 11, 7 и 127), где мандат подразумева узимање у обзир политика ЕУ приликом спровођења монетарне политике (European Central Bank, 2024). Међутим, постоје изазови у стандардизацији зелених обвезница и транспарентности, јер недостатак јединствених критеријума може довести до ризика (*greenwashing*) (Flammer, 2021). Због тога је неопходно континуирано усаглашавање са европским и међународним стандардима, као и редовна контрола и ревизија програма.

3.2. Прилагођавање критеријума за кредитирање и ризик

Други кључни инструмент зелене оријентације монетарне политике Европске централне банке односи се на ревизију критеријума за приступ финансијским средствима и управљање ризиком колатерала. ЕЦБ је прво започела процену вредности колатералне имовине са увођењем климатских фактора, што представља суштинску промену у традиционалној операционој логици централног банкарства.

„Интегрисање ризика повезаних са климом у оквиру колатерала и надзорне праксе је кључно за одржавање финансијске стабилности и осигуравање да банке адекватно процене еколошке ризике у својим кредитним и инвестиционим одлукама“ (Druidietal., 2021). На основу овог принципа, од 2025. године ЕЦБ је увела тзв. „климатски корективни фактор“ (*climate adjustment factor*), који омогућава смањење вредности хартија од вредности емитованих од стране субјеката са високим изложеностима климатским ризицима.

Процена овог фактора заснива се на више елемената: резултатима климатских стрес тестова, квалитативним проценама транзиционих планова, као и усклађености са ЕУ таксономијом одрживих активности (European Central Bank, 2025). На пример, обвезнице енергетских компанија које настављају инвестиције у фосилна горива без дефинисане стратегије транзиције оцењују се као високоризичне, што директно утиче на њихову употребну вредност у операцијама рефинансирања.

Истовремено, на нивоу надзора, ЕЦБ је спровела свеобухватне реформе управљања ризицима. До краја 2024. године, преко 90% надгледаних банака у еврозони идентификовало је климатске и еколошке ризике као материјалне, док је проценат институција које у потпуности укључују ове ризике у интерне стрес тестове порастао са 41% у 2022. на готово 100% у 2024. (European Central Bank, 2025a). Уколико банке не усагласе своје управљачке праксе са очекивањима ЕЦБ, могу бити изложене корективним мерама, укључујући захтеве за повећање регулаторног капитала или новчане санкције.

Поред активности на тржишту капитала, ЕЦБ је реформисала и кредитну политику, интегришући климатске факторе у процене банкарских изложености. Овај приступ укључује додатне критеријуме за оцену кредитног квалитета засноване на еколошким перформансама дужника, као и ревизију ризика у складу са изложеношћу климатским и транзиционим ризицима (ECB Supervisory Board, 2022).

Посебну улогу у овом процесу игра „tilting“ механизам у кредитирању, који фаворизује субјекте са високим стандардима одрживости, омогућавајући им приступ повољнијим финансијским условима. Супротно томе, ризичнији профили, посебно из индустрија које су интензивни загађиваче, подлежу појачаној контроли и рестриктивнијим условима (Lagarde, 2021). Овај систем представља значајан помак у односу на традиционалне моделе кредитног ризика, јер укључује факторе који, иако нису увек квантитативно мерљиви, имају дугорочни утицај на отпорност и одрживост финансијских институција.

Увођење ових механизма истовремено захтева развој нових методолошких алата и пружање подршке. Поузданост, конзистентност и доступност података представљају предуслов за израду адекватних модела процене климатских ризика, док недостатак стандарда и транспарентности и даље отежава широку имплементацију мера.

Наведени приступи јасно показују трансформацију традиционалне улоге централних банака из искључиво монетарних регулатора у активне актере одрживог развоја, отварајући нове институционалне и регулаторне изазове и истовремено пружајући могућности за интеграцију климатских политика у финансијски систем.

4. ИЗАЗОВИ ЗЕЛЕНЕ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ ЕЦБ

Европска централна банка је направила значајан напредак у примени зелено оријентисаних монетарних инструмената, али се истовремено суочава са бројним изазовима и критикама које обухватају институционалне, правне, практичне и политичке аспекте. Главни изазови могу се груписати у пет међусобно повезаних области. Прво, поставља се питање мандата и легитимитета: традиционални мандат ЕЦБ био је усмерен преваходно на стабилност цена, па увођење зелене компоненте отвара расправу о законским оквирима и могућој ревизији статута (Goodhart, 2022). Друго, недостатак поузданих и стандардизованих података о климатским ризицима и перформансама финансијских инструмената повећава неизвесност и ризик у процесу доношења одлука (Flammer, 2021). Треће, постоји опасност од нежељених ефеката прилагођавања портфеља и кредитних политика, који могу угрозити диверзификацију, концентрисати ризик и довести до неједнаког приступа финансијским ресурсима (Campiglio et al., 2022; Durante et al., 2022). Четврто, ефикасност зелене монетарне политике зависи од координације са другим јавним политикама, пре свега фискалном политиком, енергетском стратегијом и индустријским политикама, јер монетарни инструменти сами по себи не могу довести до структурних промена у економији (Baer, Campiglio & Deyris, 2021; van't Klooster & van Tilburg, 2020). Пето, политичка критика и питање легитимитета остају трајни изазови: независност централних банака може бити доведена у питање уколико климатски циљеви утичу на финансијску стабилност и приступ капиталу у појединачним националним економијама (Goodhart, 2022; Wunsch, 2025).

На основу наведеног, може се закључити да зелена монетарна политика представља сложен и вишедимензионалан процес који захтева усклађивање институционалних капацитета, законских оквира и тржишних механизма. Иако су ризици и ограничења значајни, овај приступ истовремено отвара простор за интеграцију одрживости у финансијске структуре и јачање дугорочне отпорности економије на климатске и еколошке ризике.

5. ПРЕПОРУКЕ ЗА УНАПРЕЂЕЊЕ ЗЕЛЕНЕ МОНЕТАРНЕ ПОЛИТИКЕ ЕЦБ

Полазећи од идентификованих изазова, могу се предложити следеће смернице за унапређење и ефективнију примену зелене монетарне политике. Прво, потребна је јаснија институционална артикулација мандата ЕЦБ у области климатских политика.

То подразумева прецизно дефинисање правног оквира, уз могућу ревизију статута ЕЦБ, како би се смањиле недоумице о легитимитету интервенција у зелену транзицију (Goodhart, 2022). Друго, развој стандардизованих и поузданих индикатора климатских ризика и зелени финансијских перформанси представља предуслов за смањење неизвесности у доношењу одлука. У том процесу кључну улогу има сарадња са Европским системом финансијског надзора, научним институцијама и приватним сектором (Flammer, 2021). Треће, неопходно је пажљиво дизајнирати механизме за прилагођавање портфеља и кредитних политика како би се избегли негативни ефекти на диверзификацију и приступ финансијским ресурсима. Тиме се смањује ризик од концентрисања капитала у ограниченом броју сектора или региона (Campiglio et. al., 2022). Четврто, зелена монетарна политика мора бити комплементарна са другим јавним политикама, посебно фискалном, енергетском и индустријском. За успех зелене транзиције неопходна је синергија између различитих инструмената, јер монетарни алати сами по себи имају ограничен домет (Baer, Campiglio&Deygis, 2021; van't Klooster&van Tilburg, 2020). Пето, ЕЦБ би требало да унапређује комуникационе стратегије и дијалог са јавношћу, како би ублажила политичке критике и ојачала поверење у своје активности. Транспарентност и јасно образложење мера могу допринети очувању независности и легитимитета (Wunsch, 2025).

Свеобухватним приступом који комбинује институционалну реформу, методолошко унапређење и јачање јавне подршке, ЕЦБ може трансформисати зелену монетарну политику из извора изазова у снажан инструмент подршке одрживом и отпорном економском развоју Европске уније. На тај начин, зелена монетарна политика престаје да буде споредна иницијатива и постаје стратешки инструмент којим ЕЦБ не само да чува ценовну и финансијску стабилност, већ активно гради основу за одрживу будућност европске економије.

6. ЗАКЉУЧАК

Ревизије монетарне стратегије Европске централне банке из 2021. и 2025. године показују постепену, али нормативно значајну еволуцију у начину на који се схватају претње стабилности цена. Док је иницијално препознавање климатских промена као релевантног фактора означило прекид са дотадашњом ортодоксијом монетарне политике, увођење концепта *nature degradation* представља даљи корак ка интегрисању свеобухватних еколошких детерминанти у оквир процене макроекономске стабилности. Таква стратегија не само да проширује аналитичку основу деловања ЕЦБ, већ и у пракси показује како се постојећи мандат може тумачити динамично, у складу са савременим глобалним изазовима. У том смислу, еколошка питања постају не само предмет јавних политика у ширем смислу, већ и интегрални елемент институционалне рационалности у домену монетарне власти.

У светлу све израженијег значаја климатских промена и њихових економских последица, Европска централна банка је поставила нову парадигму монетарне политике која интегрише еколошку одрживост као неодвојиви део својих стратегијских циљева. Увођење зелених обвезница и прилагођавање програма куповине имовине као и ревидирање кредитних критеријума са фокусом на климатске ризике представљају суштинске кораке у правцу трансформације финансијског система, што показује како се постојећи мандат може тумачити динамично и у складу са савременим глобалним изазовима. Ови инструменти, иако још увек предмет значајних изазова у погледу стандардизације, транспарентности и ефикасности, постављају темеље за дугорочну стабилност и одрживост економије у условима климатских ризика.

Имплементација зелене монетарне политике у ЕЦБ оквиру тренутних глобалних изазова изузетно је сложен и вишеслојан процес који захтева координисан рад многих актера. Одређени успеси су видљиви, посебно у домену развоја и примене нових инструмената попут зелених обвезница и ревизије кредитних политика, али су изазови у погледу транспарентности, интеграције климатских ризика у праксе, као и у правном оквиру и даље присутни.

Препоруке за даљи развој и унапређење зелене монетарне политике подразумевају конкретне кораке који би омогућили ефикасније интегрисање климатских фактора у финансијске токове. Пре свега, потребно је успоставити јасне и уједначене дефиниције зелених финансијских инструмената. Такође, важно је развити интегрисане базе података о климатским ризицима, које би прикупљале информације о физичким ризицима, као што су поплаве или суше, али и транзиционим ризицима, укључујући промене у регулативи и енергетској политици. Такав систем омогућио би тачнију процену изложености финансијских институција и спровођење стрес тестова који одражавају реалне климатске изазове. Усавршавање методологија за процену ризика и прилагођавање капиталних захтева финансијских институција представља додатни корак ка стабилности. Примењујући инструменте попут климатских стрес тестова и „tilting“ стратегија при куповини обвезница, банке би могле боље да управљају ризицима и подстичу инвестиције у пројекте са бољим еколошким перформансама. Једнако важна је ефикасна координација између монетарних и регулаторних органа, како би мере које се предузимају биле комплементарне, а не супротстављене. Ово подразумева усаглашено обрачунавање ризика, стимулативни третман зелених инвестиција и усклађен надзор над финансијским институцијама. Најзад, међународна сарадња остаје кључна за размену података, стандарда и добрих пракси. Активно учешће у глобалним иницијативама омогућава централним банкама да заједнички развијају методологије и стандардизоване алате који се могу примењивати на међународном нивоу, чиме се подржава одрживи и стабилан развој финансијских система.

Важно је нагласити да је зелена монетарна политика процес који захтева сталну еволуцију и прилагођавање динамичном развоју научних сазнања и технолошких иновација. Само у том контексту, централне банке могу успешно да одговоре на изазове климатске кризе и да обезбеде дугорочну макроекономску стабилност у складу са принципима одрживог развоја.

ЛИТЕРАТУРА

Arseneau, D. M., Drexler, A., & Osada, M. 2022. *Central bank communication about climate change*. Federal Reserve Board, Federal Reserve Bank of Chicago, Bank of Japan;

Baer, M., Campiglio, E., & Deyris, J. 2021. It takes two to dance: Institutional dynamics and climate-related financial policies. *Ecological Economics*, 190, 107210;

Borio, C. 2021. Central banking and financial stability: A historical perspective. *Journal of Financial Stability*, 54, 100876;

van't Klooster, J., & van Tilburg, R. 2020. Central banking, climate change, and scaling the 'green' monetary policy toolbox. *Climate Policy*, 20(3), 336-344;

Goodhart, C. 2022. The changing role of central banks in the post-pandemic era. *Oxford Review of Economic Policy*, 38(1), 133-148;

De Haas, R. and Popov, A. 2019. „Finance and carbon emissions“, *Working Paper Series*, No 2318, ECB, September;

Drudi, F., Moench, E., Holthausen, C., Weber, P. F., Ferrucci, G., Setzer, R., & Ouvrard, J. F. 2021. *Climate change and monetary policy in the euro area*;

Durante, E. et al. 2022, “Monetary policy, investment and firm heterogeneity”, *European Economic Review*, Vol.148, 104251;

European Central Bank & University of Oxford, 2025. *The European economy is not drought-proof*. ECB Blog;

Иваз, М.2023а. „Квантитативне олакшице као нестандардне мере монетарне политике“. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, 245–260.

Иваз, М. 2023 б. „Мере Европске централне банке током COVID-19 пандемије“. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни поредак Србије и актуелни међународни и регионални процеси*, 361–378;

Lagarde, C. 2021. *Opening remarks at the ECB Forum on Central Banking 2021*. European Central Bank;

Петровић Д., 2021. Економија и доба SARS-CoV-2, *Зборник Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, 65-79;

Петровић, Д. 2024. „Економски ефекти климатских промена“. *Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици*, 133–145;

Flammer, C. 2021. Corporate green bonds. *Journal of Financial Economics*, 142(2), 499–516. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2021.05.014>;

Campiglio, E., Dafermos, Y., Monnin, P., Ryan-Collins, J., Schotten, G., & Tanaka, M. 2018. *Climate change challenges for central banks and financial regulators*. *Nature Climate Change*, 8(6), 462–468;

Cohen, D., Hassett, K. & Hubbard G. 1999. „Inflation and the User Cost of Capital: Does Inflation Still Matter?“, in Feldstein, M. (ed.), *The Costs and Benefits of Price Stability*, University of Chicago Press for the NBER;

Chenet, H., Ryan-Collins, J., & van Lerven, F. 2021. Finance, climate-change and radical uncertainty: Towards a precautionary approach to financial policy. *Ecological Economics*, 183, 106–957;

Weitzman, M. L. 2009. On Modeling and Interpreting the Economics of Catastrophic Climate Change. *The Review of Economics and Statistics*, 91 (1), 1–19;

Wunsch, P. 2025. *ECB should avoid activist role in climate policy*. *The Wall Street Journal*.

Mirjana IVAZ

Teaching Assistant, University of Priština in Kosovska Mitrovica, Faculty of Law, Republic of Serbia, mirjana.ivaz@pr.ac.rs, ORCID: 0000-0001-9815-6350.

FROM THE MANDATE OF STABILITY TO THE MANDATE OF SUSTAINABILITY:
THE BEGINNINGS OF THE GREEN ORIENTATION OF THE EUROPEAN CENTRAL
BANK

Summary

The revisions of the monetary strategy of the European Central Bank (ECB) from 2021 and 2025 show an evolution in the understanding of threats to price stability. The recognition of climate change and the introduction of the concept of "nature degradation" mean the integration of environmental factors into the assessment of macroeconomic stability. This paper contributes to the understanding of the transformation of the ECB's mandate from the classic focus on price stability to a broader concept of sustainability that includes climate aspects. By analyzing the beginnings of the green orientation in monetary policy, the paper sheds light on the new instruments used by the ECB, as well as the challenges this reversal brings. Instruments such as green bonds and adapted credit policies represent an important step towards a sustainable economy, but there are challenges in terms of transparency, standardization and integration of climate risks. The work points to the need to improve the methodology for risk assessment, develop an integrated database on climate risks and strengthen coordination between monetary and regulatory authorities.

Key words: European Central Bank, mandate transformation, climate risks, sustainable financial instruments, green bonds.

Петар ТРАЈКОВИЋ*

ПОРЕСКО- ИНОВАЦИОНА ПОЛИТИКА ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГИЈА У САВРЕМЕНОМ СИСТЕМУ РЕПУБЛИКЕ СРБИЈЕ¹

Апстракт

Аутор у овом раду разматра пореско-иновациону политику зелених технологија у савременом систему Републике Србије, као део шире стратегије преласка на одрживи развој и зелену економију. Кроз пореске олакшице, подстицаје за истраживање и развој, као и субвенције за иновативне пројекте, држава покушава да мотивише улагања у зелене технологије, енергетску ефикасност и обновљиве изворе енергије. Кључни документи попут Стратегије паметне специјализације, Интегрисаног националног енергетског и климатског плана и Зелене агенде за Западни Балкан дају стратешки оквир за ову политику. Постоје различити порески подстицаји, укључујући олакшице за стартапе и компаније које улажу у истраживање и развој, али је њихова примена још увек ограничена. Иновациони екосистем, уз подршку Фонда за иновациону делатност и научно-технолошких паркова, све више укључује пројекте из области зелене транзиције. Међутим, препреке попут бирократије, недовољне информисаности и ограниченог финансијског капацитета успоравају ширу имплементацију. За унапређење политике зелених технологија препоручује се увођење додатних пореских олакшица, боља координација јавног и приватног сектора, као и усклађивање са ЕУ климатским и фискалним стандардима. У целини, иако постоје позитивни помаци, пореско-иновациона политика Србије у области зелених технологија захтева даљу модернизацију, већу ефикасност и стратешки приступ.

* Сарадник у настави, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет, Република Србија, petar.trajkovic@pr.ac.rs, ORCID: 0009-0004-6761-8128.

¹ Рад је настао као резултат истраживања на научно-истраживачком пројекту под називом "Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе" Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици за период 2025-2027. Рад представља резултат истраживања које финансира Министарство науке, технолошког развоја и иновација по Уговору са Правним факултетом Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици (Евиденциони број уговора 451-03-137/2025-03/200254 од 4. фебруара 2025. године).

Кључне речи: пореска политика, иновације, зелене технологије, циркуларна економија, енергетска ефикасност.

1. УВОД

Савремене глобалне промене у области животне средине и енергетике наметнуле су потребу за свеобухватном транзицијом ка зеленој економији, а Србија се у том процесу суочава са бројним изазовима и обавезама. Према подацима Републичког завода за статистику, енергетски сектор у Србији је одговоран за преко 70% укупне емисије гасова са ефектом стаклене баште, што указује на хитност унапређења технологија и преласка на одрживе изворе енергије. Истовремено, улагања у истраживање и развој износе мање од 1% БДП-а (Републички завод за статистику, 2024), што је испод просека Европске уније, и ограничава иновативни потенцијал у области зелених технологија. Иако је Република Србија усвојила Стратегију паметне специјализације и постала потписница Зелене агенде за Западни Балкан, конкретна примена пореско-иновационих мера још увек није дала очекиване резултате. Стога је кључно развити функционалну и ефикасну пореску политику која ће подстаћи улагања у еколошки одрживе иновације и допринети укупном економском расту у складу са принципима одрживог развоја. Србија и даље производи више од две трећине електричне енергије из угља — у 2024. години удео термоелектрана на угаљ био је око 62–63% у укупној производњи струје. Хидроенергија доприноси око трећине електричне производње, док су обновљиви извори попут ветра и соларне енергије још увек маргинални, са ветром око 3% и соларом мање од 0,5% учешћа у структури производње енергије (Републички завод за статистику, 2024).

У складу са појачаним амбицијама ка развоју зелених технологија, Србија је у јулу 2024. усвојила Национални енергетски и климатски план са циљем да до 2030. достигне преко 45% електричне енергије из чистих извора и да до 2050. постепено угаси употребу угља. Као део те стратегије 2021. године донет је нови Закон о коришћењу обновљивих извора енергије, а први јавни позиви за развој ветро- и солар-паркова расписан је у 2023. години, додељујући дозволе за више стотина мегавата нових зелених капацитета. Према подацима Републичког завода за статистику, у 2024. години Србија је повећала капацитет из обновљивих извора за 22%, достижући укупну инсталирану снагу од око 3,9 GW, док је учешће обновљиве енергије у укупној потрошњи енергије било око 25%, нешто више од просека ЕУ. У области истраживања и развоја, буџетска издвајања у 2022. години износила су 0,39% БДП-а, а у 2024. достигла су 0,4% БДП-а, што је и даље далеко испод просека развијених земаља и ограничено у односу на потребе зелене транзиције.

Ови конкретни показатељи — доминација угља, постепени раст обновљивих извора и скромна издвајања за R&D — илуструју зашто је неопходна ефикасна

пореско-иновациона политика која ће убрзати инвестиције у еколошки одрживо и технолошки напредно енергетско пословање. Енергетско сиромаштво је глобални проблем, са којим се суочавају све државе у већој или мањој мери. Оно је препознато као посебан проблем у оквиру шире проблематике општег сиромаштва, са специфичним карактеристикама (Обреновић, 2022: 165). Са друге стране, познато је да је свака иновација заснована на одређеној идеји. Међутим, добро осмишљена и корисна идеја сама по себи није довољна за успешно спровођење иновације — потребни су додатни услови и ресурси. Искуства из Европске уније показују да се у просеку само једна од пет иновативних идеја претвори у стварну иновацију. Због тога је од суштинске важности да се развоју иновација обезбеди институционална подршка кроз одговарајући систем и механизме.

2. СТРАТЕШКО УСМЕРАВАЊЕ РАЗВОЈА ЗЕЛЕНИХ ТЕХНОЛОГИЈА

Данас су на националним, регионалним и глобалним нивоима усвојене стратегије везане за развој и имплементацију зелених технологија у различитим подручјима пословног и приватног деловања. Разлог томе је чињеница да су идентификовани бројни штетни ефекти неодрживих технолошких решења и да савремени ниво развијености технологије омогућава имплементацију зелених технолошких решења у бројна подручја.

Европска комисија је 2019. године направила Европски зелени план, а циљ му је постизање одрживости привреде у Европској унији на начин да се климатски и еколошки изазови претварају у прилике у свим подручјима политике и осигуравање праведне и укључиве транзиције. Крајњи циљ Европског зеленог плана је да Европа постане први климатски неутралан континент до 2050. године. План доноси мере везане за промену начина живота и рада, као и оне које се односе на промену производње и потрошње. Европски зелени план се састоји од мера које за циљ имају унапређење искоришћавања ресурса како би оно било што ефективније. Мере би се спроводиле у сврху обнове биолошке разноликости, заустављања климатских промена и смањења загађења. План садржи објашњења о потребним улагањима како би се створиле нове економске могућности, али и побољшао квалитет живота грађана.

Како би се постигли циљеви Европског зеленог плана, између осталог, треба деловати на следећим подручјима : улагању у технологије прихватљиве за животну средину; подстицању индустрија да уводе иновације; увођењу јефтинијих, здравијих и чистијих облика приватног и јавног превоза; декарбонизирању енергетског сектора; повећању енергетске ефикасности зграда; сарадњи са међународним партнерима на побољшању глобалних стандарда у подручју животне средине.

Стратешко деловање на подручју подстицања имплементације зелених технологија, осим на нивоу Европске уније, требало би да буде приоритет и на нивоу

Републике Србије која тежи придруживању Европској унији. Кључни документ везан за ово подручје јесте Одлука о изради стратешке процене утицаја стратегије заштите животне средине са акционим планом у Републици Србији за период од 2024. до 2033. године - Зелена агенда за Србију. Овом одлуком приступа се изради Стратешке процене утицаја, Стратегије заштите животне средине са Акционим планом Републике Србије за период од 2024. до 2033. године, односно приступа се изради Зелене агенде за Србију у којој се очекује да буду одређени приоритети у контексту примене иновационих зелених технологија у привреди и уопште у друштву. У том смислу, применом Зелене агенде до 2033. године настојаће се постићи привредни и друштвени развој у равнотежи с природом. Стратегија заштите животне средине Републике Србије за период од 2024. до 2033. године - Зелена агенда за Србију представља кровни документ јавне политике у области животне средине. Потписивањем Софијске декларације о Зеленој агенди за Западни Балкан 2020. године Република Србија се обавезала да елементе како Европског зеленог договора, тако и Зелене агенде транспонује у све релевантне секторске националне јавне политике. Обавезе које проистичу из Зелене агенде представљају и обавезе које треба да буду испуњене и према Споразуму о стабилизацији и придруживању Републике Србије, у оквиру преговарачких поглавља за приступање ЕУ и програмима економске сарадње. Стога, Република Србија доноси Стратегију како би у наредном десетогодишњем периоду међусекторски, интердисциплинарно и на свим нивоима планирала, креирала, ускладила, финансирала и усмерила мере и активности у правцу спровођења Зелене агенде, достизања стандарда ЕУ у вези са заштитом животне средине, зелене економије, угљеничне неутралности, заштите природних ресурса, смањења загађења; уопште узев, смањења негативног утицаја људских активности на животну средину и унапређења квалитета живота свих грађана и услова за одрживи развој. Структура Стратегије одговара структури Зелене агенде и обухвата све области у оквиру пет стубова Зелене агенде: декарбонизација; циркуларна економија; смањење загађења животне средине; заштита биодиверзитета и екосистема; и одржива пољопривреда и рурални развој. У складу са принципима и стубовима Зелене агенде, одлучено је да фокус буде на следећим кључним областима за зелени раст и зелени развој Републике Србије:

1. Климатске промене и смањење емисија: смањење емисија гасова са ефектом стаклене баште и прилагођавање на измењене климатске услове, коришћење обновљивих извора енергије, енергетска ефикасност и смањење зависности од фосилних горива.
2. Циркуларна економија: индустријска симбиоза, искоришћење отпада, одговорна рециклажа, одржива производња, иновације, еко-дизајн, зелене јавне набавке и ефикасна употреба ресурса.

3. Смањење загађења животне средине: побољшање квалитета ваздуха, воде и земљишта, смањење индустријског загађења и управљање ризиком, управљање хемикалијама, смањење буке у животnoj средини, јонизујуће и нејонизујуће зрачење.

4. Заштита биодиверзитета и екосистема: заштита и одрживо управљање природним ресурсима, укључујући одрживо управљање и заштиту шума, заштићених подручја и дивљих врста.

5. Одрживи прехранбени системи и рурални развој: утицај пољопривреде на животну средину, безбедност хране, одржива производња хране, органска храна, употреба специфичних хемикалија.

Остваривање наведених циљева може се сматрати врло амбициозним будући да је допринос Србије у еко-иновацијама испод просека Европске уније. Иако се појављује све већи број српских предузећа које се базирају и фокусирају на увођење еко начина производње и одрживог развоја те је све више пројеката и производа базираних на зеленим технологијама, очувању енергије и рециклирању још увек постоји огроман простор за напредак и промене.

У приказу финансирања у области животне средине Стратегија користи податке Републичког завода за статистику који се односе на издатке у областима заштите ваздуха, управљања отпадним водама, управљања отпадом, остало (заштита и санација земљишта, подземних и површинских вода, заштита од буке и вибрације, заштита природе, остале активности у вези са заштитом животне средине), и који су подељени на инвестиције и текуће издатке. Табеларно су приказани укупни трошкови према активностима заштите животне средине за период 2020-2021, инвестиције и издаци за заштиту животне средине (у милионима динара и у % БДП) и издаци за заштиту животне средине по тематским подручјима за период 2015-2021. година.

Упркос вишегодишњем глобалном тренду растућег значаја заштите животне средине и питања од утицаја на стање и квалитет животне средине, у Републици Србији не бележи се одговарајући континуирано растући тренд. Након периода пада и стагнације до 2020. године, уследио је период извесно недовољног повећања издвајања из буџета за животну средину и раста удела инвестиција у укупним издацима.

О финансирању заштите животне средине, по индикаторима – издаци из буџета, приходи од накнада, укупни приходи од накнада у области животне средине, улагања привредних сектора у заштиту животне средине, средства за субвенције, дотације и друге подстицајне мере, међународне финансијске помоћи, и инвестиције и текући издаци – извештава и Агенција за заштиту животне средине на годишњем нивоу.

Користећи податке Министарства финансија, Стратегија даје увид у израчунате укупне инвестиције и укупне издатке у оквиру пет стубова Зелене агенде у периоду 2020-2022. година.

Стубови Зелене агенде	У ЕУР			%		
	2020.	2021.	2022.	2020.	2021.	2022.
1. Декарбонизација и климатске промене	3.566.902	13.064.519	12.791.447	23%	9%	7%
2. Циркуларна економија	510.638	3.974.468	4.255.319	3%	3%	2%
3. Смањење загађења	3.012.766	104.964.264	119.744.681	19%	71%	66%
4. Биодиверзитет	4.652.409	16.249.174	15.128.272	30%	11%	8%
5 Одржива пољопривреда	3.948.238	8.607.660	28.683.711	25%	6%	16%
Укупно	15.690.953	146.860.085	180.603.430	100%	100%	100%
Удео у БДП (%)	0,03	0,28	0,30			

Табела 1: Укупне инвестиције у оквиру пет стубова Зелене агенде

Извор: Стратегија заштите животне средине – Зелена Агенда за Републику Србију за период 2024 – 2033. године, нацрт, Београд, септембар 2024

Стубови Зелене агенде	У ЕУР			%		
	2020.	2021.	2022.	2020.	2021.	2022.
1. Декарбонизација и климатске промене	6.516.979	23.120.596	17.969.370	32%	11%	8%
2. Циркуларна економија	1.361.702	51.846.689	36.268.528	7%	24%	15%
3. Смањење загађења	3.012.766	112.325.115	128.680.851	15%	51%	55%
4. Биодиверзитет	4.652.409	16.249.174	15.128.272	23%	7%	6%
5. Одржива пољопривреда	4.999.889	16.513.813	36.111.966	24%	8%	15%
Укупно	20.543.745	220.055.387	234.158.987	100%	100%	100%
Удео у БДП (%)	0,04	0,41	0,39			

Табела 2: Укупни издаци у оквиру пет стубова Зелене агенде

Извор: Стратегија заштите животне средине – Зелена Агенда за Републику Србију за период 2024 – 2033. године, нацрт, Београд, септембар 2024

Финансирање у области животне средине у наредном периоду би се требало операционализовати кроз поновно успостављање Фонда за животну средину, како би се вратио наменски карактер еколошких накнада и такси, адекватне подстицајне мере, како би се привреди омогућило остваривање економских ефеката од улагања у

одрживо коришћење ресурса и зелени економију, и пуну примену начела „загађивач плаћа“, како би се индустрија подстакла да инвестира у зелена решења.

Увођење додатних иновација као што је повећање материјалне и енергетске ефикасности у постојећим производним процесима кључни су елементи за прелаз на зелену економију. Међутим, потребне су и дубље па чак и радикалне технолошке иновације. Као једну од радикалнијих иновација можемо навести замену фосилних горива у транспортном сектору као и у производњи гвожђа и челика која захтева темељне технолошке промене.

Све то указује на чињеницу да одржива технолошка промена подразумева „нови талас креативног уништења с потенцијалом да из темеља промени конкурентску динамику на многим тржиштима и у индустрији“ (Geels, 2004: 911).

Прелаз на зелену економију, укључујући технолошке промене, утиче на цело друштво. Стога је потребно не само оптимизирати перформансе нових технологија и утврдити ефективне политике, већ се морају разумети и решити најзначајнији дистрибуцијски утицаји технолошких промена. Све друштвене промене укључују победнике и губитнике, а ако се то не препозна и не реши, зелена транзиција којој се тежи може изостати у легитимитету међу различитим кључним друштвеним групама . Овај изазов тиче се различитих димензија дистрибуцијских утицаја. Једна од таквих димензија је утицај на домаћинства са различитим нивоима дохотка. Економско истраживање показало је да политике заштите животне средине у развијеним земљама имају регресивне учинке што имплицира да су домаћинства са најнижим дохотком по правилу највише погођена, па се и на том пољу ствара јаз између богатих и сиромашних. На пример, „домаћинства с високим дохотком вероватно ће највише профитирати од субвенција за соларне панеле и електричне аутомобиле јер је вероватније да ће та домаћинства поседовати властиту кућу и бити чешћи купци аутомобила. Такви исходи могу се превладати уз присутност политика које се базирају на директној подршци за одређена технолошка улагања“ (Gibbs, O'Neill, 2017:169).

Такође је важна регионална димензија одрживог развоја. Један од изазова који се јавља у овом делу је да људи све више очекују да би свака зелена улагања која се дешавају у њиховој заједници (нпр. у ветроелектране) требало да промовишу регионални раст, запошљавање и различите социјалне циљеве. Повећани нагласак на дистрибуцијским учинцима на регионалном нивоу може се приписати све већем утврђивању права људи и повећаним захтевима за непосредним учешћем у релевантним процесима доношења одлука. Међутим, нова зелена технологија можда неће остварити значајне позитивне учинке на доходак и запошљавање на локалном и регионалном нивоу. На пример, један од чинилаца који би променио однос сектора обновљивих извора енергије с привредом била би технолошка промена. Комбинацијом економије обима и повећане капиталне интензивности битно би се повећали захтеви за инвестиционим капиталом потребним за улагање у просторе као

што су ветропаркови и постројења за производњу биогорива. Инпути у савремене пројекте зелене енергије све више морају да удовоље високим стандардима у погледу know-how-a , због чега их не могу увек реализовати локална предузећа. Рецимо, применом дигиталне технологије надзор целих ветроелектрана данас може да обавља квалификована радна снага са пребивалиштем у другим деловима земље или у иностранству, а то последично има негативан утицај на доходак домицилног становништва (Ejdemo, Söderholm, 2015:476–85). Савремени процеси и промене које су обележиле крај 20. и почетак 21. века нераскидиво су повезани са дигитализацијом, применом технике, технологије и нових облика комуникације која је постала саставни део живота свакога од нас (Дамјановић, Петровић, 2023: 126)

Транзиција зелене економије такође би требало да има користи од истраживања која укључују различите процене утицаја, укључујући методолошке иновације у евалуационим студијама. То се односи на процене утицаја важних основних трендова, нпр. дигитализације и аутоматизације, глобализације насупрот национализацији итд., на исходе заштите животне средине, али и на изгледе за зелене сарадње у иновацијама и разне пословне моделе подстакнуте кружном економијом. Такве евалуације би могле бити нарочито релевантне за разумевање могућих будућих путева за озелењавање и декарбонизацију кључних процесних индустрија. Такође, постоји потреба за побољшаном проценом инструмената политике и комбинација политика с повећаним нагласком на улогу политика специфичних за технологију, а такве оцене далеко су од једноставних (Harford, 2017:185). Битно је размотрити улоге различитих политика у иновационим системима и позабавити се важним ефектима интеракције појединих процеса и технологија .

3. ПОРЕСКЕ ПОГОДНОСТИ ЗА ПРЕДУЗЕЋА КОЈА РАЗВИЈАЈУ ЗЕЛЕНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ У РЕПУБЛИЦИ СРБИЈИ

Прелазак на зелено пословање, потпуни као и делимичан, подразумева велика почетна улагања. Ово је често изазов за привреднике и један од разлога зашто зелене технологије не доживљавају експанзију у Републици Србији. Стога су пореске погодности, као уступак који држава чини ради развоја еколошки прихватљивог пословања, значајне у погледу његовог развоја.

Једна од мера прописаних позитивним правом у нашој земљи, јесте амортизација за набавку зелене опреме. Амортизација представља признати трошак који омогућава предузећима да кроз више обрачунских периода постепено отпишу вредност инвестиције у опрему, у овом случају зелену технологију. Овај облик пореске привилегије омогућава да се вредност уложених средстава искључи из опорезиве добити, што доводи до смањења пореског терета. У складу са важећим прописима у Србији, конкретно Правилником о амортизацији сталних средстава која се признаје за пореске сврхе („Сл. гласник РС“, бр. 93/2019), постоји пет категорија

сталних средстава, од којих се зелена опрема сврстава у другу групу, за коју важи годишња стопа амортизације од 10% по пропорционалној методи. Ова група обухвата широку палету опреме намењене производњи енергије из обновљивих извора, као и уређаје за заштиту животне средине и повећање енергетске ефикасности (машине и уређаје за производњу и дистрибуцију електричне енергије, соларне панеле и опрему за производњу енергије из обновљивих извора, опрему за филтрирање, пречишћавање и заштиту животне средине, енергетски ефикасну опрему, као што су пумпе са ниском потрошњом, LED расвету у индустрији и слично). Амортизација се у овом случају врши равномерно, што значи да се сваке године у трошкове уноси исти износ, док за средства која су у функцију стављена током године, први амортизациони обрачун се врши сразмерно броју месеци коришћења.

Поред пропорционалне, предузећа могу користити и дегресивну методу амортизације, која омогућава брже признавање трошкова у ранијим годинама употребе средства. Ова метода подразумева примену већих ефективних стопа амортизације у почетним периодима, чиме се добија већа уштеда на порезу на добит у првим годинама након инвестиције. Конкретно, опрема из друге групе, уколико има век трајања дужи од седам година, може се амортизовати по стопи од 25% годишње, што је значајно повећање у односу на основну стопу.

Међутим, прописано је да се овако призната амортизација може примењивати само на средства стечена до краја 2018. године, а најкасније до пореског периода који почиње 1. јануара 2028. За средства набављена након тог датума, примењују се нова правила која су уведена изменама Закона о порезу на добит правних лица („Службени гласник РС бр. 95/2018). Према тим изменама, од 2019. године, за средства друге до пете групе, па и зелену опрему, обавезна је примена дегресивне методе. У пракси то значи да се у првој години стопа амортизације примењује на набавну вредност, док се у наредним годинама амортизација врши на преосталу, неотписану вредност средства. Прелазак на пропорционалну методу дозвољен је ако би укупни амортизациони износ по пропорционалној методи премашио онај добијен дегресивном методом.

Амортизација зелене опреме представља један од кључних механизма фискалне подршке одрживом пословању у Србији, јер омогућава предузећима да постепено отпишу вредност инвестиција у еколошки прихватљиве технологије и тиме смање порески терет. Ова мера не само да подстиче улагање у обновљиве изворе енергије и енергетску ефикасност, већ и доприноси широј примени „зелених“ стандарда у индустрији. Увођењем различитих метода амортизације — пропорционалне и дегресивне — законодавац је омогућио флексибилност у пореском третману инвестиција, што може имати значајан утицај на финансијску стратегију предузећа. Измене прописа након 2019. године, које прописују обавезну примену дегресивне методе за већину сталних средстава, имају за циљ да омогуће брже признавање трошкова у ранијим годинама употребе и подстакну привредне субјекте на нове инвестиције у зелене технологије. Иако се ова измена може посматрати као

корак ка модернизацији пореског система, њен ефекат зависи од способности предузећа да рационално управљају инвестицијама и ускладе финансијске токове са пореским подстицајима. У целини, систем амортизације зелене опреме у Србији представља важан инструмент економске и еколошке политике, који доприноси одрживом развоју и постепеном преласку ка зеленој економији.

Осим амортизације, предузећа у Србији имају на располагању и друге облике фискалних погодности које могу искористити приликом улагања у зелену опрему. Иако ове мере нису увек директно намењене зеленој технологији, њихова примена је могућа и на такав тип инвестиција. Међу њима су и порески кредити за улагања у основна средства, олакшице за улагање у истраживање и развој који се признају у двоструком износу, као и погодности повезане са интелектуалном својином, улагањем у стартапе и маркетиншким активностима. Све ове мере у крајњем доводе до смањења пореске обавезе, повећања ликвидности и стварања повољнијег амбијента за улагање у иновације са еколошком компонентом.

У Републици Србији, пореске повластице у области зелених технологија уређене су Законом о порезу на добит правних лица и имају за циљ да подстакну улагања у еколошки одржив развој. Овај закон омогућава смањење пореског оптерећења или потпуно ослобођење од пореза на добит за правна лица која инвестирају у обновљиве изворе енергије или реализују приходе у вези са заштитом животне средине.

У случајевима када компаније улажу у опрему и постројења намењена производњи енергије из соларне, ветро, хидро, биомасне или геотермалне енергије, предвиђено је делимично или потпуно ослобођење од пореза, под условом да та средства служе за обављање основне делатности и испуњавају еколошке и техничке стандарде. Овакве мере се односе и на улагања у технологије које смањују емисију штетних гасова, побољшавају енергетску ефикасност, или доприносе рационалном коришћењу природних ресурса.

Фискалне погодности које стоје на располагању предузећима у Србији представљају важан инструмент подстицања зелених инвестиција и развоја еколошки одрживог пословања. Поред амортизације као основног механизма, порески кредити, олакшице за истраживање и развој, као и повластице повезане са интелектуалном својином и улагањима у иновативне пројекте, омогућавају компанијама да значајно смање своје пореске обавезе и повећају финансијску ликвидност. На тај начин држава индиректно стимулише привредне субјекте да средства усмере ка технолошким решењима која доприносе заштити животне средине и енергетској ефикасности. Применом ових мера, нарочито оних које се односе на улагања у производњу енергије из обновљивих извора и технологије за смањење загађења, Србија постепено усклађује свој порески и инвестициони систем са принципима циркуларне економије и европским стандардима одрживог развоја. Иако је простор за унапређење и даље присутан, посебно у погледу усмеравања подстицаја ка малим и средњим

предузећима, постојећи порески механизми представљају темељ за стварање стабилног и предвидивог амбијента који подстиче еколошке иновације и дугорочну конкурентност привреде.

Такође, предвиђене су пореске олакшице за улагања у системе за управљање отпадом, као што су постројења за прераду отпада или уређаји за пречишћавање отпадних вода, јер ове активности директно унапређују квалитет животне средине и подижу еколошке стандарде у индустрији.

Поред пореских повластица за саму производњу и инвестиције, законска регулатива подржава и активности у области истраживања и развоја зелених технологија. Профит остварен у овом сегменту може бити ослобођен пореза, а компанијама је омогућена и примена убрзане амортизације, чиме се трошкови иновација брже признају у пореском билансу и смањује се основица за обрачун пореза.

Додатно, Закон о порезу на додату вредност пружа могућност снижених стопа или ослобођења од ПДВ-а за одређене производе и услуге повезане са зеленом технологијом. Ово даље смањује трошкове улагања и олакшава приступ еколошки прихватљивим решењима, посебно за мала и средња предузећа.

Циљ свих ових мера је да се кроз фискалне подстицаје унапреди зелена транзиција, смањи негативан утицај привреде на животну средину и Србија постепено усклади са еколошким стандардима Европске уније и глобалним обавезама у оквиру климатских споразума.

Пореске олакшице усмерене на управљање отпадом, пречишћавање отпадних вода и развој зелених технологија представљају значајан корак ка системском приступу еколошкој одрживости у Србији. Укључивањем подстицаја у области истраживања и развоја, као и применом убрзане амортизације и повољнијих ПДВ режима, држава ствара интегрисан оквир који истовремено подстиче иновације, смањује инвестиционе баријере и унапређује еколошке стандарде у индустрији. Овакве мере доприносе трансформацији економије ка моделу у коме су ефикасно коришћење ресурса и смањење загађења постали не само еколошки, већ и економски интерес предузећа. Дугорочно, оне омогућавају постепено усвајање принципа циркуларне економије, већу технолошку независност и конкурентност домаће привреде на европском и глобалном тржишту. На тај начин, фискална политика постаје један од кључних инструмената у остваривању зелене транзиције и усклађивању Србије са савременим климатским и развојним циљевима.

4. ЕКОЛОШКЕ ТАКСЕ

Охрабрујућом се може сматрати тенденција ка нормативном обухватању свих накнада за коришћење јавних добара у оквиру једног законског текста, као и правно уређење акцизног опорезивања електричне енергије. Ове мере, наиме, представљају

важан подстицај за прелазак на обновљиве изворе енергије и унапређење еколошке одговорности привредних субјеката (Димитријевић, 2012: 230-240).

Наиме, нормативно обухватање свих накнада за коришћење јавних добара почиње да се реализује кроз Закон о накнадама за коришћење јавних добара из 2018. године. Он је усвојен са циљем да све раније неконзистентне накнаде буду обухваћене у једном легислативном оквиру, са транспарентним исказом обавезе, јасним границама и предвидивим приходом. У пракси, овај закон предвиђа усклађивање и, у многим случајевима, укидање појединачних накнада које су раније оптерећивале привреду, попут накнаде за коришћење биогорива, за резерве природног гаса, за прекомерно коришћење јавног пута или објеката поред пута, као и накнаду за заштиту и унапређење животне средине која се раније обрачунавала по квадратном метру пословног простора или земљишта. Тако су неке накнаде у потпуности укинуте, а друге су уређене јаснијим ограничењима, често у облику фиксних износа или горње границе.

Закон о накнадама за коришћење јавних добара у члану 134 прописује накнаду за заштиту и унапређење животне средине, колоквијално познату као еко- такса. Примена ове одредбе започела је 1. марта 2019. године. Од 2024. године, рокови за подношење пријаве и начин плаћања изменили су се, а на снази је нови режим кварталног плаћања и рок подношења пријаве до 30. априла. Правна лица, предузетници и огранци страних правних лица који обављају делатности које утичу на животну средину (утврђене Уредбом о критеријумима за степен негативног утицаја) морају поднети пријаву надлежној локалној пореској администрацији до 30. априла. Након тога се еко-такса плаћа квартално, у року од 15 дана након истека сваког квартала. Висина накнаде зависи од степена негативног утицаја на животну средину (велики, средњи, мали), величине обвезника (микро, мало, средње, велико предузеће), као и од прихода у претходној години. Максимална накнада за правна лица и предузетнике износи до 0,4 % укупног прихода, а за микро обвезника са малим утицајем на животну средину основни минимум је око 5.000 динара годишње, док за велике обвезнике са великим утицајем она може достићи 2.000.000 динара годишње.

Сликовито речено, еко-такса делује по принципу „загађивач плаћа“, где се наплата фокусира на активности које емитују штетне материје у ваздух, воду или земљиште — као и управљање опасним отпадом и транспорт индустријских материја.

Еко-такса је строго прописана Законом о накнадама за коришћење јавних добара, члан 134. Уредбом о критеријумима за одређивање активности које утичу на животну средину и износама накнада за заштиту и унапређивање животне средине“ су дефинисани критеријуми за утврђивање, количине, услови за умањење или ослобађање од плаћања, и механизам контроле и уласка у локални буџет. Обвезници морају подносити пријаву до 30. априла, а плаћање се врши квартално. Такса се примењује на правна лица, предузетнике и огранке страних правних лица који

обављају активности са утицајем на животну средину, а адреса обрачуна је у складу са степеном утицаја и величином обвезника.

Поред еколошке таксе, у складу са еволуцијом нормативног оквира, законом и подзаконским актима је дефинисан акцизни режим опорезивања електричне енергије, у склопу Закона о акцизама. Обвезник акцизе на електричну енергију мора њено плаћање исказати у пореској пријави, а плаћање се врши у року од 15 дана након истека пореског периода (чл. 40м). Правила за обрачун и могућа ослобођења (на пример за обновљиве изворе енергије (ОИЕ) или прогресивне тарифе) прописује надлежно министарство (чл. 40п).

Ове две компоненте, системско уређење накнада и ефикасан акцизни режим, имају директан утицај на подстицај обновљивих извора енергије. Са једне стране, фирме које користе јавна добра (као што су вода, путеви или комуналне инфраструктуре) имају правну јасноћу и праведније услове. Са друге стране, акциза на електричну енергију обезбеђује финансијске стимулације и напоре да се подстиче производња зелене енергије. То отвара могућност програма који омогућавају тромесечне или сезонске тарифе, рефундацију акциза за производњу из ОИЕ, и друге механизме који економски фаворизују еколошки одговорну производњу (Димитријевић, 2012: 230-240).

Као резултат, развија се концепт „озелењавања“ пореског система, где кроз нормативни оквир држава подржава фирме да се преоријентишу на обновљиве изворе енергије и еколошке иновације, уместо да само уводи високе казне за загађивање. Таква законска снага, и подстицајна њена примена, пружа основу за стратегије које развијене земље већ деценијама примењују, док транзиционе земље попут Србије тек проналазе административни и законски простор за суштинске еколошке реформе (Димитријевић, 2012: 230-240).

5. ЗАКЉУЧАК

Пореско-иновациона политика зелених технологија у Републици Србији представља важан корак ка одрживом развоју и зеленој економији, али још увек није достигла пуни потенцијал. Постојећи стратешки документи и институционална подршка постављају добар оквир, али је неопходно јаче повезивање пореских подстицаја, иновационог екосистема и приватног сектора. Главне препреке остају бирократске процедуре, ограничена финансијска средства и недовољна информисаност привредних субјеката. Додатним пореским олакшицама, поједностављивањем административних поступака и усклађивањем са европским климатским и фискалним стандардима, Србија би могла значајно убрзати зелену транзицију и подићи конкурентност своје привреде у оквиру глобалног тржишта зелених технологија.

ЛИТЕРАТУРА

Geels FW. (2004). From sectoral systems of innovation to socio-technical systems: insights about dynamics and change from sociology and institutional theory. *Res Policy*. 2004;33:911;

Gibbs D, O'Neill K. (2017). Future green economies and regional development: a research agenda. *Reg Stud*. 2017;51(1):169;

Ejdemo T, Söderholm P. (2015). Wind power, regional development and benefit-sharing: the case of northern Sweden. *Renew Sust Energ Rev*. 2015; 47:476–485;

Дамјановић, Д., Петровић, Г. (2023). Интелектуална својина као основ развоја дигиталне економије, Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;

Димитријевић, М. (2012). Порески подстицаји у функцији заштите животне средине, Зборник радова: Екологија и право, Београд;

Извештај о стратешкој процени утицаја на животну средину Стратегије заштите животне средине – Зелена Агенда за Републику Србију за период 2024 – 2033. године, Београд, август 2024;

Обреновић, С. (2022). Заштита енергетски угрожених потрошача кроз увођење категорије енергетског сиромаштва, Зборник радова Правног факултета Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици;

Стратегија заштите животне средине – Зелена Агенда за Републику Србију за период 2024 – 2033. године, нацрт, Београд, септембар 2024

Harford T. *Fifty things that made the modern economy*. London: Little, Brown; 2017;

Закон о накнадама за коришћење јавних добара („Службени гласник РС“, бр. 95/2018, 49/2019 и 92/2023);

Закон о порезу на добит правних лица ("Службени гласник РС", бр. 25/2001, 80/2002, 80/2002 - др. закон, 43/2003, 84/2004, 18/2010, 101/2011, 119/2012, 47/2013, 108/2013, 68/2014 - др. закон, 142/2014, 91/2015 - аутентично тумачење, 112/2015, 113/2017, 95/2018, 86/2019, 153/2020, 118/2021 и 94/2024).

Petar TRAJKOVIC

Teaching Associate, Faculty of Law, University of Priština, in Kosovska Mitrovica, Republic of Serbia, petar.trajkovic@pr.ac.rs, ORCID: 0009-0004-6761-8128.

TAX AND INNOVATION POLICY OF GREEN TECHNOLOGIES IN THE CONTEMPORARY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF SERBIA

Summary

The author of this paper examines the tax and innovation policy for green technologies within the modern system of the Republic of Serbia, as part of a broader strategy for transitioning to sustainable development and a green economy. Through tax incentives, research and development support, and subsidies for innovative projects, the state seeks to encourage investments in green technologies, energy efficiency, and renewable energy sources. Key documents such as the Smart Specialization Strategy, the Integrated National Energy and Climate Plan, and the Green Agenda for the Western Balkans provide the strategic framework for this policy. There are various tax incentives, including benefits for startups and companies investing in research and development, but their implementation remains limited. The innovation ecosystem, supported by the Innovation Fund and science and technology parks, is increasingly incorporating projects in the field of green transition. However, obstacles such as bureaucracy, insufficient awareness, and limited financial capacity slow down broader implementation. To improve green technology policy, it is recommended to introduce additional tax incentives, enhance coordination between the public and private sectors, and align with EU climate and fiscal standards. Overall, while there have been positive developments, Serbia's tax and innovation policy in the area of green technologies requires further modernization, greater efficiency, and a more strategic approach.

Key words: tax policy, innovation, green technologies, circular economy, energy efficiency.

УПУТСТВО АУТОРИМА

1. ОПШТЕ НАПОМЕНЕ

Рукопис рада мора бити компјутерски обрађен коришћењем програма **WORD**. Са изузетком наслова на српском и енглеском језику (величина: **фонт 12**), текст рада и сви сегменти уврштени у структуру рада, пишу се уз коришћење фонта **Times New Roman** (величина: **12pt**, проред: **1,5**). Рад се пише на **српском** језику, ћириличним писмом (**Serbian, Cyrillic Serbia**) или енглеском језику.

Рад може бити обима до једног ауторског табака: до **16** страна компјутерски обрађеног текста, Предаје се у електронском облику, слањем на адресу dragan.blagic@pr.ac.rs или jovana.milovic@pr.ac.rs подлеже обавезној двострукој анонимној рецензији.

2. ФОРМА И СТРУКТУРА РАДА

У горњем левом углу, пре наслова рада, наводе се **подаци о аутору** (ауторима): **академска титула, име и презиме, звање, афилијација** (у фусноти и електронска адреса и ORCID). Ови подаци се достављају и на енглеском језику.

НАСЛОВ рада се пише на **средици**, великим словима, након чега следе **апстракт** обима до 20 редова и максимално пет **кључних речи**. Уколико рад садржи захвалницу особама и организацијама која нису аутори, а допринела су реализацији истраживања или приређивању рада, иста се, уз назначење улоге тих лица, наводи у фусноти означеној звездицом.

ПОДНАСЛОВИ се пишу на **средици**, великим словима. **Нумеришу се арапским бројевима**. Уколико поднаслов садржи више целина различитог нивоа, оне са такође означавају арапским бројевима, и то: **1.1. малим обичним** словима, фонт 12, **1.1.1. – малим обичним** словима,.

Након интегралног текста рада, следе резиме на енглеском језику (**Summary**) обима до једне стране, са подацима о аутору, насловом рада и кључним речима на енглеском језику. Уколико је рад писан на енглеској језику, апстракт, подаци о аутору, наслов рада и кључне речи достављају се на српском језику.

На крају рада, потребно је приложити **попис коришћене литературе**. Овај попис мора да садржи све библиографске јединице коришћене у тексту рада наведене **без нумерације, по азбучном реду, према првом слову презимена аутора или првог коаутора, односно главног редактора уколико је реч о коментару прописа. Прописи и судске одлуке** наводе се издвојено, након пописа коришћене литературе.

Аутори су у обавези да најмање три пута цитирају радове објављене у часопису **Зборник радова Правног факултета у Приштини**, о чему ће се водити рачуна у процесу рецензирања радова. Цитирањем радова објављених у Зборнику

радова Правног факултета у Приштини можемо утицати на индекс цитираности и категоризацију нашег часописа.

3. ПРАВИЛА ЦИТИРАЊА

Цитирање и обликовање референци у целости се врши према стилу цитирања и референцирања – **Харвард британски стандард**, модификованог у погледу начина цитирања правних извора и судских одлука. Референце се наводе у тексту (in text citation). У раду је могуће користити фусноте ради додатног разјашњења главног текста. Уколико се у фуснотама аутор позива на одређену референцу, користи се исти модел навођења као у главном делу текста.

Бројеви страна морају бити наведени код дословног цитирања туђег текста, приликом парафразирања или упућивања на одређени део књиге или чланка.

3.1. У тексту

Уколико рад има само **једног аутора**:

- (Стојановић, 2010, 254)

- Како истиче професор Орлић (1998, 254) предложено решење било је адекватније.

- Мада је у литератури могуће наћи и другачију аргументацију (Радишић, 2006, 254-256), већи део теорије прихватио је идеју професора Перовића (2003, 23).

Уколико рад има **два или три аутора**:

- (Мауер & Вруан, 2021, 112)

- Истраживање које су спровели Перић, Милошевић и Зарић (2011, 11) показало је ...

Уколико рад има **више од три аутора**:

- (Петровић et al., 2000, 121-124)

Уколико је рад објављен **под окриљем организације**:

- (UNMIK, 2016, 22)

Када је исти **аутор у истој години** објавио више радова, поред године наводи се латинично слово редом а, b, c, d и тако даље.

- (Бечић, 2020а, 33)

- Како наводи Јованов (1998с, 17) више је разлога због којих...

Навођење прописа:

Прописи се наводе пуним називом, уз назначање правног поретка ком припадају и уз годину која се реферише у раду, затим и додавање релеватног члана)

- (Кривични законик, 2005, чл. 20, с. 2)

- Према слову закона о Облигационим односима (2003, чл. 12)

Навођење судских одлука и одлука других органа:

Судске одлука треба навести уз што потпуније податке (врста, орган који је донео, број одлуке, датум када је донесена, публикација у којој је евентуално објављена). - Одлуком Уставног суда Републике Србије, број ИУо-173/2017 утврђена је...

- (Одлука УС, 2017)

- Borodin v Russia, представка бр. 41867/04, пресуда ЕCHR, 6. 2. 2013, пар. 166

3.2. У попису литературе

Višekruna, A. 2018. Ostvarivanje saradnje u stečajnim postupcima sa elementom inostranosti: primer protokola. Strani pravni život, 62(3), pp. 65-88. Dostupno na: <https://doi.org/10.5937>, (18. 1. 2019)

Meijer, S. 2017. Rehabilitation as A Positive Obligation. European Journal of Crime, Criminal Law Criminal Justice, 25(2), pp. 145–162. DOI:10.1163/15718174–2502211

Попић, С. С. & Шуваковић, У. В. 2014. Академик Радомир Д. Лукић – претеча проучавања глобализације у Србији. Теме, 1(38), стр. 377–390,

Srzentić, N., Stajić, A. & Lazarević, Lj. 1995. Krivično pravo Jugoslavije. Opšti deo. 18. izd. Beograd: Savremena administracija.

Станић, М. 2017. Правна природа посланичког мандата. Докторска дисертација. Београд: Правни факултет Универзитета у Београду

UNICRI, 1997. Promoting Probation Internationally. Publ. no 58. Rome/London: UNICRI

Čolović, V. 2011. Status stranog stečajnog postupka u nemačkom zakonodavstvu. U: Vasiljević, M. i Čolović, V., Uvod u pravo Nemačke. Beograd: Institut za uporedno pravo i Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, стр. 524-541

Закон о облигационим односима, "Сл. лист СФРЈ", бр. 29/78, 39/85, 45/89 - одлука УСЈ и 57/89, "Сл. лист СРЈ", бр. 31/93, "Сл. лист СЦГ", бр. 1/2003 - Уставна повеља и "Сл. гласник РС", бр. 18/2020

Одлука Уставног суда број ИУЗ-316/2015, "Сл. гласник РС", бр. 81/2020, од 05.06.2020.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Проф. др Владимир Боранијашевић, редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Сава Аксић, редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Слободанка Ковачевић Перић, редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Јелена Беловић, редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Дејан Мировић, редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Огњен Вујовић, редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Драган Благић, ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Бојан Бојанић, ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Саша Атанасов, ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Здравко Грујић, ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Сузана Димић, ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Срђан Радуловић, ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Гордана Дамјановић, ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Данијела Петровић, ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Проф. др Мирјана Ђукић, ванредни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет;

Доц. др Душко Челић, доцент, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

342.72/.73(082)

341.231.14(082)

НАУЧНОИСТРАЖИВАЧКИ пројекат: „Систем заштите људских права и основних слобода – стање, изазови и перспективе“ : тематски зборник радова. Св. 1 / [уредник Драган Благић]. - Приштина [тј.] Косовска Митровица : Правни факултет Универзитета, 2025 (Краљево : Кварк). - 459 стр. ; 24 cm

Тираж 100. - Стр. 13: Предговор / Драган Благић. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-6083-108-0

а) Људска права -- Заштита -- Зборници

COBISS.SR-ID 180382729

www.pra.pr.ac.rs
e-mail: pra@pr.ac.rs